

Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου M.D.
Παθολόγος - Καρδιολόγος

ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ

Μινωική Θαλασσοκρατία

Ίδρυμα «Μαρία Τσάκος»

ΑΘΗΝΑ 2014

ΜΙΝΩΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΟΚΡΑΤΙΑ

Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου M.D.
Παθολόγος - Καρδιολόγος

ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ
ΜΙΝΩΙΚΗ ΘΑΛΑΣΣΟΚΡΑΤΙΑ

Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου M.D.
Ιατρός Παθολόγος - Καρδιολόγος

Τετραλογία του Αιγαίου – Μινωική Θαλασσοκρατία

© Ίδρυμα «Μαρία Τσάκος», 2014

Ίδρυμα «Μαρία Τσάκος» - Διεθνές Κέντρο Ναυτικής Έρευνας και Παράδοσης
Αστική Μη Κερδοσκοπική Εταιρεία
Μ.Λιβανού 51, Τ.Κ. 82 100, Χίος
e-mail: contact@mariatsakosfoundation.gr
Τηλέφωνο: 22710 82777, Fax: 22710 81979

ISBN 978-618-80828-1-6

Διεύθυνση-Συντονισμός: *Αναστασία Κατσικογιάννη-Μπάστα*
Εκδοτική επιμέλεια: *Βασίλης Μπνακάκης*
Δημιουργικό: *Βάσω Τρύφων*
Φωτογραφίες: *Βαγγέλης Κορρός*
Εκτύπωση-Βιβλιοδεσία: *Βιβλιοσυνεργατική ΑΕΠΕΕ*

Ίδρυμα «Μαρία Τσάκος»

ΑΘΗΝΑ 2014

Περιεχόμενα

Περιεχόμενα

«Η Ελλάδα είναι η μητέρα της Ευρώπης»
Κωνσταντίνος Τσάτσος

ΓΙΑΤΙ Η ΤΕΤΡΑΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΑΙΓΑΙΟΥ;	9
ΕΙΡΗΝΗ ΣΑΡΟΓΛΟΥ-ΤΣΑΚΟΥ Εργοβιογραφικό σημείωμα	10
ΠΡΟΛΟΓΟΣ Κωνσταντίνος Γ. Καταγιάς	12
ΕΛΛΑΔΑ – ΠΛΕΟΥΜΕΝΟ – ΘΑΛΑΣΣΑ	15
ΠΡΩΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΜΥΘΟΣ	24
Ταξιδεύοντας στην ιστορία της μινωικής Κρήτης	26
Οι μύθοι της μινωικής Κρήτης	51
ΔΕΥΤΕΡΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΘΑΥΜΑ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ	80
Ανατολική Μεσόγειος: Η θάλασσα της Ραχ Μίνοικα	82
Αποικίες και εμπορικοί σταθμοί: Τα ορμητήρια του μινωικού shipping	96
Τα πλοία των Μινωιτών	110
ΤΡΙΤΗ ΕΝΟΤΗΤΑ: Ο ΠΡΩΤΟΣ ΥΨΗΛΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	130
Τα επιβλητικά μινωικά ανάκτορα	132
Δημόσιος και ιδιωτικός βίος	142
Τοιχογραφίες: 3.000 χρόνια μπροστά!	152
Η αρχαιότερη ευρωπαϊκή γραφή	158
Τα παράτολμα ταυροκαθάψια	162
Η μινωική Ιατρική	166
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	186
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΕΙΚΟΝΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	189

Τετραλογία

Γιατί η Τετραλογία του Αιγαίου;

Η ελληνική ναυτιλία βρίσκεται εδώ και χρόνια σταθερά στην κορυφή του παγκόσμιου shipping. Όσοι φουρτούνες κι αν αντιμετωπίζει, όσοι ορμητικοί αέριδες κι αν τη δοκιμάζουν, τίποτα δεν μοιάζει ικανό να την εκτοπίσει από αυτή τη θέση.

Λογικό, επομένως, ένα ερώτημα: Πώς οι ναυτικοί μιας τόσο μικρής χώρας κατέχουν -και μάλιστα σταθερά- μια τόσο αξιολύεπη θέση;

Προσπαθώντας να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, ξεκλίξαμε το κουβάρι του χρόνου προς τα πίσω, προς την προϊστορία της ελληνικής ναυτιλίας. Έτσι, ταξιδεύοντας αντίστροφα, περάσαμε από το θαύμα των λήμπερτις στα ιστιοφόρα του 19ου αιώνα και της Ελληνικής Επανάστασης του 1821· και από τους βυζαντινούς δρόμους στα πλοία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που ταξίδεψαν στον Ινδικό ωκεανό, και στη φημισμένη αθηναϊκή τριήρη, που έγγραψε σελίδες δόξας στη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Κάπως έτσι, φτάσαμε στους Προϊστορικούς χρόνους και, συγκεκριμένα, στην Εποχή του Χαλκού, για να συναντήσουμε την πρώτη θαλασοκράτειρα του πλανήτη, τη μινωική Κρήτη, και τον πρώτο υψηλό επιπέδου πολιτισμό που αναπτύχθηκε επί ευρωπαϊκού εδάφους, τον μινωικό πολιτισμό.

Σ' αυτό το ταξίδι στο χρόνο, πολύτιμος αρωγός ήταν ο καπετάν Παναγιώτης Τσάκος – και γι' αυτό θα ήθελα να τον ευχαριστήσω προσωπικά. Από τις πρώτες συναντήσεις μας για την Τετραλογία του Αιγαίου, ο ενθουσιασμός, η φαντασία και η ναυτική ψυχή του για τα φτερά του Δαίδαλου και του Ίκαρου, αλλά και για τα ιαία που ανακάλυψε ο πολυμήχανος τεχνίτης της αρχαιότητας, με τα οποία «πέταξαν» πάνω στη θάλασσα, μας κίνησαν ορέξεις και ιδέες. Είχαμε, λοιπόν, ένα παραπάνω κίνητρο να ερευνήσουμε τα δεδομένα που χάνονται στην αχλύ του μύθου και συνοδεύουν την επανάσταση της προσθήκης του πανιού στα ως τότε κωπηλάτα πλοία, που πλέον χάνονταν στον ορίζοντα γρήγορα σαν να έβγαζαν φτερά και να πέταγαν.

As επανέλθουμε, όμως, στη μινωική Κρήτη. Η ενασχόληση με το νησί και τους χρόνους του μυθικού Μίνωα -ιδιαίτερα με τη ναυτιλία τους- δεν ήταν απλώς μια συναρπαστική εμπειρία, ήταν διαρκές κίνητρο για τη συγγραφή αυτού του βιβλίου. Όχι από τη σκοπιά ή με την επάρκεια ενός αρχαιολόγου, αλλά με τη ματιά μιας Ιατρού, ενός ανθρώπου που ζει τη θάλασσα δεκαετίες τώρα από κοντά, γοητεύεται από το διαχρονικό μεγαλείο του ελληνισμού και παρακολουθεί από βιβλία ή από τον Τύπο τις σύγχρονες επιστημονικές εξελίξεις στην ιστορική επιστήμη και την αρχαιολογία. Δηλαδή, από τη σκοπιά ενός Έλληνα που θέλει η χώρα του και οι πολίτες της να βρεθούν κοινωνικά, πολιτιστικά και οικονομικά σε αντίστοιχη θέση με τη ναυτιλία τους, αλλά και με τη θέση που βρέθηκαν στην κλασική αρχαιότητα ή στα χρόνια του Μεγάλου Αλεξάνδρου και του Μίνωα.

Την Εποχή του Χαλκού, βέβαια, στον ελλαδικό χώρο αναπτύχθηκαν άλλοι δύο σημαντικοί πολιτισμοί, που συνδέθηκαν και αυτοί πολύ στενά με τη θαλάσσια ταξίδια: ο κυκλαδικός, ο οποίος είναι προγενέστερος του μινωικού και έχει συνδεθεί με τα πρωτόγονα πλεούμενα που διακινούσαν τον ομηδικό της Μήλου, και ο μυκηναϊκός, ο οποίος είναι μεταγενέστερός του και έχει συνδεθεί με δύο μεγάλες εκστρατείες, την Τρωική και την Αργοναυτική. Δύσκολο, επομένως, να καταπιαστεί κανείς με τη μινωική ναυτιλία, χωρίς να τη συνδέσει με ό,τι προηγήθηκε και ό,τι επακολούθησε.

Κάπως έτσι προέκυψε η Τετραλογία του Αιγαίου, ένα τετράτομο έργο που αναζητά τις ρίζες, την προϊστορία της ελληνικής ναυτιλίας. Που αναδεικνύει εκείνα τα διαχρονικά χαρίσματα της ελληνικής ναυτοσύνης που έφεραν τον Έλληνα ναυτιλλόμενο και τα πλοία του στην κορυφή του παγκόσμιου ναυτικού στερεώματος.

Ο επιστημονικός ορθολογισμός απαιτεί μια συγκεκριμένη χρονολογική σειρά διαπραγμάτευσης των τριών αυτών πολιτισμών και του πολιτισμού του Αιγαίου συνολικά. As μας επιτραπεί η παρέκκλιση από αυτή την ορθή επιστημονική σειρά. Προτιμήσαμε να ακολουθήσουμε τα βήματα της έρευνάς μας, να παρουσιάζουμε διαδοχικά κάθε στάδιο της, με την ελπίδα ότι η ολοκληρωμένη θεώρηση της προϊστορίας της ελληνικής ναυτιλίας, που ήταν και το αρχικό κίνητρό μας.

Αναστασία Κατσικογιάννη-Μπάστα

Εργοβιογραφία

Δρ Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου M.D. Παθολόγος - Καρδιολόγος

Η ιατρός Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου γεννήθηκε στον Πειραιά. Προέρχεται από Στρατιωτική Οικογένεια.

Μετά την αποφοίτησή της από το Γυμνάσιο του Πειραιά, εισήλθε εις την Ιατρική Σχολή του Πανεπιστημίου Αθηνών, μέσα στην πρώτη δεκάδα των επιτυχόντων.

Μετά την αποφοίτησή της από την Ιατρική Σχολή, έλαβε κατ' αρχήν την ειδικότητα της Παθολογίας, με επιβλέποντα τον καθηγητή του Πανεπιστημίου Αθηνών κόν Γεώργιο Δάικο. Στη συνέχεια, έλαβε και την ειδικότητα της Καρδιολογίας με επιβλέποντα τον καθηγητή κ. Μουλόπουλο.

Η Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου, παράλληλα με τα ενδιαφέροντά της για την οικογένεια και την Ιατρική επιστήμη, επιδόθηκε με πάθος στη συγγραφή βιβλίων, στρέφοντας κυρίως την προσοχή της σε ιατρικά θέματα, συνδυάζοντάς τα πάντα, με τη φροντίδα και την αγάπη της για τη ναυτιλία και τους ανθρώπους που την υπηρετούν σε στεριά και θάλασσα. Ο μεγαλύτερος αριθμός των εκδοθέντων βιβλίων της πραγματεύεται ιατρικά θέματα των ναυτικών. Τα βιβλία αυτά αποστέλλονται ως βοηθήματα προληπτικής Ιατρικής στις ναυτιλιακές εταιρείες.

Τα εκδοθέντα βιβλία της συγγραφέως είναι τα ακόλουθα:

• Το Καρδαμυλίτικο Εμπορικό Ναυτικό 1850-1950 – Η Καρδαμυλίτισσα (1997)

Ένα μικρό χρονικό της περιόδου 1850-1950 με χρώματα, μνήμες και αρώματα από τους παλαιούς Καρδαμυλίτες, τον τρόπο ζωής τους, τη δημιουργικότητά τους, τον αγώνα και το πείσμα τους να πραγματώσουν τα όνειρά τους.

• Μνήμες Ιατρού (1999)

Περιλαμβάνει το ξεκίνημά της, τα πρώτα περιστατικά που αντιμετώπισε και τη θέλησή της να πετύχει στο δύσκολο αυτό ξεκίνημα, δίδοντας το παράδειγμα της ανθρωπιάς που απαιτεί το λειτούργημα του Ιατρού.

• Ναυτικό Ιατρικό Βοήθημα, Α' έκδοση (2001, Ελληνικά)

• Ναυτικό Ιατρικό Βοήθημα, Β' έκδοση (2001, Ελληνικά και Αγγλικά)

• Ναυτικό Ιατρικό Βοήθημα, Γ' έκδοση βελτιωμένη (2008, Ελληνικά και Αγγλικά)

Τα θέματα που αναπτύσσονται στις ιατρικές εκδόσεις της ιατρού είναι πολλαπλά και αγγίζουν όλους τους τομείς της Ιατρικής. Αναπτύσσονται δε με κατανοητό τρόπο, προσιτό στους ναυτιλλόμενους και τους μη ειδικούς. Όπως σχολιάζει δε σε πρόλογό του ο καθηγητής Καρδιολογίας και Πρόεδρος του ΕΛΙΚΑΡ κος Παύλος Τούτουζας, «οπάνια κυκλοφορούν κείμενα εύληπτα, στα οποία σε λίγες γραμμές αντιλαμβάνεται και ο ανειδίκευτος την προέλευση του συμπτώματος, ώστε να προσεγγίζει τελικά στη σωστή διάγνωση και θεραπεία». Ένα βιβλίο οδηγός για τους ανθρώπους της θάλασσας και όχι μόνο.

• Σεμινάρια 2001-2002: Πρόληψη – Θεραπεία καρδιολογικών νοσημάτων

• Σεμινάρια 2002-2003

Πρόκειται για έντυπη μορφή σειράς σεμιναρίων που λαμβάνουν χώρα στα γραφεία του Ομίλου Τσάκος και απευθύνονται στους υπαλλήλους γραφείου, στους ναυτικούς, στις οικογένειές τους και σε άλλους ενδιαφερόμενους. Μια πρωτοβουλία της ιατρού, η οποία, με το φυσικό της χάρισμα να απλουστεύει και να διατυπώνει έννοιες, ενημερώνει και συμβουλεύει σε συνεργασία με εξειδικευμένους ιατρούς. Με μέριμνα της ιατρού, τα σεμινάρια βιντεοσκοπούνται και προωθούνται στα πλοία του στόλου.

• Υγεία εν Πλω (2011)

Ένα ακόμα εξαιρετικό πόνημα της ιατρού, συνδυασμός Ιατρικής και Ιστορίας, στο οποίο συμπυκνώνεται η πλουσιότατη εμπειρία της, που αποκτήθηκε μέσα από την αδιάλειπτη και μακρόχρονη ενασχόλησή της με την υγεία των Ελλήνων ναυτικών. Μοναδικές πληροφορίες –γνωστές και άγνωστες– και ιατρικές ιστορίες, ξεχασμένες ασθένειες από την πρόμη εποχή των αδάμαστων ναυτικών του Κυκλαδικού και Μινωικού Πολιτισμού έως τη σύγχρονη εποχή των υπερδεξαμεντόπλων. Για πρώτη φορά όλα συγκεντρωμένα και δοσμένα με τον τρόπο που ο τίτλος καθορίζει.

• Απανθίσματα και Στοχασμοί (2012)

Το τελευταίο βιβλίο της συγγραφέως είναι το μόνο που παρεκκλίνει από τα ιατρικά θέματα και σταχυολογεί δημοσιεύματα διακεκριμένων Ελλήνων αλλά και ξένων διανοητών, που συνέδεσαν τη σκέψη τους με την Ελλάδα και τις αξίες του ελληνικού πολιτισμού.

Εκδηλώνοντας την αγάπη της προς όλους τους ναυτικούς, αλλά κυρίως το σεβασμό και τη συμπάθεια προς τις μπότες, συζύγους, αδελφές, γυναίκες των ναυτικών, συνέβαλε με κάθε μέσο στη φιλοτέχνηση του αγάλματος της «Καρδαμυλίτισσας», που σε περίοπτη θέση κοσμεί το ναυτόποπο των Καρδαμύλων της Χίου και κατευοδώνει, καλωσορίζει και υποδέχεται τους ναυτικούς, συμβολίζοντας και αναδεικνύοντας διαχρονικά την ουσιαστική συμβολή της γυναίκας στη ναυτιλία.

Πέραν των πολλαπλών και ποικίλων τομέων δραστηριότητας της Ειρήνης Σαρόγλου-Τσάκου, ίσως η μεγαλύτερη συμβολή της μπορεί να συνοψιστεί στην επί δεκαετίες ανιδιοτελή προσφορά της στον Έλληνα Ναυτικό. Από το ξεκίνημα του Ομίλου Εταιρειών Τσάκος, η ιατρός παρέχει δωρεάν ιατρική βοήθεια σε όλα τα στελέχη πλοίων και γραφείων, στηρίζει τις οικογένειές τους, προσφέρει ιατρικά σεμινάρια σε όλους τους συνεργάτες στη στεριά και στη θάλασσα και υπηρεσίες τηλεϊατρικής σε ανθρώπους που χρειάζονται βοήθεια εν πλω. Αξίζει να σημειωθεί ότι, με πρωτοβουλία της, όλα τα πλοία του ομίλου έχουν εφοδιαστεί με απινιδωτές εδώ και χρόνια.

Ολόκληρος ο βίος της ιατρού διακρίνεται από σοβαρότητα, υπευθυνότητα, σεμνότητα, αγάπη για το συνάνθρωπο και ιδιαίτερα για τους ανθρώπους της θάλασσας.

Η ιατρός Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου συνεχίζει αδιάλειπτα το επιστημονικό και συγγραφικό της έργο με σοβαρότητα και υπευθυνότητα, έχοντας στραμμένη πάντα την προσοχή της στην οικογένεια, τον άνθρωπο, το ναυτικό και τη ναυτιλία.

Για το έργο της και την κοινωνική της προσφορά έχει τιμηθεί από πολλούς φορείς και συλλόγους, όπως από την Πανελλήνια Ένωση Πλοιάρχων Εμπορικού Ναυτικού τον Ιανουάριο του 2009, για τη συνοδική επιστημονική και κοινωνική της προσφορά στη ναυτιλία. Επίσης, για το βιβλίο της "Υγεία εν Πλω" και για το συνοδικότερο συγγραφικό της έργο, της απονεμήθηκε εύφημος μνεία στις 28 Δεκεμβρίου 2012 στην Πανηγυρική Συνεδρία της Ακαδημίας Αθηνών.

Πρόλογος

Πρόλογος για τη Μινωική Θαλασσοκρατία

Αυτό το βιβλίο παρουσιάζει μια ακόμη εργασία της φίλης μας ιατρού Ειρήνης Σαρόγλου-Τοάκου με θέμα που δεν αφορά την Ιατρική και την υγεία των ναυτικών, το λειτούργημα στο οποίο έχει αφιερώσει όλη της τη ζωή.

Η πολύτιμη συγγραφή της για τα θέματα ιατρικής και υγείας των ναυτικών έχει συντελεσθεί με ένα χειριδίδιο για την Ιατρική και τη φροντίδα της υγείας επί των πλοίων (με ανανεωμένη για τρίτη φορά έκδοσή του), αλλά και με φυλλάδια με θέματα Ιατρικής, υγείας και υγιεινής για τους ναυτικούς, με περιεχόμενο που είχε διδαχθεί σε αντίστοιχα θεματικά σεμινάρια από την ίδια και προσκεκλημένους διακεκριμένους ειδικευμένους συναδέλφους της. Η συγγραφή της για την ιατρική και την υγεία των ναυτικών συμπληρώθηκε με μια ακόμη εργασία, το βιβλίο Υγεία εν πλώ, στην οποία έκαμε μια ιστορική αναδρομή για την Ιατρική και την υγεία των ναυτικών επί των πλοίων. Η εργασία αυτή τής έδωσε ικανοποίηση και χαρά με τον έπαινο της Ακαδημίας Αθηνών κατά το παρελθόν έτος.

Η ανά χειράς εργασία της αποτελεί προϊόν μιας άλλης πνευματικής αναζήτησης, την οποία καλλιέργει στις ώρες της οχόλης της. Το θέμα και πεδίο αυτής της αναζήτησης είναι μεγάλο και ανεξάντλητο. Η ναυτική μας ιστορία και η πολυαίωγη θαλασσινή μας παράδοση. Φυσική, αναμενόμενη αυτή η πνευματική αναζήτηση και αγαπημένη μελέτη για την ιατρό, αφού το οικογενειακό και επαγγελματικό περιβάλλον μέσα στο οποίο διακόνισε το ιατρικό της λειτούργημα είναι αυτό της μεγάλης μας Εμπορικής Ναυτιλίας, η οποία και σήμερα καταδεικνύει ακατάπρωτη και σταθερή στους αιώνες της ελληνικής ιστορίας την αλήθεια της ρήσης του Θουκυδίδη (παρμένης από τη δημηγορία του Περικλή στους Αθηναίους): «Μέγα γαρ το της θαλάσσης κράτος».

Στην ιστορία του Πελοποννησιακού Πολέμου, αυτό το «κτίμα εσ αιεί», που μας άφησε ο μεγάλος μας Θουκυδίδης, έχει κάνει μια περίφημη εισαγωγή στην οποία κατά τους μεγάλους ξένους ιστορικούς: «υποβάλλει το κείμενο της ιστορίας του ελληνικού πολιτισμού προ των δικών του χρόνων».

Σε αυτήν την εισαγωγή, και μάλιστα στην αρχή της (Α΄4), μιλάει και τονίζει τη θαλασσοκρατία του Μίνωα, αρχίζοντας με τη φράση:

«Μίνως γαρ παλαιάτος ων ακοή ίσμεν ναυτικών εκτίσαστο και της νυν Ελληνικής θαλάσσης επί πλείστον εκράτησεν και των Κυκλάδων νήσων ήρξε τε και οικιστής πρώτος των πλείστον εγένετο.....».

Κατά τη γνώμη των ιστορικών, σπριζόταν όχι μόνο σε ό,τι εκείνος μετά από μελέτη και από την κρατούσα παράδοση γνώριζε στον καιρό του για τη μινωική θαλασσοκρατία, αλλά και σε ό,τι κατέδειξε το καταπληκτικό του ένοτικό καθώς, από τον καιρό του μέχρι σήμερα (24 αιώνες), πλήθος άλλων ιστορικών πηγών, μελετών, ευρημάτων και αποκαλύψεων και κυρίως οι ανασκαφές της σύγχρονης εποχής έχουν αποδείξει την ισχύ αυτής της θαλασσοκρατίας, την τεράστια έκταση στην οποία εξαπλώθηκε και το μεγαλείο του πολιτισμού τον οποίον δημιούργησε.

Όλα αυτά τα στοιχεία που έχουν αποκαλύψει οι αιώνες για τη μινωική θαλασσοκρατία και τον Μινωικό πολιτισμό, στοιχεία από αρχαίους συγγραφείς, αρχαίους και νεότερους ιστορικούς, αρχαιολόγους από τον μεγάλο Έναψ της μεγαλόπρεπης Κνωσού και τον δικό μας Σπ. Μαρινάτο της Θήρας μέχρι τους σημερινούς, έχουν συγκεντρωθεί και σχολιασθεί με λεπτομέρεια και εμβριθεία από την ιατρό. Δεν της έχουν ξεφύγει ακόμη και πρόσφατες ανακοινώσεις στον Τύπο για τα μινωικά θέματα (μυθολογία, θαλασσοκρατία, τέχνες, πολιτισμό, ακόμη και οι απόψεις για τον εξωκεανισμό των Μινωιτών).

Όλη αυτή η ποικίλη πλούσια ύλη κατανέμεται και τακτοποιείται σε τρεις θεματικές ενότητες κάτω από αντίστοιχους τίτλους: «Μύθος και ιστορία», η πρώτη, «Το θαύμα του μινωικού ναυτικού», η δεύτερη και «Ο πρώτος υψηλού επιπέδου ευρωπαϊκός πολιτισμός», η τρίτη. Σε κάθε μια ενότητα το θέμα καλύπτεται με τη συνέχεια της αφήγησης για τα τις αποκαλύψεις της ιστορίας, της αρχαιολογίας και τις τεκμηριωμένες απόψεις ειδικών ερευνητών.

Πλλά στα κείμενα και αμέσως συνδεδέμενα με αυτά παρουσιάζονται καλαίσθητες απεικονίσεις τόπων, μυθολογικών προσώπων και δράσεων, των γνωστών εικαστικών θησαυρών των ανακτόρων και αντικειμένων, όλων αυτών που αποτελούν σήμερα τον θαυμαστό και ανεκτίμητο πλούτο όχι μόνο των μουσείων της Κρήτης, αλλά και των μεγαλύτερων μουσείων του κόσμου. Με αυτήν την καλαίσθητη συνοδεία των σημαντικών κειμένων, το βιβλίο γίνεται και ένα εξαιρετο πεικνύμα.

Άξιος ο κόπος της ιατρού και επάξια τα συγχαρητήρια γι' αυτήν την περιήγηση, αυτό το ταξίδι στα «υγρά κέλευθα» της ιστορίας της μινωικής θαλασσοκρατίας, για την ξενάγηση στα ανάκτορα και στους τόπους που απλώθηκε και για τις λεπτομερείς αναφορές στον πολιτισμό που δημιούργησε. Αξιάπαινη και η εργασία του εκδοτικού οίκου, διότι παρουσίασαν τον κόπο της μελέτης της ιατρού και των συγκεντρωθέντων τεκμηριών της ιστορίας και της αρχαιολογίας σε αυτή την όμορφη έκδοση.

Η περιδιάβαση στη ζωογόνο ναυτική μας ιστορία με είχε κάνει παλαιότερα να σταθώ και να περιγράψω με λίγους στίχους την πραγμάτωση της έννοιας της ρήσης «Μέγα γαρ το της θαλάσσης κράτος» στις διάφορες περιόδους της ιστορίας του έθνους μας, προ και μετά τους χρόνους του Θουκυδίδη που τη διεικόνισε. Γι' αυτή την πρώτη θαλασσοκρατία της ιστορίας μας, τη Μινωική, την οποία αναγνωρίζει ο μεγάλος μας ιστορικός, όπως είδαμε, είχα σκεφθεί και γράψει τους πιο κάτω στίχους, που θαρρώ πως είναι ταιριαστοί με το περιεχόμενο αυτής της έκδοσης και γι' αυτό, ως χαιρετισμό, τους επαναλαμβάνω:

ΤΟΥ ΜΙΝΩΑ

Το κάλεσμα της θάλασσας, οι Κρήτες πρώτοι ακούνε
αφού την τέχνη πύρανε να χτίζουνε καράβια
υπόπλωρα, υπόπρυμνα, καράβια καρινάτα
στα πέλαγα ανοιχτήκανε, οι πόντοι τους καλούνε.

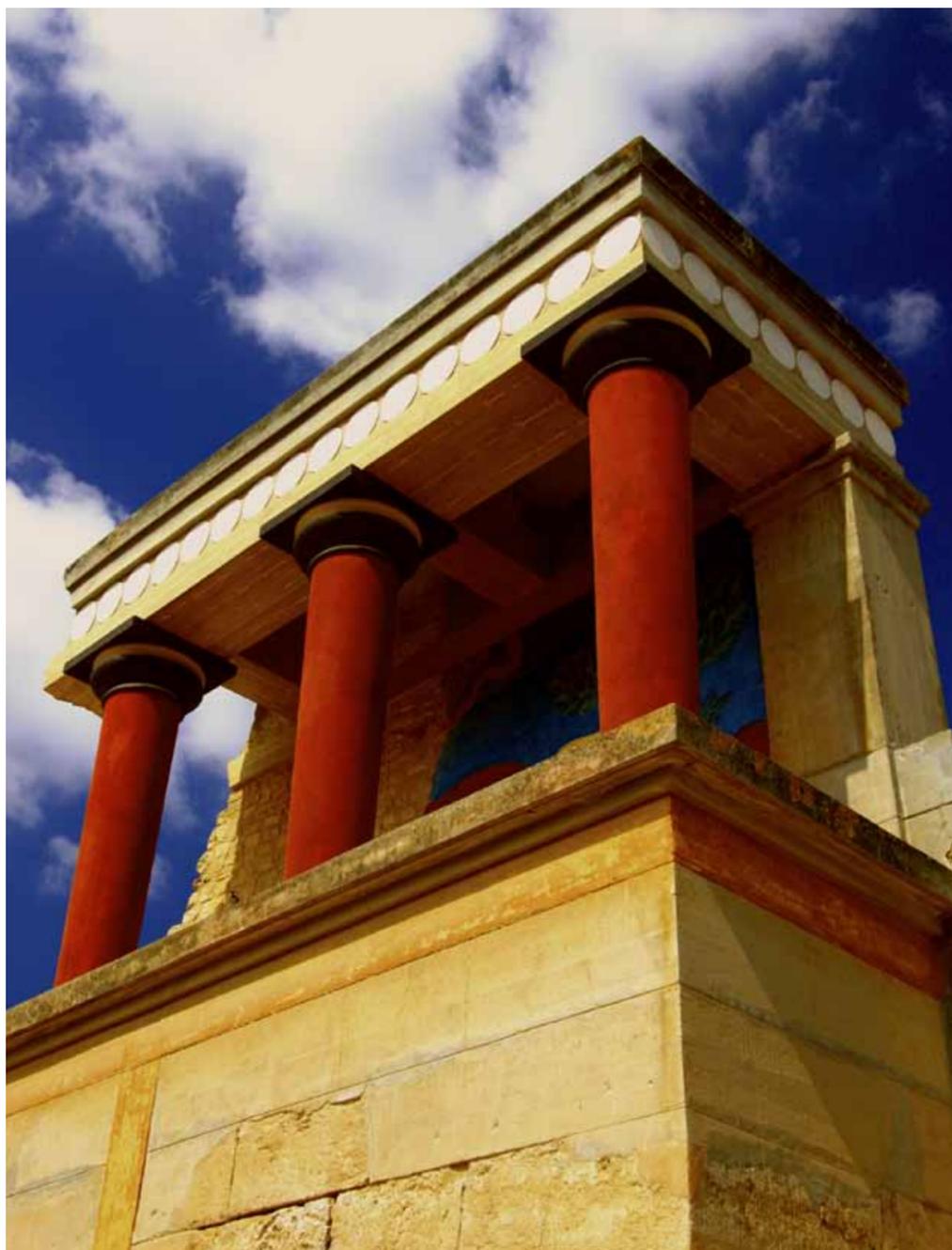
Του Μίνωα η Κρήτη, η Κνωσός, πρώτο θαλάσσης κράτος.
Γαλάζιο φόντο έκουνε, όσα θαυμάσια βλέπεις
εκεί στα μέρη της Κνωσού, στο ξακουστό παλάτι,
στη Σαντορίνη, στην Φαιστό. Θαλάσσιο μέγα πλάτος.

Οι κίονες που στο άλικο και μαύρο αποχρώνουν
και οι «Παριζιάνες» οι κομψές που κατοικούν στο δώμα
και οι πρίγκιπες που περπατούν, με τι μεγαλοπρέπεια!
κι οι θρόνοι, και τα χτίσματα κάτω απ' το φως που απλώνουν,

κι ο έφνβος οπού κρατάει την αρμαθιά τα ψάρια
και τα καράβια σ' άπαρον, απόπλου εκστρατείας,
που βρήκαν τα απείραχτα, στην ζωγραφιά ενός τοίχου
στην Σαντορίνη του Μίνωα. Όλα είναι απομεινάρια,

πολιτισμού που έχτισε ο θαλασσοκράτης Μίνως.
Η θάλασσα όλα τα έκαμε, αυτή έφερε τον πλοίοτο.
Καράβια γοργοτάξιδα, πανιά γεματ' αγέρα
θα βρεις πίσω απ' τα ανάκτορα. Σ' αυτά ήταν ο Μίνως.

Κωνσταντίνος Γ. Καταγός
Αντιναύαρχος ΠΙΝ εα

ΕΛΛΑΔΑ - ΘΑΛΑΣΣΑ - ΠΛΕΟΥΜΕΝΟ

Εισαγωγή

*«Μίνως γαρ παλαιάτος...
ναυτικόν εκτήσατο
και της νυν Ελληνικής θαλάσσης
επί πλείστον εκράτησε...»
(Θουκυδίδης, 1.4)*

Δεν υπάρχει άλλη χώρα της Μεσογείου που η ιστορική, οικονομική και πολιτιστική της μοίρα να είναι τόσο πολύ συνδεδεμένη με τη θάλασσα όσο η Ελλάδα.

Σε όποιο σημείο του ελληνικού χώρου κι αν σταθείς, την αγναντεύεις, την αισθάνεσαι, τη μυρίζεις, τη νιώθεις και τρέχεις να τη δεις από κοντά, να την πιάσεις στα χέρια σου!

Αρκεί να αναφέρουμε μερικά στοιχεία που εξηγούν γιατί οι Έλληνες ζούσαν πάντα μαζί με τη θάλασσα κι ένωσαν ακατάλυτα την πορεία τους με τη γαλάζια απεραντοσύνη της. Γιατί έγιναν κυρίαρχοί της από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Γιατί οι δυσκολίες που έχει το θαλάσσιο ταξίδι προίκισαν από τότε τον ναυτιλλόμενο της χώρας μας με πείσμα και ευστροφία, δημιουργώντας έναν μυστικό μα και σταθερό δεσμό ανάμεσα στον Έλληνα και στη θάλασσα:

- ▶ Η απόσταση που χωρίζει τη θάλασσα με το πιο απομακρυσμένο από αυτή σημείο του ηπειρωτικού κορμού της Ελλάδας είναι μερικές δεκάδες χιλιόμετρα.
- ▶ Η ακτογραμμή της έχει μήκος πάνω από 15.000 χλμ. Είναι, δηλαδή, τεράστια σε σχέση με την έκτασή της, αν σκεφτεί κανείς ότι η Αφρική, με έκταση 230 φορές μεγαλύτερη από την Ελλάδα, έχει ακτογραμμή μόλις 1,9 φορές μεγαλύτερη από την ελληνική.
- ▶ Πάνω από 200 είναι τα κατοικημένα νησιά της και χιλιάδες τα ακατοίκητα, ενώ συνολικά τα νησιά καλύπτουν το 19% της ελληνικής γης.
- ▶ Γενικά, ο ελληνικός χώρος έχει τεράστια ποικιλομορφία και εντυπωσιακές εναλλαγές στεριάς και θάλασσας.

Το μεγαλύτερο μέρος στο θαλάσσιο τμήμα της Ελλάδας και το επίκεντρο όλου του ελληνικού χώρου είναι το Αιγαίο πέλαγος. Το υπόλοιπο μέρος της θαλασσινής Ελλάδας αποτελείται από το Ιόνιο και το Κρητικό πέλαγος, ενώ πρωταρχική σημασία στη ναυτική ιστορία και τη ζωή του τόπου είχαν, επίσης, η Μεσόγειος Θάλασσα και ο Εύξεινος Πόντος (Μαύρη Θάλασσα).

Θα άξιζε, λοιπόν, να διαβάσουν καλύτερα την ιστορία οι καλοί μας γείτονες. Το ελληνικό Αρχιπέλαγος λεγόταν Αιγαίο από πάρα πολύ παλιά, από τότε που αυτοί ζούσαν στα κατοπράχαλα βουνά της Μογγολίας· ίσως γι' αυτό συμπαθούν τους σύγχρονους Τούρκους οι λαοί της εποχής μας που επίσης κατάγονται από τους Μογγόλους.

ΑΙΟΛΟΣ, Ο ΘΕΟΣ ΤΩΝ ΑΝΕΜΩΝ

Η θάλασσα, το πλεύσιμο και τα θαλασσινά ταξίδια άσκησαν από την Προϊστορική εποχή μεγάλη γοητεία στον άνθρωπο και εξήψαν τη φαντασία του. Από τα πανάρχαια αυτά χρόνια, η θάλασσα η απέραντη και αιγιματική, στην οποία ταξίδευαν με καράβια που είχαν είτε κουπιά είτε ιστία (πανιά), ήταν πάντοτε στο έλεος των ανέμων (!). Γι' αυτό και οι αρχαίοι Έλληνες έδωσαν στους ανέμους θεϊκή διάσταση και έκανα θεό τους τον Αίοιο. Ταμία (επιστάτη) των ανέμων θεωρούσαν τον Αίοιο, καθήκον δοσμένο σε αυτόν από τον Δία, και παράδειγμα αυτής της γενικής θεώρησης αποτελεί ο περίφημος μύθος του «ασκού του Αιόλου» που μας περιγράφει ο Όμηρος στην *Οδύσσεια*. Η ευχή της Καλυψώς στον Οδυσσέα για «ούριον άνεμον», όταν τον αποχαιρετούσε αποπλέοντα από την Ωγυγία, έχει μείνει ως σήμερα η καλύτερη ευχή για τους ναυτιλλόμενους.

Ζώντας πλάι στην άλλοτε γαλήνια και άλλοτε φουρτουνιασμένη θάλασσα κι αδιαφορώντας για τις τρικυμίες, τους δράκοντες και όλα τα φοβερά στοιχεία της, ο Πρωτοέλληνας κάθε φορά που ξανοιγόταν στο πέλαγος είχε κατά νου μόνο το Χρυσόμαλλο Δέρασ ή την Ιθάκη. Και ξανοιγόταν άλλοτε γιατί τον γοήτευε το απέραντο και το άγνωστο της θάλασσας, άλλοτε γιατί τον συνάρπαζε το απρόβλεπτο και περιπετειώδες ταξίδι στην υγρή αγκαλιά της, άλλοτε γιατί ήθελε να εξερευνήσει άλλους τόπους κι άλλοτε από ανάγκη, γιατί η άγονη γη τον ωθούσε να αναζητήσει είδη διατροφής αλλά και μέσα για έναν καλύτερο τρόπο ζωής. Όλα αυτά ήταν και είναι για τους Έλληνες η θάλασσα και το ταξίδι σε αυτήν. Γι' αυτό, από τα πανάρχαια κιόλας χρόνια, από τη Νεολιθική εποχή, μικρές σχεδίες διέσχιζαν τις ελληνικές θάλασσες μεταφέροντας οψιδιανό από τη Μήλο, για τις ανάγκες των προϊστορικών κατοίκων του Αιγαίου.

Με την πάροδο του χρόνου, η γενικότερη τεχνολογική εξέλιξη και τα βήματα στη ναυπηγική τέχνη βελτίωσαν και το πλεούμενο. Έτσι, άρχισε να γίνεται θαλάσσια μεταφορά από στεριά σε στεριά τροφίμων και άλλων αγαθών: ζώων, ξυλείας, μετάλλων και κάθε άλλου χρήσιμου υλικού που ήταν γνωστό στον τότε κόσμο.

Αν σκεφτούμε τη γεωμορφολογία αλλά και τη γεωπολιτική θέση της Ελλάδας, εύκολα καταλαβαίνουμε γιατί χωρίς τη θαλάσσια επικοινωνία δεν θα ήταν δυνατό να διατηρηθεί η ζωή σε αυτόν τον τόπο και να υπάρξει κάθε μορφή προόδου. Πρόκειται για έναν τόπο με τεράστιο νησιωτικό σύμπλεγμα, αφενός, και, αφετέρου, με έντονο ανάγλυφο, βουνά και χαράδρες, που κάνουν τους χειμαίους δρόμους δύσκολους, κακοτράχαλους και δύσβατους. Σε μια χώρα με αυτά τα χαρακτηριστικά, η διά ξηράς μεταφορά αγαθών (προϊόντων) ήταν σε κάποιες περιπτώσεις δύσκολη και σε άλλες αδύνατη. Αντιθέτως, η θάλασσα δίνει απεριόριστες δυνατότητες επικοινωνίας, επιβεβαιώνοντας και στη χώρα μας ότι «δεν χωρίζει, αλλά ενώνει στεριές».

Η ΝΑΥΠΗΓΗΣΗ ΤΗΣ «ΑΡΓΩΣ»

Τα «Αργοναυτικά» των Ορφικών Ύμνων δίνουν μία θαυμαστή περιγραφή της καθέλκυσης της «Αργώς». Όταν ο ναυπηγός της, ο Άργος, την παρέδωσε στον πλοιοκτήτη της, τον Ιάσονα, εκείνος ανέβηκε στο σκάφος του μετά τους ιερείς, αφού έγινε κάποια γιορτή παραπλήσια με τις σημερινές τελετές παραλαβής και καθέλκυσης. Μπορούμε σε αυτήν την περιγραφή να δούμε ότι το πλοίο του Ιάσονα «χτίστηκε» με τον σημερινό τρόπο ναυπήγησης των New Buildings και ξεκίνησε το ταξίδι του ως New Building. Στην εικόνα, πήλινη ανάγλυφη πλάκα στην οποία απεικονίζεται η ναυπήγηση της «Αργώς», με τη βοήθεια της θεάς Αθηνάς, στα αριστερά (πρώτο μισό 1ου αι. μ.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Να γιατί η θάλασσα έγινε από τα πανάρχαια χρόνια η «μητρική λεκάνη» για τη «σύλληψη» και τη «γέννηση» του ελληνικού πολιτισμού· και το Αιγαίο, η Άσπρη Θάλασσα, όπως το αποκαλούν, έγινε το επίκεντρο του ελληνικού χώρου.

Να γιατί, χωρίς την διά θαλάσσης επικοινωνία, χωρίς την εξοικείωση με το υγρό στοιχείο, η ζωή και η πρόοδος θα ήταν αδύνατες στη χώρα μας. Να γιατί ο βίος στην Ελλάδα θα ήταν πολύ διαφορετικός και ο πολιτισμός θα ήταν πιο φτωχός αν ο παράτολμος ναυτικός, ο ερευνητικός ναυτιλλόμενος δεν έφερναν στην πατρώα γη -μαζί με τα τρόφιμα και τα άλλα αγαθά- και τον τρόπο ζωής, την κουλτούρα, τις συνήθειες των άλλων χωρών στις οποίες ταξίδευαν. Τυχαίο δεν είναι το ότι ο

Όμηρος, στον τρίτο κιόλας στίχο της *Οδύσσειας* κοσμεί τον ήρωά του τον Οδυσσέα με το λεγόμενο μέχρι και σήμερα «πολλών δ' ανθρώπων ίδεν άστεα και νόον έγνων».

Δεν είναι, λοιπόν, υπερβολή να πούμε ότι οι σημαντικότερες περιόδους του ελληνικού πολιτισμού συνδέονται με την παρουσία Ελλήνων ναυτικών σε άλλες χώρες και με τις εξερευνήσεις άλλων χωρών.

Αυτή η παρουσία και οι ανταλλαγές που τη συνοδεύουν άρχισαν από τους Προϊστορικούς ήδη χρόνους, χάρη σε τρεις διαδοχικούς πολιτισμούς:

- ▶ Τον κυκλαδικό
- ▶ Τον μινωικό
- ▶ Τον μυκηναϊκό.

Αλλά και χάρη στις αποικίες και τους εμπορικούς σταθμούς που ίδρυσαν οι πρόγονοί μας σε μέρη όπως:

- ▶ Τα μικρασιατικά παράλια
- ▶ Η Κύπρος
- ▶ Οι ακτές της Συρίας και της Παλαιστίνης
- ▶ Η Κάτω Ιταλία και η Σικελία ή Μεγάλη Ελλάδα (Magna Grecia)
- ▶ Η Μασσαλία.

Ο κυκλαδικός πολιτισμός αναπτύχθηκε στα νησιά των Κυκλάδων από την 4η χιλιετία π.Χ. και «θάφτηκε» κάτω από την τέφρα του ηφαιστείου της Θήρας κατά το τελευταίο τέταρτο του 17ου αι. π.Χ. (πιθανότατα το 1613 π.Χ.). Βέβαια, το όνομα Κυκλάδες αυτά τα νησιά το πήραν αργότερα, επειδή βρίσκονται γύρω από το ιερό νησί του Απόλλωνα, τη Δήλο.

Οι αρχαίοι Κυκλαδίτες ήταν σπουδαίοι ναυτικοί και ταυτοχρόνως εξαίρετοι καλλιτέχνες. Τα μαρμάρινα αγαλματίδια που κατασκεύαζαν προκαλούν ακόμη και σήμερα τον γενικό θαυμασμό. Ταυτοχρόνως, ασχολήθηκαν με την αλιεία το... κρασί και το κυνήγι. Γενικά, ήταν πρόσχαροι λαός και αγαπούσαν το χορό και το τραγούδι.

Ο μινωικός πολιτισμός αναπτύχθηκε από την 3η χιλιετία π.Χ. (2800 π.Χ.) στη μεγαλόνησο Κρήτη. Η ακμή του χρονολογείται στη 2η χιλιετία π.Χ., ιδίως στη λεγόμενη Νεοανακτορική περίοδο (1700-1450 π.Χ.), και το οριστικό τέλος του στο 1370 π.Χ., οπότε καταστράφηκε και η Κνωσός.

Στο ερώτημα από πού προήλθε η οικονομική υπεροχή και ο πλούτος της μινωικής Κρήτης, η απάντηση είναι σαφής: από τη θάλασσα· το δε μέσο αυτού του οικονομικού θαύματος ήταν το πλωτό μέσο, δηλαδή το καράβι, που ενώνει στεριές και θάλασσες.

Ας θυμηθούμε εδώ τον ήρωα του 1821, τον Κωνσταντίνο Κανάρη, που έλεγε: «Τίποτ' αρχόντοι δεν φελά, μονάχα το καράβι» (από ποίημα του Α. Πάλλη).

Η Κρήτη της εποχής του Μίνωα έγινε μεγάλη αυτοκρατορία και έφτασε, εν συνεχεία, να εξελιχθεί σε τέτοια ναυτική δύναμη, ώστε να αποκαλείται θαλασσοκράτειρα - η πρώτη, μάλιστα, θαλασσοκράτειρα (η δεύτερη ήταν η Μεγάλη Βρετανία). Η δραστηριότητα των ναυτιλλόμενων και των εμπόρων της μινωικής Κρήτης άφησε παντού στον τότε γνωστό κόσμο ίχνη.

Ομοίωμα του μινωικού πλοίου που απεικονίζεται στην «Τοιχογραφία του Στόλου» στο Ακρωτήριο της Θήρας (Ναυτικό Μουσείο της Ελλάδας, Πειραιάς).

ΤΑΥΡΟΣ, ΤΟ ΙΕΡΟ ΖΩΟ ΤΩΝ ΚΡΗΤΩΝ

Ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής, ένα από τα πιο εντυπωσιακά έργα της πρώιμης Νεοανακτορικής περιόδου, που βρέθηκε στην Κνωσό. Πρόκειται για τελετουργικό αγγείο, που γέμιζε με το απαραίτητο υγρό για τη σπονδή από μια τρύπα στον τράχηλο και άδειαζε από μια δεύτερη στο ρύγχος. Τα κέρατά του, που δεν βρέθηκαν, πρέπει να ήταν ξύλινα και επικρυσωμένα, τα μάτια του ήταν ένθετα από ορεία κρύσταλλο με ζωγραφισμένη την ίριδα, τα βλέφαρα από ίασιπ και το ρύγχος από μάργαρο. Ο λιθοξόος της εποχής έχει αποδώσει με εντυπωσιακό τρόπο τη δύναμη του ταύρου, τις ανατομικές του αναλογίες, τις πτυχώσεις στο λαιμό του και την εκφραστικότητα του (1550-1500 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σε κάθε περίπτωση, ο πολιτισμός που ανέπτυξαν οι Κρήτες στη μέση της θάλασσας χάρη στον νησιώτικο χαρακτήρα τους, ο πολιτισμός που πήρε το όνομά του από τον μυθικό βασιλιά Μίνωα, θεωρείται όχι μόνο ο πιο γνήσιος, ο πιο ξεχωριστός από τους πρώιμους αρχαίους πολιτισμούς, αλλά και ο πρώτος υψηλού επιπέδου πολιτισμός που αναπτύχθηκε επί ευρωπαϊκού εδάφους. Δικαίως, λοιπόν, οι Έλληνες λέγονται και είναι Ευρωπαίοι (!). Ας θυμηθούμε εξάλλου και το μύθο (δες σσ. 52-53) που διηγείται πώς ο Δίας μεταμορφώθηκε σε ταύρο, έκλεψε την Ευρώπη και την έφερε στον ελλαδικό χώρο, στο πανέμορφο νησί της Κρήτης.

Χάρη στη θάλασσα και στο πλοίο, λοιπόν, αναπτύχθηκαν οι εμπορικές συναλλαγές κι έγινε η διακίνηση των ανθρώπων, της τέχνης, του πνεύματος. Αλλά και η κατατρόπωση, η απόθνηση των

«ΝΑΥΤΙΚΗ ΕΚΣΤΡΑΤΕΙΑ» ή «ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΣΤΟΛΟΥ»

Λεπτομέρεια της «Τοιχογραφίας του Στόλου», από τον νότιο τοίχο του δωματίου 5 της Δυτικής Οικίας, στο Ακρωτήρι της Θήρας (1550-1500 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα). Από τον Σπ. Μαρινάτο, είχε ονομαστεί «Ναυτική Εκστρατεία». Κάποιοι, στη συνέχεια, την ονόμασαν «Τοιχογραφία της Νηοπομπής». Όμως, η έννοια νηοπομπή χρησιμοποιήθηκε κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Κατά την περίοδο αυτή, τα εμπορικά και μεταγωγικά πλοία, τα οποία μετέφεραν τρόφιμα, πολεμοφόδια και άλλα χρήσιμα αγαθά στις εμπόλεμες περιοχές, ταξίδευαν για λόγους προστασίας με τη συνοδεία πολεμικών οσκαφών. Δεν είναι, επομένως, λογικό να χρησιμοποιείται ο όρος αυτός για μια ομάδα πλοίων 3.500 χρόνια πριν.

εχθρών του ελληνισμού (= νίκη) συνδέεται άμεσα με το πλοίο, με πολλές κορυφαίες στιγμές, όπως η ναυμαχία της Σαλαμίνας και η συμβολή του ναυτικού στον Εθνικοαπελευθερωτικό Αγώνα του 1821.

Χάρη στο πλοίο, που ήταν το αποκλειστικό μεταφορικό τους μέσο, πραγματοποίησαν οι Αχαιοί την υπερπόντια εκστρατεία τους κατά της Τροίας, η οποία εξυμνείται με αιώνια τέχνη στην *Ιλιάδα*. Τη Ναυτική Δύναμη (τα πλοία) που μεταφέρει τους Αχαιούς για την απόβασή τους στην Τροία περιγράφει ο Όμηρος στη Β Ραψωδία της *Ιλιάδας*, καταγράφοντας και ονομάζοντας τους αρχηγούς και τις πολιτείες από τις οποίες ξεκίνησαν, αλλά και τον αριθμό των πλοίων της κάθε πολιτείας των Αχαιών. Ο αναγνώστης μπορεί εύκολα να αθροίσει τον αριθμό των πλοίων (1186) του στόλου των Αχαιών υπό τον Αγαμέμνονα, αριθμό που δείχνει την τεράστια ναυτική ισχύ τους.

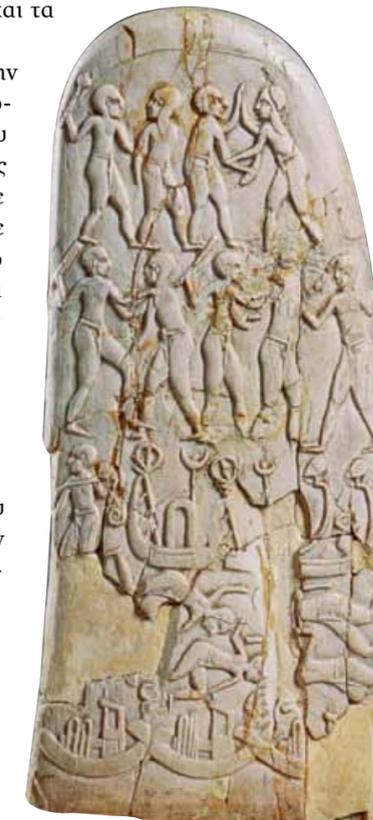
Το πλοίο από την Προϊστορία στην Ιστορία

Ποια μορφή είχε το πρώτο πλεούμενο που χρησιμοποίησαν οι άνθρωποι για να επικοινωνήσουν από στεριά σε στεριά, διαπλέοντας τη μεταξύ τους θαλάσσια απόσταση, με σκοπό αρχικά να ανταλλάξουν και αργότερα να εμπορευτούν τα αγαθά τους και να φέρουν πίσω, στον τόπο απ' όπου ξεκίνησαν νέα αγαθά, χρήσιμα για τη διατροφή τους, για τα εργαλεία και τα σκεύη τους, για τα πλοία και τα σπίτια τους;

Η απάντηση δίνεται από τις πρώτες απεικονίσεις πλοίων που βρέθηκαν στην Εγγύς Ανατολή και την Αίγυπτο, δηλαδή στην Ανατολική Μεσόγειο. Αυτές μάς αποκαλύπτουν πώς ήταν τα πλεούμενα κατά τους Προϊστορικούς χρόνους – περίπου πριν από 5.000 χρόνια. Οι εν λόγω απεικονίσεις μάς δίνουν κάποιες πληροφορίες και προέρχονται από τοιχογραφίες, αγγειογραφίες (εικόνες ζωγραφισμένες σε αγγεία) κ.ά. Δυστυχώς, με βάση αυτήν την απεικόνιση είναι δύσκολο να έχουμε σαφή άποψη για τα χαρακτηριστικά της ναυπήγησης και για το υλικό από το οποίο ήταν κατασκευασμένα τα πλεούμενα. Σε υστερότερους χρόνους, βέβαια, και οι απεικονίσεις είναι πιο σαφείς αλλά και οι γραπτές πηγές μάς δίνουν πληροφορίες για τον τρόπο ναυπήγησης των πλοίων.

Οι ιστορικοί, οι αρχαιολόγοι, οι ναυπηγοί και οι αρχιτέκτονες που μελετούν τη δημιουργία και την εξέλιξη του πλωτού μέσου κάνουν μια σειρά υποθέσεις. Σύμφωνα με την άποψη που επικρατεί, θεωρείται από πιθανό έως βέβαιο ότι τα πρώτα πλεούμενα είχαν κατασκευαστεί από πάπυρο. Αυτό το σκάφος, η λεγόμενη παπυρέλλα, ανταποκρίνεται στον γεωγραφικό χώρο που εμφανίστηκε και ταξίδευε τα χρόνια εκείνα, στον τρόπο ζωής των ανθρώπων τότε, στα εργαλεία που διέθεταν, αλλά και σε όσα γνωρίζουμε για την πρωτόγονη ναυσιπλοΐα.

Γνωρίζουμε, επίσης, ότι αρκετά αργότερα, όταν οι τολμηροί Έλληνες ναυτικοί ταξίδευαν στην ανοιχτή θάλασσα από την Κέρκυρα ως την Ιταλία, επέβαιναν σε διπλές αμφίπρωρες παπυρέλλες. Η κερκυραϊκή παπυρέλλα δεν είχε ούτε πανιά. Πανιά δεν υπήρχαν ούτε στα πρώτα πλοία της Αιγύπτου. Τα δε αιγαίοπελαγίτικα καράβια διέθεταν αρχικά μόνο κουπιά. Τα πανιά εμφανίστηκαν στο Αιγαίο το πρώτο μισό της 2ης χιλιετίας π.Χ και από τότε καθιερώθηκαν οριστικά.

Ελεφάντινο εγχειρίδιο από το Gebel el Arak. Διακρίνονται ανάγλυφες μορφές πλοίων (περ. 3400 π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ΠΑΠΥΡΕΛΛΑ

Οι σημερινοί ιστορικοί και ναυπηγοί επιχειρήσαν να κατασκευάσουν πλεούμενο της πρώιμης ναυσιπλοΐας, δηλαδή αντίγραφο του πρώτου παπυρένιου σκάφους, και να ταξιδέψουν με αυτό. Η παπυρέλλα που κατασκεύασαν προσπάθησε να μιμηθεί την κερκυραϊκή μορφή του πλοιαρίου. Τα αποτελέσματα της πλεύσης και γενικά η συμπεριφορά της ήταν θετική, ώστε να θεωρείται ότι το παπυρένιο αυτό πλοιάριο ήταν, πράγματι, η πρώτη μορφή πλοίου. Πλέον, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι χάρη σε αυτό το παπυρένιο πλεούμενο οι πανάρχαιοι άνθρωποι έκαναν τις θαλάσσιες μεταφορές τους και αντάλλασαν τα προϊόντα τους. Και, όπως φαίνεται, δεν αρέστηκαν στο Αιγαίο: έφτασαν και στην Κύπρο μεταφέροντας οψιδιανό ήδη από την 6η χιλιετία π.Χ. Στην εικόνα, η σύγχρονη εκδοχή της παπυρέλλας, που πλοιαρίου που διέσχιζε τις ελληνικές θάλασσες στα 9000-8000 π.Χ.

Σήμερα, πλέον, γνωρίζουμε ότι στα χρόνια της 2ης χιλιετίας π.Χ. οι Έλληνες ναυτικοί ταξίδευαν στην ανοιχτή θάλασσα. Πιστεύεται, μάλιστα, ότι ο Οδυσσέας βγήκε από τις Στίλες του Ηρακλέους, το σημερινό Γιβραλτάρ, στη μεγάλη θάλασσα, δηλαδή στον Ατλαντικό ωκεανό! Στη δε *Οδύσσεια* έχουμε πλόες αρκετά μακρινούς, όπως του Μενέλαου από τον Κάβο Μαλιά στην Αίγυπτο, σε ανοιχτό πέλαγος.

Ο δε βασιλέας των Φοινίκων έστειλε τον ναυαγό Οδυσσέα στη Φοινίκη με βασιλικό πλοίο που είχε ιστίο και κάλυψε θαλάσσια απόσταση περίπου 80-85 ναυτικών μιλίων.

Ας επανέλθουμε, όμως, στα προϊστορικά θαλάσσια ταξίδια και στη ναυσιπλοΐα της εποχής. Για πολλούς αιώνες ή και χιλιετίες, οι θαλάσσιοι πλόες κάλυπταν μικρές αποστάσεις και μάλιστα ξεκινούσαν από κάποιο γνωστό σημείο για κάποιο άλλο επίσης γνωστό και κοντινό.

Η διάρκεια του ταξιδιού ήταν μία μέρα μόνο· και όταν έπεφτε η σκοτεινιά, οι θαλασσοπόροι της εποχής διέκοπταν το ταξίδι τους ως την αυγή της επόμενης ημέρας. Όλη αυτή η διαδικασία ήταν φυσικό να γίνεται έτσι, αφού δεν υπήρχαν τα σύγχρονα μέσα πλοήγησης (πυξίδα, ραντάρ).

Οι ανταλλαγές, λοιπόν, αναπτύχθηκαν με μικρά ταξίδια κατά μήκος των ακτών της Μεσογείου. Κάπως έτσι αναπτύχθηκαν τα διάφορα λιμάνια και ο τότε ναυτικός άρχισε να προμηθεύεται αγαθά από εδώ και να προμηθεύει εκεί, δηλαδή από το ένα λιμάνι στο άλλο.

Αξίζει, ωστόσο, να θυμίσουμε ότι όχι πολύ πριν από τη σύγχρονη εποχή, οι συνετοί ναυτικοί του Αρχιπελάγους μας σπάνια απομακρύνονταν από τα γνωστά σημεία της θάλασσας. Τα μικρά ελληνικά καΐκια που έκαναν γραμμή μεταξύ των νησιών του Αιγαίου, δεν άλλαζαν σχεδόν ποτέ πορεία, γιατί γνώριζαν τα... κατατόπια, δηλαδή τα θαλάσσια ρεύματα, τα παράλια αγκυροβόλια, τις «συνήθειες» και τις μεταβολές του ανέμου.

Αγγείο με το πρώτο παράδειγμα πλοίου με πανί (Προδυναστική περίοδος, περ. 3200 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

ΦΟΒΟΣ, ΤΕΛΕΤΕΣ ΚΑΙ ΤΑΜΑΤΑ

Οι ναυτικοί της αρχαιότητας –ακόμη και οι δεινοί θαλασσοπόροι, οι Μινωίτες– εκτός από το φόβο για το άγνωστο που τους περίμενε στις μακρινές και ανεξερεύνητες ακόμη πλεύσεις, δεν ένιωθαν σίγουροι για το κατά πόσο θα τα καταφέρει το πλεούμενό τους· ένιωθαν ότι η κατασκευή του (ναυπηγική) δεν ήταν αρκετή, γεγονός που συνέβαλε στην τροποποίηση και βελτίωση της τότε ναυπηγικής τέχνης.

Ίσως γι' αυτό, οι θρησκευτικές τελετές για την ευδόωση του ταξιδιού ήταν γνωστές από τα Προϊστορικά χρόνια και επιβίωσαν μέχρι σήμερα. Είναι γνωστή σε όλες τις ναυπηγικές βάσεις η τελετή καθέλκυσης για τα New Buildings που γίνεται μέχρι σήμερα. Δείχνει πόσο μεγάλος ήταν ο φόβος των ναυτικών για το υγρό στοιχείο και τους κινδύνους που τους επιφύλασσαν τα μακρινά και στο άγνωστο ταξίδια.

Τα τάματα που βλέπουμε και σήμερα στις χριστιανικές εκκλησίες είναι συνήθεια των ναυτικών από τότε. Ένα ταξίδι στο άγνωστο της θάλασσας με τα μέσα της εποχής ήταν πραγματικό ανδραγάθημα!

Εικόνα από θαλασσινό θαύμα (Αμοργός, Μονή Χοζοβιώτισσας)

Πήλινο ομοίωμα πολεμικού πλοίου με υπερυψωμένη την πρύμνη και την πλώρη. Τα στοιχεία αυτά το κάνουν να μοιάζει με πτηνό και να θυμίζει πλοία των Μινωιτών που απεικονίζουν αρκετοί σφραγιδόλιθοι. Προέρχεται από την Αρδέα (350-270 π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Στα Γεωγραφικά του ο Στράβων (1ος αι. π.Χ.) μας δίνει μια παροιμία που ήταν, φαίνεται, γνωστή από τα αρχαιότερα του χρόνα: «Μαλέαν δε κάμψας επιλάθου των οίκαδε», δηλαδή άμα περάσεις τον Μαλέα, ξέχνα τους δικούς σου.

Πέραν της έννοιας της δυσκολίας του περάσματος του κάβου, λόγω της φουρτουνιασμένης του θάλασσας, η παροιμία είχε και τη σημασία της μεγάλης διάρκειας του ταξιδιού προς χώρες μακρινές από το χώρο του Αιγαίου.

Μια ελληνική έκφραση λέει, για παράδειγμα: «Αν ένα καράβι περάσει το ακρωτήριο του Κάβο Μαλιά, τότε εγκαταλείπει την πατρίδα του».

Έχει την εξήγησή της τούτη η φράση. Το ακρωτήριο Μαλέας, γνωστό περισσότερο ως Κάβο Μαλιάς, βρίσκεται στο νοτιοανατολικό άκρο της Πελοποννήσου και είναι το νοτιότερο άκρο της ηπειρωτικής Ελλάδας, μετά το γειτονικό του ακρωτήριο Ταίναρο. Επομένως, ο Κάβο Μαλιάς ήταν για τους πρώτους θαλασσοπόρους το τελευταίο σημάδι της τότε γνωστής γης των Ελλήνων, και το συναντούσαν πριν ανοικτούν για τα μακρινά λιμάνια της Ανατολής και της Δύσης. Ακόμη και στη σύγχρονη εποχή, το ακρωτήριο Μαλέας ίσως είναι το σημαντικότερο ελληνικό ακρωτήριο, στο οποίο γίνεται αλλαγή πορείας των πλοίων που κατευθύνονται από τη δυτική Μεσόγειο προς τον Πειραιά, τη Θεσσαλονίκη, τα Δαρδανέλια, την Τουρκία, τη Βουλγαρία, τη Ρουμανία, τη Ρωσία, τη Γεωργία, την Αρμενία και αντιστρόφως. Έτσι, δεν έχασε τη μεγάλη σημασία του για τη ναυσιπλοΐα, αφού τα σκάφη που χρησιμοποιούν τη Διώρυγα της Κορίνθου για να περάσουν από το Ιόνιο στο Αιγαίο πέλαγος (και αντιστρόφως) είναι ελάχιστα σε σχέση με αυτά που περνούν το ακρωτήριο ανατολικά της Ελαφονήσου.

Ξαναγυρίζοντας στους Προϊστορικούς χρόνους και στα παράκτια θαλάσσια ταξίδια, μπορούμε να πούμε με αρκετή βεβαιότητα ότι αν οι Κυκλαδίτες ήταν οι πρώτοι που ξανοίχτηκαν στη θάλασσα, ταξιδεύοντας από νησί σε νησί ή στις κοντινές στεριές, οι Μινωίτες ήταν οι πρώτοι που τόλμησαν να φτάσουν στο Δέλτα του Νείλου – που σημαίνει ότι τόλμησαν και κατάφεραν να ξανοικτούν στην ανοικτή θάλασσα, κατευθυνόμενοι προς το νότο.

Ως τώρα, παρακολουθήσαμε το πρώτο (περίπου) ταξίδι με το τότε πλεούμενο και φανταστικά ζήσαμε τη λαχτάρα του τότε κυβερνήτη από ακρογιαλιά σε ακρογιαλιά, να εξερευνά τον θαλάσσιο χώρο, ως να ξεθαρρέψει και να ξανοικτεί χρόνο με το χρόνο στη μεγάλη θάλασσα.

Αν, στη συνέχεια, ρίχναμε μια επίσης φανταστική ματιά στη διαδρομή της ελληνικής ναυτιλίας, αρχικά θα περνούσαμε από την αυγή των Νεολιθικών χρόνων και την κυκλαδική ναυσιπλοΐα, κατόπιν θα παρακολουθούσαμε νοερά τη θαλασσοκρατία του μινωικού πολιτισμού και ύστερα θα φτάναμε στα χρόνια του Ομήρου, που ήταν συνέχεια και μια ορισμένη αποτύπωση της μυκηναϊκής δυναστείας.

Το φανταστικό μας ταξίδι στο χρόνο θα συνεχιζόταν με τα «ξύλινα τείχη» ενός πρωτοπόρου οραματιστή, του Θεμιστοκλή, που προείδε πως η λύση απέναντι στους Πέρσες θα έρθει από τη θάλασσα και το πλεούμενο, τις τριήρεις, οι οποίες έφεραν τη νίκη στους Έλληνες και την καταστροφή στους Πέρσες.

Και, ασφαλώς, θα συναντιόταν με το όραμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου να πετύχει την πολυπόθητη εξερεύνηση, κατάκτηση και ένωση της Ευρώπης (!), που φάνηκε κι όταν διέταξε το ναύαρχό του Νέαρχο, δηλαδή το στόλο του, να ακολουθήσει το δρόμο της επιστροφής, ένα δρόμο εξερεύνησης, περιπέτειας αλλά και γεφυρώσεως λαών και πολιτισμών.

Χωρίς αμφιβολία, αν ο θάνατος δεν είχε σταματήσει το μεγαλόπνοο έργο του τόσο πρόωρα, σίμερα αντί των σύγχρονων οραματιστών της ΕΕ, όπως Ζαν Μονέ, ο Ρομπέρ Σουμάν ή ο Ζακ Ντελόρ, η ιστορία θα είχε αναγνωρίσει τον Αλέξανδρο τον Μακεδόνα ως οραματιστή και ιδρυτή της ΕΕ – και όχι μόνο. Αλλά η μοίρα των ανθρώπων άλλα επιφυλάσσει...

Η συνέχεια δόθηκε με τις ρωμαϊκές γαλέρες και αργότερα με τους δρόμους της Βυζαντινής Αυτοκρατο-

ρίας, που διήρκεσε περίπου 1.100 έτη. Κατόπιν, η Ελλάδα θα ζήσει επί τέσσερις σχεδόν αιώνες ένα καθεστώς σκοτεινής σκλαβιάς. Και θα απαλλαγεί από αυτό, έχοντας τις ναυτικές της δυνάμεις σε πρωταγωνιστικό και αποφασιστικό ρόλο.

Βέβαια, το πλεούμενο, μέχρι να φτάσει στις τριήρεις και τον δρόμωνα, έκανε υπόστροφο εξέλιξη, παρά ταύτα η ναυτιλία και η θάλασσα δεν στέρεψαν ποτέ για τους Έλληνες. Σήμερα πλέον, αντί για τρεχαντήρια, κορβέτες και άλλα είδη πλοίων, έχουμε New Buildings μεγαθήρια όλων των τύπων (containers, tankers κ.λπ.), που διασχίζουν τους ωκεανούς, φέρνοντας τη γαλανόλευκη σημαία (ευτυχώς ακόμη βάζουν την ελληνική σημαία!) σε όλα τα πλάτη και τα μήκη του κόσμου.

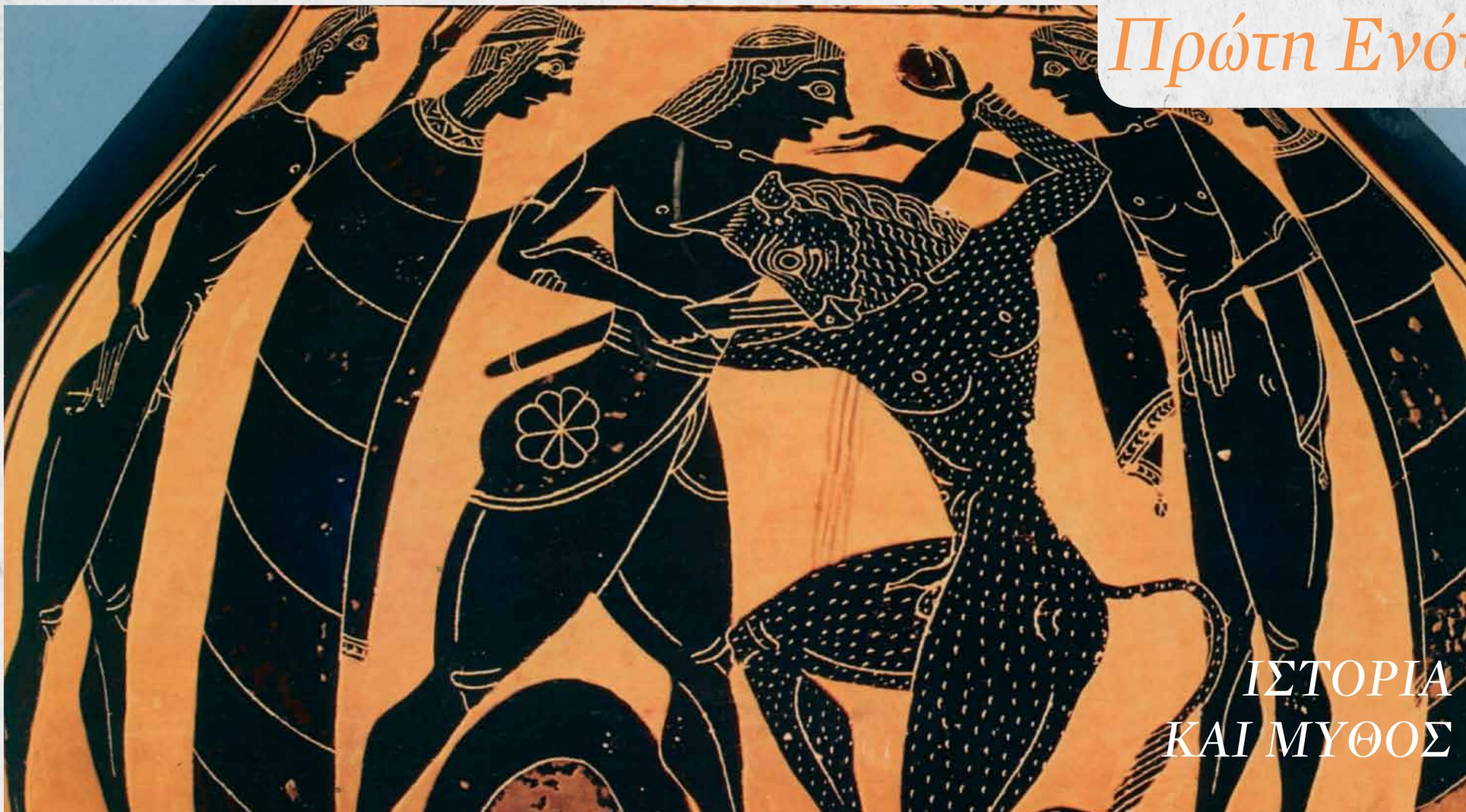
ΟΠΟΥ ΣΗΜΑΙΑ ΚΑΙ ΠΑΤΡΙΔΑ

Υπήρξαν λαοί στην ιστορία που διακρίθηκαν για μικρά ή μεγάλα διαστήματα στον υγρό στίβο, όπως οι Φοίνικες. Όμως, τελικώς δεν επικράτησαν, και με το χρόνο εξαφανίστηκαν. Μόνο ο Έλληνας μπορεί να διεκδικήσει τη συνεχή του παρουσία στη θάλασσα – και μάλιστα σε ηγετική θέση, με πρωταγωνιστικό ρόλο. Ποτέ δεν εξαφανίστηκε από αυτήν. Ούτε καν στα 400 χρόνια της σκλαβιάς. Μάλιστα, στη διάρκεια των χρόνων αυτών, ακόμη και οι δυνάστες του αναγνώρισαν τη ναυτική ικανότητα και πείρα των Ελλήνων και προσέφυγαν σε αυτήν. Κεφάλαια τουρκικά εμπιστεύτηκαν την επένδυσή τους στα χέρια παλαιών πολύπειρων καπεταναίων! Τουλάχιστον στην αρχή, τα τουρκικά εμπορικά και πολεμικά είχαν Ρωμιούς ή Γραικούς τόσο ως ναυτίλους όσο και ως οικονομικούς συμβούλους.

Το μπρίκι «Άγιος Σπυρίδων», των αδελφών Αρβανίτη (Μουσείο Γαλαξιδίου)

Πρώτη Ενότητα

ΙΣΤΟΡΙΑ
ΚΑΙ ΜΥΘΟΣ

Λεπτομέρεια από μελανόμορφο αμφορέα που απεικονίζει τον Θησέα να βυθίζει το σπαθί του στο κορμί του Μινώταυρου (περ. 560-540 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

ΤΑΞΙΔΕΥΟΝΤΑΣ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Άποψη του ανακτόρου της Κνωσού. Κάτω απ' αυτό, ο Έβανς ανακάλυψε τα πρώτα ίχνη ανθρώπινης κατοίκησης στην Κρήτη, τα οποία χρονολογούνται στο διάστημα 7000-6500 π.Χ.

Η Κρήτη είναι ένα μεγάλο νησί ριγμένο στη μέση μιας εκτεταμένης θάλασσας, του Κρητικού πελάγους και της Ανατολικής Μεσογείου. Ένα νησί ξέχωρο από τον υπόλοιπο ελλαδικό χώρο, στο οποίο πριν πολλά πολλά χρόνια άνθησε ο αρχαιότερος υψηλού επιπέδου ευρωπαϊκός πολιτισμός.

Η Μεγαλόνησος κατοικήθηκε για πρώτη φορά κατά τη Νεολιθική εποχή, πιθανώς γύρω στα 7000 π.Χ. Υπάρχουν, βέβαια, ορισμένοι που υποστηρίζουν ότι άνθρωποι είχαν φτάσει ή είχαν κατοικήσει και πιο πριν. Στηρίζουν την άποψη αυτή σε μια βραχοσκεπή στο Ασφέντου Σφακίων, στην οποία βρέθηκαν χαράγματα που εικονίζουν αγρίμια, τόξα, βέλη και άλλα σύμβολα.

Υπάρχουν, επίσης, δείγματα ότι ο οψιδιανός, το πρώτο υλικό που χρησιμοποιήθηκε στη λεκάνη της Ανατολικής Μεσογείου για την κατασκευή λεπίδων και άλλων εργαλείων, είχε εισαχθεί στην Κρήτη ήδη από την Αρχαιότερη Νεολιθική εποχή.

Οι νεολιθικοί άνθρωποι δεν έμεναν σε οργανωμένους οικισμούς, αλλά σε σπήλαια και σε καταυλισμούς – είχαν, δηλαδή, ημιμόνιμη εγκατάσταση. Τα σπήλαια τους παρείχαν προστασία από τις αντίξοες καιρικές συνθήκες, ενώ συχνά είχαν στο εσωτερικό τους και νερό. Τα χρησιμοποιούσαν, επίσης, για τις ταφές τους και για λατρεία. Τα πιο γνωστά σπήλαια είναι της Τράπεζας στο Λασιθί, το Ιδαίον Άντρο και το Ταλαίον Άντρο στον Μυλοπόταμο, το σπήλαιο Γερανίου στο Ρέθυμνο, τα σπήλαια των Κεραμειών και του Θερίσου κ.ά.

Τα πρώτα ίχνη οικισμού στο νησί χρονολογούνται στο διάστημα 7000-6500 π.Χ. Τα ανακάλυψε το 1900 στην Κνωσό ο Βρετανός αρχαιολόγος Άρθουρ Έβανς (sir Arthur Evans), κάτω από τις αυλές του μινωικού ανακτόρου. Αρχικά, στη θέση αυτή αναπτύχθηκε καταυλισμός, ο οποίος αργότερα εξελίχθηκε σε μόνιμο οικισμό 1.000-2.000 κατοίκων.

Μεταγενέστεροι της Κνωσού είναι οι οικισμοί που αποκαλύφθηκαν στο λόφο του Κατσαμπά, στη Γόρτυνα και στη Μπτρόπολη της Μεσαράς (Μέση Νεολιθική εποχή), αλλά και εκείνοι που εντοπίστηκαν στη Φαιστό, στον Λέντα, στην Κάτω Ζάκρο, στο Πέραμα κ.α. (Ύστερη Νεολιθική εποχή).

ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΚΑΤΟΙΚΙΕΣ

Οι πρώτες μόνιμες κατοικίες έξω από τα σπήλαια άρχισαν να χτίζονται σιγά σιγά. Ήταν απλές και κατασκευάζονταν από κλαδιά δέντρων, πλίνθους (αρχικά ακατέργαστους και αργότερα ψημένους) και πέτρες. Μάλιστα, η χρήση ψημένων πλίνθων στην κατασκευή οικημάτων την εποχή εκείνη είναι κάτι που δεν έχει ανάλογό του στο χώρο της Μεσογείου. Οι στέγες ήταν οριζόντιες και κατασκευάζονταν με κλαδιά επιχρισμένα με πηλό. Τα πρώτα ίχνη μόνιμων κατοικιών έχουν εντοπιστεί στην Κνωσό, ενώ μεταγενέστερα εντοπίστηκαν στη Φαιστό, τον Κατσαμπά, τον Μαγκασά, τη Γόρτυνα, τις Αρχάνες κ.α. Οι υστερότερες κατοικίες είναι πιο ευρύχωρες, έχουν περισσότερα δωμάτια και, από την Ύστερη Νεολιθική εποχή, έχουν και εστία. Τα δάπεδα των δωματίων έχουν επάλειψη, ενώ υπάρχουν αυλή στρωμένη με χαλίκια και υπαίθριοι περίβολοι για τα οικόσιτα ζώα.

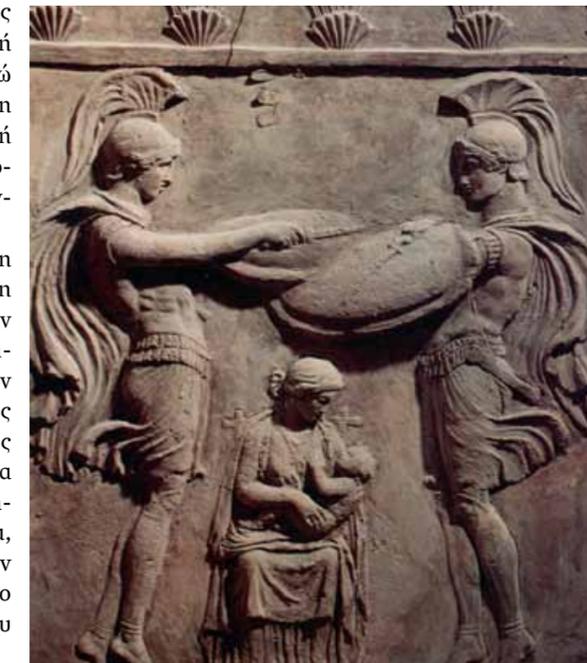

Φαγεντιανό πλακίδιο που απεικονίζει πρόσοψη μινωικού σπιτιού (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σύμφωνα με τους αρχαίους συγγραφείς, οι παλαιότεροι κάτοικοι της Κρήτης ήταν οι Ιδαίοι Δάκτυλοι ή Κουρήτες, οι οποίοι ονομάζονται και Ετεοκρήτες, δηλαδή οι πρώτοι, οι γνήσιοι, οι αυτόχθονες Κρήτες. Αυτοί, στα χρόνια που βασιλιάς τους ήταν ο Κρήτας, ανακάλυψαν και υιοθέτησαν, κατά τον Διόδωρο, πράγματα πολύ σημαντικά για την ανθρωπότητα, όπως η φωτιά, η χρήση του χαλκού και του σιδήρου, οι τέχνες, η εξημέρωση των ζώων και η εκτροφή κοπαδιών, η μελισσοκομία και η τέχνη του κυνηγιού. Επιπλέον, εισηγήθηκαν τη συζυγική ζωή, ανακάλυψαν τα ξίφη, τα κράνη και τους πολεμικούς χορούς, συγκρότησαν για πρώτη φορά ναυτικό· ήταν, όμως, και οι πρώτοι που δίδαξαν την ομόνοια και την ευταξία στην κοινωνική ζωή.

Τέλος, εισήγαγαν μια μορφή της Ιατρικής που ασκείται μέσω μαντικής ή δαιμονικής τέχνης. Να σημειώσουμε εδώ ότι η Ιατρική ξεκίνησε ως μαντική τέχνη ή δαιμονική και εξελίχθηκε σε εμπειρική τέχνη, πριν γίνει επιστήμη από τον Ιπποκράτη, που διαμόρφωσε τη βάση της σύγχρονης δυτικής Ιατρικής.

Να θυμίσουμε ότι οι Κουρήτες στη μυθολογία σχετίζονται με τη γέννηση του Δία. Η Ρέα, η μητέρα του, για να μην τον φάει κι αυτόν ο Κρόνος, τον γέννησε σε μια σπηλιά του βουνού Ίδη και τον εμπιστεύτηκε στους Κουρήτες και στις Νύμφες Αδράστεια και Ίδη. Οι Νύμφες έτρεφαν τον νεογέννητο Δία με το γάλα της κασίκας Αμάλθειας, ενώ οι Κουρήτες τον φρουρούσαν και, παράλληλα, χτυπούσαν τις ασπίδες που κρατούσαν με τα ξίφη τους για να καλύπτουν με το θόρυβο τα κλάματα και τις φωνές του και να μην τα ακούει ο Κρόνος.

Αρχιτεκτονικό ανάγλυφο της εποχής του Ρωμαίου αυτοκράτορα Αύγουστου, που απεικονίζει τους Κουρήτες να χτυπούν τις ασπίδες του και τον Δία στην αγκαλιά μιας Νύμφης (Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ΤΙ ΔΕΙΧΝΕΙ ΤΟ ΜΙΤΟΧΟΝΔΡΙΑΚΟ DNA

Όταν ο Έβανς αποκάλυψε, στις αρχές του 20ού αιώνα, τα απομεινάρια του πολιτισμού που ο ίδιος ονόμασε μινωικό, έμεινε έκθαμβος. Προσπαθώντας να δώσει μια εξήγηση για την προέλευση αυτού του τόσο προηγμένου πολιτισμού, θεώρησε ότι οι Μινωίτες ήταν απόγονοι των προηγμένων τότε Αιγυπτίων. Πίστευε, συγκεκριμένα, ότι οι κάτοικοι της Κνωσού, της περιοχής που αναγνώρισε ως κέντρο του μινωικού πολιτισμού, κατάγονταν από το Δέλτα του Νείλου και είχαν καταφύγει στην Κρήτη γύρω στο 3000 π.Χ., για να γλιτώσουν από τις διώξεις του νότιου βασιλιά Narmer (Μήνη). Πλάι στην άποψη του Έβανς, που παραμένει στο προσκήνιο, εμφανίστηκαν κατά καιρούς άλλοι ερευνητές που υποστήριζαν ότι οι Μινωίτες κατάγονται από τη Μικρά Ασία και τη Μέση Ανατολή, τις Κυκλάδες ή τα Βαλκάνια.

Η τελική απάντηση στο ερώτημα της καταγωγής των Μινωιτών δίνεται σήμερα όχι από την αρχαιολογική σκαπάνη, αλλά από τη Γενετική. Συγκεκριμένα, τη δίνει μια διεθνής ομάδα επιστημόνων από πανεπιστήμια της Ελλάδας και των ΗΠΑ, με επικεφαλής τον J.R. Hughey και συντονιστή τον Γ. Σταματογιαννόπουλο, καθηγητή Ιατρικής και Γενετικής και διευθυντή του Ιατρικού Κέντρου Markey Molecular στο Πανεπιστήμιο της Ουάσιγκτον.

Η ομάδα διενέργησε ανάλυση μιτοχονδριακού DNA από υπολείμματα 37 μινωικών σκελετών, τα οποία βρέθηκαν σε ένα σπήλαιο στο οροπέδιο Λασιθίου και χρονολογούνται στην περίοδο 2200-1700 π.Χ. Παράλληλα, συνέκρινε αυτά τα ευρήματα με δείγματα από άλλους 136 σύγχρονους και αρχαίους πληθυσμούς.

Τα συμπεράσματα της ομάδας δημοσιεύτηκαν στο περιοδικό *Nature Communication* (2013:4:1861, doi:10.1038/ncomms2871) και καταρρίπτουν τη θεωρία του Έβανς περί βορειοαφρικανικής καταγωγής των Μινωιτών. Διαπιστώνουν ότι οι Μινωίτες έχουν ισχυρότερες γενετικές σχέσεις, συγγένειες και ομοιότητες με νεολιθικούς και σύγχρονους ευρωπαϊκούς πληθυσμούς, με τους σύγχρονους κατοίκους του οροπεδίου Λασιθίου και με τον υπόλοιπο ελληνικό πληθυσμό. Αντιθέτως, το μιτοχονδριακό DNA δεν έχει ιδιαίτερες ομοιότητες με εκείνο των Αιγυπτίων, των Λίβυων, των κατοίκων του Σουδάν ή άλλων αραβικών ή αφρικανικών λαών.

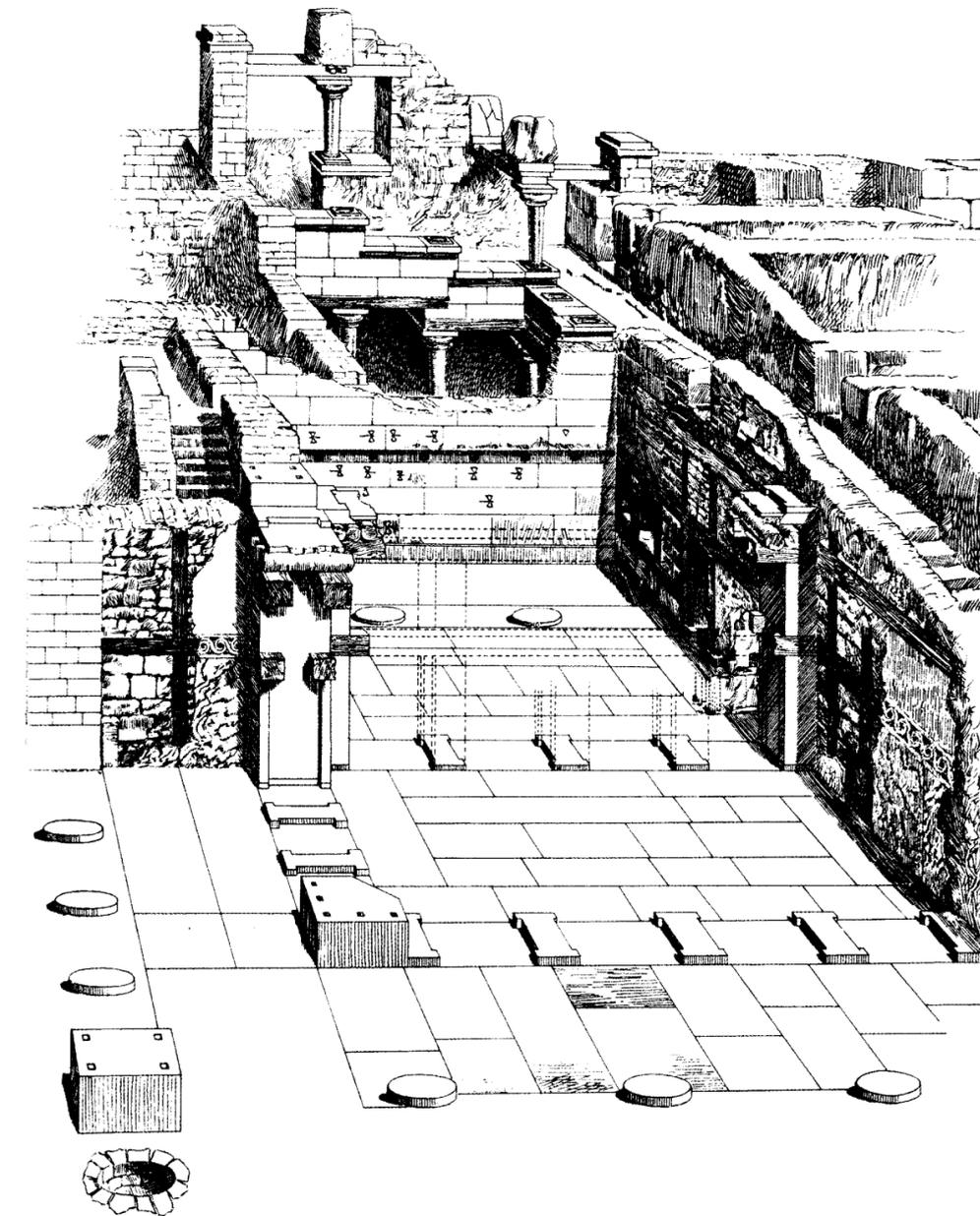
Τα δεδομένα αυτά μάς δείχνουν ότι ο μινωικός πολιτισμός, στα χρόνια της ακμής του, αναπτύχθηκε αυτόχθονα από τους απογόνους των, κατά τη Νεολιθική εποχή, εποίκων του νησιού.

ΜΙΤΟΧΟΝΔΡΙΑΚΟ DNA

Τα μιτοχόνδρια είναι οργανίδια (= εργοστάσια) του κυττάρου που χρησιμεύουν για την παραγωγή ενέργειας. Είναι περισσότερα και μεγαλύτερα όταν οι μεταβολικές ανάγκες του κυττάρου είναι μεγάλες.

Το DNA τους παρουσιάζει ορισμένα χαρακτηριστικά που το καθιστούν χρήσιμο εργαλείο για τη μελέτη της μοριακής εξέλιξης των οργανισμών. Είναι μικρό και πιο απλό από το γονιδίωμα του πυρήνα των κυττάρων. Επιπλέον, δεν ανασυνδυάζεται με το πατρικό DNA και περνά αποκλειστικά από τη μητέρα στους απογόνους της, περισσότερο ή λιγότερο άθικτο.

Τα χαρακτηριστικά αυτά το καθιστούν πολύτιμη πηγή πληροφοριών για να μπορεί κάποιος να εντοπίσει στοιχεία του γονιδιώματος που περνούν από γενιά σε γενιά. Γι' αυτό, η ανάλυση του μιτοχονδριακού DNA χρησιμοποιείται σήμερα από την επιστήμη προκειμένου να ακολουθήσει τις μητρικές γενεαλογικές γραμμές διάφορων πληθυσμών από τα αρχαία χρόνια ως σήμερα.

Κνωσός: Τομή τμήματος της ανατολικής πτέρυγας του ανακτόρου. Στην πτέρυγα αυτή περιλαμβάνονται χώροι κατοίκησης, η αίθουσα των Διπλών Πελέκων και το μέγαρο της βασίλισσας.

Πήλινο ειδώλιο καθιστής γυναικείας μορφής από την Ιεράπετρα, το σημαντικότερο δείγμα νεολιθικής μικροπλαστικής της Κρήτης (5800-4800 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, Συλλογή Γαμαλάκη). Χαρακτηριστική είναι η θέση των ποδιών κατά τον γνωστό «ανατολιζόντα» τρόπο.

Ανάκτορο Ζάκρου: Το αρχαιοφυλάκιο του Ιερού στη δυτική πτέρυγα

Μετά τον Κατακλυσμό του Δευκαλίωνα, όταν βασιλιάς των Ετεοκρητών ήταν ο Κρηθέας, η Κρήτη είχε ερημώσει. Τότε, κάποιες φυλές Αχαιών, Πελασγών και Δωριέων, με αρχηγό τους τον Τέκταμο, που ήταν γιος του Δώρου, του Έλλινα και παππούς του Μίνωα, μετανάστευσαν από το Πελασγικό Άργος (= Θεσσαλία) και εγκαταστάθηκαν (= κατέλαβαν) το ανατολικό μέρος του νησιού. Οι νέοι κάτοικοι, σε σχέση με τους παλαιότερους, ονομάζονταν επίλυδες, δηλαδή μετανάστες, έποικοι, επειδή ήρθαν στην Κρήτη μετά από τους Ετεοκρητες. Όταν πέθανε ο Τέκταμος, η βασιλεία των Δωριέων της Κρήτης πέρασε στον γιο του Αστέριο.

Οι κάτοικοι της Κρήτης στα Νεολιθικά χρόνια ήταν γεωργοί, κτηνοτρόφοι και ψαράδες. Είχαν, δηλαδή, ήδη μπει στο παραγωγικό στάδιο της οικονομίας και είχαν αρχίσει να αντικαθιστούν την απλή συλλογή της τροφής με την καλλιέργεια της γης, και το κυνήγι με την κτηνοτροφία. Είναι πλέον βέβαιο ότι καλλιεργούσαν δημητριακά (κριθάρι και σίτο) και φακή κι ότι είχε αναπτυχθεί η εκτροφή αιγοπροβάτων, βοοειδών και χοίρων. Παράλληλα, είχαν αρχίσει να χρησιμοποιούν λίθινα εργαλεία και να αναπτύσσουν την υφαντική. Πολύ περισσότερο είχαν αναπτύξει την τέχνη της κεραμοποιίας, όπως δείχνουν τα εξελιγμένα αγγεία που έχουν ανακαλυφθεί και τα πήλινα ειδώλια που αποδίδουν ανθρώπινες μορφές και ζώα

Ποιοι ήταν οι τότε κάτοικοι του νησιού; Οι πιο πιθανές προελεύσεις αυτών των νεολιθικών εποίκων ήταν οι πλησιέστερες ακτές, η Πελοπόννησος ή η νοτιοδυτική Ανατολία. Αυτοί -γηγενείς πλέον κατά την κατοικήνη Εποχή του Χαλκού- διαμόρφωσαν τα φυλετικά χαρακτηριστικά των μετέπειτα κατοίκων της Κρήτης και αναμίχθηκαν κατά την Εποχή του Χαλκού με νεότερους εποίκους που έφτασαν από τα μικρασιατικά παράλια, τη Λιβύη και την Αίγυπτο.

Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής με μακρύ ένδυμα, από τη Σητεία (περ. 2000 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

ΧΡΟΝΟΛΟΓΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

ΑΙΓΥΠΤΟΣ		ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ		3000 π.Χ.
	Χρονολογικό σύστημα Α. Έβανς	Χρονολογικό σύστημα Ν. Πλάτωνος		
Αρχαίο Βασίλειο	Πρωτομινωική I Πρωτομινωική II	Προανακτορική περίοδος	1900 π.Χ.	
Πρώτη ενδιάμεση περίοδος	Πρωτομινωική III			
Μέσο Βασίλειο	Μεσομινωική IA Μεσομινωική IB Μεσομινωική IIA Μεσομινωική IIB	Παλαιοανακτορική περίοδος	1700 π.Χ.	
Δεύτερη ενδιάμεση περίοδος	Μεσομινωική III	Νεοανακτορική περίοδος	1450 π.Χ.	
Νέο Βασίλειο	Υστερομινωική IA Υστερομινωική IB	Τελική Νεοανακτορική περίοδος στην Κνωσό	1370 π.Χ.	
	Υστερομινωική II			
	Υστερομινωική IIIA Υστερομινωική IIIB Υστερομινωική IIIG	Μετανακτορική περίοδος		

Προανακτορική περίοδος (2800-1900 π.Χ.):

Η επανάσταση του χαλκού

Αμφικωνικό κύπελλο από τάφο της περιοχής Πύργου Ανώπολης. Ο τεχνίτης της αρχαιότερης φάσης της Προανακτορικής εποχής προσπάθησε να μιμηθεί κάποιο ξύλινο σκεύος και να αποδώσει τα «νερά» του ξύλου στο εξωτερικό του δημιουργήματός του (2600-2400 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Η εισαγωγή του χαλκού (3500-3200 π.Χ.) άλλαξε ριζικά την κατάσταση στη νησί και σε όλο το Αιγαίο, ιδίως μετά το 2800 π.Χ. Η μετάβαση από το λίθο στο χαλκό ήταν μια πραγματική επανάσταση που από ό,τι φαίνεται, εξελίχθηκε ειρηνικά. Από τη στιγμή που ο χαλκός έγινε πρώτη ύλη για την κατασκευή όπλων, διάφορων εργαλείων και άλλων σκευών, η ως τότε υποτυπώδης τεχνολογία γνώρισε αλματώδη πρόοδο – κρίνοντας με τα δεδομένα της εποχής. Η πρόοδος της μεταλλουργίας και της μεταλλοτεχνίας θα εκφραστεί σε όλους τους τομείς της οικονομικής και κοινωνικής ζωής – προφανώς και στη ναυτιλία.

Οι δυνατότητες που έδινε η χρήση αυτού του πολύτιμου μετάλλου και η αναζήτηση πηγών του θα στρέψουν τους Κρήτες σε ένα άλλο νησί της Ανατολικής Μεσογείου, την Κύπρο. Οι Μινωίτες ναυτικοί και έμποροι φτάνουν εκεί μεταφέροντας τα δικά τους εμπορεύματα, για να τα ανταλλάξουν με το πολύτιμο μέταλλο των Κυπρίων. Ήταν ακόμη η εποχή της ανταλλαγής προϊόντων, δεδομένου ότι δεν είχαν ακόμη ανακαλυφθεί τα χρήματα. Παράλληλα, θα πυκνώσουν οι σχέσεις τους με τα νησιά των Κυκλάδων, αλλά και με τα Κύθηρα, όπου θα ιδρυθεί η πρώτη κρητική αποικία.

Οι Κρήτες ανακάλυψαν αργότερα ότι για να αποκτήσει ο χαλκός την απαραίτητη σκληρότητα, χρειάζονταν να γίνει κάποιο κράμα με κασσίτερο (το κράμα του μπρούντζου). Τότε φτάνουν, φυσικά διά θαλάσσης με τα πλοία τους, ως τις ακτές της Μικράς Ασίας, της Συρίας και της Παλαιστίνης.

Εξαιτίας όλων αυτών των αναζητήσεων, οι Κρήτες ναυτικοί έπρεπε να ταξιδεύουν όλο και πιο μακριά από το νησί τους. Αυτές, όμως, οι όλο και πιο μακρινές θαλάσσιες διαδρομές απέδειξαν ότι είχαν ανάγκη από πλοία όλο και πιο ικανά, όλο και πιο προηγμένα στη ναυπηγική τους κατασκευή και την ηλιοπίεσή τους.

Στο πλαίσιο αυτό, θα δοθεί μεγάλη ώθηση στις σχέσεις της Κρήτης με την Ανατολή αλλά και με την Αίγυπτο και τα νησιά του Αιγαίου. Συνέπεια τους ήταν οι μεγάλες μετακινήσεις πληθυσμών και η έλευση νέων κατοίκων, η οποία συνοδεύτηκε με την εισαγωγή νέων χρήσιμων πρώτων υλών και αγαθών και την εξαγωγή διάφορων προϊόντων της γης ή και έργων τέχνης.

Οι γηγενείς δεν φαίνεται να αντιστάθηκαν στην εγκατάσταση νέων κατοίκων, που έφταναν στο νησί με μικρά και πρωτόγονα πλωτά μέσα, γιατί αυτή ήταν σταδιακή και αρχικά ασήμαντη. Φαίνεται, μάλιστα, ότι προτίμησαν να επωφεληθούν από τα μέσα και τον πολιτισμό που έφερναν μαζί τους οι μετανάστες. Από αυτή την ειρηνική συγχώνευση -στην οποία, όμως, οι παλαιοί νεολιθικοί κάτοικοι παρέμειναν το βασικό στοιχείο- προέκυψε μια μεγάλη ανάπτυξη της ναυπηγικής τέχνης, της μεταλλουργίας αλλά και όλων των ως τότε γνωστών τεχνών.

Κάπου εδώ βρίσκεται η απαρχή του μινωικού θαύματος.

Ο Έβανς υποστήριξε ότι οι Κρήτες της μινωικής ακμής -οι Μινωίτες, όπως τους ονόμασε, από τον θρυλικό βασιλιά της Κνωσού, τον Μίνωα- ήταν πρόσωπα από το Δέλτα του Νείλου. Βασίστηκε σε αυτό στις ομοιότητες που υπήρχαν μεταξύ της αιγυπτιακής και της μινωικής τέχνης, καθώς και σε στοιχεία που θεωρούσε ότι προέρχονταν από τη Λιβύη. Άλλοι, στηριγμένοι επίσης σε κάποια αρχαιολογικά ευρήματα, υπέθεσαν ότι η ανάπτυξη και η ακμή του μινωικού πολιτισμού βασίστηκε σε

Ανδρικό πέτρινο ειδώλιο που τοποθετείται χρονολογικά στην τελική φάση της Προανακτορικής ή την αρχική φάση της Παλαιοανακτορικής περιόδου. Βρέθηκε σε θολωτό τάφο στο Πορτί του κάμπου της Μεσαράς (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

πληθυσμούς που μετανάστευσαν από τις Κυκλάδες, την Ανατολία, τη Συρία ή την Παλαιστίνη. Οι νεότερες έρευνες δείχνουν ότι η ανάπτυξη αυτή βασίστηκε κυρίως στους αυτόχθονες-γγηγενείς πλέον Κρήτες, που είχαν εγκατασταθεί στο νησί κατά τη Νεολιθική εποχή, καθώς και στην αλληλεπίδρασή τους με τους εποίκους που τμηματικά έφτασαν στο νησί στην αρχή της Εποχής του Χαλκού πιθανότατα από τη Μικρά Ασία και δευτερευόντως από τη βόρεια Αφρική.

Την περίοδο αυτή, πολλαπλασιάστηκαν οι παράκτιοι οικισμοί, οι οποίοι πλέον βρίσκονταν στο προστάδιο της πόλης (όπως η Μύρτος, κοντά στην Ιεράπετρα). Παράλληλα, δημιουργήθηκαν μόνιμες εγκαταστάσεις και ψηλά στην ενδοχώρα. Έτσι, πάλι στα σπήλαια, που δεν εγκαταλείφθηκαν, δημιουργήθηκαν οργανωμένοι οικισμοί και συγκροτήματα κατοικιών σε διάφορες θέσεις (Παλαίκαστρο, Μύρτος και Βασιλική Ιεράπετρας, Κνωσός, Τύλισος, Αρχάνες, Φαιστός, Αγία Τριάδα κ.α.). Η κοινωνία τότε ήταν οργανωμένη κατά γένη, όπως δείχνουν οι μεγάλοι ομαδικοί θαλαμωτοί τάφοι.

Στην ίδια περίοδο, η Γαυδος και η Γαυδοπούλα χρησιμοποιούνται ως σταθμοί διακίνησης του εμπορίου. Ενός εμπορίου που είχε εντατικοποιηθεί με περιοχές όπως η Αίγυπτος, η Συρία και η Μεσοποταμία. Το κρητικό εξαγωγικό εμπόριο αφορούσε ξυλεία, ελαιόλαδο, βότανα, αρωματικά έλαια και διάφορα άλλα γεωργικά προϊόντα.

Προς το τέλος της 3ης χιλιετίας π.Χ., σε αντίθεση με την ηπειρωτική Ελλάδα, αρκετά κέντρα της Κρήτης ακμάζουν (Κνωσός, Αρχάνες, Φαιστός κ.ά.), ενώ στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. εμφανίζονται και νέες οικιστικές θέσεις, προστατευμένες κατά βάση με φυσική οχύρωση. Την ίδια εποχή εμφανίζονται και τα πρώτα ιερά κορυφής (δες και σελ. 72).

Την ίδια περίοδο, άρχισαν να κατασκευάζονται πιο γερά σπίτια, με πέτρες και πλίνθους, ενώ άλλαξαν μορφή και οι τάφοι, από τους οποίους αντλούμε σήμερα πληροφορίες για τη ζωή στην Κρήτη την περίοδο εκείνη: Πάλι στα ταφικά περιφράγματα και στους λαξευτούς τάφους, εμφανίστηκαν μεγάλοι χτιστοί κυκλικοί (θολωτοί) τάφοι και ορθογώνια ταφικά κτίσματα με δύο ή περισσότερα δωμάτια (Παλαίκαστρο, Μόχλος, Αρχάνες). Και οι δύο τύποι χρησιμοποιούνταν για ένα μακρύ χρονικό διάστημα ως ομαδικοί χώροι ταφής των μελών μιας μικρής κοινωνικής ομάδας, μιας οικογένειας ή ενός γένους, καθώς και ως χώροι λατρείας των νεκρών. Η λατρεία γινόταν σε σπήλαια και σε οικιακά ιερά.

Η κεραμική της περιόδου έχει δώσει θαυμάσια δείγματα διάφορων ρυθμών και τεχνοτροπιών. Παράλληλα, άνηψε η κατασκευή εργαλείων και όπλων από χαλκό (διπλοί πελέκει, μαχαίρια, τρυπάνια, κοπίδια, λόγχες, βέλη, πριόνια κ.ά.), καθώς και κοσμημάτων (δαχτυλίδια, περιαιπτα, περιδέραια, ενώτια), τα οποία χρησιμοποιούσαν άντρες και γυναίκες και συχνά ήταν χρυσά.

Εννοείται ότι αυτές οι αλλαγές δεν έγιναν διά μιας ή ξαφνικά και ότι ο νέος τρόπος ζωής δεν ήταν ένα αιφνίδιο θαύμα. Απαιτήθηκαν δεκαετίες ή και αιώνες, πολλές μικρές μεταβολές και πολλά χρόνια συνύπαρξης του νεολιθικού κόσμου που έδω με τον κόσμο της Χαλκοκρατίας που ανέτειλε. Επιπλέον, η Κρήτη ευτύχησε να μην επηρεαστεί από τις μετακινήσεις πληθυσμών και τις καταστροφές που συνέβησαν στην ηπειρωτική Ελλάδα από το 2300 ως το 2000 π.Χ.

Πάντως, ως εκείνη την εποχή κατά την οποία τα κυκλαδίτικα πλοία διέσχιζαν το Αιγαίο και η Τροία με μεσοουρανούσε, η Κρήτη βρισκόταν ακόμη στην αυγή της, παρότι γύρω στο 2000 είχε ήδη 100 οικισμούς και 75.000 κατοίκους. Θα πάρει το προβάδισμα κάποιους αιώνες αργότερα, στα μέσα της 2ης χιλιετίας π.Χ., οπότε και θα κυριαρχήσει στο χώρο όλης της Ανατολικής Μεσογείου.

Αγγείο σε σχήμα τσαγιέρας από πολύχρωμο σταλακίτη. Βρέθηκε σε τάφο στον οικισμό του Μόχλου και χρονολογείται στην Προανακτορική περίοδο (περ. 2600-2400 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Η τέχνη της σφραγιδογλυφίας άνηψε στην Κρήτη ήδη από την Προανακτορική περίοδο. Οι σφραγίδες κατασκευάζονταν από διάφορα υλικά και παρουσίαζαν ποικιλία σχημάτων και θεμάτων. Άλλοτε τα σχέδια ήταν αφηρημένα και άλλοτε απεικόνιζαν λιοντάρια, ψάρια και σκορπιούς. Πολύ συχνά απεικονίζουν και πλοία, γεγονός που φανερώνει την αυξημένη ναυτική δραστηριότητα των Κρητών ήδη από την εποχή αυτή. Στην εικόνα, σφραγίδα από στεατίτη που προέρχεται από την Τουρκογετονιά (Αρχάνες) και απεικονίζει γρύπα (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Παλαιοανακτορική περίοδος (1900-1700 π.Χ.):

Η απαρχή του μινωικού θαύματος

Στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ., η Κρήτη είχε πλέον βελτιώσει πολύ την καλλιέργεια της γης, είχε αυξήσει την παραγωγή και είχε δημιουργήσει μεγάλα αγροτικά πλεονάσματα. Προέκυψε έτσι η ανάγκη συγκέντρωσης, αναδιανομής και ανταλλαγής των πλεονασμάτων αυτών.

Σταδιακά, λοιπόν, η εξουσία άρχισε να συγκεντρώνεται στα χέρια των βασιλέων και μιας ελίτ που διαμορφώθηκε χάρη στη συγκέντρωση πλούτου, στον έλεγχο της αγροτικής και βιοτεχνικής παραγωγής και στο θαλάσσιο εμπόριο. Τότε χτίζονται στην Κνωσό, τη Φαιστό, τα Μάλια και τη Ζάκρο τα πρώτα ανάκτορα. Όλα βρίσκονταν σε θέσεις σημαντικές, που ελέγχουν πεδιάδες και προοβάσεις από και προς τη θάλασσα. Ήταν τεράστια οικοδομήματα που συγκέντρωναν όλες τις πολιτικές, οικονομικές και ίσως και θρησκευτικές δραστηριότητες – μέσα από ένα έντονα θεοκρατικό πνεύμα που χαρακτήριζε τη μινωική κοινωνία.

Με πυρήνια τα πρώτα ανάκτορα, οργανώνεται χωροταξικά και η ύπαιθρος γύρω απ' αυτά σε μικρούς συνοικισμούς και «πόλεις»: δημιουργούνται οδικά δίκτυα που ενώνουν τα διάφορα κέντρα, ενώ για τις επικοινωνίες προτιμάται η θάλασσα, με την ίδρυση παράκτιων οικισμών και λιμανιών. Κατασκευάζονται σημαντικά έργα ύδρευσης και αποχέτευσης.

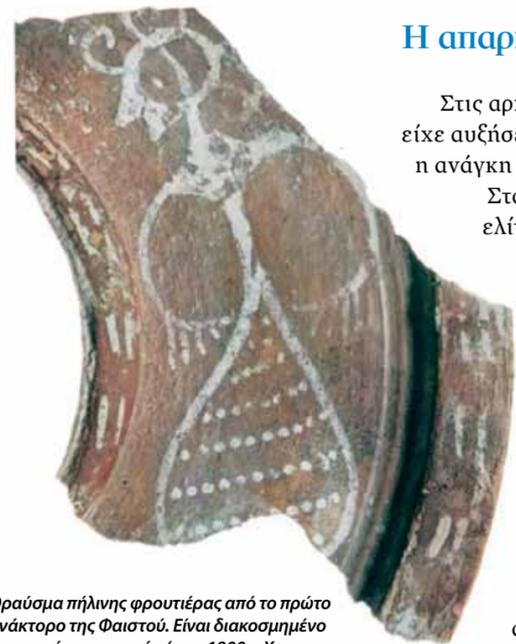
Η νέου τύπου συγκεντρωτική εξουσία οργανώνει την παραγωγή και τη διακίνηση των αγαθών με τέτοιο τρόπο, ώστε καθιστά την Κρήτη πρωτοπόρο σε ολόκληρη τη λεκάνη του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου. Η τέχνη φτάνει σε υψηλό επίπεδο, με επίκεντρο τα ανάκτορα, που στεγάζουν οργανωμένα εργαστήρια· αυτό δείχνουν τα ανακτορικά σκεύη, τα πολύχρωμα κεραμικά και η κατεργασία ημιπολύτιμων λίθων. Το επισφραγίζουν οι κρητικές προέλευσης θησαυροί που βρέθηκαν στην Τοδ της Αιγύπτου και στη Βύβλο της Συρίας, καθώς και τα εκπληκτικά έργα χρυσοχοΐας, όπως το κόσμημα των μελισσών από τα Μάλια ή ο λεγόμενος «θησαυρός της Αίγινας».

Στην κεραμική, ειδικότερα, επικρατούν νέοι ρυθμοί, μεταξύ των οποίων και ο λεγόμενος καμαραϊκός. Σε αυτήν την εποχή χρησιμοποιείται ο τροχός για την κατασκευή περίτεχνων σχημάτων αγγείων, τα οποία, επίσης, ονομάζονται καμαραϊκά.

Ταυτόχρονα, αναπτύσσεται η γραφή, απαραίτητο εργαλείο για τον έλεγχο της παραγωγής και για τις συναλλαγές των τολμηρών ναυτικών που διασχίζουν τώρα το Αιγαίο (δες σσ. 152-155).

Αρχικά εμφανίστηκε η κρητική ιερογλυφική γραφή και, στη συνέχεια, ένα είδος πρωτογραμμικής γραφής, η Γραμμική Α.

Κύρια κέντρα αυτής της εποχής είναι η Κνωσός και η Φαιστός. Εκεί -αλλά όχι μόνο εκεί- μπορούμε να θαυμάσουμε λείψανα των παλαιών ανακτόρων που χτίστηκαν τότε. Αυτά τα μνημειακά κτίσματα δεν αποτελούσαν μόνο κατοικία των βασιλέων της εποχής και της ακολουθίας τους· αποτελούσαν, ταυτόχρονα, επίκεντρο όλου του συστήματος διοίκησης και εξουσίας, παραγωγής και εμπορίας αγαθών. Αυτός ο τύπος οργάνωσης της κοινωνίας και της εξουσίας διατηρήθηκε και στα νέα ανάκτορα.

Θραύσμα πήλινης φρουτιέρας από το πρώτο ανάκτορο της Φαιστού. Είναι διακοσμημένο με μορφές χορευτριών (περ. 1800 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Πέλεκυς από καστανό σχιστόλιθο σε σχήμα λεοπάρδαλης, από το ανάκτορο των Μαλίων (περ. 2000-1700 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

«Φρουτιέρα» από τη Φαιστό (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Αντιπροσωπευτικό δείγμα της καμαραϊκής κεραμικής, της πιο διακοσμητικής κεραμικής του αρχαίου κόσμου. Αποτελούσε αποκλειστικά παραγωγή των ανακτορικών εργαστηρίων της κεντρικής Κρήτης και πήρε το όνομα καμαραϊκή επειδή τα πρώτα δείγματά της ανακαλύφθηκαν σε ένα σπήλαιο της Ίδης, κοντά στο χωριό Καμάρες. Εισαγωγές καμαραϊκών αγγείων στην Αίγυπτο και στη Συρία, καθώς και μινωικές επιδράσεις στη Φυλακωπή της Μήλου δείχνουν την εξάπλωση του εμπορίου στα χρόνια αυτά.

Εξαιρετικά επιτηδευμένη τελετουργική πρόχους από τον τάφο του Κατσαμπά. Χρονολογείται στη Νεοανακτορική περίοδο (1450-1400 π.Χ.) και φέρει ανάγλυφη και γραπτή διακόσμηση (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Νεοανακτορική περίοδος (1700-1450 π.Χ.):

Η κορύφωση της μινωικής ακμής

Γύρω στα 1700 π.Χ., σχεδόν όλοι οι οικισμοί της Κρήτης θα καταστραφούν και θα καούν. Ήταν άραγε κάποιος σεισμός που διέκοψε την πορεία τους, κάποιες γενικευμένες συγκρούσεις και αναταραχές μεταξύ των ανακτορικών κέντρων που, εν τω μεταξύ, είχαν δημιουργηθεί ή κάποια εισβολή ξένου λαού, όπως οι Λούβιοι από τη νοτιοδυτική Μικρά Ασία ή οι Υκώς από την Αίγυπτο; Δύσκολο να απαντήσει κανείς με βεβαιότητα, αν και οι περισσότεροι επιστήμονες μιλούν για μεγάλους σεισμούς.

Όπως και να έχει, όμως, το πλήγμα του 1700 δεν ανέκοψε την πορεία της Κρήτης και τη συνέχεια του πολιτισμού της. Αντιθέτως, οδήγησε -μετά από μια μεταβατική περίοδο αστάθειας- σε μια νέα εποχή οικονομικής, εμπορικής, ναυτικής και καλλιτεχνικής άνθησης - στην εποχή της μέγιστης ακμής του μινωικού πολιτισμού και της θαλασσοκρατίας του, τη λεγόμενη Νεοανακτορική περίοδο. Την εποχή, δηλαδή, που ανθούν τα θαλάσσια ταξίδια και το νησί αναπτύσσεται εκπληκτικά, μέσα και από τη δραστηριότητα των ναυτικών και εμπορών του, που αφήνουν παντού τα ίχνη τους.

Στην εποχή αυτή θα ξαναχτιστούν τα ανάκτορα στην Κνωσό, τη Φαιστό, τα Μάλια και τη Ζάκρο, πάνω στα ερείπια των παλιών. Γύρω τους θα χτιστούν κάποιες από τις πόλεις της εποχής. Τα νέα ανάκτορα είναι αυτά που σώζονται σήμερα. Παράλληλα, θα χτιστούν και άλλα, ενώ η λατρεία μεταφέρεται σταδιακά από τα ιερά κορυφής μέσα στα ανάκτορα.

Στην εποχή αυτή, θα καταγραφεί ένα άλμα στις τεχνικές, τεχνολογικές και οργανωτικές καινοτομίες πάνω στις οποίες στηρίχτηκαν το μινωικό θαύμα και η θαλάσσια ισχύς του. Ο μύθος του πολυμήχανου Δαίδαλου -μιας φιγούρας κεντρικής στη μυθολογία της Κρήτης- απηχεί ακριβώς αυτό το άλμα, καθώς και τα βήματα στη γλυπτική και την αρχιτεκτονική των πολυδαίδαλων ανακτόρων της εποχής.

Άλμα και αριστουργήματα θα υπάρξουν και στον τομέα της τέχνης (κεραμική, μεταλλοτεχνία, μικρογλυπτική), με κορυφαία στιγμή ίσως τις θαυμαστές τοιχογραφίες των ανακτόρων, που στην πλειοψηφία τους χρονολογούνται στην εποχή αυτή.

Τα ανάκτορα, ως κέντρο όλου του κοινωνικού συστήματος, θα πάρουν τη μνημειακή μορφή που εντυπωσιάζει τον επισκέπτη των αρχαιολογικών χώρων και των μουσείων της Κρήτης που φιλοξενούν εκθέματα από αυτά.

Παράλληλα με τα ανακτορικά κέντρα, ακμάζουν και μια σειρά παραλιακοί οικισμοί-πόλεις, όπως το Παλαίκαστρο, τα Γουρνιά, ο Μόχλος, το νησί της Ψείρας, ο Πύργος Μύρτου, τα Χανιά κ.ά.

Επίσης, χτίζονται -συχνά στην ύπαιθρο, σε εύφορες και νευραλγικές θέσεις- αυτόνομες επαύλεις και αγροτικές οικίες (Αμνισός, Αρχάνες, Νίρου Χάνι, Βαθύπετρο, Τύλισος, Αγία Τριάδα, Ζώμινθος Ανωγείων κ.α.), που μιμούνται σε μικρότερη κλίμακα την ανακτορική αρχιτεκτονική: Είναι διώροφες, έχουν πολλά διαμερίσματα, δωμάτια αφιερωμένα στη λατρεία, αλλά και εγκαταστάσεις βιοτεχνίας και αγροτικής οικονομίας (παπιπτήρια, κεραμουργεία, ελαιοπιεστήρια κ.ά.). Η ανοικοδόμησή τους σηματοδοτεί μια μεταβολή του συστήματος διοίκησης και εξουσίας, που πλέον περιλάμβανε και τοπικούς ηγεμόνες οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τον έλεγχο της παραγωγής στη συγκεκριμένη περιοχή και, ταυτοχρόνως, ήταν εξαρτημένοι από τους βασιλείς του μεγάλου ανακτόρου. Ήταν μια μορφή αποκέντρωσης και ιεραρχικής οργάνωσης του οικονομικού και διοικητικού συστήματος.

Το εκπληκτικό χρυσό κόσμημα των μελισσών, που βρέθηκε στη βασιλική νεκρόπολη του Χρυσόλακκου στα Μάλια (περ. 1700 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σφραγίδα των Παλαιοανακτορικών χρόνων από τον θολωτό τάφο του Μαραθόκαμπου της Μεσαράς. Απεικονίζει ανθρώπινη μορφή, σκύλο και πλεξίδα με φύλλα (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

ΑΝΑΚΤΟΡΑ: ΤΟ «CITY» ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ

Αναπαράσταση του ανακτόρου των Μαλίων

Το κέντρο, το City, όπως θα λέγαμε σήμερα, της οικονομικής και πολιτικής ζωής στη μινωική Κρήτη ήταν τα ανάκτορα. Εκεί συγκεντρωνόταν η οικονομική και πολιτική ελίτ του βασιλιά Μίνωα, η κυβέρνηση, όπως θα λέγαμε σήμερα. Εντύπωση προκαλεί ότι τα ανάκτορα δεν ήταν οχυρωμένα. Αυτό έχει την εξήγησή του: Οι Μινωίτες δεν είχαν λόγο οχύρωσης, διότι εντός του νησιού υπήρχαν ευμάρεια και ηρεμία και έλειπαν οι εσωτερικές αναταραχές. Ταυτοχρόνως, δεν υπήρχαν και εξωτερικές απειλές, λόγω της θαλασσοκρατίας τους και της κατάπνιξης των πειρατών. Επιπλέον, γύρω από το νησί υπήρχε ένα τέλειο δίκτυο προστασίας με «παρατηρητήρια» στις κορυφές των βουνών, με έργα πολεμικές οχυρωματικές και άμυνας της μινωικής ναυτικής επικράτειας και με περιπολίες του μινωικού ναυτικού γύρω από το νησί σε εικοσιτετράωρη βάση. Ο μύθος του γίγαντα Τάλω ακριβώς αυτό μας δείχνει.

Το θεοκρατικό σύστημα, με την ισχυρή ιεραρχία και τις πολυποίκιλες τελετουργίες, επιβάλλει πολυώροφα κτίρια με μεγάλες αυλές, πολύθρονα, αίθουσες θρόνων και συμποσίων, κρύπτες και φωταγωγούς, εργαστήρια κ.λπ. Ενώ χρησιμοποιείται ακόμη η ιερογλυφική γραφή, αρχίζει να κυριαρχεί η Γραμμική Α γραφή.

Την ίδια περίοδο, εντατικοποιούνται οι εμπορικές σχέσεις με το εξωτερικό και η μινωική παρουσία γίνεται αισθητή ιδιαίτερα στις περιοχές των Κυκλάδων (Κέα, Πάρος, Νάξος, Μήλος, Θήρα), των Δωδεκανήσων (Ρόδος, Κάρπαθος, Κως), της Μικράς Ασίας (Μίλητος, Ιασός), της Πελοποννήσου (Κύθηρα, Μεσσηνία, Μυκίνες), της Κύπρου, της Συροπαλαιστίνης και της Αιγύπτου. Από τη Συρία εισάγονται δόντια ιπποπόταμου και ελέφαντα· γενικά, από την Ανατολή εισάγονται ημιπολύτιμοι λίθοι και από την Αίγυπτο λίθινα αγγεία που μάλλον περιείχαν αρωματικές και θεραπευτικές αλοιφές. Αντίστοιχα αντικείμενα και τοιχογραφίες μινωικής τέχνης έχουν έρθει στο φως στην Αίγυπτο και στις άλλες χώρες της Ανατολικής Μεσογείου (Συρία, Ισραήλ) και, βεβαίως, στην ηπειρωτική Ελλάδα.

Τοιχογραφία που εικονίζει γαλάζιο πουλί ανάμεσα σε φλεβώδεις βράχους και βλάστηση από ίριδες και άγρια ρόδα. Προέρχεται από την Οικία των Τοιχογραφιών, στα βορειοδυτικά του ανακτόρου της Κνωσού (περ. 1550 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Είναι η εποχή που τα μινωικά καράβια διασχίζουν όχι μόνο τις κοντινές θάλασσες αλλά όλο το Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο – και όχι μόνο.

Σε αυτήν τη χρονική περίοδο, οι Κρήτες ίδρυσαν τις

περισσότερες αποικίες και ναυτικούς σταθμούς στην ηπειρωτική Ελλάδα, τα νησιά του Αιγαίου, τη Μικρά Ασία, την Κύπρο και τη Φοινίκη.

Είναι η εποχή που Κρήτες απεικονίζονται στις τοιχογραφίες των Αιγυπτίων με κάθε λεπτομέρεια, μαζί με όλους τους άλλους λαούς της Εγγύς Ανατολής.

Είναι ακόμη η εποχή που τα κεραμικά των Μινωιτών κατακλύζουν ολόκληρη την Ανατολή. Στους τοίχους των τάφων των Θηβών, στην Αίγυπτο, τα νατουραλιστικά πρότυπα της μινωικής ζωγραφικής ανατρέπουν την αυστηρή αιγυπτιακή παράδοση.

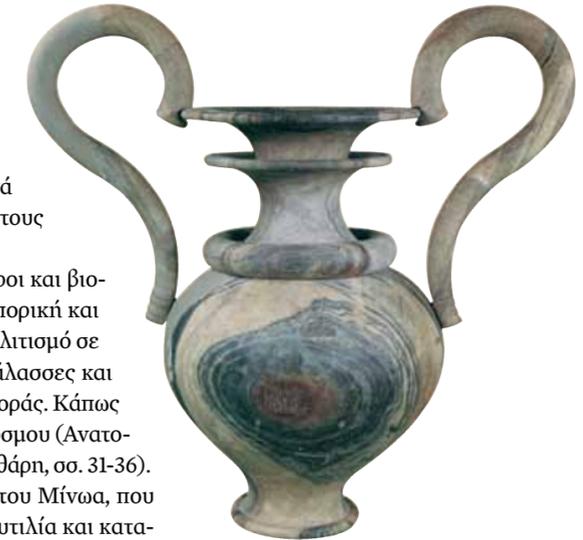
Ταυτοχρόνως, οι Μινωίτες κεραμίστες εμπνέονται από τα άνθη και τα υδρόβια πηινά του Νείλου. Αυτά τα θέματα αργότερα οι Κρήτες καλλιτέχνες θα τα επεξεργαστούν και θα τους δώσουν ιδιαίτερη ομορφιά.

Η Κρήτη γίνεται όλο και πιο δυναμικό εμπορικό κέντρο, που το επισκέπτονται έμποροι και βιοτέχνες για να προμηθευτούν είδη τέχνης ή να δώσουν τις παραγγελίες τους. Αυτή η εμπορική και οικονομική άνθηση, που κορυφώνεται από το 1700 έως το 1450, μεταφέρει τον μινωικό πολιτισμό σε όλον τον τότε γνωστό κόσμο. Τα κρητικά (μινωικά) καράβια, που διατρέχουν όλες τις θάλασσες και φτάνουν σε όλες τις μακρινές και γνωστές πολιτείες, είναι τα πλωτά μέσα αυτής της μεταφοράς. Κάπως έτσι η Κρήτη, η μινωική δυναστεία γίνεται η πρώτη θαλασσοκράτειρα του τότε γνωστού κόσμου (Ανατολική Μεσόγειος), μονοπωλεί το εμπόριο και γνωρίζει αξιοζήλευτη ισχύ και ευημερία (Σπαθάρη, σσ. 31-36).

Σε αυτή την περίοδο, τη Νεοανακτορική, όπως έχει αναφερθεί, θρυλείται η δράση του Μίνωα, που κυριάρχησε, σύμφωνα με τις μυθολογικές παραδόσεις, στο Αιγαίο, οργανώνοντας τη ναυτιλία και κατατροπώνοντας τους πειρατές των θαλάσσιων δρόμων.

Ανάκτορο Κνωσού: Η αίθουσα του θρόνου

Περίτεχνο λίθινο αγγείο με μεγάλες λαβές από το ανάκτορο της Ζάκρου (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Αριστουργηματικό ρυτό (σπονδικό αγγείο) από ορεία κρύσταλλο. Προέρχεται από το ανακτορικό θησαυροφυλάκιο της Ζάκρου και συγκαταλέγεται στα αριστουργήματα της Νεοανακτορικής εποχής (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Τοιχογραφία από το ταφικό μνημείο του Nebamun στις Θήβες της Αιγύπτου, επηρεασμένη από τα πρότυπα της μινωικής ζωγραφικής (1417-1379 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

1450 π.Χ.: Το τέλος του μινωικού «χρυσού αιώνα»

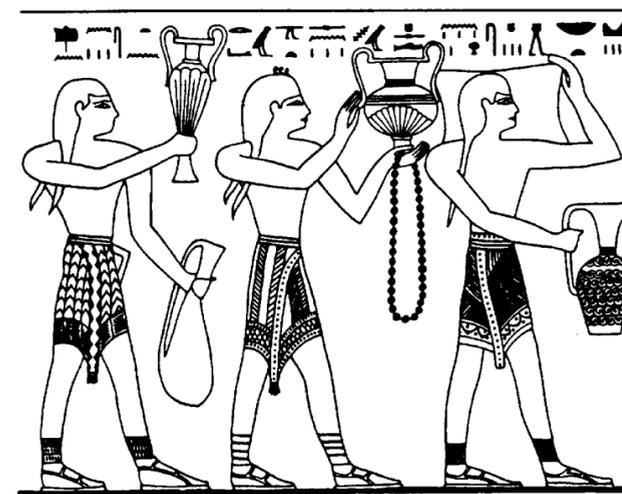
Γύρω στα 1450 π.Χ., θα καταστραφούν σχεδόν τα πάντα στην Κρήτη. Παλαιότερα, αλλά και σήμερα, αρκετοί επιστήμονες υποστήριζαν ότι αιτία αυτής της καταστροφής ήταν η έκρηξη του ηφαιστείου της Θήρας, που προκάλεσε σεισμούς, παλιρροϊκά κύματα και πτώση ηφαιστειακής τέφρας και στην Κρήτη Σήμερα, στους περισσότερους επιστήμονες φαίνεται να επικρατεί η άποψη ότι αιτία ήταν ένας συνδυασμός φυσικής καταστροφής (σεισμού) και επιδρομών από έξω (π.χ. των Μυκηναίων) ή εμφύλιων συγκρούσεων.

Η Κνωσός, το αδιαμφισβήτητο ηγετικό κέντρο της Νεοανακτορικής περιόδου, επηρεάστηκε λίγο από αυτήν την καταστροφή. Συνέχισε, μάλιστα, να ακμάζει, αποκτώντας, όμως, νέα χαρακτηριστικά. Σε αυτά είναι ορατές κάποιες μυκηναϊκές επιδράσεις και ένα πιο αρρενωπό και πολεμικό πνεύμα. Επίσης, φαίνεται μια πιο μεγάλη συγκέντρωση σε ένα μόνο ανάκτορο και η χρήση της Γραμμικής γραφής Β. Πινακίδες με αυτήν τη γραφή έχουν βρεθεί στα Μάλια, την Κυδωνία (Χανιά) και την Κνωσό και συνολικά σε 85 πόλεις.

Στις αρχές του 14ου αιώνα π.Χ. (γύρω στα 1370 π.Χ.), η Κνωσός θα ακολουθήσει τη μοίρα των άλλων μινωικών κέντρων. Η καταστροφή της (από πυρκαγιά, σεισμό, εξέγερση του μινωικού στοιχείου ή σύγκρουση των Κρητών με τους Μυκηναίους της ηπειρωτικής Ελλάδας) θα ανοίξει πλέον διάπλατα την πόρτα της μυκηναϊκής επιρροής στο νησί και στους εμπορικούς σταθμούς του -μιας επιρροής που ήδη αυξανόταν-, ενώ, παράλληλα, θα ενισχύσει τις φυγόκεντρες δυνάμεις και την ανάπτυξη διάφορων ανεξάρτητων μινωικών κέντρων υπό αχαϊκή ηγεμονία.

Το λεγόμενο «Σφράγισμα του Ηγεμόνα», από το Καστέλι Χανίων (β' μισό 15ου αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Χανίων). Η παράσταση απεικονίζει πολύωροφο κτηριακό συγκρότημα (ανάκτορο), το οποίο ορθώνεται σε βραχώδες παραθαλάσσιο ύψωμα. Στην κορυφή του συγκροτήματος δεσπόζει ρωμαλέα ανδρική μορφή, με δόρυ στο προτεταμένο δεξί χέρι.

Σχέδια τοιχογραφιών με παράσταση Κρητών από τους τάφους των User-Amon και Rekhmara στην Αίγυπτο (1476-1470 π.Χ.)

ΤΟ ΗΦΑΙΣΤΕΙΟ ΤΗΣ ΘΗΡΑΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η άποψη ότι η καταστροφή της μινωϊκής αυτοκρατορίας και του μινωϊκού πολιτισμού επήλθε λόγω της έκρηξης του ηφαιστείου της Θήρας (Σαντορίνης) ήταν για δεκαετίες κυρίαρχη και παραμένει αρκετά διαδεδομένη. Όμως, έρευνες που έγιναν με βάση σύγχρονες μεθόδους χρονολόγησης (χρονολόγηση με ραδιενεργό άνθρακα, δένδροχρονολόγηση, παγοχρονολόγηση) από το ΙΓΜΕ (Ινστιτούτου Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών), το Πανεπιστήμιο Κορνέλ των ΗΠΑ και Δανικά Πανεπιστήμια, τοποθετούν την έκρηξη το τελευταίο τέταρτο του 17ου αι. π.Χ. (με πιο πιθανό το 1612-1613 π.Χ.). Η έκρηξη αυτή καταβύθισε μεγάλο μέρος της Θήρας, δημιούργησε την καλντέρα και προκάλεσε μεγάλους σεισμούς και παλιρροϊκά κύματα, που απλώθηκαν ως και 50-60 χλμ. μακριά, προκαλώντας καταστροφές στα γειτονικά νησιά, στα μικρασιατικά παράλια και στις ακτές της βόρειας Κρήτης.

Μπορεί η πτώση του μινωϊκού πολιτισμού να αποδοθεί σε αυτήν την έκρηξη; Χρονικά τα δύο γεγονότα δεν φαίνεται να συμπίπτουν. Κι όπως σημειώνει ο ηφαιστειολόγος δρ Γ. Βουγιουκαλάκης, ερευνητής του ΙΓΜΕ και αντιπρόεδρος της Εταιρείας Στήριξης Σπουδών Προϊστορικής Θήρας: «Τα αλληπάλληλα παλιρροϊκά κύματα που προκάλεσε η έκρηξη κατέστρεψαν ορισμένους παραθαλάσσιους οικισμούς της βόρειας Κρήτης. Το μέγεθος αυτών των επιπτώσεων στην Κρήτη, πέρα από τη μη χρονική σύμπτωση, δεν μπορεί να δικαιολογήσει την έναρξη της παρακμής του μινωϊκού πολιτισμού» (Η Καθημερινή, 28/2/2007).

Λεπτομέρεια από το υποπόδιο σαρκοφάγου που βρέθηκε σε θολωτό τάφο στο Φουρνί, κοντά στις Αρχάνες. Είναι η μία από τις πολυάριθμες κεφαλές Μυκηναίων πολεμιστών του υποπόδιου. Η κεφαλή φέρει κράνος από δόντια αγριόχοιρου και είναι κατασκευασμένη από ελεφαντοστό.

Ανάκτορο της Κνωσού: Αναπαράσταση του δωματίου της βασίλισσας από τον Piet de Jong

Έκτοτε, το ανάκτορο της Κνωσού δεν θα ξαναχτιστεί ενώ στο νησί θα δημιουργηθεί ένας τύπος «αυτόνομων βασιλείων» κατά τα μυκηναϊκά πρότυπα. Σημαντικό ρόλο θα αποκτήσει η Κυδωνία (σημερινά Χανιά), που θα παρουσιάσει ιδιαίτερη ευημερία κατά τον 14ο και 13ο αιώνα π.Χ., θα συνδεθεί στενά με τα μυκηναϊκά κέντρα της Αργολίδας και της Βοιωτίας και θα κατακτήσει σημαντικό ρόλο στο εμπόριο μεταξύ κεντρικής και Ανατολικής Μεσογείου (χανιώτικα αγγεία θα βρεθούν ως τη Σαρδηνία).

Θα ανθήσει και ένα ακόμη λιμάνι, ο Κομμός, το επίγειο της Φαιστού, αλλά και η Αγία Τριάδα, όπου η λεγόμενη «Αγορά» λειτουργούσε ως εκτενής αποθηκευτικός χώρος. Άλλες θέσεις με σημαντική παρουσία είναι η Ζάκρος, το Παλαίκαстро, τα Γουρνιά, τα Μάλια, οι Αρχάνες, η Αμνισός και η Τύλισος.

Δεν είναι σίγουρο αν οι Μυκηναίοι κυριάρχησαν ολοκληρωτικά στο νησί, είναι εντούτοις βέβαιο ότι επηρέασαν σημαντικά τη ζωή στην Κρήτη και άσκησαν κάποια μορφή ελέγχου. Ωστόσο, οι Κρήτες δεν

αφομοιώθηκαν πλήρως· κράτησαν τις δικές τους παραδόσεις, τόσο στη ζωή όσο και στην τέχνη. Στην αρχιτεκτονική, μυκηναϊκού τύπου μέγαρα αποκαλύφθηκαν στην Τύλισο, στην Αγία Τριάδα και στα Γουρνιά. Η λατρεία συχνά τελείται σε μικρά ιερά, όπου εμφανίζονται τα είδωλα του τύπου «της μινωικής θεάς με υψωμένα χέρια».

Από το 1200, άγνωστο γιατί -ίσως λόγω των εκτεταμένων μετακινήσεων πληθυσμών της ανατολικής Μεσογείου- η δύναμη των Αχαιών ανάκτων υποχωρεί και εμφανίζονται κοινά αιγαιακά πρότυπα. Στο δεύτερο μισό του 12ου αι. π.Χ., πάντως, οι περισσότεροι από τους οικισμούς της περιόδου αυτής (Κνωσός, Φαιστός, Μάλια, Χανιά κ.ά.) εγκαταλείπονται – προφανώς λόγω κινδύνων που δημιούργησαν αναταραχές και μετακινήσεις πληθυσμών.

ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΚΑΙ ΣΥΝΕΧΕΙΑ

Περιδέραιο από το νεκροταφείο στο Φουρνί, κοντά στις Αρχάνες (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

«Με την καταστροφή των μινωικών κέντρων, ο ιερέας-βασιλιάς σταμάτησε τον περίπατό του ανάμεσα στα κρίνα και οι γυμνόστηθες γυναίκες με τα πλουμιστά φορέματα και τα λυγερά κορμιά [σ.οι επονομαζόμενες «Παριζιάνες»] άφησαν το χορό τους και τα βλαστάρια των ιερών κρίνων, τα καλάμια και τα κλαδιά της ελιάς βυθίστηκαν κάτω από τη μαλακή γη μαζί με τα πλοκάμια του χταποδιού, τα δελφίνια, τους αστερίες, τα φτερωτά γαλάζια ψάρια, τα αθώα πουλιά και τους αγριόγατους που επί χρόνια ζωγράφιζαν οι κάποτε ευτυχισμένοι Μινωίτες τεχνίτες πάνω στα κεραμικά και τους τοίχους. Τα πλοία όμως συνέχισαν το ταξίδι τους στη βαθιά γαλάζια θάλασσα των ελληνικών παραλίων και του απέραντου ωκεανού πηγαίνοντας ακόμα μακρύτερα με άλλους πλοηγούς και κωπηλάτες, τους Αχαιούς-Μυκηναίους» (Σπαθάρη, σελ. 41).

Είδωλο θεάς με υψωμένα χέρια. Προέρχεται από το ιερό των διπλών πελέκων του ανακτόρου της Κνωσού και χρονολογείται στη Μεταανακτορική περίοδο (περ. 1300 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Η περίφημη «Παριζιάνα». Είναι μέρος από την τοιχογραφία της «προσφοράς των σπονδών», η οποία κοσμούσε την αίθουσα του ιερού του πρώτου ορόφου, στο ανάκτορο της Κνωσού (περ. 1400 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Από το 1100 π.χ. κι έπειτα φτάνουν στο νησί και το αποικίζουν σε μεγάλη κλίμακα οι Δωριείς, οι οποίοι επέβαλαν πληθυσμιακές και φυλετικές αλλαγές. Έτσι, πολλοί από τους παλαιούς κατοίκους κατέφυγαν στην ενδοχώρα (Άπτερα, Λενικά Ζάκρου κ.α.) ή ακόμη σε βουνά και απόκρημνες περιοχές όπως το Καρφί (πάνω από το οροπέδιο του Λασιθίου) ή το Καστρί (πάνω από το Παλαίκαστρο). Ίσως σε αυτό να συνέτειναν η πολιτική αστάθεια και η πειρατεία ή και κάποια σοβαρή κλιματολογική αλλαγή.

Στην τρωική εκστρατεία συμμετείχαν με 80 πλοία οι πόλεις Κνωσός, Γόρτυνα, Λύκτος, Μίλπητος, Λύκαστος, Φαιστός και Ρύτιον, με επικεφαλής τον εγγονό του Μίνωα, τον Ιδομενέα, και τον Μηριόνη. Ο στρατός τους είχε συγκεντρωθεί από όλες τις πόλεις της Κρήτης, που δεν πρέπει να ήταν λιγότερες από εκατό εκείνη την περίοδο! Ο Ιδομενέας εμφανίζεται φίλος του Μενέλαου, γεγονός που απηχεί τις σχέσεις Κρήτης-Πελοποννήσου. Διακρίνεται στη μάχη και τον τιμά ο Αγαμέμνονας. Τον ξεπερνά σε ανδρεία ο ανηψιός του Μηριόνης.

Πλοίο «πουλί» σε σφραγιδόλιθο από στεατίτη. (1460-1400 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Τα δωρικά φύλα εγκαταστάθηκαν κυρίως στην Κνωσό, τη Φαιστό, τη Γόρτυνα, την Τύλισο, την Κυδωνία και τη Σπτεία. Μαζί τους έφεραν στη νησί τη χρήση του σιδήρου αλλά και διάφορα έθιμα και συνήθειές τους. Χαρακτηριστικό είναι το νέο έθιμο της καύσης των νεκρών και της εναπόθεσης της τέφρας σε τεφροδόχους κάλπες, αλλά και η χρήση πορπών και περονών στο γυναικείο ένδυμα.

Κάπως έτσι έκλεισε τον κύκλο της η εποχή του μινωικού πολιτισμού στην Κρήτη.

Η ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ ΑΠΟ ΤΟΝ ΟΜΗΡΟ

Όλη αυτήν την ιστορική διαδρομή της Κρήτης που αναφέραμε στις προηγούμενες σελίδες, φαίνεται πως την γνώριζε ο Όμηρος, όπως δείχνει η περιγραφή που μας δίνει με τα λόγια του Οδυσσέα στη Ραψωδία π της *Οδύσσειας*, περιγραφή που είναι η πρώτη βέβαια σε αρχαίο ελληνικό κείμενο.

Ο πρώτος στίχος αυτής της περιγραφής (τ 172 της *Οδύσσειας*) της Κρήτης έχει γίνει περίφημος, καθώς αρχίζει λέγοντας: «Κρήτη τις γαία έστι μέσω ένι οίνοπι πόντω...». Δίδεται αμέσως πιο κάτω όλο το κείμενο της περιγραφής της Κρήτης σε απόδοση Αργύρη Εφταλιώτη:

«Είναι μια γης κατάμεσα του μελανού πελάγου,/ η Κρήτη, η ώρια κι η παχειά κι η τριγυρολουσμένη./ Κατοίκους έχει αριθμητους, και χώρες ενενήντα./ Κάθε λαός κι η γλώσσα του. Ζουν Αχαιοί στον τόπο,/ ζούνε νησιώτες Κρητικοί, παλληκαριάς ξεφτέρια/ και Κύδωνες και Δωρικοί, και Πελασγοί λεβέντες./ Κι είν' η Κνωσός, χώρα τρανή, που ο Μίνωας του μεγάλου/ του Δία σύντροφος εννιά, κι εννιά κυβέρναε χρόνους,/ του Δευκαλίωνα ο γονιός, του αντρόψυκου γονιού μου,/ που εξόν εμένα, γέννησε το ρήγα Ιδομενέα».

P. FAURE: «ΤΟ ΠΡΩΤΟΕΥΡΩΠΗΜΑ ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΥΡΩΠΗΣ»

«Η λέξη πολιτισμός υπονοεί, για ένα δοσμένο λαό σε μια περίοδο της ιστορίας του, την κατοχή μιας ανώτερης τεχνικής από την τεχνική των γειτόνων του, μια πολιτική και οικονομική οργάνωση με ισχυρή δομή, μια πνευματική και ηθική ακτινοβολία, ανάλογη μιας ζώσας ψυχής, και που την νιώθει κανείς διά'τερα στη θρησκεία, την τέχνη και την ποίηση. Οι πνευματικές αξίες παραμένουν περισσότερο αναλλοίωτες από όλες τις άλλες. Δεν πεθαίνουν ούτε κοιμούνται εντελώς. Για τον λόγο αυτό, όταν ένας σημερινός χωριάτης Φαίνεται να ονειρεύεται την δόξα των προγόνων του, δεν ονειρεύεται καθόλου. Αυτός ήταν που πρωτοξύπνησε τον Μίνωα.

[...] η πιο μεγάλη έκπληξη εκείνων που επισκέπτονται την Κρήτη, τα μουσεία της όπως και τα τοπία της, είναι ότι διαπιστώνουν πως κατασκεύαζαν, φύτευαν και πως ζούσαν καλύτερα από κάθε άλλον στην Ευρώπη εδώ και δέκα έξι αιώνες πριν τον Χριστό. Για την ακρίβεια, η Ευρώπη αρχίζει από εδώ. Η νέα κόρη που την άρπαξε ο Δίας και που την σφίγει κάτω από το αμάραντο πλατάνι της Γόρτυνας, η μελλοντική μητέρα του Μίνωα, η Ευρώπη, είναι μια τυπική κρητική θεά.

[...] Να αναπολήσουμε την καθημερινή ζωή στην Κρήτη την εποχή του Μίνωα δεν σημαίνει μόνο να αποκαλύψουμε μια προνομιά εποχή κατά τη διάρκεια της οποίας η τέχνη, η τεχνική και η κοινωνική οργάνωση έφθασαν σε σημείο τελειότητας, ούτε ακόμη να τιμήσουμε τον πιο δίκαιο και τον πιο φρόνιμο από τους ήρωές της, σημαίνει να παρασταθούμε στο πρωτοξύπνημα, στο πρώτο χαμόγελο, στα πρώτα σκιρτήματα της νέας Ευρώπης» (Paul Faure, *Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη τη μινωική εποχή*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, σσ. 36-37).

Χρυσό δαχτυλίδι από τον τάφο των Ισοπάτων, κοντά στην Κνωσό, με λατρευτική παράσταση που ίσως δηλώνει εκστατικό χορό και «επιφάνεια» της θεάς (περ. 1500 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Χάλκινο ειδώλιο από στεατίτη, από το ταφικό κτήριο 7 στο Φουνί

Λεπτομέρεια από το περίφημο ειδώλιο της λεγόμενης «μικρής θεάς των όφρων». Είναι κατασκευασμένο από φαγεντιανή και βρέθηκε στο ιερό θησαυροφυλάκιο του ανακτόρου της Κνωσού (περ. 1600 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Νίκος Εγγονόπουλος, «Η αρπαγή της Ευρώπης», σινική και ακουαρέλα σε χαρτί (1946)

ΟΙ ΜΥΘΟΙ ΤΗΣ ΜΙΝΩΙΚΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

«Ο μινωικός πολιτισμός, που σήμερα εμείς τον ξέρουμε πολύ καλά από τα θαυμαστά μνημεία του, όσα με τις ανασκαφές ήρθαν στο φως, όχι μόνο πάνω στην Κρήτη αλλά και σ' ολόκληρο το χώρο της Μεσογείου, στα ιστορικά χρόνια και ως τον περασμένο αιώνα [σ. εννοείται ο 19ος αιώνας] ήταν γνωστός μόνο από ορισμένους μύθους. Αυτοί οι μύθοι μιλούσαν για τη σοφή οργάνωση και τους θεόδοτους νόμους της κρητικής αυτοκρατορίας, για τη δύναμη και την εξάπλωσή της στα νησιά και στις στεριές σε μεγάλη ακτίνα γύρω από τη Μεγαλόνησο, για τον πλούτο και την τεχνική ανάπτυξη, ακόμα για πρόσωπα που, με τις υπέρμετρες ικανότητες ή ιδιότητες τους, είχαν εμπνευστεί τους υψηλούς θεσμούς και τα αζεπέραστα έργα ή προστάτευαν την επικράτειά της από κάθε κακό.

»Η αρχαιότερη μυθική παράδοση της Κρήτης διαμορφώθηκε γύρω από δύο ιστορικά στοιχεία: την ισχυρή αστρολατρεία και την ακμή του μινωικού πολιτισμού με κέντρο τον Μίνωα. Έτσι, από τη μια οι λατρείες του Ουρανού, του Ήλιου, της Σελήνης κτλ., σε ποικίλες τοπικές μορφές, έγιναν αφετηρία για τους μύθους του Δία και της Ευρώπης, του Μίνωα και της Παισιφίας, του Τάλου και του Δαίδαλου, του Μινώταυρου και του Λαβύρινθου, της Αριάδνης και της Δίκτυννας κ.ά. (από αυτόν τον παραστατικό κύκλο κατάγονται τα ονόματα Αστέριος/Αστερίων Ευρώπη, Παισιφία, Φαίδρα, Αερόπη κτλ., ενώ τα ονόματα Ανδρόγεος, Ευανθής, Αριάδνη, Στάφυλος, Οίναρος, Οινόπιον κτλ. παραπέμπουν σε χθόνιες λατρείες). Από την άλλη, οι παραδόσεις για τοπικούς γενάρχες και επώνυμους ήρωες και οι μνήμες από τη δύναμη της αυτοκρατορίας και την εξάπλωσή της με εποικισμούς μέσα και έξω από την Κρήτη, ώθησαν στο να διαμορφωθούν οι μύθοι του Ραδάμανθου και του Σαρπηδόνα, του Γόρτυνα και του Κύδωνα, του Δευκαλίωνα και του Ιδομενέα, του Κατρέα και του Αλθαιμένη, του Μίλητου και του Πανδάρεου, του Καύνου και της Βυβλίδας, με ήρωες που, χωρίς εξαίρεση, παρουσιάζονται σαν απόγονοι ή πρόγονοι του Μίνωα».

Με αυτόν τον τρόπο μάς εισάγει στη μυθολογία της Κρήτης ο Ι.Θ. Κακριδής, στο μνημειώδες πεντάτομο έργο *Ελληνική Μυθολογία*, που συντάχθηκε υπό την εποπτεία του (Κακριδής, σσ. 259 και 288).

Είναι αδύνατον να παρουσιαστεί εδώ όλη η μυθολογική παράδοση της Κρήτης και σε όλες τις παραλλαγές της. Θα περιοριστούμε κυρίως σε εκείνους τους μύθους που συνδέονται με τη μινωική θαλασσοκρατία. Από αυτή την παρουσίαση θα γίνει φανερό ότι πολλοί από τους μύθους αντανακλούν υπαρκτές σχέσεις της μινωικής Κρήτης με άλλα νησιά και περιοχές του αιγαιακού -και όχι μόνο- χώρου. Σχέσεις που, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, έχουν επιβεβαιωθεί από την αρχαιολογική σκαπάνη. Επιπλέον, θα γίνει φανερό το μεγαλείο της μινωικής Κρήτης στην τεχνολογία, το εμπόριο, την πολιτική οργάνωση, το δίκαιο, την αρχιτεκτονική και τον πολιτισμό· μεγαλείο που παίρνει στη μυθολογία τις μορφές του Δαίδαλου, του Τάλου και του Ραδάμανθου, και επιβεβαιώνεται από τα επι-

Χρυσό δαχτυλίδι με σκηνή λατρείας, από θολωτό τάφο στο Φουρνί (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Πύμα πυξίδας με εγχάρκτη διακόσμηση και ένα ξαπλωμένο σκυλί στη θέση της λαβής. Είναι κατασκευασμένο από πράσινο στεατίτη, προέρχεται από τη νεκρόπολη του Μόχλου και χρονολογείται περίπου στα 2400 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

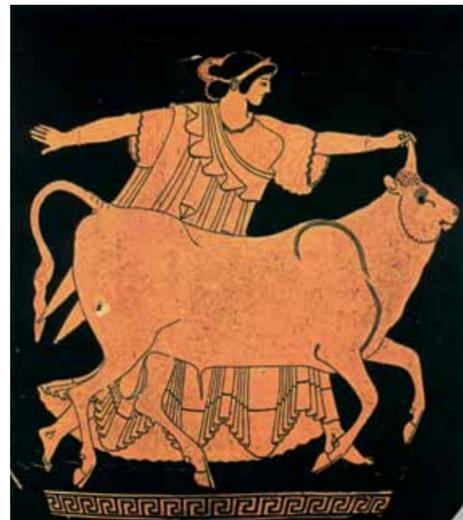
βλπτικά ανάκτορα, τις εντυπωσιακές τοιχογραφίες, τα αριστουργήματα της μικροτεχνίας αλλά και από τα μακρινά σημεία στα οποία έφτασαν με τα πλοία τους οι ατρόμητοι Κρήτες θαλασσοπόροι.

Ανάπτυγμα της διακόσμησης μοναδικού καμαραϊκού αγγείου που βρέθηκε στο ιερό στα Ανεμοσπήλια.

Η αρπαγή της Ευρώπης από τον Δία

Από την ένωση του Ποσειδώνα με τη Λιβύη γεννήθηκαν ο Βήλος και ο Αγίνωρ. Ο Βήλος έμεινε στην Αφρική, παντρεύτηκε μια κόρη του Νείλου και απέκτησε δύο γιους, τον Αίγυπτο και τον Δαναό. Ο Αγίνωρ πήγε στη Ασία, όπου έκανε δικό του βασίλειο με πρωτεύουσα την Τύρο ή τη Σιδώνα. Παντρεύτηκε και απέκτησε τρεις γιους, τον Κίλικα, τον Κάδμο και τον Φοίνικα, και μια πανέμορφη κόρη, την Ευρώπη.

Η Ευρώπη κυνηγά τον εντυπωσιακό ταύρο διασκεδάζοντας, χωρίς να ξέρει ότι είναι ο ίδιος ο Δίας μεταμορφωμένος. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο κρατήρα του ζωγράφου του Βερολίνου (περ. 480 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Ταρκυνία).

ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΝΑΤΟΛΗ ΣΤΗΝ ΚΡΗΤΗ

Η αρπαγή της Ευρώπης σε Λουκιανό αμφορέα, (περ. 400 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

Ο μύθος της Ευρώπης, που την απίγαγε ο μεταμορφωμένος σε ταύρο Δίας από τις ακτές της Φοινίκης (από την Τύρο ή τη Σιδώνα) και την οδήγησε πάνω στη ράχη του στην Κρήτη, υποδηλώνει τη σχέση που είχε αναπτύξει το νησί με τους λαούς της Ανατολικής Μεσογείου καθ' όλη την περίοδο του μινωικού πολιτισμού. Ταυτοχρόνως, υποδηλώνει το δρόμο που πιθανώς ακολούθησαν κάποιοι από τους πρώτους οικιστές της Κρήτης· άρα και το δρόμο από τον οποίο έφτασε στο νησί η λατρεία του Αστέριου Δία και της Αστάρτης. Δεν είναι τυχαίο ότι στα ιστορικά χρόνια η Ευρώπη-Αστάρτη λατρευόταν με ιδιαίτερο ναό στη Σιδώνα. Η λατρεία αυτή συνοδευόταν με μαγικές τελετουργίες για τη βροχή και τη βλάστηση, με μυστηριακούς χορούς και με γιορτές όπως τα ταυροκαθάψια. Ο μύθος της αρπαγής της Ευρώπης έχει αποτελέσει αγαπημένο θέμα πολλών αγγειογράφων της αρχαιότητας και πολλών ζωγράφων της Αναγέννησης (Τιτσιάνο, Βερονέζε, Ρέμπραντ, Ρένι, Τιέπολο) και των νεότερων χρόνων.

Antonio Carracci, «Ο Δίας με μορφή ταύρου απαγάγει την Ευρώπη» (Μπολόνια).

Ο Μίνωας και η βασιλεία του

Στη μυθολογία εμφανίζονται δύο Μίνωες. Ο ένας ήταν γιος του Δία και της Ευρώπης, και αδερφός του Ραδάμανθου και του Σαρπηδόνα· αυτός διαδέχτηκε τον θετό πατέρα τους, τον Αστέριο, και παντρεύτηκε την Πασιφάη. Ο δεύτερος εμφανίζεται ως εγγονός του (γιος της Ίδης και του Λύκαστου). Στον δεύτερο Μίνωα, κάποιες παραλλαγές της μυθολογίας δίνουν για σύζυγο την Πασιφάη, η οποία έφερε πολλές συμφορές στη ζωή του. Αυτός ο δεύτερος Μίνωας αναδείχτηκε βασιλιάς των βασιλιάδων της Κρήτης και θαλασσοκράτορας, τρεις γενιές πριν τον Τρωικό πόλεμο.

Ο Μίνωας κρίστηκε διάδοχος του Αστέριου, υποσκελίζοντας τον Ραδάμανθου και τον Σαρπηδόνα. Ο μύθος αναφέρει ότι προσευχήθηκε στον Ποσειδώνα, ζητώντας ένα θεϊκό σημάδι που θα έδειχνε την προτίμησή του σε αυτόν. Ο κυρίαρχος των θαλασσών ανταποκρίθηκε, στέλνοντας έναν πανέμορφο ολόλευκο ταύρο ως δείγμα της στήριξής του. Άλλοι υποστηρίζουν ότι, μετά τη διαφωνία των τριών αδερφών, ο Μίνωας αναζήτησε σημάδι από τη θάλασσα, σύμφωνα με χρησμό που είχε πάρει το σημάδι δόθηκε όταν έφτασε από το Κρητικό πέλαγος ο στρατηγός Ταύρος με τα πλοία του, παρέχοντας στήριξη στον Μίνωα. Όπως και να έχει, η ανάρρηση του Μίνωα στη βασιλεία στηρίχτηκε στη θάλασσα. Το στοιχείο αυτό μετατρέπει σε μύθο ένα πραγματικό γεγονός: ότι η ισχύς του Μίνωα πήγαζε από τη θάλασσα, το πανίσχυρο ναυτικό, τα πλοία που διέσχιζαν τη Μεσόγειο, μεταφέροντας αγαθά, ανθρώπους, ιδέες και πολιτιστικά στοιχεία, θεότητες και λατρείες. Ότι στα χρόνια του, οι Κρήτες ήταν οι πρώτοι σ' όλο τον κόσμο που συγκρότησαν πολεμικό ναυτικό, έδιωξαν από τις Κυκλάδες και το Αιγαίο τους πειρατές Κάρες και τους Φοίνικες, και εποίκισαν πολλά από τα νησιά με νέους κατοίκους από την Κρήτη.

ΜΙΝΩΑΣ: ΥΠΑΡΚΤΟ Ή ΜΥΘΙΚΟ ΠΡΟΣΩΠΟ;

Ο Βρετανός αρχαιολόγος Άρθουρ Έβανς σε ώριμη ηλικία (φωτογραφικό αρχείο του Μουσείου Ashmolean, Οξφόρδη)

Για τον Μίνωα, οι αρχαιολόγοι, ακόμη και σήμερα, διερωτώνται: Ήταν, άραγε, υπαρκτό πρόσωπο ή όχι. Κι ακόμη, Μίνωας ήταν το πραγματικό του όνομα ή ήταν μια λέξη που χαρακτήριζε το αξίωμα του, όπως, στην Αίγυπτο η λέξη φαραώ και στη Ρώμη η λέξη καίσαρ; Ένα αξίωμα που περιβλήθηκε με μεγάλη αίγλη, επειδή το υπηρέτησαν σημαντικοί ηγέτες σε εποχή άνθησης της Μεγαλονήσου. Δεν το ξέρουμε κι ούτε έχει δοθεί οριστική απάντηση.

Πάντως, στα χρόνια του Μίνωα, ενώ στην υπόλοιπη Ευρώπη δεν φαίνεται το ελάχιστο φως πολιτισμού, η Κρήτη εξελίχθηκε σε ένα προ-ευρωπαϊκό κράτος και, μάλιστα, κατέστη θαλασσοκράτειρα. Κατά τον Όμηρο, η Κρήτη είχε τότε 90 πόλεις και πρωτεύουσα τη Φαιστό.

Εμπνευσμένος απ' αυτό το μεγαλείο και από την αίγλη του Μίνωα, ο Άγγλος αρχαιολόγος σερ Άρθουρ Έβανς, ο οποίος έκανε τις ανασκαφές στην Κνωσό, ονόμασε τον τότε πολιτισμό της Κρήτης μινωικό. Μετά από αυτόν, ο Έλληνας αρχαιολόγος Μίνωας Καλοκαιρινός έδωσε το όνομα του φημισμένου βασιλιά της Κρήτης σε όλον τον αρχαίο κρητικό πολιτισμό.

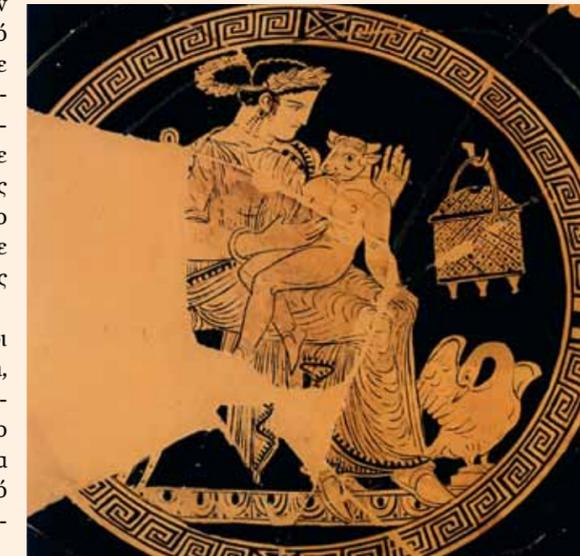
Ο Μινώταυρος ενέπνευσε αρκετά έργα του διάσημου Ισπανού ζωγράφου Πάμπλο Πικάσο, τα οποία ονόμασε «Σκηνές Μινωταυρομαχίας». Σε μια τέτοια «Σκηνή», ο Μινώταυρος απεικονίζεται μπροστά σε σπηλιά, να κρατά μια νεκρή φοράδα (Μουσείο Πικάσο, Παρίσι).

Ο Μίνωας γοπεύτηκε από τον πανέμορφο ταύρο που του έστειλε ο Ποσειδώνας ως σημείο αναγνώρισης της βασιλείας του. Έτσι, δεν εκπλήρωσε το τάμα του και θυσίασε άλλον ταύρο στη θέση του. Το γεγονός αυτό εξόργισε τον Ποσειδώνα, ο οποίος ενέπνευσε στη γυναίκα του Μίνωα, την Πασιφάη, έναν παράφορο έρωτα για το ζώο με την ασύγκριτη ομορφιά. Η βασίλισσα, προκειμένου να πλησιάσει τον ταύρο και να ικανοποιήσει το ακατανίκητο πάθος της, ζήτησε τη βοήθεια του Δαίδαλου. Εκείνος κατασκεύασε ένα μοίωμα αγελάδας, κούφιο από μέσα και ντυμένο απ' έξω με δέρμα αγελάδας. Μέσα έκλεισε την Πασιφάη και, στη συνέχεια, το έσυρε με τροχούς ως το λιβάδι που έβουσε ο ταύρος του Ποσειδώνα. Έτσι, η βασίλισσα της Κρήτης κατάφερε να ξεγελάσει τον ταύρο και να σμίξει με αυτόν. Από τούτη την παρά φύση ένωση γεννήθηκε ο αποτρόπαιος Μινώταυρος, ένα τέρας με σώμα ανθρώπου και κεφάλι ταύρου.

Ο ΜΥΘΟΣ ΤΟΥ ΜΙΝΩΤΑΥΡΟΥ

Ο Μίνωας, θέλοντας να απαλλαγεί από τον Μινώταυρο, το τέρας που γεννήθηκε από το σμίξιμο της γυναίκας του Πασιφάης με τον ταύρο του Ποσειδώνα, διέταξε τον Δαίδαλο να κατασκευάσει μια υπόγειο κατοικία, τον Λαβύρινθο. Ο Μινώταυρος ζούσε στο κέντρο του και τρεφόταν με το κρέας μικρών παιδιών, που έστελναν ως φόρο υποτέλειας στην Κρήτη οι χώρες που είχε κατακτήσει ο Μίνωας σε κάποιον από τους πολέμους του.

Τη συνέχεια τη γνωρίζουμε: Επειδή οι Αθηναίοι ήταν υποτελείς προς την Κρήτη, ο βασιλιάς της Αθήνας Αιγαίος υποχρεωνόταν να στέλνει ως τροφή για τον Μινώταυρο κάθε χρόνο επτά νέους και επτά νέες. Κάποια φορά, ο γιος του, ο Θησεύς, ήταν ένας από τους επτά νέους. Κατάφερε, όμως, με τη βοήθεια της Αριάδνης να σκοτώσει το τέρας.

Η Πασιφάη κρατώντας στην ποδιά της τον Μινώταυρο. Λεπτομέρεια από το εσωτερικό ετρουσκικής κύλικας (340-320 π.Χ., Bibliothèque Nationale, Παρίσι).

Ο Μίνωας, κρατώντας το σκήπτρο που του χάρισε ο Δίας. Μπροστά του βρίσκεται η Αριάδνη. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο κρατήρα (περ. 470 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

«Ο Μίνωας με το χρυσό σκήπτρο, που, όπως πίστευαν, του είχε χαρίσει ο ίδιος ο Δίας, κατάφερε να ενώσει κάτω από τη δύναμή του τις εκατό και πάνω πολιτείες της Κρήτης και με κέντρο την Κνωσό να κυριαρχήσει μέσα και έξω από τη Μεγαλόνησο, να κάνει στόλο τρανό, να διώξει από τις θάλασσες τους πειρατές, να περιορίσει βάρβαρους λαούς, να χτίσει πολιτείες καινούριες πάνω στα νησιά και τις γύρω στεριές και να κυβερνήσει τους αναρίθμητους υπηκόους του με νόμους που ο Δίας είχε διδάξει. Στον καιρό του οι πολιτείες μεγάλωσαν και ομόρφυναν, οι τέχνες αναπτύχθηκαν και οι άνθρωποι έζησαν ειρηνικά με πλούτο και σιγουριά. Χιλιάδες χρόνια οι λαοί κράτησαν στη μνήμη τους τον Μίνωα με τη σιδερένια θέληση και τη σκληρότητα της δύναμης μαζί με την αζεπέραστη δικαιοσύνη του, αυτή που τον αξίωσε ακόμα και στον Άδη, σαν αρχιδικαστής, να βρίσκεται ψηλότερα από τον Ραδάμανθυ και τον Αιακό, και

να αποφασίζει για τους νεκρούς που κατέβαιναν καθημερινά στον Κάτω Κόσμο από Ανατολή και Δύση» (Κακριδής, σσ. 262-3).

ΟΙ ΝΟΜΟΙ ΣΤΟΝ ΜΙΝΩΑ ΚΑΙ ΤΟΝ ΜΩΥΣΗ

Ο Μίνωας με τον αδελφό του Ραδάμανθυ ήταν οι πρώτοι που κατάλαβαν ποια είναι η σωστή διακυβέρνηση και η σωστή διοίκηση του κράτους τους. Για πρώτη φορά, στα χρόνια του Μίνωα, θεοπίστηκαν νόμοι και όργανα διοίκησης, βουλή και βουλευτές ή γερουσιαστές. Επίσης, έφεραν και κάποια μορφή Συντάγματος, όπως θα λέγαμε σήμερα! Οι νόμοι που θέσπισε ο Μίνωας ήταν τόσο σημαντικοί, τόσο δίκαιοι, που λεγόταν ότι τους εμπνεύστηκε ή τους πήρε κατευθείαν από τον πατέρα του τον Δία. Κάτι παρόμοιο βλέπουμε και στην Παλαιά Διαθήκη, με τον Μωυσή να παίρνει τους νόμους από τον ίδιο τον Θεό στο όρος Σινά. Οι μύθοι της Κρήτης μοιάζουν σε κάτι ακόμη με την Παλαιά Διαθήκη: στην κρητική μυθολογία, οι νόμοι ήταν γραμμένοι σε χάλκινες πλάκες, τις οποίες περιέφερε σε όλο το νησί ο Τάλως· στην Παλαιά Διαθήκη, οι νόμοι ήταν γραμμένοι σε μαρμάρινες πλάκες, τις οποίες έδωσε ο Θεός στον Μωυσή.

Αναφερόμενη στα εκτός Κρήτης έργα του Μίνωα, η *Ελληνική Μυθολογία* συμπληρώνει: «Οι Κρητικοί, με την καθοδήγηση του σοφού και γενναίου άρχοντά τους, έφτιαξαν στόλο ισχυρό, από πολλά καράβια, όλα με πρωτόγνωρη στην εποχή τους αντοχή και γρηγοράδα, ανέβηκαν στα νησιά του Αιγαίου και στα παράλια της Μικρασίας, καθάρισαν τις θάλασσες από τους πειρατές, έδωξαν προς την Ασία τις πιο άγριες φυλές και τότε οι υπόλοιπες δέχθηκαν να κυβερνηθούν από τον Μίνωα, που η φήμη της δικαιοσύνης του είχε φτάσει παντού, πριν φτάσει ο ίδιος με την επιβλητική δύναμή του. Μέσα σ' αυτές τις θάλασσες, σ' όλα τα πλάτη τους και σ' όλους τους τόπους που ζώνουν με τα νερά τους, οι πόλεμοι και οι κίνδυνοι ξεχάστηκαν, οι άνθρωποι έζησαν με σιγουριά και ημεράδα, οι επικοινωνίες και οι ανταλλαγές αυξήθηκαν και όλοι μπόρεσαν σιγά σιγά ν' αναπτυχθούν και να καλύτερέσουν τη ζωή τους. Ο Μίνωας εποίκισε πολλά νησιά, που

ως τότε έμεναν έρημα, έχτισε πόλεις στις Κυκλάδες και όρισε ηγεμόνες σ' αυτές τα παιδιά του, έστειλε αποικίες σ' Ανατολή και Δύση, και παντού, σ' όλη τη Μεσόγειο, υπήρχαν για τους Κρητικούς εμπορικοί σταθμοί, οι Μινώες ή Μινωίδες» (Κακριδής, σελ. 267).

Ο Μίνωας στον Σαρωνικό και την Κέα

Ο Μίνωας έφτασε στον Σαρωνικό κόλπο και πολιόρκησε τα Μέγαρα και την Αθήνα, για να εκδικηθεί το θάνατο του γιου του Ανδρόγεω. Ο Ανδρόγεω είχε βρει το θάνατο στον Μαραθώνα από έναν άγριο ταύρο, τον οποίο είχε προσπαθήσει να σκοτώσει μετά από προτροπή του βασιλιά της Αθήνας Αιγέα. Άλλοι μύθοι λένε ότι άνθρωποι του Αιγέα και του αδερφού του, του Νίσου, βασιλιά των Μεγάρων, δολοφόνησαν τον Ανδρόγεω καθώς πήγαινε στη Θήβα. Μια τρίτη εκδοχή θέλει το γιο του Μίνωα να βρίσκει το θάνατο από ενέδρα αντιπάλων του στα αγωνίσματα που συμμετείχε κατά τη διάρκεια των Παναθηναίων.

Όπως και να έχει, όταν ο Μίνωας έμαθε τα κακά μαντάτα, όντας στην Πάρο, ζήτησε εξηγήσεις από τους Αθηναίους και τους Μεγαρείς. Αυτές που του έδωσαν δεν τον ικανοποίησαν και έτσι έφτασε με το στόλο του στον Σαρωνικό κόλπο.

Για να νικήσει ο Μίνωας τους Μεγαρείς, χρειάστηκε τη βοήθεια της Αφροδίτης και την προδοσία της Σκύλλας, της κόρης του Νίσου, την οποία πήρε με το μέρος του γοπεύοντάς την με την ομορφιά του ή με τα δώρα που της χάρισε (χρυσόδετα κοσμήματα σπάνιας μινωικής τέχνης).

Πρώτα απ' όλα πολιόρκησε τα Μέγαρα -που τότε λέγονταν Νίσαια-, τα οποία προέβαλαν σθεναρή αντίσταση, αλλά τελικά υπέκυψαν. Στη συνέχεια, στράφηκε προς την Αθήνα και την πολιόρκησε επί μακρόν. Δεν τα κατάφερε, όμως, να την υποτάξει με τα όπλα και γι' αυτό προσευχήθηκε στον πατέρα του τον Δία να μην αφήσει ατιμώρητους τους φονιάδες του Ανδρόγεω. Ο Δίας έστειλε στην Αττική λοιμό, αναγκάζοντας τους Αθηναίους να συνθηκολογήσουν. Η όροι, όμως, ήταν πολύ βαριοί: θα έδιναν κάθε χρόνο ή κάθε εννέα χρόνια επτά αγόρια και επτά κορίτσια, εννιαχρονα όλα, τροφή για τον Μινώταυρο, όσο χρόνο ζούσε το τέρας.

Δείγμα του υψηλού καλλιτεχνικού επιπέδου στο οποίο είχε φτάσει η κατασκευή κοσμημάτων στην Κρήτη του Μίνωα είναι, εκτός από το μύθο των Μεγάρων, και το εικονιζόμενο χρυσό περιάπτο από τον λεγόμενο «Θησαυρό της Αίγινας». Προέρχεται πιθανώς από τα Μάλια και εικονίζει έναν θεό με υψηλό στέμμα, μεγάλη σκουλαρίκια και βραχιόλια, ο οποίος πιάει δύο χήνες από το λαιμό (περ. 1800-1700 π.Χ., Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο).

Ο Μωυσής παραλαμβάνει τις πλάκες με τις Δέκα Εντολές.

Ο ΜΙΝΩΑΣ ΣΤΗΝ ΑΤΤΙΚΗ

Νίκος Εγγονόπουλος, «Θησεύς και Μινώταυρος», λάδι σε μουσαμά (1961)

Ο μύθος του Ανδρόγεω σχετίζεται με τη μινωική διείσδυση στην Αττική και εν γένει στην ηπειρωτική Ελλάδα. Ο Μίνωας συνήθιζε να εγκαθιστά τους γιους του σε κάθε νέο μέρος που προσαρτούσε στην αυτοκρατορία του – και ο Ανδρόγεωσ αντιπροσωπεύει πιθανότατα μια τέτοια περίπτωση. Με τη σειρά της, η πορεία του ταύρου του Μαραθώνα -του ίδιου ταύρου που εμφανίζεται στους άθλους του Ηρακλή και του Θησέα-, που πέρασε διαδοχικά από την Κρήτη στην Αργολίδα, την Αρκαδία, την Κορινθία, τη Μεγαρίδα και την Αττική, υποδηλώνει ενδεχομένως την πορεία εξάπλωσης κάποιας μινωικής λατρείας.

Ο μύθος για τον τρόπο κατάκτησης της Αθήνας και το φόρο υποτέλειας που κατέβαλε πιθανώς να υποδηλώνει ότι εδώ βρισκόνταν τα έσχατα όρια της επικρατείας του· μιας επικρατείας από την οποία αντλούσε βαρύτατους φόρους. Εξάλλου, και τα 25 πλοία που άφησε στην Κέα αντιπροσωπεύουν μια λογική ενέργεια για κάθε δύναμη που έχει επεκταθεί πολύ πέρα από τα όριά της: να διατηρεί μια ισχυρή δύναμη στο σημείο που οριοθετεί την επικρατεία της. Πολύ περισσότερο αν αυτό το σημείο είναι κρίσιμο για τη μεταφορά των πολύτιμων μεταλλευμάτων που εξορύσσονταν από τη Λαυρεωτική.

Ο μύθος της Δεξιθέας, τέλος, περιέχει αρκετές ενδείξεις για την κατάσταση στις Κυκλάδες την εποχή που οι Μινώιτες τις ενσωμάτωσαν στην επικρατεία τους: «Παλαιές δαιμονοκρατούμενες και με άγρια πάθη προελληνικές φυλές, τις οποίες λαοί με οργάνωση καλύτερη και τεχνολογία, πιο προχωρημένη πέτυχαν να τις εξοντώσουν ή να τις απωθήσουν, να τις υποτάξουν ή να τις εξαναγκάσουν σε συμβίωση με όρους αποδεκτούς και από τις δύο πλευρές» (Κακριδής, σελ. 275).

Φεύγοντας από την Αττική, ο Μίνωας με τα 50 πλοία του σταμάτησε στην Κέα (Τζια). Μόλις τρεις ημέρες πριν, ο Δίας είχε καταστρέψει το νησί και είχε θανατώσει τους άγριους και αφιλόξενους κατοίκους του (Τέλκινες), καίγοντάς τους με κεραυνούς. Από την τιμωρία διεσώθη η βασιλοπούλα, η Δεξιθέα, η μόνη που είχε προσφερθεί να τον φιλοξενήσει σε προηγούμενη επίσκεψή του στο νησί.

Ανάμεσα στον Μίνωα και στην όμορφη βασιλοπούλα αναπτύχθηκε αμοιβαίος έρωτας. Έτσι, όταν ο Μίνωας αναχώρησε για την Κρήτη, την όρισε βασίλισσα στον τόπο της και, μάλιστα, της ανέθεσε τη διοίκηση του μισού στρατού και στόλου του, που παρέμειναν εκεί. Εννέα μήνες αργότερα, η Δεξιθέα έφερε στη ζωή τον Ευζάντιο ή Ευζάνθο, τον ιδρυτή της Κορνησού, της πρώτης πόλης πάνω στην Κέα.

ΒΡΙΤΟΜΑΡΤΥΣ

Η Βριτόμαρτις ή Δίκτυννα ήταν νύμφη γεννημένη στην Κρήτη. Την πανέμορφη κόρη του Δία και της Κάρμης την ερωτεύτηκε ο Μίνωας και την κυνηγούσε ανεπιτυχώς επί εννέα μήνες. Κάποια στιγμή που την πλησίασε, εκείνη για να γλιτώσει έπεσε από ένα ακρωτήριο στη θάλασσα, αλλά πιάστηκε σε δίχτυα ψαράδων και σώθηκε. Από τότε έτρεχε στις θάλασσες και παρουσιαζόταν τις νύχτες στους ναυτικούς για να τους φωτίζει τον πλοο, και πήρε το συμβολικό όνομα Δίκτυννα (= θεά των δικτύων, της αλιείας).

Μια παραλλαγή του μύθου αναφέρει ότι ένας από τους ψαράδες, ο Ανδρομήδης, την πήρε μαζί του, με το πλεούμενό του στην Αίγινα. Η λατρεία της, εκτός από την Κρήτη, διαδόθηκε σε πολλά μέρη της Μεσογείου, από την Αίγινα ως τη Μασσαλία.

Ο Θησέας και η Αριάδνη είναι πιθανώς οι δύο μορφές που απεικονίζονται στη λεπτομέρεια οinoχόης από τις Αρχάνες (7ος αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

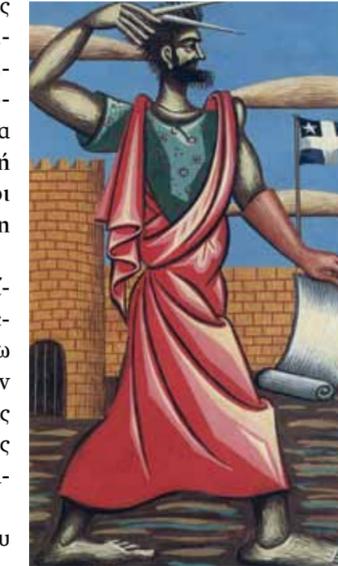
Τοιχογραφία από το σπήτι των Vetii στην Πομπηία, που απεικονίζει τον Δαίδαλο και την Παισιφάη στο εργαστήριο του μεγάλου τεχνίτη. Ο Δαίδαλος παρουσιάζει το ξύλινο ομοίωμα αγελάδας που κατασκεύασε για χάρη της, ώστε να ξεγελάσει τον ταύρο του Ποσειδώνα και να ενωθει με αυτόν. Ανοίγοντας το κάλυμμα στη ράχη της αγελάδας, της δείχνει από πού θα μπει στο εσωτερικό της (περ. 75 π.Χ.).

Ο Δαίδαλος και τα έργα του

Ο Δαίδαλος ήταν ο πιο φημισμένος τεχνίτης και εφευρέτης της εποχής του. Επινόησε διάφορα εργαλεία και τεχνολογικές καινοτομίες, υπήρξε πρωτοπόρος της αρχιτεκτονικής και σκαπανέας της γλυπτικής, την οποία απελευθέρωσε από τη σχηματικότητα και την ακινησία. Πριν από αυτόν τα αγάλματα ήταν ξύλινα ή πύλινα άμορφα ομοιώματα. Ο Δαίδαλος τους έδωσε μορφή και τα έκανε τόσο όμορφα και φυσικά, που οι απλοί άνθρωποι τα πέρναγαν για αληθινά και τα έδεναν με αλυσίδες για να μη φύγουν!

Κατά τον μύθο, γεννήθηκε και έζησε στην αρχαία Αθήνα· εκεί ξεδίπλωσε αρχικά το ταλέντο και την εφευρετικότητά του. Εκεί, όμως, ζήλησε τον γιο της αδερφής του Πέρδικας, τον ανιψιό και μαθητή του Τάλω ή Κάλω, γιατί τον ξεπέρασε εφευρίσκοντας το πριόνι, τον τόρνο και τον κεραμικό τροχό. Έτσι, τον σκότωσε και τον έθαψε στη νότια πλευρά της Ακρόπολης. Ο φόνος του, όμως, δεν έμεινε κρυφός, και ο Άρειος Πάγος τον καταδίκασε σε θάνατο. Ο Δαίδαλος, για να γλιτώσει, κατέφυγε αρχικά σε ένα δῆμο της Αθήνας (Δαιδαλίδαι) κι έπειτα στην Κρήτη.

Στη Μεγαλόνησο έφτασε στα χρόνια της μεγάλης ακμής του Μίνωα. Αυτός ο πολυμήχανος και χαρισματικός δημιουργός άφησε εκεί -αλλά και στη Σικελία και στην Αίγυπτο- θαυμαστά δείγματα του ταλέντου του: επιβλητικές ακροπόλεις, μνημειώδη οικοδομήματα, μεγάλα παλάτια, πολυτελείς αίθουσες, ναούς και βωμούς, υδραγωγεία και θερμά λουτρά, αγάλματα γεμάτα ζωντάνια και το μαρμάρινο χοροστάσι όπου χόρευαν στις μεγάλες γιορτές η Αριάδνη με τις φίλες της. Κι ακόμη, τον Λαβύρινθο, ένα μεγάλο οικοδόμημα με πολύπλοκους διαδρόμους, όπου όποιος έμπαινε μέσα δεν μπορούσε να βγει.

Ο Δαίδαλος, όπως τον φαντάστηκε ο Νίκος Εγγονόπουλος. Ο Έλληνας ζωγράφος απεικονίζει τον κατασκευαστή του Λαβύρινθου και εφευρέτη των πανιών στα πλοία, ως έναν αγέρωχο ευθυτενή άντρα, έναν δημιουργό, την ώρα που συλλαμβάνει μια νέα ιδέα και οραματίζεται τη μορφή της νέας του κατασκευής. Αβγοτέμπερα σε χαρτί (1949).

ΛΑΒΥΡΙΝΘΟΣ

Ο Λαβύρινθος ήταν ένα πολύπλοκο υπόγειο κτίσμα στο ανάκτορο του Μίνωα, στην Κνωσό. Ήταν έργο του Δαίδαλου -ένα αντίστοιχο είχε κατασκευάσει στην Αίγυπτο- και είχε ως βασικό χαρακτηριστικό τους πολυάριθμους παραπλανητικούς διαδρόμους, με τις απότομες στροφές και τα αδιέξοδα, που καθιστούσαν αδύνατη την έξοδο σε όποιον δεν τη γνώριζε. Στο κέντρο του κατοικούσε ο Μινώταυρος κι εκεί καταβρόχθιζε τα θύματά του. Εδώ, επίσης, έκλεινε ο Μίνωας τους εχθρούς του για να καθούν. Ο Θησεάς, αφού σκότωσε τον Μινώταυρο, κατέφερε να βρει την έξοδο από το Λαβύρινθο με τη βοήθεια του κουβαριού που του έδωσε η βασίλισσα της Κρήτης, του γνωστού μίτου της Αριάδνης. Ο μύθος του Λαβύρινθου μας δείχνει ότι στα ανάκτορα της εποχής υπήρχαν πολυδαίδαλα οικοδομήματα, που χρησιμοποιούνταν ως εργαστήρια, κατοικίες με παραπλανητικούς διαδρόμους για ασφάλεια, χώροι φύλαξης και αποθήκευσης, αλλά και χώροι φυλάκισης. Όπως και να έχει, ο Λαβύρινθος, η αριστοτεχνική κατασκευή του Δαίδαλου, συνάρπαζε και συναρπάζει από την αρχαιότητα ως τις μέρες μας. Και η εξερεύνησή του, η προσπάθεια να βρεθεί η διέξοδος από τα πολυδαίδαλα μονοπάτια του, έγινε παιδικό παιχνίδι με πολλές παραλλαγές και παγκόσμια διάδοση ήδη από την αρχαιότητα.

Νίκος Εγγονόπουλος, «Θησεύς και Μινώταυρος», λάδι σε μουσαμά (1948)

Η φυγή του Δαίδαλου και του Ίκαρου

Μετά από χρόνια παραμονής και δημιουργίας στην Κρήτη, ο Δαίδαλος αποφάσισε να φύγει, μαζί με το γιο του, τον Ίκαρο – φυσικά, χωρίς να το γνωρίζει και να το επιτρέπει ο Μίνωας.

Πάνω στο θέμα της φυγής του Δαίδαλου και του Ίκαρου, υπάρχουν διάφορες παραλλαγές του μύθου. Στην πιο γνωστή, ο Δαίδαλος μαζεύει φτερά από τα πουλιά, τα κολλάει με κερί και φτιάχνει φτερούγες γι' αυτόν και για το γιο του. Ο Ίκαρος, μαγεμένος από την πτήση πάνω από το Αιγαίο, θα πλησιάσει πολύ κοντά στον ήλιο. Τότε το κερί θα λιώσει, οι φτερούγες θα διαλυθούν και ο ίδιος θα πέσει και θα χαθεί στο πέλαγος, που προς τιμήν του θα ονομαστεί Ικάριο πέλαγος. Θαυμάσια περιγραφή κάνει ο Οβίδιος στις *Μεταμορφώσεις* του, που όλες πραγματεύονται ελληνικούς μύθους.

Άλλοι, όμως, είπαν πως ο Δαίδαλος και ο Ίκαρος έφυγαν από την Κρήτη κανονικά με καράβι, ήταν όμως οι πρώτοι που επινόησαν το πανί· έτσι, με δυνατό άνεμο στην πρύμνη και με τους σοφούς ελιγμούς του Δαίδαλου, το καράβι τους γλιστρούσε πάνω στο νερό και έφευγε πιο γρήγορα από τα καράβια του Μίνωα, που τους καταδίωκαν με τα κουπιά. Και όσοι είδαν τότε το πανί του καραβιού να χάνεται στον ορίζοντα, είπαν πως ο Δαίδαλος και ο Ίκαρος έκαναν φτερά και πέταξαν (Κακριδής, σελ. 276). Να σημειώσουμε, επίσης, ότι στον Δαίδαλο αποδίδονται τα πρώτα ξυλόγλυπτα ακρόπρωρα των πλοίων, που λέγονταν και δαίδαλα.

ΔΑΙΔΑΛΟΣ: Ο ΕΦΕΥΡΕΤΗΣ ΤΟΥ ΙΣΤΙΟΥ

Η παρουσία και η δραστηριότητα του Δαίδαλου στην Κρήτη αποτελεί μυθολογική αντανάκλαση της τεχνολογικής προόδου και της πολιτιστικής ανάπτυξης που συνόδευε την οικονομική, εμπορική και πολιτική άνθηση του μινωικού κράτους. Η ίδια η μορφή του Δαίδαλου, με τις ιδιότητες που του αποδίδονται –μορφή αντίστοιχη του Προμηθέα ή του Ήφαιστου– αποτελεί σαφή αναφορά στην τέχνη της αγαλματοποιίας στην πρόδρομη φάση της, την ξυλογλυπτική.

Ενδιαφέρον έχει και η προέλευση του ονόματός του: προέρχεται από τα δαίδαλα, τα ξυλόγλυπτα, και υποδηλώνει έναν φημισμένο ξυλογλύπτη. Στην αρχαία Αθήνα, οι Δαιδαλίδες –από τους οποίους προερχόταν ο Σωκράτης– ήταν οι ξυλογλύπτες και αργότερα οι μαρμαρογλύπτες και όχι οι απόγονοι του Δαίδαλου. Έτσι, «η μετάβαση του Δαίδαλου από την Αθήνα στην Κρήτη υποδηλώνει με τρόπο ακριβώς αντίστροφο τη διάδοση της ξυλογλυπτικής από την Κρήτη στην ηπειρωτική Ελλάδα και την προσπάθεια της Αθήνας να ιδιοποιηθεί τη φήμη του μινωικού πολιτισμού... Εξάλλου, η παράδοση ότι τα αγάλματα του Δαίδαλου τα έδεναν, για να μη φύγουν, αναφέρεται στις βελτιώσεις τις σχετικές με την κατασκευή των αγαλμάτων, από τα πιο υποτυπώδη ξόανα στα πιο εύπλαστα και εκφραστικά σώματα» (Ρούσος, σελ. 183).

Με τον Δαίδαλο και την απόδρασή του από την Κρήτη, συνδέεται και μία από τις σημαντικότερες εφευρέσεις του μινωικού πολιτισμού: η προσθήκη του πανιού στα ως τότε κωπήλατα πλοία. Μια τέτοια ανακάλυψη, η οποία αποτέλεσε πραγματική επανάσταση στη ναυσιπλοΐα, δεν θα μπορούσε να αποδοθεί μυθολογικά σε κανέναν άλλο. Μα και το όνομα της γυναίκας του –Ναυκράτη, αυτή που κρατά το πλοίο– τη σχέση του με τη ναυσιπλοΐα δηλώνει.

Φεύγοντας, μετά από χρόνια, από την Κρήτη, ο Δαίδαλος κατέφυγε στη Σικελία, όπου τον φιλοξένησε ο βασιλιάς Κώκαλος στην Κάμικο ή Ίνικο (κοντά στον κατοπινό Ακράγαντα). Σε μια άλλη εκδοχή, λέγεται ότι ο Δαίδαλος ίδρυσε την Κάμικο, για να ευχαριστήσει τον Κώκαλο για τη φιλοξενία. Κι ακόμη ότι κατασκεύασε έναν πύργο όπου φυλάσσονταν οι θησαυροί του Κώκαλου, την ακρόπολη στην Κάμικο, μια τεχνητή λίμνη στην πόλη Μέγαρα και ιαματικά λουτρά στον Σελινούντα. Λέγεται, επίσης, ότι στην αρχαία Σικελία υπήρχε πόλη που ονομαζόταν Δαιδάλιον –προφανώς προς τιμήν του.

Ο Μίνωας δεν μπορούσε να ανεχθεί την απόδραση του Δαίδαλου και τον αναζήτησε παντού. Για να τον εντοπίσει, έδειχνε στα μέρη που πήγαινε ένα σαλιγκάρι και μια κλωστή, και υποσχόταν άφθονο χρυσάφι σε όποιον περνούσε την κλωστή μέσα από το σαλιγκάρι. Ήταν εύλογο το τέχνασμά του: ήξερε πως τη λύση θα μπορούσε να τη βρει μόνο ένας πολυμήχανος άνθρωπος σαν τον Δαίδαλο.

Αναζητώντας τον κατασκευαστή του Λαβύρινθου, έφτασε και στη Σικελία. Ο βασιλιάς της, ο Κώκαλος, βρήκε τη λύση, συμβουλευόμενος τον Δαίδαλο: τρύπησε τον πάτο του σαλιγκαριού, έδεσε την άκρη μιας κλωστής σε ένα μυρμήγκι και το άφησε στο σαλιγκάρι από μπροστά, ώστε να βγει από πίσω. Ο Μίνωας κατάλαβε ποιος βρισκόταν πίσω από τη λύση του προβλήματος και απαίτησε την παράδοση του Δαίδαλου. Ο Κώκαλος φάνηκε να συμφωνεί και κάλεσε τον Μίνωα στο παλάτι του. Εκεί, οι κόρες του βασιλιά, δασκαλεμένες από τον Δαίδαλο, τον θανάτωσαν στο λουτρό κρατώντας τον περισσότερο στο ζεστό νερό ή περιλούζοντάς τον με καυτό νερό ή με ζεματιστή πίσσα.

Μετά την ταφή του Μίνωα, οι άντρες του φιλονίκησαν για το τι πρέπει να γίνει κι ο Κώκαλος βρήκε την ευκαιρία να καταστρέψει το στόλο τους. Έτσι, αναγκάστηκαν να μείνουν στο νησί και να εγκατασταθούν ορισμένοι κοντά στην Κάμικο, όπου ίδρυσαν την πόλη Μινώα, και άλλοι σε διαφορετικό σημείο, όπου ίδρυσαν την Έγγυο, μια πόλη που αναπτύχθηκε περισσότερο μετά τον Τρωικό Πόλεμο, όταν σε αυτήν έφτασαν και άλλοι Κρήτες από την Τροία με αρχηγό τον Μηριόνη.

Ο μύθος για το ταξίδι και το θάνατο του Μίνωα στη Σικελία σχετίζεται με τον μινωικό εποικισμό του νησιού. Τα αρχαιολογικά ευρήματα (προϊστορικά μνημεία ανάλογα των μινωικών κ.ά.) συνηγορούν υπέρ αυτής της άποψης.

Κάρλο Σαρατσένι, «Η πτώση του Ίκαρου»,
ελαιογραφία σε χαλκό (1605-1607 π.Χ.,
Μουσείο Καποντιμόντε Νεάπολη)

ΔΑΪΔΑΛΟΣ: Ο ΑΡΙΣΤΟΣ ΠΛΟΗΓΟΣ ΚΑΙ ΝΑΥΠΗΓΟΣ

«Στο επεισόδιο της πτήσης προστίθεται πάντως μια λιγότερο γνωστή παράδοση, όμως αρκετά διαδεδομένη, η οποία θέλει τον Δαίδαλο να δραπετεύει διά θαλάσσης. Ο Διόδωρος αφηγείται, έτσι, παράλληλα με τον “επίσημο θρύλο” πως ο Δαίδαλος με τη βοήθεια της Πασιφάης διαφεύγει με πλοίο και πως ο γιος του Ίκαρος πνίγεται ενώ προσέγγιζαν το νησί που φέρει έκτοτε το όνομά του. Σύμφωνα με τον Πausανία, πατέρας και γιος έπλεαν δίπλα δίπλα σε λέμβους που κατασκεύασε ο Δαίδαλος, ο οποίος με αυτή την ευκαιρία ανακάλυψε το ιστίο. Κι ο Ίκαρος, αδέλιος πλοηγός, αναποδογυρίζει το πλοιάριό του και πνίγεται.

[...] Η εφεύρεση του ιστίου που αναφέρει ο Πausανίας δεν αποτελεί διόλου παραφωνία ανάμεσα στις εφευρέσεις του Δαιδάλου.

[...] Σχετικά με τον ίδιο τον Δαίδαλο, παρόλο που δεν σχετίζεται σαφώς, πέρα από αυτή την ιστορία, με τη ναυπηγική, μια αναπαράσταση δείχνει καθαρά πως αυτή η δραστηριότητα ανήκε στα καθήκοντά του. Εικονίζεται με τους βοηθούς του, οι οποίοι καταγίνονται με διάφορες ξυλουργικές εργασίες, υπό την επίβλεψη της Αθηνάς, σε έναν ρωμαϊκό εγχάρακτο υαλοπίνακα που χρονολογείται ίσως στον 4ο αι. π.Χ. Ο Δαίδαλος, φαλακρός και γενειοφόρος που κρατά στο χέρι το σκεπάρνι, κατασκευάζει την πλώρη ενός πλοίου. Και η επιγραφή η οποία περιβάλλει τις σκηνές περιλαμβάνει τη γενική dedalí, ένδειξη της προσωνυμίας του Ρωμαίου εργολήπτη, που παριστάνεται στο κέντρο της σύνθεσης.

[...] Η παράδοση θέλει πράγματι τον Μίνωα να επιβάλλει απαγόρευση απόπλου σε όλα τα πλοία, ή σύμφωνα με την πιο γνωστή αφήγηση, όπου ο Βιοτέχνης φυλακίστηκε στο Λαβύρινθο, ο Δαίδαλος υποχρεώθηκε να καταφύγει σ’ ένα καινούριο τέχνασμα. Και πρόκειται για την εφεύρεση των πτερυγίων, έργο που ο Διόδωρος το παρουσιάζει σαν τη θαυμάσια συρραφή πτερών και κεριού. Η κατασκευή περιγράφεται λεπτομερώς από τον Οβίδιο.

[...] Το κείμενο όμως του Οβίδιου εντυπωσιάζει επίσης για την αντιστοιχία της περιγραφής του μ’ εκείνη της ναυπηγίσεως πλοίου. Επιλογή των ειδών, διάταξη, συνταίριασμα, συναρμογή και κυρτότητα της τρόπιδας, αποτελούν έτσι τα στάδια της εργασίας του ξυλουργού που ο Δαίδαλος φαίνεται πως επαναλαμβάνει εδώ καθώς τα εφαρμόζει σ’ ένα διαφορετικό έργο. Το εφευρετικό του πνεύμα μεταφέρει σε μια καινούργια εφαρμογή τις βασικές αρχές της πρακτικής του ως τέκτονας. Έτσι, βάση για την κατασκευή των πτερυγίων

Ο Δαίδαλος ναυπηγός, ρωμαϊκός εγχάρακτος υαλοπίνακας του 4ου αι. π.Χ.

ων φαίνεται να αποτελεί, περισσότερο ακόμη κι από την εφεύρεση των ιστίων που παραθέτει ο Πausανίας, η κατασκευή του σκαριού ενός πλοίου.

Το δεύτερο στάδιο της επιχειρήσης συνίσταται από την πτήση, περιπέτεια η οποία θυμίζει έντονα τη ναυσιπλοΐα. Η διάβαση του ουρανού βασίζεται σε μια τεχνική με κανόνες που θα πρέπει να τηρηθούν. Οι συμβουλές του Δαιδάλου στο γιο του αναφέρονται από τον Οβίδιο.

[...] αυτό κυρίως που μας φαίνεται αξιοσημείωτο είναι η αναλογία που παρουσιάζουν οι συμβουλές του Δαιδάλου στον Ίκαρο με τους κανόνες ναυσιπλοΐας. Ο λόγος που ο νεαρός άντρας δεν χρειάζεται να κοιτάξει τα άστρα είναι γιατί καθοδηγείται από τον πατέρα του, ο οποίος έχει το βλέμμα του κρφωμένο στους αστερισμούς [...] Και, όπως συμβαίνει με το ναυτικό, ο βασικός κανόνας που πρέπει να τηρείται είναι αυτός της ευθυγραμμίας. Η μέση οδός που οφείλει να τηρεί ο αεροπλός, σε ίση απόσταση μεταξύ ουρανού και γης, ανάμεσα στην υπερβολική λάμψη του ήλιου και στο πιτσιλισμα των κυμάτων, αντιστοιχεί, εάν προβληθεί σε

Θραύσμα αγγείου που απεικονίζει τον Ίκαρο και τον Δαίδαλο (Μουσείο Ashmolean, Οξφόρδη).

Αντρέα Πιζάνο, «Ο Δαίδαλος πετώντας», ανάγλυφο από το κωδωνοστάσιο του Τζότο στη Φλωρεντία, (1334-1336, Museo dell' Opera di Santa Maria del Fiore)

ένα κατακόρυφο επίπεδο, σε ό,τι συγκροτεί το βασικό παράγεμα του πλοηγού: ευθεία πορεία.

[...] Η ιστορία της πτήσης του Δαίδαλου λοιπόν εμφανίζεται, αν όχι ως μια επανάληψη, τουλάχιστον ως προβολή, στον απροσπέλαστο χώρο του αέρα και του ουρανού, ενός συγκροτημένου ήδη συστήματος απεικόνισης που παραπέμπει στο πεδίο της ναυσιπλοΐας, συνδεδεμένο το ίδιο στενά με τον τομέα της ξυλουργικής, η οποία ανήκει στην αρμοδιότητα του Δαιδάλου.

Στο εσωτερικό αυτού του σχήματος, ο Ίκαρος μπορεί να προσδιοριστεί, τόσο στη ναυτική εκδοχή όσο και στην εναέρια παράδοση, σαν η αντίστροφη πλευρά του Δαιδάλου,

μορφή ακατάλληλου πλοηγού, που αντικαθιστά τον ικανό πλοηγό» (Φρανσουάζ Φροντιζί-Ντικρού, *Ο Δαίδαλος – Η μυθολογία του τεχνίτη στην αρχαία Ελλάδα*, Ολκός, Αθήνα 2002, σσ. 170-177).

Η θλιβερή ιστορία του Ίκαρου σε τέσσερις σκηνές:

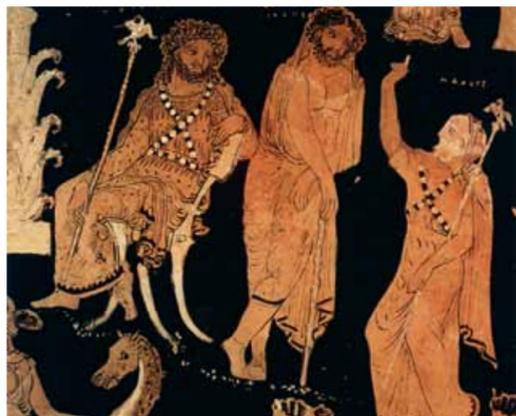
Αριστερά ο Δαίδαλος αποτελείώνει μία από τις φτερούγες του. Μια γυναικεία μορφή πίσω του, η προσωποποίηση της Τέχνης (:), τον ενισχύει στο έργο του. Στη δεύτερη σκηνή, ο Ίκαρος δοκιμάζει τις φτερούγες. Μια Μοίρα υψώνει προς αυτόν «ειλητόν» κλειστό με το γραφτό του. Δεξιά, ο Απόλλων κρατώντας κλαδί δάφνης γυρίζει να τους κοπιάξει. Πιο κει, ο νέος πετά ξεθαρρεμένος στον ουρανό. Στην τελευταία σκηνή, και ενώ η Μοίρα αριστερά έχει ανοίξει το «ειλητόν», ο Ίκαρος είναι πεσμένος άψυχος σε ένα κατάφυτο ύψωμα (ρωμαϊκή σαρκοφάγος, μέσα 2ου αι. μ.Χ., Εθνικό Μουσείο, Μεσσήνη).

Τα αδέρφια του Μίνωα

Ραδάμανθους

Μετά το θάνατο του Ραδάμανθου, ο Πλούτωνας του ανέθεσε να δικάζει τους νεκρούς στον Άδη, μαζί με τον Μίνωα και τον Αιακό. Στη λεπτομέρεια ενός απουλικό κρατήρα, ο Ραδάμανθους (δεξιά) ως κριτής στον Κάτω Κόσμο, μαζί με τον Αιακό (κέντρο) και τον Τριπτόλεμο, ο οποίος αντικαθιστά τον Μίνωα στην ελευσινιακή εκδοχή του μύθου (ύστερος 4ος αι. π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Νεάπολη).

Ο Ραδάμανθους ήταν ένας από τους γιους του Δία και της Ευρώπης, αδερφός του Μίνωα και του Σαρπηδόνα. Φημιζόταν για τη σοφία και για τη δίκαιη κρίση του και εμφανίζεται στη μυθολογία ως νομοθέτης, δικαστής, οικιστής και διοικητής ή αντιπρόσωπος του Μίνωα στην Κρήτη, στα νησιά του Αιγαίου και σε μινωικές πόλεις της Μικράς Ασίας. Δηλαδή, ως πολύτιμος βοηθός του Μίνωα.

Για την προσωπικότητα και τη δράση του αναφέρεται ότι ο Ραδάμανθους, εκτός από την απονομή της δικαιοσύνης και την επίβλεψη στην εφαρμογή του νόμου, είχε κάνει και καθαρά νομοθετικό και πολιτικό έργο, κυρίως έξω από την Κρήτη, στα νησιά του Αιγαίου και στα παράλια της Μικράς Ασίας. Σε αυτές τις περιοχές, τον υποδέχονταν παντού σαν αρχηγό και προστάτη τους, γιατί παντού, προτού πατήσει το πόδι του, είχε φτάσει η φήμη του για την ακέραιη δικαιοκρισία του. Μόνο βάρβαρους λαούς και πειρατές απώθησε ο Ραδάμανθους από αυτά τα μέρη με στρατιωτική δύναμη. Όλοι οι άλλοι με τη θέλησή τους δέχτηκαν τη δική του διακυβέρνηση. Έτσι ο

Ραδάμανθους αποίκισε πολλούς τόπους έρημους ως την εποχή του, ένωσε μικρούς οικισμούς και έκανε πολιτείες· ακόμα ίδρυσε πολλές καινούριες πόλεις, στις οποίες ρύθμιζε ο ίδιος τις σχέσεις των ανθρώπων μεταξύ τους, τη σχέση τους με το κέντρο της κρητικής αυτοκρατορίας και διόριζε σε κάθε πόλη άρχοντα κάποιον από τους γιους του Μίνωα ή τους δικούς του ή κάποιον από τους πιο έμπιστους συνεργάτες του. Στη Μικρά Ασία, ο Ραδάμανθους ίδρυσε την πόλη Ερυθρές, με το όνομα του γιου του, του Έρυθρου, που τον έκανε και πρώτο βασιλιά της. Στη Χίο εγκατέστησε τον Οινόπιωνα, το γιο της Αριάδνης, στη Λήμνο τον Θόαντα, στη Σκύρο τον Ενυέα, στην Άνδρο τον Ανδρέα, στη Δίλυ τον Άνιο, και στην Πάρο τον Αλκαίο (Κακριδής, σσ. 263-264).

Προς το τέλος του βίου του, ο Ραδάμανθους εξορίστηκε, ίσως οικειοθελώς, από την Κρήτη και πήγε στη Βοιωτία, όπου πήρε ως σύζυγο τη μητέρα του Ηρακλή, την Αλκμήνη. Κατά τον Όμηρο, ταξίδεψε με πλοία των Φαιάκων στην Εύβοια, αναζητώντας τον γίγαντα Τιτυό (Οδύσεια, ραψωδία η).

ΜΕ ΤΗ ΔΥΝΑΜΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

Η μυθική προσωπικότητα του Ραδάμανθου και οι ιδιότητες του απηχούν το αναπτυγμένο σύστημα δικαίου της μινωικής Κρήτης. Δηλωτικό αυτής της ανάπτυξης είναι και το ότι και ο ίδιος ο Μίνωας είναι ταυτισμένος με την εικόνα του βασιλιά που κυβερνούσε με δικαιοσύνη – γι' αυτό έγινε και αυτός, όπως και ο Ραδάμανθους, κριτής στον Κάτω Κόσμο. Αλλά και το ότι με την τήρηση των νόμων στην Κρήτη ήταν επιφορτισμένο ένα ακόμη μυθολογικό πρόσωπο, ο Τάλως.

Οι πόλεις που ίδρυσε ο Ραδάμανθους, αυτές στις οποίες εγκατέστησε ηγεμόνες, αλλά και αυτές στις οποίες βρέθηκε εξόριστος, μυθολογούν περιοχές που εποίκιστηκαν από Μινωίτες ή περιοχές με τις οποίες το μινωικό κράτος είχε αναπτύξει σχέσεις ή στις οποίες είχε δημιουργήσει εμπορικούς σταθμούς.

Ενδιαφέρον έχει και ο τρόπος με τον οποίο ο Ραδάμανθους αποίκισε διάφορους τόπους. Ένας τρόπος που φανερώνει πρόσθετους δρόμους –πέραν της πολεμικής κατάκτησης και του κλασικού αποικισμού-, μέσα από τους οποίους διάφορες περιοχές εντάχθηκαν στον έναν ή τον άλλο βαθμό στη μινωική αυτοκρατορία. Αυτός ο τρόπος βασιζόταν, κυρίως, στη «δύναμη της ηθικής» και λιγότερο στην «ηθική της δύναμης»: στο κύρος και την ακτινοβολία του μινωικού πολιτισμού, στην ελκτική δύναμη που ασκούσε το πολιτιστικό και το πολιτικό του παράδειγμα, στην αναγνώριση της υπεροχής του στην τεχνολογία και το δίκαιο.

Πήλινο ειδώλιο θεάς με υψωμένα χέρια σε στάση δέησης, με κυλινδρικό ένδυμα. Βρέθηκε στο Γάζι, κοντά στο Ηράκλειο (περ. 1400-1200 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σαρπηδόνας

Ο Σαρπηδόνας ήταν γιος του Δία και της Ευρώπης, αδερφός του Μίνωα και του Ραδάμανθου. Ύστερα από τη ρήξη του με τον Μίνωα –με αφορμή τη διαδοχή του Αστέριου ή τη σχέση τους με τον Μίλντο ή τον Ατύμνιο-, έφυγε μαζί με τους οπαδούς του για τη Μικρά Ασία. Εκεί κατόρθωσε να γίνει βασιλιάς της Λυκίας και έζησε επί τρεις γενιές. Μια εκδοχή του μύθου τον ταυτίζει με τον Σαρπηδόνα της *Ιλιάδας*, ο οποίος κατά τη διάρκεια του Τρωικού Πολέμου βρέθηκε στο πλευρό των Τρώων, επικεφαλής του στρατού των Λυκίων, και βρήκε το θάνατο από το δόρυ του Πάτροκλου (*Ιλιάδα*, ραψωδία Π).

Ο Σαρπηδόνας λατρευόταν ως θεός στη Λυκία, στην Καρία, στην Κιλικία και στη Φρυγία. Η λατρεία του διαδόθηκε από εκεί στη Θράκη και στην Αίγυπτο την εποχή των Πτολεμαίων, όπου ταυτίστηκε τελικά με τον Σέραπι.

Τα πραγματικά στοιχεία με τα οποία σχετίζεται ο μύθος του Σαρπηδόνα υποδηλώνουν τόσο τους μινωικούς εποίκιστους στα μικρασιατικά παράλια, όσο και την παρουσία των Μινωιτών στη Θράκη και στην Αίγυπτο. Σημειώνει η *Ελληνική Μυθολογία*: «Η μετάβαση του Σαρπηδόνα από την Κρήτη στη Μικρασία και η εγκατάσταση στη Λυκία, στοιχείο ανάλογο με τη δραστηριότητα του Ραδάμανθου και του γιου του, του Έρυθρου, στα μικρασιατικά παράλια, μνημονώνει εποίκιστους από τη μινωική Κρήτη. Η συμμαχία του Σαρπηδόνα με τους Τρώες προϋποθέτει για προελληνικές φυλές εθνική συνείδηση αδέσμευτη για συνεργασία άλλοτε με τους Πρωτοέλληνες, άλλοτε με άλλους λαούς» (Κακριδής, σελ. 266).

Η μητέρα του Σαρπηδόνα Ευρώπη, καθισμένη σε θρόνο, κοιτάζει τον νεκρό γιο της που φέρνουν πετώντας ο Ύπνος και ο Θάνατος (απουλικός κρατήρας, 400-380 π.Χ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης).

Ελεφάντινο πλακίδιο με παράσταση λιονταριού στο λεγόμενο σχήμα του «ιπτάμενου καλπασμού». Προέρχεται από το νεκροταφείο στο Φουρνί.

Ο Τάλως, το πρώτο ρομπότ που έπλασε η ανθρώπινη φαντασία αργοπεθαίνει, ενώ τον στηρίζουν δύο Αργοναύτες, οι Διόσκουροι Κάστωρ και Πολυδεύκης. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφο κρατήρα (400-390 π.Χ., Ρούβο, Museo Jatta).

Τάλως

Ο Τάλως ήταν ένας χάλκινος ανθρωπόμορφος γίγαντας, που έκανε το γύρο της Κρήτης τρεις φορές τη μέρα, προστατεύοντάς την από επίδοξους εισβολείς. Εκοφενδονίζοντας τεράστιους βράχους, εμπόδιζε τα εχθρικά πλοία να πλησιάσουν στην ακτή· κι αν κάποιοι κατάφερναν να αποβιβαστούν, τους έκαιγε με την ανάσα του ή πυράκτωνε το σώμα του και τους σφικταγκάλιαζε, καίγοντάς τους. Ο Τάλως ήταν επιφορτισμένος μ' ένα ακόμη καθήκον: να επιτηρεί την εφαρμογή των νόμων, κουβαλώντας τις χάλκινες πλάκες πάνω στις οποίες ήταν γραμμένοι και γυρίζοντας την Κρήτη τρεις φορές το χρόνο.

Ήταν έργο του Ηφαίστου και δώρο των θεών στον Μίνωα. Άλλες εκδοχές τον παρουσιάζουν ως έργο του Δαίδαλου ή ως δώρο του Δία στην Ευρώπη, η οποία, με τη σειρά της, τον χάρισε στο γιο της, τον Μίνωα. Ο Πλάτων τον θεωρεί υπαρκτό πρόσωπο (αδερφό του Ραδάμανθυ), ενώ σύγχρονες απόψεις υποστηρίζουν ότι ήταν ηλιακή θεότητα.

Το τέλος του θυμίζει το τέλος του Αχιλλέα. Οι Αργοναύτες, επιστρέφοντας από την Κολχίδα, πέρασαν από την Κρήτη. Ο Τάλως, όμως, τους κρατούσε σε απόσταση· γι' αυτό χρειάστηκε να επιστρατεύσουν τη Μήδεια, που ταξίδευε μαζί τους. Αυτή μάγεψε τον Τάλω με τα λόγια της και του υποσχέθηκε ότι θα τον κάνει αθάνατο. Έτσι, μπόρεσε να τον πλησιάσει και να του αφαιρέσουν το καρφί που είχε στη φτέρνα του και έκλεινε τη μία και μοναδική φλέβα που διέτρεχε όλο το κορμί

του. Μετά από αυτό, ο Τάλως σωριάστηκε νεκρός.

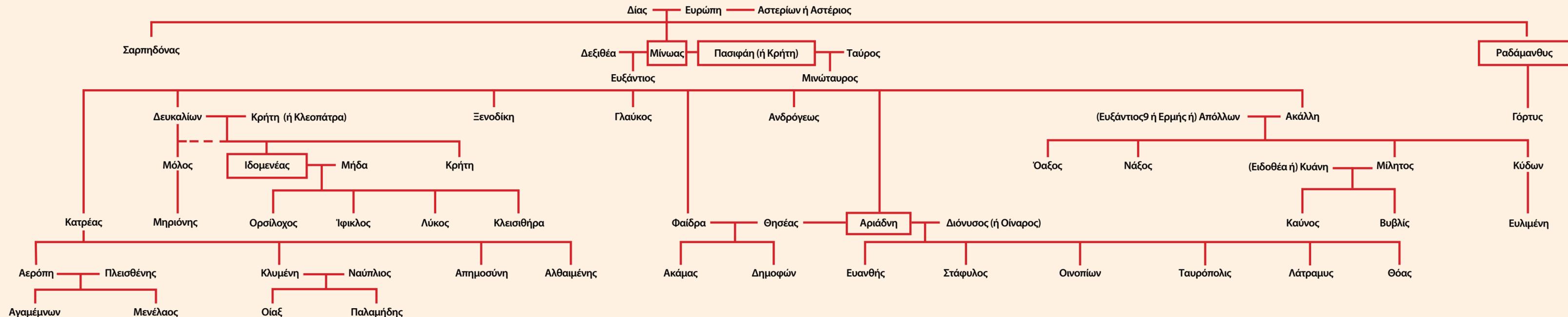
Ο χάλκινος γίγαντας θεωρείται το πρώτο ρομπότ που γέννησε η ανθρώπινη φαντασία! Η μορφή του συμβολίζει την τεχνολογική εξέλιξη της Μεγαλονήσου στον τομέα της μεταλλουργίας -και όχι μόνο- κατά τους μινωικούς χρόνους. Αλλά και το άλλο καθήκον του, του «φρουρού της δικαιοσύνης», υποδηλώνει τη σπουδαιότητα που απέδιδαν στο θεσμό της Δικαιοσύνης στην αρχαία Κρήτη.

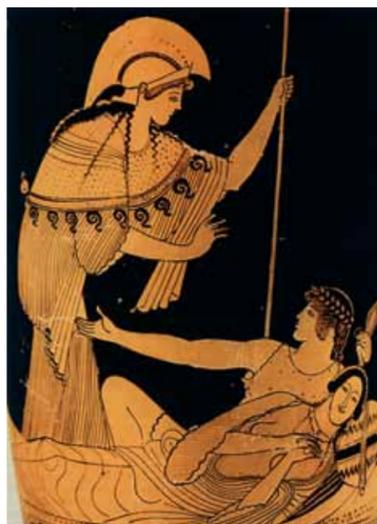
Ο Τάλως, επίσης, μας θυμίζει την «ακτοφυλακή», ένα ειδικό είδος στρατιωτικής δύναμης που είχαν οι Μινωίτες και ήταν επιφορτισμένο να επιβλέπει τη θάλασσα και να προστατεύει τους κατοίκους από πειρατικές επιδρομές. Στις παραλίες της Κρήτης υπήρχαν πάντα σκοπιές, βουνά-οδηγοί, σταθμοί που έδιναν το σημάδι του συναγερμού, παρατηρητήρια που άφηναν στην τοπωνυμία τα εκφραστικά ονόματα Βίγλα, Εύγορο, Πρόβαρμα, Ενδείκτης και την χρήση πριν από χιλιάδες χρόνια της φρυκτωρίας ή οπτικής σηματοδοτικής.

Ο φτερωτός Τάλως οπλισμένος με πέτρα. Δίδραχμο της Φαιστού, (280 π.Χ., Département des Monnaies, Médailles et Antiques de la Bibliothèque Nationale de France).

Η ΜΥΘΙΚΗ ΓΕΝΕΑΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΚΡΗΤΗΣ

Η Αριάδνη κοιμάται αμέριμνη, τη στιγμή που η Αθηνά εμφανίζεται στον ύπνο του Θησέα και τον προστάζει να την εγκαταλείψει. Λεπτομέρεια από ερυθρόμορφη λήκυθο (περ. 460 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Τάραντας).

Οι απόγονοι του Μίνωα

Αριάδνη

Η Αριάδνη ήταν κόρη του Μίνωα και της Πασιφάης. Είναι γνωστή η βοήθεια που πρόσφερε στον Θησέα για να μπορέσει να εξοντώσει τον Μινώταυρο και να βγει από το Λαβύρινθο με τον περίφημο μίτο της.

Μετά το κατόρθωμα του Θησέα, η Αριάδνη -που τον είχε αγαπήσει από την πρώτη στιγμή που τον είδε- τον ακολούθησε στο ταξίδι της επιστροφής. Στο γυρισμό για την Αθήνα, το πλοίο του Θησέα έκανε μια στάση στη Νάξο. Εκεί, η Αριάδνη ενώθηκε με τον Θησέα και από αυτή την ένωση γεννήθηκαν ο Στάφυλος και ο Οينوπίων. Στη συνέχεια, η Αριάδνη έχασε τον Θησέα ή γιατί αυτός αγαπούσε μια νέα από την Αθήνα ή γιατί εμφανίστηκε στο όνειρό του ο Διόνυσος ή η Αθηνά και του υπέδειξε ότι έπρεπε να την εγκαταλείψει. Κατόπιν, σύμφωνα με την κυρίαρχη εκδοχή του μύθου, η Αριάδνη ενώθηκε με τον Διόνυσο, πήγε μαζί του στη Λήμνο και απέκτησε αρκετά παιδιά: τον Θόαντα, τον Πεπάρηθο, τον Λάτραμυ, τον Ευανθή, τον Στάφυλο, τον Οينوπίωνα και τον Ταυρόπολη.

Με τα ονόματα κάποιων παιδιών της Αριάδνης (Ευανθής, Στάφυλος, Οينوπίων), σημειώνεται η διάδοση της αμπελουργίας, που γεννά τη διονυσιακή λατρεία. Ταυτοχρόνως, οι μύθοι που συνοδεύουν τα παιδιά της παραπέμπουν στην εποικιστική παράδοση της μινωικής Κρήτης. Έτσι, για παράδειγμα, ο Θόας εμφανίζεται να γεννήθηκε στη Λήμνο και να βασίλεψε στην πόλη Μύρινα· ο Οينوπίων φαίνεται να είναι οικιστής και πρώτος βασιλιάς της Χίου· ο Στάφυλος να είναι οικιστής της Σκοπέλου, όπως και ο Πεπάρηθος, ο οποίος της έδωσε το όνομά του· και ο Ευανθής εμφανίζεται να δίνει το όνομά του στη λοκρική πόλη Ευάνθεια.

ΔΙΠΛΑ ΠΡΟΔΩΜΕΝΗ

Ο Θησέας σκύβει να πάρει τα σανδάλια του πλάι από την κοιμισμένη Αριάδνη. Ο Έρωτας πετάει κοντά της με στεφάνι (Ερυθρόμορφη κύλικα, περ. 490-480 π.Χ., Εθνικό Μουσείο, Ταρκυνία).

Σαν γυναίκα που είμαι, νοιώθω δύο φορές προδομένη.

Πρώτα από τον Ιάσονα, τον ήρωα της Αργοναυτικής Εκστρατείας που, καίτοι η Μήδεια τον βοήθησε να πάρει το Χρυσόμαλλο Δέρασ, εκείνος την εγκατέλειψε.

Το ίδιο έγινε και με τον Θησέα. Καίτοι χάρη στην Αριάδνη σκότωσε τον Μινώταυρο και βγήκε από το Λαβύρινθο, το βασιλόπουλο από την Αθήνα την εγκατέλειψε στη Νάξο και απέφυγε να τη φέρει στον πατέρα του τον Αιγαία, στην Αθήνα.

Οι περιοχές στις οποίες λατρευόταν η Αριάδνη είναι δηλωτικές της μινωικής παρουσίας, επιρροής ή επέκτασης σε αυτές. Εκτός από τη Νάξο, όπου την τιμούσαν μαζί με τον Διόνυσο, τη λάτρευαν επίσης στην Κρήτη, στη Δίλλο, στην Κύπρο, στην Αττική και στην Πελοπόννησο.

Στο ναό του Κρησιού Διονύσου (δηλαδή, του Κρητικού Διόνυσου), στο Άργος, αναφέρεται ότι υπήρχε πύλινη λάρνακα με τη στάχτη της Αριάδνης. Στη Δίλλο, σε καθιερωμένη τελετή, νέοι και νέες χόρευαν σε

Τιντορέτο, «Αριάδνη και Βάκχος», (1578, Ανάκτορο των Δόγηδων, Βενετία)

ανάμνηση της σωτηρίας των Αθηναίων νέων από τον Μινώταυρο. Στο νησί αυτό, ο Θησέας είχε αφιερώσει στον Απόλλωνα ένα ξόανο της Αφροδίτης που του είχε δωρίσει η Αριάδνη.

Στην Κύπρο, κατά την τοπική παράδοση, ο Θησέας είχε αποβιβάσει έγκυο την Αριάδνη. Σε ανάμνηση αυτού του γεγονότος, γίνονταν γιορτές κατά τη διάρκεια των οποίων ένας νέος ξαπλωμένος σε κρεβάτι αναπαριστούσε με τις κραυγές του γυναίκα που γεννούσε. Στην περιοχή αυτή, υπήρχε ιερό της Αριάδνης Αφροδισίας και, πάντα κατά την τοπική παράδοση, ο τάφος της Αριάδνης.

Στην Αττική, τέλος, η λατρεία της Αριάδνης συνδεόταν με εκείνη του Διόνυσου στις εορτές των Οσοφορίων.

Κατρέας και Αλθαιμύνης

Ο Κατρέας ήταν ένας από τους γιους του Μίνωα και της Πασιφάης. Διαδέχτηκε τον πατέρα του στο θρόνο της Κρήτης, όμως βασανιζόταν από ένα χρυσό που έλεγε ότι θα πέθαινε από το χέρι ενός παιδιού του. Το χρυσό αυτό δεν τον φανέρωσε στα παιδιά του, την Αερόπη, την Κλυμένη, την Απνημοσύνη και τον Αλθαιμύνη· τον έμαθαν, όμως, τα δύο τελευταία και γι' αυτό έφυγαν από την Κρήτη και εγκαταστάθηκαν στη Ρόδο, στην Κάμειρο ή σε κάποιο άλλο σημείο, όπου ίδρυσαν μια πόλη που ονομάστηκε Κρητηνία, από το όνομα του νησιού τους.

Στην κορυφή του όρους Αττάβυρος, απ' όπου μπορούσε να βλέπει την πατρίδα του την Κρήτη, ο Αλθαιμύνης έχτισε βωμό και καθιέρωσε τη λατρεία του Ατταβύριου Διός. Στο σημείο αυτό, οι αρχαιολόγοι έχουν εντοπίσει ναό του Ατταβύριου Διός, θεμελιωμένο από την ύστερη 3η χιλιετία π.Χ., και κινητά ευρήματα (λίθινους πελέκεις, οψιδιανό και πυριτόλιθο), που πιθανώς συνδέονται με τη χρήση του χώρου ως ιερού κορυφής.

Όταν ο Κατρέας γέρασε, πήγε στη Ρόδο για να παραδώσει το σκήπτρο της διαδοχής στον Αλθαιμύνη. Όμως, οι βοσκοί του νησιού πέρασαν τον Κατρέα και το πλήρωμα του για πειρατές· ακολούθησε

Ττισιάνο, «Βάκχος και Αριάδνη», (1523, Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο)

συμπλοκή και ο Αλθαιμένος, αγνοώντας ποιον είχε απέναντί του, πέταξε το ακόντιο του και σκότωσε τον πατέρα του. Όταν αντιλήφθηκε τι είχε κάνει, παρακάλεσε τους θεούς και τρύπωσε μέσα στη γη, όπου και χάθηκε.

Ακακκαλίσ ή Ακάλη

Κόρη του Μίνωα και της Πασιφάνης. Γιος της με τον θεό Ερμή ήταν ο Κύδων, ιδρυτής της Κυδωνίας, που ταυτίζεται με τα σημερινά Χανιά. Οι Τεγεάτες, βέβαια, υποστήριζαν ότι ο Κύδων δεν ήταν εγγονός του Μίνωα, αλλά γιος του Τεγεάτη, που είχε μεταναστεύσει στην Κρήτη με ομάδα συμπολιτών του.

Σε διάφορες παραλλαγές του μύθου, ως γιοι της με έναν άλλο θεό, τον Απόλλωνα, εμφανίζονται ο Νάξος, ο Μίλπτος, ο Αμφίθεμης ή Γαράμας, οι δίδυμοι Φυλακίδης και Φίλανδρος και ο Όαζος. Ο Νάξος έδωσε το όνομά του στο ομώνυμο νησί, ενώ ο Μίλπτος στην ομώνυμη πόλη. Όσο για τον Αμφίθεμη ή Γαράμαντα, μας παραδίδεται ο εξής μύθος: Όταν η Ακακκαλίδα ήταν έγκυος, ο Μίνωας οργισμένος την εξόρισε μακριά από την Κρήτη και την έστειλε στη Λιβύη. Μετά από χρόνια, ο γιος της, ο Γαράμας, έγινε γενάρχης του νομαδικού λαού των Γαραμάντων και ζευγαρώθηκε με τη νύμφη Τριτωνίδα.

ΜΙΝΩΙΚΑ ΙΕΡΑ ΚΟΡΥΦΗΣ

Οι Μινωίτες δεν λάτρευαν το θείο σε μνημειώδεις ναούς, όπως αυτοί που χτίστηκαν στην Αίγυπτο ή στην Ανατολή. Προτιμούσαν να ασκούν τη λατρεία στην ύπαιθρο, σε ιερά σπήλαια και σε ιερά χτισμένα στην κορυφή βουνών, ή να χτίζουν ιερά εντός των ιδιωτικών κατοικιών ή των ανακτόρων. Ιερά κορυφής έχουν εντοπιστεί σε κορυφές βουνών εντός της Κρήτης (Πισκοκέφαλο, Τραόσταλος, Πετσοφάς, Γιούχτας, Προφήτης Ηλίας, Μαζάς, Κόφινας), αλλά και εκτός της Μεγαλονήσου (Ρόδος, Κύθηρα). Μπορούμε να φανταστούμε γιατί οι Κρήτες επέλαγαν τις βουνοκορφές ως τόπο λατρείας: Η γειτνίαση με τον ουρανό και η απόλυτη ηρεμία τους έδιναν τη δυνατότητα να έρθουν σε στενότερη επαφή με τις θεότητες που λάτρευαν.

Ήταν μόνο αυτό, όμως; Μήπως τα ιερά κορυφής λειτουργούσαν και ως σημεία αναφοράς που διευκόλυναν τη ναυσιπλοΐα και εξασφάλιζαν θέα προς τα ανοιχτά της θάλασσας, όπου ταξίδευαν τα μινωικά πλοία; Είναι βάσιμη μια τέτοια υπόθεση. Τη στηρίζουν τα δεδομένα στο μινωικό ιερό κορυφής στα Κύθηρα (δες σελ. 98). Αλλά και το ιερό κορυφής στον Γιούχτα, 15 χλμ. νότια του Ηρακλείου, το οποίο έπαιζε σημαντικότατο ρόλο στη μινωική ναυσιπλοΐα, καθώς ήταν το πρώτο βουνό που έβλεπαν όσοι έρχονταν από τη θάλασσα στην Κνωσό.

Και οι τεράστιες φωτιές που άναβαν κατά τη διάρκεια των τελετουργιών, στις οποίες οι πιστοί έριχναν διάφορα αναθήματα, να είχαν άραγε μόνο λατρευτικό χαρακτήρα; Ή μήπως λειτουργούσαν και ως προϊστορικοί φάροι, οι οποίοι προσανατόλιζαν τα πλοία που κατευθύνονταν σε αυτούς τους προορισμούς;

Λεπτομέρεια από πήλινο ειδώλιο οπλισμένης αντρικής μορφής σε στάση λατρείας. Βρέθηκε στο ιερό κορυφής στον Πετσοφά και χρονολογείται περίπου στα 2000 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Μίλπτος

Σύμφωνα με μια μυθολογική παράδοση, ο Μίλπτος ήταν γιος της Ακακκαλίδας – άρα εγγονός του Μίνωα. Όταν ο Μίνωας τον έδιωξε από την Κρήτη, ο Μίλπτος κατέφυγε στη Μικρά Ασία, όπου ίδρυσε την πόλη Μίλπτο. Εκεί παντρεύτηκε την Κυάνη, κόρη του θεού του Μαϊάνδρου -κατ' άλλους την Ειδοθέα, κόρη του βασιλιά Εύρυτου-, με την οποία απέκτησαν δύο παιδιά, τον Καύνο και τη Βυβλίδα.

Σύμφωνα με μια άλλη εκδοχή του μύθου, ο Μίνωας, εντυπωσιασμένος από την ομορφιά του Μίλπτου, θέλησε να τον κάνει δικό του. Ακολουθώντας τη συμβουλή του Σαρπηδόνα, ο Μίλπτος εγκατέλειψε την Κρήτη και κατέφυγε στην Καρία. Ορισμένες παραδόσεις τον θέλουν να περνά πρώτα από τη Σάμο, όπου ίδρυσε μια πόλη που ονομάστηκε επίσης Μίλπτος, και μετά να καταλήγει στην Καρία, όπου ίδρυσε μία ακόμη πόλη, επίσης με το ίδιο όνομα.

Άλλες εκδοχές θέλουν τον Σαρπηδόνα ανταγωνιστή του Μίνωα για την καρδιά του Μίλπτου, και τον τελευταίο να φεύγει από το νησί, ακολουθώντας τον Σαρπηδόνα, όταν επικράτησε ο Μίνωας στην εξουσία της Κρήτης, ή τον Σαρπηδόνα να ιδρύει τη Μίλπτο, δίνοντάς της το όνομα της κρητικής Μιλίπτου. Ενώ υπάρχει και μια μιλησιακή παραλλαγή, στην οποία ο Μίλπτος εμφανίζεται να φτάνει σε μια περιοχή που ήδη κατοικούνταν από αυτόχθονες. Ντόπιοι και Κρητικοί αποφάσισαν να ζήσουν μαζί σε μια πόλη που πλέον ονομάστηκε Μίλπτος.

Ο μύθος του Μίλπτου συμβαδίζει με τα αρχαιολογικά δεδομένα που μας πληροφορούν ότι η Μίλπτος κατά την Εποχή του Χαλκού ήταν κεντρικό σημείο επαφής των πολιτισμών του Αιγαίου και του εσωτερικού της Μικράς Ασίας. Επιπλέον, καμιά άλλη εγκατάσταση των ανατολικών ακτών του Αιγαίου δεν παρουσιάζει τόσο έντονη μινωική και μυκηναϊκή παρουσία. Κατά τη Μέση Εποχή του Χαλκού (περ. 2000-1650 π.Χ.), μάλιστα, εντοπίζεται μια εγκατάσταση με μινωικά στοιχεία.

Πίθος πολύχρωμου καμαραϊκού ρυθμού από τη Φαιστό (περ. 1800 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Αναπαράσταση της Πύλης του Λιμανιού των Λεόντων στη Μίλητο

William-Adolphe Bouguereau, «Βυβλίς», 1884

Καύνος και Βυβλίς

Ο Καύνος ήταν ο δίδυμος αδερφός της Βυβλίδας. Μεταξύ των δύο αδερφών αναπτύχθηκε ερωτική έλξη – από την πλευρά της Βυβλίδας ή, κατ' άλλους, από την πλευρά του Καύνου (εξ ου και η έκφραση «καύνειος έρως»). Ο Καύνος, για να πνίξει αυτό το απαγορευμένο πάθος, αυτοεξορίστηκε από τη Μίλητο και πήγε στην Καρία, σε μια περιοχή που ως τότε κατοικούσαν οι Λέλεγες.

Εκεί, αφού συγκέντρωσε αρκετούς Έωνες που ως τότε ζούσαν σκορπισμένοι, ίδρυσε μια πόλη στην οποία έδωσε το όνομά του. Κατ' άλλους, η πόλη ιδρύθηκε από τον Αιγιαλέα, το γιο που απέκτησε ο Καύνος όταν έσμιξε στη Λυκία με τη Νύμφη Προνόη.

Η Καύνος είναι παραλιακή πόλη και λιμάνι της Καρίας, στην περιοχή του σημερινού Νταλιάν. Σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, ήταν μια καθαρά καρική πόλη· οι κάτοικοί της, όμως, διακρίνονταν από τους άλλους Κάρες και τους Λυδούς, διότι θεωρούσαν ότι έχουν κρητική καταγωγή και είναι απόγονοι του Καύνου. Η γλώσσα που μιλούσαν, έμοιαζε με την καρική, αλλά δεν ταυτιζόταν πλήρως μαζί της.

Η Βυβλίς τρελάθηκε και περιπλανιόταν στη Μικρά Ασία, ώσπου κρεμάστηκε από μια βελανιδιά. Σύμφωνα με άλλη μυθολογική παράδοση, απελπισμένη για το ανεκπλήρωτο πάθος της, ήταν έτοιμη να πέσει από έναν ψηλό βράχο. Την τελευταία στιγμή, όμως, την έσωσαν οι Νύμφες. Αυτές μεταμόρφωσαν τη Βυβλίδα σε Αμαδρυάδα ή πηγιά, που το νερό της τρέχει στον γειτονικό γκρεμό και είναι γνωστό ως «Βυβλίδος δάκρυον», από τα δάκρυά της κόρης.

Το όνομα της Βυβλίδας δόθηκε σε δύο πόλεις: τη Βυβλίδα στην Καρία και τη Βύβλο στη Φοινίκη. Στην τελευταία, που βρίσκεται ανάμεσα στην Τρίπολη και τη Βυρπητό, έχουν εντοπιστεί μινωικά ευρήματα (δες σελ. 103).

Ευλιμένη

Η Ευλιμένη ήταν κόρη του Κύδωνα, βασιλιά της Κρήτης. Αν και η ίδια διατηρούσε κρυφή ερωτική σχέση με τον Λύκαστο, έναν από τους αρχηγούς της Κρήτης, ο πατέρας της την αρραβόνιασε με τον Άπτερο, έναν άλλο μεγάλο αρχηγό του νησιού.

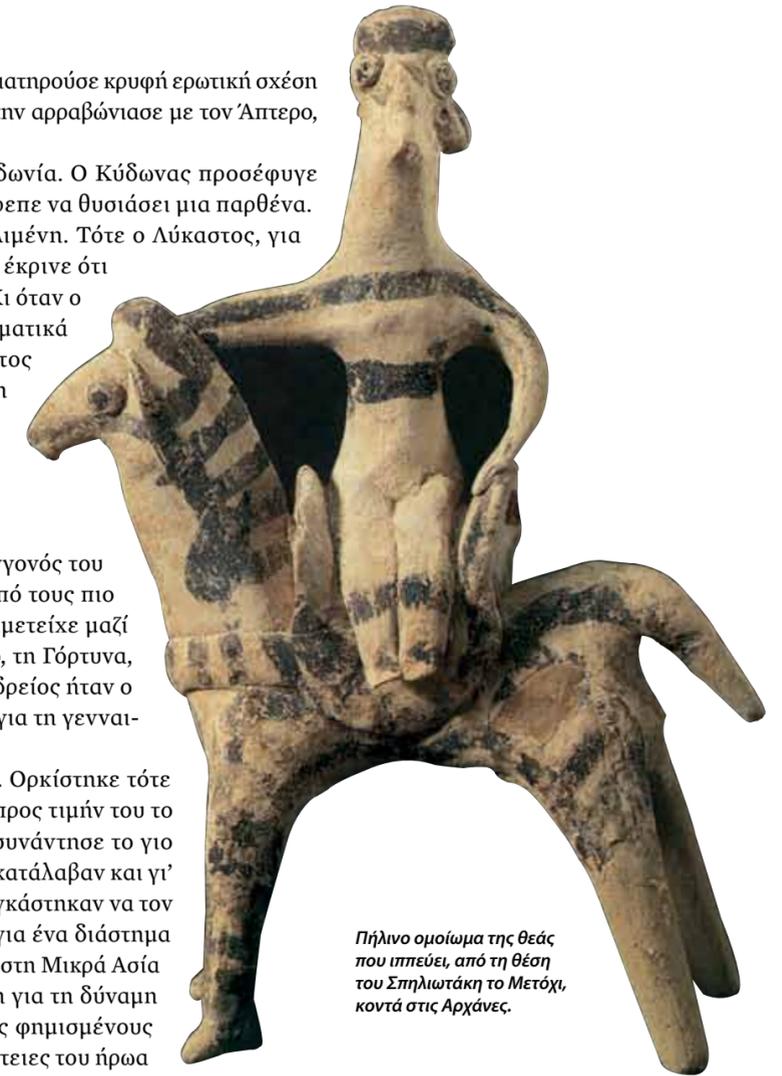
Κάποτε, επαναστάτησαν οι πόλεις που γειτόνευαν με την Κυδωνία. Ο Κύδωνας προσέφυγε στο μαντείο κι αυτό του απάντησε ότι, για να τις αντιμετωπίσει, έπρεπε να θυσιάσει μια παρθένα. Για να βρεθεί αυτή, τραβήχτηκε κλήρος, ο οποίος έπεσε στην Ευλιμένη. Τότε ο Λύκαστος, για να μη χάσει την αγαπημένη του, αποκάλυψε τη σχέση τους. Ο λαός έκρινε ότι αυτός ήταν ένας επιπλέον λόγος για να θανατωθεί η βασιλοπούλα. Κι όταν ο Κύδωνας την έσφαξε, άνοιξε την κοιλιά της και διαπίστωσε ότι πραγματικά ήταν έγκυος. Μετά από αυτό, ο Άπτερος, θεωρώντας πως ο Λύκαστος τον είχε προσβάλει, του έστισε ενέδρα και τον δολοφόνησε. Στη συνέχεια, κατέφυγε στα Τέρμερα της Λυκίας, κοντά στον Ξάνθο ποταμό.

Ιδομενέας και Μηριόνης

Ο Ιδομενέας ήταν βασιλιάς της Κρήτης, γιος του Δευκαλίωνα και εγγονός του Μίνωα. Εμφανίζεται ως ένας από τους μνηστήρες της Ελένης και από τους πιο γενναίους ήρωες στην εκστρατεία της Τροίας. Στην εκστρατεία, συμμετείχε μαζί με τον ανεψιό του Μηριόνη, επικεφαλής 80 πλοίων από την Κνωσό, τη Γόρτυνα, τη Λύκτο, τη Μίλητο, τη Λύκαστο, τη Φαιστό και το Ρύτιο. Εξίσου ανδρείος ήταν ο Μηριόνης, που στην *Ιλιάδα* αποκαλείται «ήρωας» και παρομοιάζεται για τη γενναϊότητα του με τον Άρη.

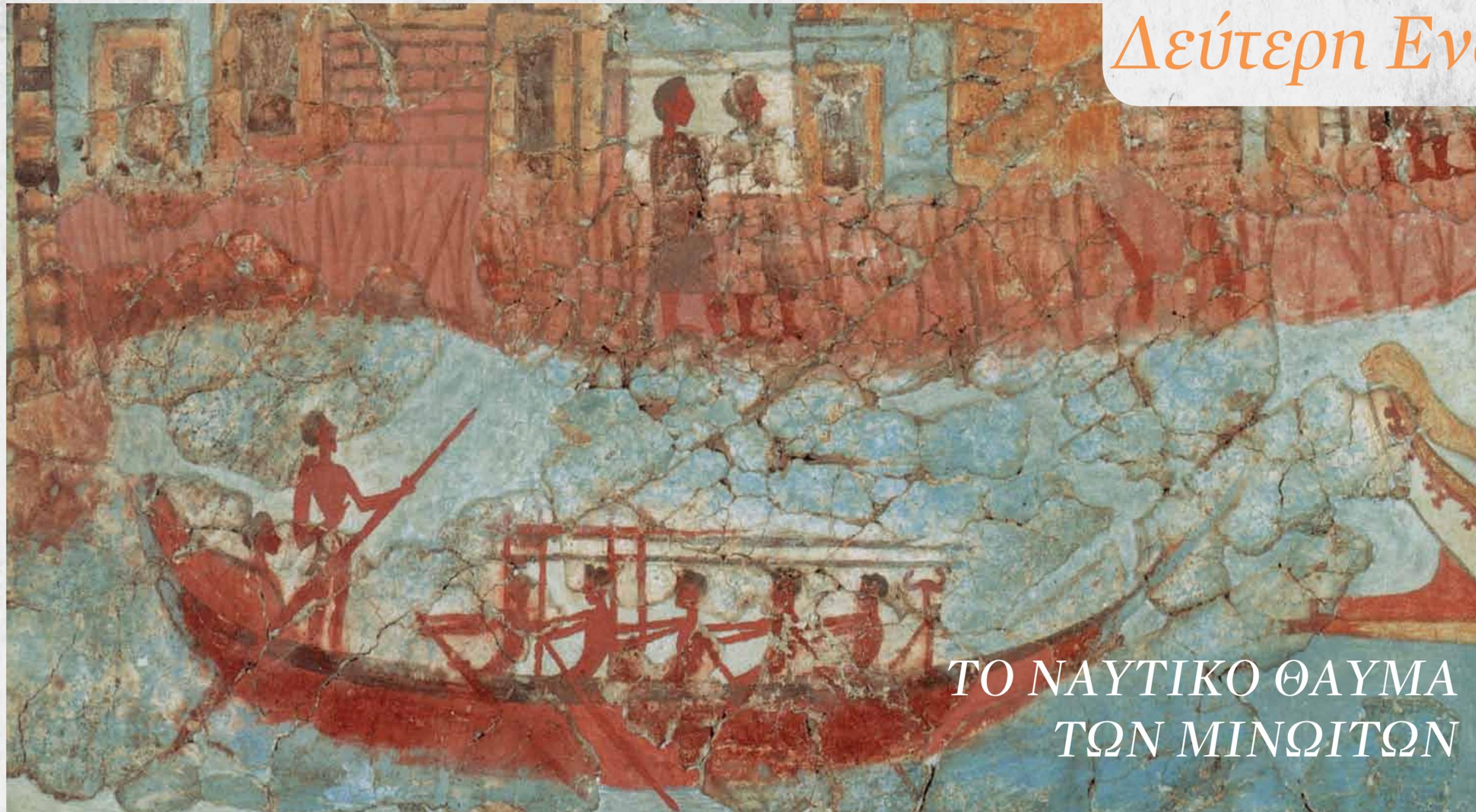
Επιστρέφοντας από την Τροία, ο Ιδομενέας συνάντησε θύελλα. Ορκίστηκε τότε στον Ποσειδώνα ότι, αν έφτανε ζωντανός στην πατρίδα, θα θυσίαζε προς τιμήν του το πρώτο ζωντανό πλάσμα που θα συναντούσε. Κατά κακή του τύχη, συνάντησε το γιο του, τον Οροσίλοχο. Προφασίστηκε ότι τον θυσίασε, οι θεοί, όμως, το κατάλαβαν και γι' αυτό έστειλαν στη χώρα του λοιμό (πανούκλα). Τότε οι κάτοικοι αναγκάστηκαν να τον εξορίσουν. Ο Ιδομενέας πήγε στη νότια Ιταλία, και εγκαταστάθηκε για ένα διάστημα στην Καλαβρία, όπου ίδρυσε τον πρώτο ναό της Αθηνάς. Ύστερα πήγε στη Μικρά Ασία και έμεινε στην Κολοφώνα. «Με το μύθο του Ιδομενέα, η παράδοση για τη δύναμη της μινωικής Κρήτης, με τις πολλές και όμορφες πολιτείες, με τους φημισμένους ηγεμόνες, προβλήθηκε στον Τρωικό πόλεμο... Η εξορία και οι περιπέτειες του ήρωα στην Ιταλία και στη Μ. Ασία κατανοούνται από την τάση να συνδεθεί με τη μεγάλη εποικιστική παράδοση της πατρίδας του» (Ρούσος, σελ. 331).

Μια παραπλήσια παράδοση υπάρχει για τον Μηριόνη. Μετά την επιστροφή του στην Κρήτη, ταξίδεψε στη Σικελία, όπου τον υποδέχτηκαν οι εκεί Κρητικοί άποικοι στη Μινώα-Ηράκλεια και στο Εγγύιο. Στο Εγγύιο, μάλιστα, αναφέρεται και λατρεία του Μηριόνη σε ιερό όπου αποκαλύφθηκε κράνος με την επιγραφή «Μηριόνου». Επιπλέον, στον Μηριόνη αποδόθηκε και η ίδρυση της πόλης Κρήσσα, στην Παφλαγονία.

Πήλινο ομοίωμα της θεάς που ιππεύει, από τη θέση του Σπηλιωτάκη το Μετόχι, κοντά στις Αρχάνες.

Δεύτερη Ενότητα

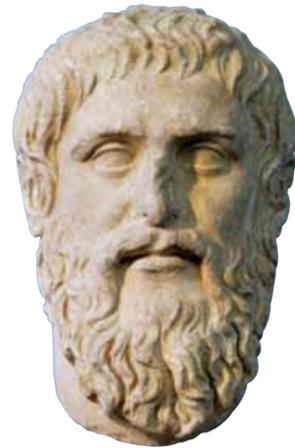
ΤΟ ΝΑΥΤΙΚΟ ΘΑΥΜΑ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ

Λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία του Στόλου»
(Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα)

ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΜΕΣΟΓΕΙΟΣ: Η ΘΑΛΑΣΣΑ ΤΗΣ ΡΑΧ ΜΙΝΟΙΚΑ

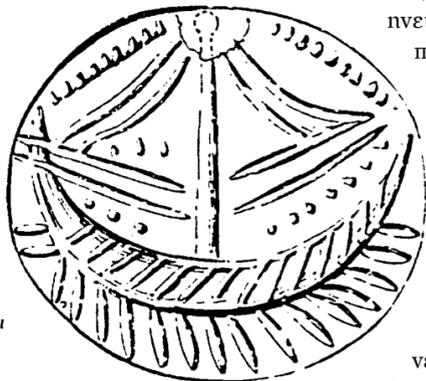
Μίνωας, ο «άρχοντας του Αρχιπελάγους»

Απευθυνόμενος προς τους συμπατριώτες του Αθηναίους, ο εικονιζόμενος Πλάτων (427-347 π.Χ.) αναφέρεται με αρκετά σαφή τρόπο στη ναυτική ισχύ της μινωικής Κρήτης: «Έτσι, χωρίς να θέλω να αναζωπυρώσω παλιές μνησικακίες σε βάρος σας, θα αναφέρω ότι ο Μίνωας ανάγκασε κάποτε τους κατοίκους της Αττικής να πληρώνουν βαρύ φόρο, επειδή είχε ναυτική δύναμη, ενώ οι Αθηναίοι δεν είχαν ακόμη αποκτήσει τα πλοία που διαθέτουν σήμερα ούτε χώρα πλούσια σε ξυλεία, κατάλληλη για τη ναυπήγηση πλοίων και τη δημιουργία ισχυρού ναυτικού» (Νόμοι Δ', 706, b).

Η θαλασσοκρατία του Μίνωα έχει μνημονευτεί από πολλούς συγγραφείς και ιστορικούς της αρχαιότητας, με τον περιηγητή Πausανία (β' μισό 2ου αι. μ.Χ.), μάλιστα, να χαρακτηρίζει τον Μίνωα «άρχοντα του Αρχιπελάγους»!

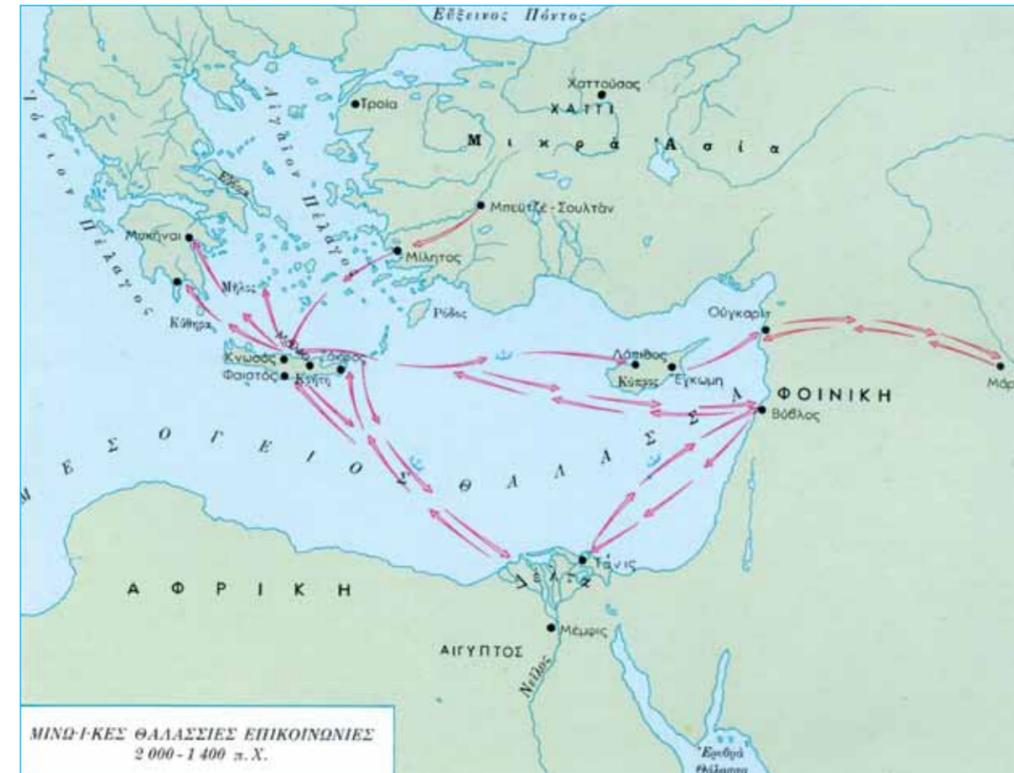
Διαβάζουμε, στον μεγάλο μας Θουκυδίδη (465/460-404/400 π.Χ.), στην εισαγωγή που κάνει για την προ του Πελοποννησιακού Πολέμου ιστορία της Ελλάδας, σε απόδοση ενός άλλου μεγάλου Έλληνα, του Ελευθέριου Βενιζέλου: «Ο Μίνωας, εξ όσων κατά παράδοσιν γνωρίζομεν, πρώτος απέκτησε πολεμικόν ναυτικόν, και εκυριάρχησεν επί του μεγαλυτέρου μέρους της θαλάσσης, η οποία ονομάζεται σήμερον ελληνική. Κατακτίσας τας Κυκλάδας νήσους, ίδρυσεν αποικίας εις τας περισσότερας από αυτάς, αφού εξεδίωξε τους ληστές Κάρες και εγκατέστησε τους υιούς του ως κυβερνήτας. Ως εκ τούτου, και την πειρατείαν φυσικά κατεδίωκεν όσον ημπορούσεν από την θάλασσαν αυτήν, διά να περιέρχωνται εις αυτόν ασφαλέστερον τα εισοδήματα των νήσων. Διότι εις την παλαιάν εποχήν οι Έλληνες, και όσοι από τους βαρβάρους εκατοικούσαν είτε τα ηπειρωτικά παράλια, είτε νήσους, όταν ήρχισαν να επικοινωνούν μεταξύ των συχνότερον διά θαλάσσης, επεδόθησαν εις την πειρατείαν υπό την αρχηγίαν ανδρών εκ των δυνατωτάτων, οι οποίοι ωθούντο εις τούτο και από τον πόθον του προσωπικού κέρδους και από την ανάγκην όπως επαρκούν εις την συντήρησιν των απορωτέρων οπαδών των. Και επιτιθέμενοι κατά πόλεων ατειχίστων και αποτελουμένων από άθροισμα κωμών, τας διήρπαζαν και εντεύθεν εφορίζοντο κυρίως τα προς το ζην, διότι το έργον τούτο δεν έφερεν εντροπήν, αλλ' επέσυρε τουναντίον και κάποιαν δόξαν... Αλλ' ακόμη περισσότερον επεδίδοντο εις την πειρατείαν οι νησιώται Κάρες και Φοίνικες, οι οποίοι είχαν κατοικήσει τας περισσότερας από τας νήσους... Αλλ' αφότου συνεκροτήθη το πολεμικόν ναυτικόν του Μίνωος, αι διά θαλάσσης συγκοινωνίαί έγιναν ασφαλέστεροι, αφ' ενός μεν διότι οι κατοικοί των νήσων αυτών εξεδίωχθησαν υπ' αυτού, κατά την εποχήν ακριβώς που προέβη εις εποίκισμόν των περισσότερων, εξ άλλου δε διότι οι κάτοικοι των παραλίων ήρχισαν ήδη ν' αποκτούν μεγαλυτέρας περιουσίας και να έχουν μονιμωτέραν κατοικίαν, και μερικοί μάλιστα, όπως ήτο φυσικόν δι' ανθρώπους, των οποίων νύξανε καθημερινώς ο πλούτος, και με τείχη περιέβαλλαν τας πόλεις των. Διότι, ένεκα του γενικού πόθου του κέρδους και οι ασθενέστεροι ηνεύχοντο την εξάρτησιν από τους ισχυροτέρους και οι δυνατώτεροι, διαθέτοντες πλούτον, καθίστων υπηκόους των τας υποδεεστερας πόλεις. Και μόνον βραδύτερον, όταν είχαν ήδη έτι μάλλον προαχθή εις την κατάστασιν αυτήν, εξεστράτευσαν κατά της Τροίας» (Α', 4-8).

Σχεδιαστική αναπαράσταση μινωικής σφραγίδας που απεικονίζει πλοίο (περ. 1800 π.Χ.). Τα πλοία της εποχής είχαν και πανιά και κουπί.

Τη μινωική θαλασσοκρατία μνημονεύουν, επίσης, ο μεγάλος ρήτορας της αρχαιότητας Ισοκράτης (436-338 π.Χ.) στον *Παναθηναϊκό*, αλλά και ο γεωγράφος Στράβων (65 π.Χ.-23 μ.Χ., βίβλος 10).

Στο θέμα κατέθεσε την άποψή του και ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.), κορυφαίος Έλληνας φιλόσοφος και δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, προσπαθώντας να ερμηνεύσει πώς η Κρήτη κατάφερε να διαφεντέψει την Ανατολική Μεσόγειο: «Φαίνεται ότι η Κρήτη ήταν προορισμένη να κυριαρχήσει στους Έλληνες χάρη στην ευνοϊκή της θέση, γιατί βρίσκεται σε θάλασσα που στα παράλια της έχουν εγκατασταθεί σχεδόν όλοι οι Έλληνες. Η απόσταση από την Πελοπόννησο

Οι μινωικές θαλάσσιες επικοινωνίες την περίοδο 2000-1400 π.Χ., όπως αποτυπώθηκαν στην Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Α', σελ. 193.

είναι μικρή, όπως και από τη Ρόδο και την ασιατική παραλία γύρω από το Τριόπιο. Έτσι, ο Μίνωας έγινε θαλασσοκράτορας· άλλα νησιά τα κατέκτησε και σε άλλα εγκατέστησε αποίκους από την Κρήτη, τέλος εκστρατεύοντας στην Σικελία πέθανε εκεί κοντά στην Κάμικο» (Πολιτικά Β', 1271, 10).

Τρεις αιώνες αργότερα, ο ιστοριογράφος Διόδωρος ο Σικελιώτης (περ. 90-20 π.Χ.) πιάνει το νήμα του Θουκυδίδη και του Αριστοτέλη και αναφέρει: «Ο Μίνωας, που ήταν ο μεγαλύτερος των αδερφών, έγινε βασιλιάς του νησιού και ίδρυσε σ' αυτό αρκετές πόλεις, με γνωστότερες την Κνωσό, τη Φαιστό και την Κυδωνία. Ο ίδιος θέσπισε και αρκετούς νόμους για τους Κρήτες, προσποιούμενος ότι τους έλαβε από τον πατέρα του τον Δία, με τον οποίο συνομιλούσε μέσα σε κάποια σπηλιά. Απέκτησε, επίσης, μεγάλη ναυτική δύναμη, κυριεύσε τα περισσότερα νησιά κι έγινε ο πρώτος Έλληνας θαλασσοκράτορας...». Και αλλού: «Την εποχή που τα νησιά των Κυκλάδων ήταν ακόμη έρημα, ο Μίνωας, βασιλιάς της Κρήτης, με μεγάλες ναυτικές και βεζικές δυνάμεις, ήταν θαλασσοκράτορας και έστελνε πολλές αποικίες από την Κρήτη, έτσι κατοίκησε τα περισσότερα νησιά των Κυκλάδων, ενώ ταυτόχρονα κατέλαβε από αρκετά μεγάλη παραθαλάσσια περιοχή της Ασίας... Όλα αυτά έγιναν πριν τα Τρωικά. Μετά την άλωση της Τροίας, αναπτύχθηκαν περισσότερο οι Κάρες και έγιναν θαλασσοκράτορες, επικράτησαν στις Κυκλάδες και άλλες τις πήραν δικές τους κι έδωξαν τους Κρήτες που τις κατοικούσαν, ενώ σε άλλες εγκαταστάθηκαν μαζί με τους προκατόχους τους Κρήτες» (Βίβλος 5, 78-79 και 84).

Πήλινη σφίγγα με αιγυπτιακές επιδράσεις, που βρέθηκε στο ανάκτορο των Μαλιών (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Ο Έβανς και οι συνεχιστές του

Με τη μινωική θαλασσοκρατία ασχολήθηκε πρώτος ο Έβανς, ο οποίος υποστήριξε ότι οι αναφορές των μεγάλων Ελλήνων ιστορικών μαρτυρούν την ύπαρξη μιας πραγματικής ναυτικής αυτοκρατορίας που εκτεινόταν στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο. Διέβλεψε, μάλιστα, ότι η μινωική διείσδυση σε αυτόν τον ευρύτατο -για τα δεδομένα της εποχής- χώρο βασίστηκε στο ναυτικό των Κρητών και στους εμπορικούς σταθμούς ή τις αποικίες που ίδρυσαν σε αρκετά σημεία.

Ο σερ Άρθουρ Έβανς έφυγε από τη ζωή το 1940 και δεν είχε τη δυνατότητα να γνωρίσει τις κατοπινές αρχαιολογικές ανακαλύψεις. Του αρκούσαν, όμως, για να καταλήξει σε αυτό το συμπέρασμα τα στοιχεία που ήταν ως τότε στη διάθεσή του: τα έργα τέχνης που είχαν κατασκευαστεί από ξενόφερτα, πολυτελή υλικά, οι αιγυπτιακές τοιχογραφίες που απεικόνιζαν κάποιους Κεφτιού, όπως τους αποκαλούσαν οι Αιγύπτιοι, και ορισμένα μυθολογικά στοιχεία. Σήμερα, η ταύτιση των Κεφτιού με τους Μινωίτες είναι γενικά αποδεκτή, στα χρόνια του Έβανς, όμως, αυτή η άποψη ήταν μάλλον μειοψηφική στην κοινότητα των αρχαιολόγων.

ΚΕΦΤΙΟΥ = ΚΡΗΤΗ

Το τοπωνύμιο Κεφτιού ή «νησιά στο μέσον της θάλασσας» υπάρχει σε αρκετά αιγυπτιακά «ντοκουμέντα» (χειρόγραφα, εγχάρακτους καταλόγους, στίλβες, τοιχογραφίες) της 18ης Δυναστείας και ιδίως της περιόδου 1500-1450. Διπλώνει το όνομα μιας χώρας η οποία ταυτίστηκε με την Κρήτη όταν ο Έβανς ανακάλυψε στην Κνωσό τοιχογραφίες και αντικείμενα παρόμοια με τις αιγυπτιακές παραστάσεις που συνοδεύουν το όνομα Κεφτιού. Το όνομα αυτό συσχετίστηκε, επίσης, με τον βιβλικό όρο Καφτόρ, με τον οποίο δηλώνεται η Κρήτη στη μετάφραση των Εβδομήκοντα, και είναι αντίστοιχο της Kartara.

Σε ορισμένες παραστάσεις στην Αίγυπτο (π.χ. τοιχογραφίες από τους τάφους υψηλόβαθμων αξιωματούχων από τις αιγυπτιακές Θήβες, που χρονολογούνται στον πρώιμο 15ο αιώνα), εμφανίζονται πρόσωπα με τη χαρακτηριστική κυματιστή κρητική κόμμωση και ενδυμασία, τα οποία φέρουν ρυτά και πρόχους μινωικού τύπου.

Πολύ σημαντικός είναι και ο κατάλογος του Αμένοφι Γ', που συνδέει τον όρο Κεφτιού με αρκετές μινωικές πόλεις. Τα αιγυπτιακά «ντοκουμέντα» που αναφέρονται στους Κεφτιού μάς δείχνουν ότι η γλώσσα τους ήταν γνωστή στην Αίγυπτο κι ότι ήταν μια χώρα φημισμένη για τον μεταλλευτικό της πλούτο. Αυτή η χώρα είχε λειτουργήσει ως ενδιαμέσος για να παραδοθούν στον Φαραώ τάλαντα χρυσού και αργύρου. Τα αιγυπτιακά κείμενα τονίζουν, επίσης, ότι στη διάρκεια της βασιλείας του Τούθμωσι Γ' (1479-1425) οι σχέσεις μεταξύ των δύο χωρών ήταν ιδιαίτερα στενές.

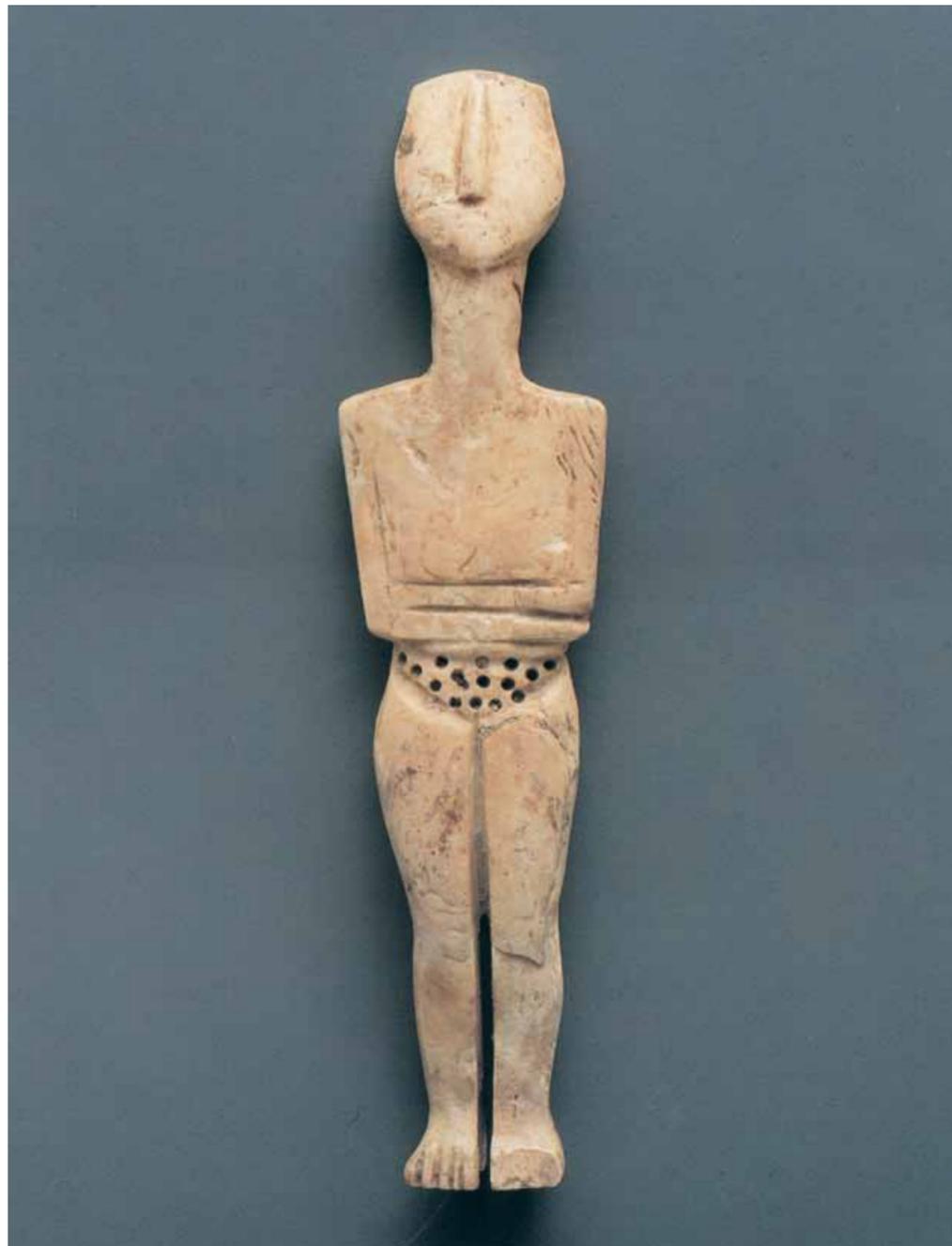
Ο μεγάλος Έλληνας αρχαιολόγος Σπυρίδων Μαρινάτος (1901-1974) στήριξε την άποψη του Έβανς για τη μινωική θαλασσοκρατία και εργάστηκε ιδιαίτερα για τη μελέτη του μινωικού ναυτικού, δίνοντας μεγάλη βαρύτητα στο μυθικό στοιχείο της μινωικής θαλασσοκρατίας. Ακολούθησαν ο Νικόλαος Πλάτων (1909-1992), ο Γιάννης Σακελλαράκης (196-2010) και άλλοι -στον ελλαδικό χώρο και κυρίως πέρα απ' αυτόν- που κατέδειξαν τη μινωική επιρροή με τις ανακαλύψεις τους σε πολλές θέσεις που βρίσκονταν εκτός της Μεγαλονήσου. Μερικές από αυτές τις θέσεις βρίσκονται στα παράλια της Μεσογείου, άλλες στην ενδοχώρα διάφορων περιοχών εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά από την ακτή. Ακόμη και οι ενστάσεις που προβλήθηκαν -βασίμες σε αρκετές περιπτώσεις-, μπορεί να «ισορροπούν» τις υπερβολές των λεγόμενων «μινωιστών», δεν ακυρώνουν ούτε αμφισβητούν, όμως, την ύπαρξη και την αίγλη της μινωικής θαλασσοκρατίας και του μινωικού πολιτισμού εν γένει.

Όστρακο με παράσταση θαλάσσιου τοπίου με κολυμβήτρια από την Deir el Medinech (Αιγυπτιακό Μουσείο, Τουρίνο). Το θέμα του είναι σπάνιο για τα δεδομένα της Αιγύπτου, αλλά συνηθισμένο στη μινωική Κρήτη. Οι επιδράσεις, επομένως, είναι προφανείς.

Ο περίφημος γιψολιθικός θρόνος στο ανάκτορο της Κνωσού. Ανακαλύφθηκε από τον Έβανς, στην ομώνυμη αίθουσα, και είναι ίσως ο παλαιότερος γνωστός θρόνος στην Ευρώπη.

Μοναδικό ελεφάντινο κυκλαδικό ειδώλιο, από θολωτό τάφο στο Φουρνί. Οι σχέσεις της Κρήτης με τις Κυκλάδες και τα θαλάσσια ταξίδια μεταξύ τους, ήταν από τα πρώτα που αναπτύχθηκαν χρονικά.

Από τα πρώτα ταξίδια στην επανάσταση του χαλκού

Τα πρώτα ταξίδια από την Κρήτη και προς αυτήν διά μέσου της ανοιχτής θάλασσας συνδέονται με τη διακίνηση του οψιδιανού, του πολύτιμου ορυκτού που προερχόταν από τη Μήλο και χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή διάφορων αντικειμένων πριν εμφανιστεί ο χαλκός. Η διακίνηση του οψιδιανού, ωστόσο, πριν ακόμη κατοικηθεί μόνιμα η Μήλος, δεν μπορεί να θεωρηθεί εμπόριο ή ναυτιλία με την έννοια που δίνουμε σήμερα στους όρους αυτούς. Αλλά και στις αρχές της κατοίκησης της Μήλου, πάλι δύσκολα μπορούμε να μιλήσουμε για οργανωμένη ναυτιλία και εμπόριο με σκοπό το κέρδος· κάθε ομάδα που επιθυμούσε να προμηθευτεί τον οψιδιανό, μάλλον το έκανε «καλοπιάνοντας» τον τοπικό πληθυσμό με αντικείμενα κύρους αλλά και χρήσιμα αγαθά. Στόχος πολλών από τα πρώτα θαλάσσια ταξίδια ήταν, επίσης, η εξεύρεση συζύγων, η αναζήτηση και άλλων -πέραν του οψιδιανού- χρήσιμων υλικών, η εκμάθηση νέων τεχνών και «ειδικοτήτων», η επαφή με νέες ιδέες και συνήθειες, η εξασφάλιση τροφίμων.

Οι Κρήτες εκείνη την περίοδο έφταναν ως τις Κυκλάδες, την Πελοπόννησο και τον ηπειρωτικό κορμό της Ελλάδας.

Η είσοδος του χαλκού άλλαξε τα πάντα στη ζωή των προϊστορικών ανθρώπων. Μεταμόρφωσε εν πρώτοις την κατασκευή των όπλων, αλλά και των εργαλείων, των χρηστικών και πολυτελών αντικειμένων, των μνημειακών κτισμάτων. Οδήγησε στην ανάπτυξη ενός νέου κλάδου, της μεταλλουργίας, και στην εμφάνιση ειδικευμένων τεχνιτών (άρα και εργαστηρίων), πλάι στους γεωργούς και τους κτηνοτρόφους. Ενίσχυσε την παραγωγή και τη συστηματική καταγραφή των επικώριων προϊόντων - όρους απαραίτητους για ένα εμπόριο που βασίζεται στις ανταλλαγές. Άλλαξε ριζικά την κατασκευή των πλοίων και τη ναυσιπλοΐα, επιτρέποντας τα πιο μακρινά και παράτολμα ταξίδια. Δημιούργησε οικονομικές ανισότητες και έδωσε στις ανταλλαγές πιο εμπορική μορφή. Άρχισαν να εμφανίζονται το εμπόριο με στόχο το κέρδος, οι ιδιωτικές αγοραπωλησίες και οι επαγγελματίες έμποροι, που τους βλέπουμε ήδη από τους Παλαιοανακτορικούς χρόνους να είναι κάτω από τη σκέπη της κεντρικής αρχής. Βέβαια, όλα αυτά δεν εμφανίστηκαν αμέσως, ταυτόχρονα με την είσοδο του χαλκού, αλλά μέσα από μια εξελικτική πορεία αιώνων.

Χάρτης με τις κυριότερες θέσεις όπου εντοπίστηκαν ανάκτορα, οικισμοί, επαύλεις, ιερά κορυφής και νεκροταφεία της μινωικής Κρήτης.

Πρόγους από τον προανακτορικό οικισμό της Βασιλικής (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Ο «ΝΟΜΟΣ ΤΩΝ ΙΣΘΜΩΝ»

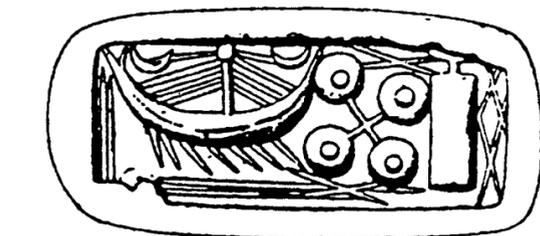
Ο «νόμος των ισθμών», που διατύπωσε ο ομπριστής Victor Bernard, είχε εφαρμογή σε εποχές που η θαλασσοπλοία αποτελούσε άθλο. Σύμφωνα με αυτόν, οι ναυτικοί απέφευγαν τον επικίνδυνο περίπλου της Κρήτης, διαβιβάζοντας τα εμπορεύματα και τους επιβάτες από θάλασσα σε θάλασσα στο στενότερο σημείο του νησιού, που μόλις ξεπερνούσε σε πλάτος τα 12 χλμ. Από εκεί τα εμπορεύματα συνέχιζαν την πορεία τους διά ξηράς. Με αυτόν το «νόμο» συνδέεται η δημιουργία οικισμών σε κάποια στρατηγικά σημεία. Δύο τέτοιοι οικισμοί ήταν η Βασιλική και η Μύρτος της Ιεράπετρας, που άκμασαν κατά την Προανακτορική εποχή. Η Βασιλική δεσπόζει στον ισθμό -το στενότερο τμήμα της Κρήτης-, και είναι θέση όπου εύκολα μεταφέρονται τα εμπορικά φορτία από το Λιβυκό πέλαγος για να προωθηθούν εν συνεχεία στην κεντρική ή ανατολική Κρήτη.

Με λίγα λόγια, ο χαλκός και τα άλλα μέταλλα, συν τω χρόνω, δεν ασκούσαν μόνο γοητεία, ούτε ήταν απλώς υλικά πολυτέλειας και κύρους: ήταν υλικά χρήσιμα και γι' αυτό αναγκαία. «Η ανάγκη για μέταλλα», αναφέρει ένας σημαντικός αρχαιολόγος, ο Winer, «έχει θεωρηθεί το κύριο κίνητρο όλης της εμπορικής δραστηριότητας, που ώθησε τους ηγέτες των αιγαιακών πολιτισμών να χρηματοδοτήσουν και να θέσουν υπό τον έλεγχό τους το εμπόριο, καθώς και να προωθήσουν τις έρευνες για νέες πηγές εφοδιασμού». Και αυτό ανεξάρτητα από το ποια πλευρά έκανε το πρώτο βήμα. Συνεπώς, η κινητήρια δύναμη που βρίσκεται πίσω από τη θαλασσοκρατία των Μινωιτών -η οποία εδραιώθηκε μετά τη δημιουργία των πρώτων ανακτόρων και κυρίως στα χρόνια των δεύτερων ανακτόρων- είναι η ανάγκη να διασφαλίσουν τους εμπορικούς δρόμους στους οποίους έπρεπε να βασιστεί η Κρήτη για να προμηθευτεί τα συστατικά του μπρούντζου. Με άλλα λόγια, «η ασφάλεια, η οικονομία και η ιεραρχία της Κρήτης εξαρτώνταν σε σημαντικό βαθμό από τον μπρούντζο» (Ο. Dickinson, σσ. 331 και 344).

Αν η είσοδος του χαλκού ήταν ο πρώτος παράγοντας που έδωσε τεράστια ώθηση στη ναυτιλία και το εμπόριο της εποχής, ο δεύτερος ήταν η ύπαρξη αγροτικών πλεονασμάτων, που δημιουργήθηκαν από τη βελτίωση των καλλιεργητικών τεχνικών. Τα πλεονάσματα αυτά «αναζητούσαν» χώρο να διατεθούν και ωθούσαν τους Κρήτες σε νέα θαλάσσια ταξίδια, νέες εξερευνήσεις, νέες σχέσεις με άγνωστους ως τότε λαούς και πολιτισμούς.

Η άνθηση της ναυτιλίας και του εμπορίου κατά τους τελευταίους Προανακτορικούς χρόνους τροφοδότησε αλλά και τροφοδοτήθηκε από τις βελτιώσεις στη ναυπηγική τέχνη. Χωρίς αυτές τις βελτιώσεις θα ήταν αδύνατον να κατασκευαστούν πλοία ικανά να διασχίζουν τις φουρτουνιασμένες θάλασσες του Αιγαίου και της Ανατολικής Μεσογείου. Την περίοδο εκείνη εμφανίστηκε στα πλοία και το πανί - εμφανίστηκε, δηλαδή, το κωπήλατο ιστιοφόρο πλοίο.

Καθώς γενικευόταν η χρήση του χαλκού, χρειάστηκε να αναζητηθεί η πρώτη ύλη στις κύριες πηγές της. Άφθονα χαλκοφόρα κοιτάσματα υπήρχαν στην Κύπρο. Προέκυψε, έτσι, η ανάγκη να αναπτυχθούν οι σχέσεις με το νησί της Αφροδίτης και να σταλούν εκεί ειδικά συνεργεία μεταλλούρων, που θα εξασφάλιζαν την εξόρυξή του, ή εμπόρων, που θα εξασφάλιζαν την ανταλλαγή κρητικών προϊόντων με αυτό το ζωτικό μέταλλο. Κάπως έτσι απέκτησε ιδιαίτερη αξία και η Κέα (Τζια), που απείχε μόλις μια «θαλάσσια ανάσα» από τα πλούσια μεταλλοφόρα κοιτάσματα της Λαυρεωτικής. Σιγά-σιγά, υποστηρίζουν με τόλμη ορισμένοι ερευνητές, η αναζήτηση επεκτάθηκε αρχικά στην ανατολική ακτή του Ατλαντικού (Ισπανία, Γαλλία, Ιρλανδία,

Σχεδιαστική αναπαράσταση μινωικής σφραγίδας (2600-1600 π.Χ.), που απεικονίζει πλοίο με πανιά και κουτιά (κωπήλατο ιστιοφόρο).

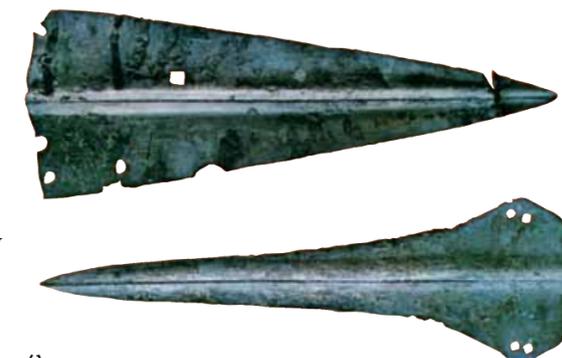

Νορβηγία κ.α.) και αργότερα στη δυτική - ως τη λίμνη Σουπίρρορ, στα αμερικανοκαναδικά σύνορα (δες σσ. 108-109)!

Μετά από κάποιες δεκαετίες χρήσης του χαλκού, οι μεταλλοτεχνίτες της Κρήτης ανακάλυψαν ότι για να αποκτήσει στερεότητα και να παρασκευαστούν τα πολύ πιο ανθεκτικά κράματα μπρούντζου, χρειαζόταν κασσίτερος. Αυτός έπρεπε να μεταφερθεί στην Κρήτη, αλλά και σε άλλες περιοχές, από τα βόρεια της Μικράς Ασίας και της Εγγύς Ανατολής. Εκεί βασίστηκαν οι σχέσεις της Κρήτης με την Εγγύς Ανατολή, που είχαν μεγάλη αντοχή και συνέχεια, αν και εμφανίστηκαν αργότερα. Με αυτήν την περιοχή οι Μινωίτες αντάλλαξαν, επίσης, είδη διατροφής, αγαθά υγρής μορφής (λάδι, κρασί), κατεργασμένα και ακατέργαστα δέρματα, υφαντουργικά προϊόντα, ξυλεία, ζώα και δούλους - δηλαδή, αγαθά κυρίως φυσικής προέλευσης.

Η ανάπτυξη της ναυτιλίας και του εμπορίου συνοδεύτηκε, ιδιαίτερα προς τα τέλη της 3ης χιλιετίας π.Χ., με έντονες πληθυσμιακές μετακινήσεις στο ανατολικό, νότιο και κεντρικό Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο, με ευρεία κυκλοφορία ιδεών, με πιο στενούς δεσμούς μεταξύ των λαών και πιο έντονες θρησκευτικές και πολιτισμικές αλληλεπιδράσεις. Κάποιοι μιλούν για ένα «διεθνές πνεύμα» ήδη από τότε - για μια «παγκοσμιοποίηση», θα λέγαμε σήμερα, στα όρια του γνωστού από τους λαούς της εποχής κόσμου.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι χαρακτηριστικά γι' αυτήν την πορεία. Μπορεί οι τεκμηριωμένες σχέσεις αρχικά να αφορούσαν μόνο τις Κυκλάδες, την ηπειρωτική Ελλάδα και τη μικρασιατική ακτή και μπορεί από την Πρώιμη Χαλκοκρατία να έχουν βρεθεί στην Κρήτη μόνο λίγα λίθινα αιγυπτιακά αγγεία και ελάχιστα αντικείμενα ελλαδικής προέλευσης. Σταδιακά, όμως, θα αναπτυχθούν οι σχέσεις με την Κύπρο, τα νησιά του βόρειου Αιγαίου, την Αίγυπτο, τις ακτές της Συρίας και της Παλαιστίνης, τη Μεσοποταμία. Αυτό μας δείχνουν το ελεφαντόδοντο ασιατικής προέλευσης και οι καυλιόδοντες ιπποπόταμοι που έχουν βρεθεί στην Κρήτη και χρονολογούνται σε αυτήν την περίοδο. Κατά την Προανακτορική εποχή, θα δημιουργηθεί και η πρώτη μινωική αποικία, στο Καστρί των Κυθήρων (δες σελ. 98). Εκεί θα βρεθούν και τα πρώτα μινωικά αντικείμενα εκτός Κρήτης.

Ασημένια εγχειρίδια από τον θολωτό τάφο της Κουμάσας, στην πεδιάδα της Μεσαράς (2400-2100 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

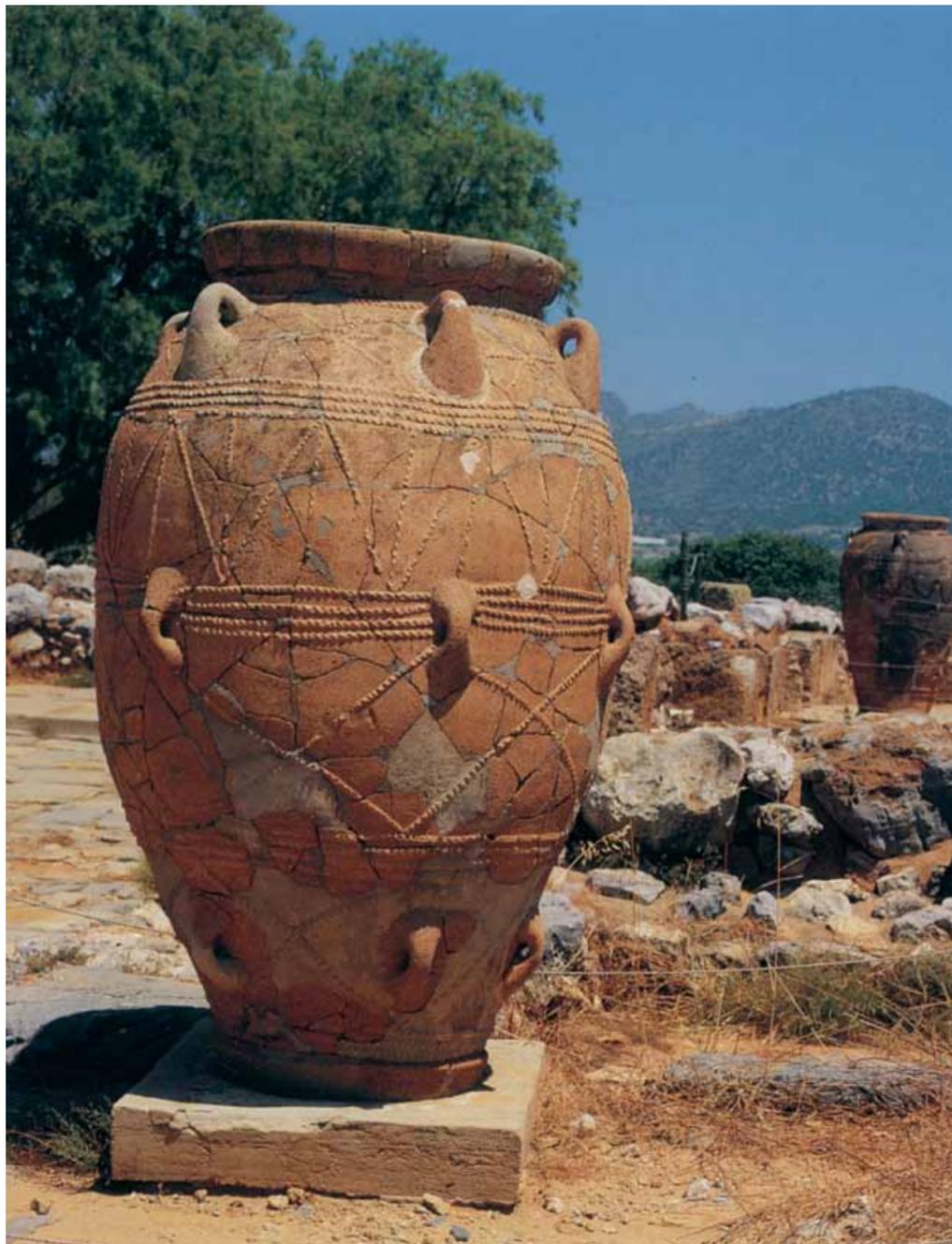

Πήλινο ομοίωμα κυπριακού πλοίου (περ. 1900 π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι)

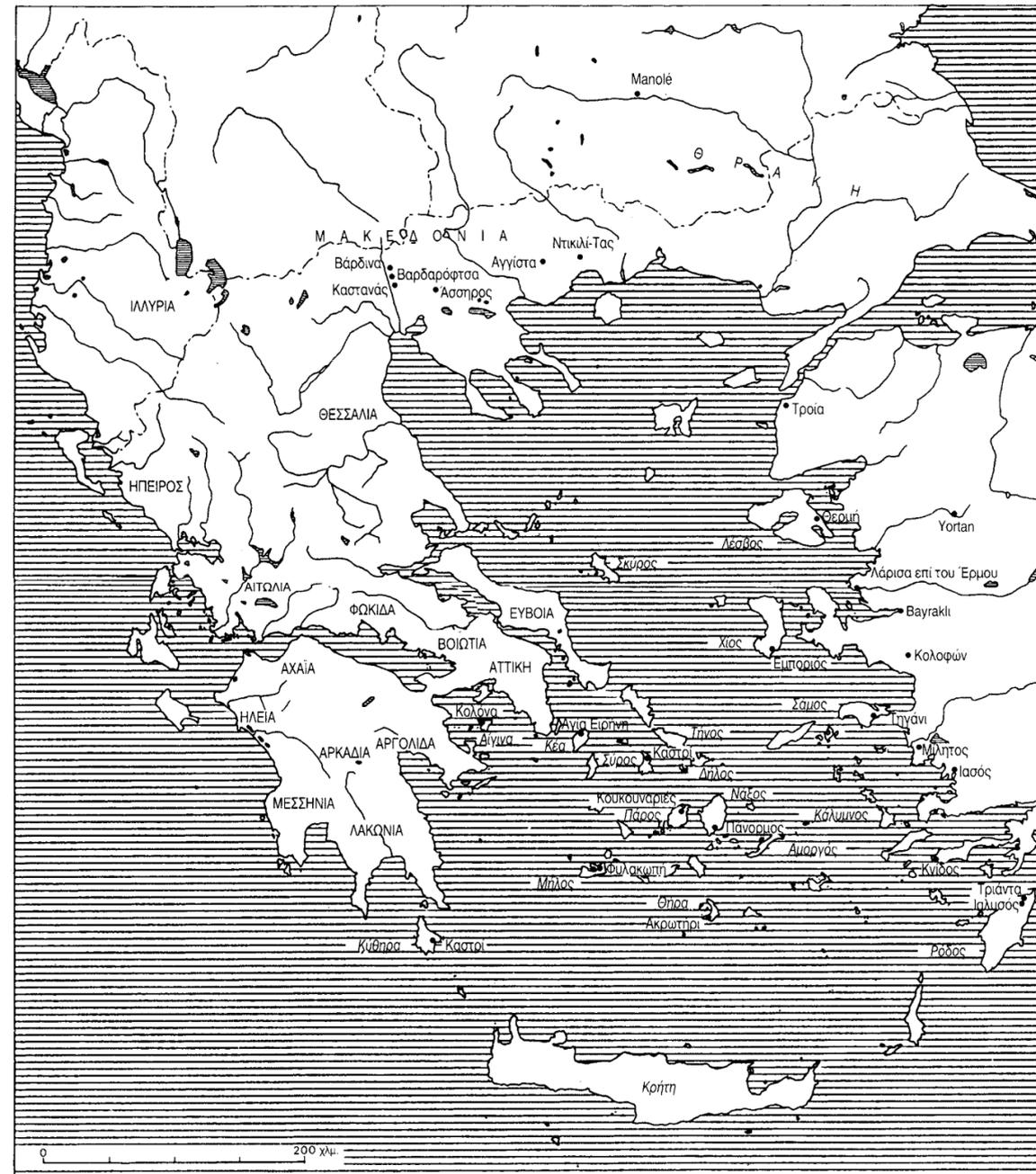
ΤΑΛΑΝΤΑ ΧΑΛΚΟΥ

Από την 3η χιλιετία π.Χ., ο χαλκός είχε μπει στη ζωή των ανθρώπων και είχε αρχίσει να υποκαθιστά τα ζώα ως μέτρο της αξίας των ανταλλαγών. Το τάλαντο ήταν ο πιο συνηθισμένος τρόπος μεταφοράς χαλκού, ως πρώτης ύλης, στα λιμάνια όλης της Ανατολικής Μεσογείου και, επομένως, το σταθερό μέσο των εμπορικών συναλλαγών. Χαρακτηριστικές είναι οι αιγυπτιακές τοιχογραφίες, γύρω στο 1550 π.Χ. (βασιλεία Τουθμωσι Γ'), στις οποίες απεικονίζονται Αιθίοπες, Σύροι και Κεφτιού (Μινωίτες) να μεταφέρουν στους ώμους τάλαντα, ως δώρα στον φαραώ. Το σχήμα τους είναι τυπικό και καθιερωμένο σε όλη την Ανατολική Μεσόγειο κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού: ορθογώνιο, με ελαφρά κοίλες πλευρές και προεξέχουσες γωνίες. Θυμίζει, δηλαδή, τεντωμένη δορά βοδιού και, κατά μία άποψη, αποτελεί ανάμνηση των παλαιότερων συναλλαγών με ζώα. Το σχήμα αυτό διευκόλυνε πρακτικά τη μεταφορά και την αποθήκευση του μετάλλου. Στην εικόνα, τάλαντο χαλκού του 16ου-14ου αι. π.Χ. (Νομισματικό Μουσείο, Αθήνα).

Γιγάντιος πίθος της Παλαιοανακτορικής περιόδου από τα Μάλια

Το Αιγαίο κατά τη Μέση και την Ύστερη Χαλκοκρατία (R. Treuil, P. Derque, J. Cl. Poursat, G. Touchais, Οι πολιτισμοί του Αιγαίου)

Το ναυτικό θαύμα της 2ης χιλιετίας π.Χ.

Η εμφάνιση των πρώτων ανακτόρων, γύρω στα 1900 π.Χ., κι ακόμη περισσότερο των νέων, γύρω στα 1700 π.Χ., ήταν αποτέλεσμα αλλά και επιταχυντής αρκετών αλλαγών στη μινωική κοινωνία – μεταξύ αυτών και στη ναυτιλία και το εμπόριο.

Πλέον είχαν διαμορφωθεί ισχυρά κέντρα εξουσίας, με έδρα τα ανάκτορα. Στις αποθήκες αυτών των πολύπλοκων κτηριακών συγκροτημάτων συγκεντρώνονταν τα αγροτικά πλεονάσματα, καθώς και τα πλεονάσματα της βιοτεχνικής παραγωγής, που είχε οργανωθεί με επίκεντρο τα ανάκτορα. Μάλιστα, στις αποθήκες των ηγεμόνων αναπτύχθηκε ένα κεντρικό σύστημα καταγραφής και οικονομικού ελέγχου. Τότε επίσης εμφανίστηκαν η γραφή και τα σταθμά, ακριβώς για να υπηρετήσουν την καταγραφή και τον έλεγχο των αγαθών που έφταναν στις αποθήκες των ανακτόρων.

ΕΠΟΧΗ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΩΝ ΑΛΜΑΤΩΝ

Κατά την Παλαιοανακτορική περίοδο, χρησιμοποιήθηκαν για την κατασκευή σφραγίδων ο στεατίτης και ο οφίτης, υλικά που αφθονούσαν στην Κρήτη. Σταδιακά, άρχισαν να χρησιμοποιούνται και ημιπολύτιμοι υλικά (σάρδιος, ελεφαντόδοντο), που προέρχονταν από τα θαλάσσια ταξίδια των Κρητών.

Την ίδια περίοδο, οι Μινωίτες χαλκοουργοί έλεγχαν στην εντέλεια την αναλογία του κράματος χαλκού-κασσίτερου και μπορούσαν να τροποποιούν την αναλογία αυτών των συστατικών ανάλογα με το τι ήθελαν να κατασκευάσουν. Έτσι, τελειοποιήθηκαν και διαδόθηκαν τα χάλκινα εργαλεία, δίνοντας ώθηση στο κυνήγι, στο ψάρεμα και στην κατεργασία του ξύλου, του δέρματος και του λίθου.

Τότε θα εμφανιστούν οι διπλοί πελέκεις, οι σμίλες, τα πριόνια και θα κατασκευαστούν όπλα: τα αρχαιότερα γνωστά ξίφη στον αιγαιακό χώρο είναι τα ξίφη «γοήτρου» που βρέθηκαν στο ανάκτορο των Μαλίων. Από τα Μάλια, που μάλλον ήταν κέντρο μεταλλοτεχνίας, προέρχονται και οι πρώτες αμφίστομες αιχμές δόρατος.

Η συγκέντρωση, η καταγραφή και ο έλεγχος των αγαθών σήμαινε ότι η διακίνηση βρισκόταν στα χέρια των ηγεμόνων· ότι, πλέον, το εξωτερικό εμπόριο είχε γίνει μονοπώλιο της εξουσίας, ήταν ουσιαστικά βασιλικό. Θα υπήρχαν, ασφαλώς, και «ιδιώτες» έμποροι, ωστόσο και αυτοί υπηρετούσαν τις επιλογές των ανακτόρων, ήταν στην πραγματικότητα «υπάλληλοι» του βασιλιά. Ακόμη πιο αποφασιστικός ήταν ο ρόλος που είχαν τα ανάκτορα στην οργάνωση των εμπορικών σχέσεων με τις μεγάλες αγορές του εξωτερικού: στις αποθήκες τους συγκεντρώνονταν τα κυριότερα αγροτικά προϊόντα, στα εργαστήριά τους είχαν παραχθεί τα εξαγόμενα τεχνουργήματα, στον έλεγχό τους βρισκόταν ο στόλος που τα διακινούσε στις πολύ μακρινές θαλάσσιες αποστάσεις.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες και προϋποθέσεις, οργανώθηκαν πιο συστηματικά και γνώρισαν μεγάλη ώθηση το εμπόριο με τον «έξω κόσμο» και η ναυτιλία. Επίσης, κατασκευάστηκαν πιο εξελιγμένα πλοία, για τα οποία παίρνουμε μια συνοπτική εικόνα από τους σφραγιδολίθους της εποχής, και πλακόστρωτοι δρόμοι που συνέδεαν τη νότια κυρίως ακτή του νησιού με τα ανακτορικά κέντρα.

Τότε αρχίζει να δημιουργείται και οργανωμένη ναυτική δύναμη, δηλαδή στόλος – μια εξέλιξη που έφτασε στο απόγειό της κατά τους Νεοανακτορικούς χρόνους, όπως μας δείχνει και η

«Τοιχογραφία του Στόλου» από το Ακρωτήρι της Θήρας. Χωρίς μια τέτοια συστηματική οργάνωση στόλου ικανού να ελέγχει τους θαλάσσιους δρόμους, τα λιμάνια και τις ναυτικές βάσεις είναι αδύνατον να μιλήσει κανείς για θαλασσοκρατία. Μα και οι αποικισμοί ή οι εμπορικοί σταθμοί σε μεγάλη κλίμακα θα ήταν απίθανο να πραγματοποιηθούν χωρίς άφθονα πλοία και οργανωμένο στόλο. Άλλωστε, και οι αρχαίοι συγγραφείς μιλούσαν σαφώς για στόλο, αλλά και η μυθολογική παράδοση μιλούσε για μικρότερες ή μεγαλύτερες ναυτικές εκστρατείες του Μίνωα, που μάλλον πρέπει να ήταν αποικιακές επιχειρήσεις.

Η ναυτική δεινότητα, τα εξελιγμένα πλοία και ο οργανωμένος στόλος των Κρητών τούς έδωσαν μεγάλη υπεροχή. Εκμεταλλεύτηκαν, επίσης, την υποχώρηση των Κυκλάδων, εδραίωσαν την παρουσία τους σε αυτές και έθεσαν υπό τον έλεγχό τους αρκετά από τα νησιά τους – ιδιαίτερα τις δυτικές Κυκλάδες, που αποτελούσαν προγεφύρωμα προς την Αττική. Εκμεταλλεύτηκαν, ακόμη, το γεγονός ότι οι Αιγύπτιοι σπάνια αποτολμούσαν έξοδο από τον Νείλο στη Μεσόγειο. Αλλά κι όταν το έκαναν, προτιμούσαν την ακτοπλοΐα, επειδή τα σκάφη τους δεν ήταν κατάλληλα για την ανοιχτή θάλασσα. Τους βοήθησε, τέλος, και το γεγονός ότι στη Φοινίκη δεν είχε ακόμη αναπτυχθεί αξιόμαχη ναυτική δύναμη, ενώ και τα μυκηναϊκά κέντρα δεν είχαν ακόμη εμφανιστεί με αξιώσεις στη θάλασσα.

Υπήρχαν πολεμικά πλοία για την προστασία του νησιού από πειρατικές ή άλλες εχθρικές επιδρομές; Μάλλον όχι. Τα ευρήματα και οι μύθοι μάς προϊδεάζουν για κάτι τέτοιο. Τόσο κατά την Παλαιοανακτορική όσο και κατά τη Νεοανακτορική περίοδο, η ασφάλεια της Κρήτης στηριζόταν στην ύπαρξη πανίσχυρου στόλου, στη θαλάσσια κυριαρχία της, στο σύστημα επαγρύπνησης και εποπτείας με τις παράκτιες περιπολίες και τα ιερά κορυφής, καθώς και στην «υγειονομική ζώνη» ασφαλείας που δημιουργούσε το δίκτυο των εμπορικών σταθμών και αποικιών. Στηριζόταν ακόμη σε καράβια που ήταν κατά βάση εμπορικά, διέθεταν όμως και τον κατάλληλο εξοπλισμό για άμυνα και επίθεση σε περίπτωση ανάγκης· δηλαδή, σε καράβια τα οποία είχαν τα ίδια χαρακτηριστικά με τα ενετικά ή γενοואτικά πλοία που κυριάρχησαν στη Μεσόγειο 3.000 χρόνια αργότερα! Αυτά τα θαλάσσια «όπλα», σε συνδυασμό με την εσωτερική ειρήνη και ευημερία, εξηγούν γιατί οι πόλεις και τα ανάκτορα είχαν μείνει ατείχιστα.

Η διαρκώς αυξανόμενη χρήση των μετάλλων αύξησε διαρκώς και τις προσπάθειες αναζήτησής τους. Πύκνωσε τις σχέσεις με τη Κύπρο, κυρίως μετά τον 17ο αι. π.Χ., η οποία μπορούσε να προμηθεύσει τους Μινωίτες με χαλκό και, παράλληλα, αποτελούσε ενδιαμέσο σταθμό προς τη συροπαλαιστινιακή ακτή, με την οποία είχαν επίσης σημαντικές σχέσεις.

Στην ακτή αυτή, αλλά και στη συριακή ενδοχώρα, η μινωική παρουσία έγινε πλέον έντονη. Έτσι, βλέπουμε κείμενα του 18ου αι. π.Χ. από το Μάρι, μια πόλη στα βόρεια της Συρίας, να μιλούν με θαυμασμό για την Kartara (= Κρήτη) και τη περιζήτητα αγγεία της. Άλλες ανατολικές πηγές της εποχής αυτές μιλούν για το εμπόριο της Κρήτης με τη Μεσοποταμία και τις σχέσεις με το βασιλιά της Βαβυλώνας. Βλέπουμε, ακόμη, σφραγιδολίθους και εγχειρίδια από εκεί να βρίσκονται στην Κρήτη, αλλά και αντίστροφα, μινωικά αγγεία της περιόδου να βρίσκονται στη Βύβλο, τη Βυρπητό, την Ουγκαρίτ και την Κάτνα.

Κι ακόμη, βλέπουμε τις σχέσεις με την Αίγυπτο να γίνονται στενότερες, όπως δείχνουν τα αιγυπτιακά κείμενα που μιλούν με ιδιαίτερη εκτίμηση για τους Κεφτιού και τους «απεσταλμένους

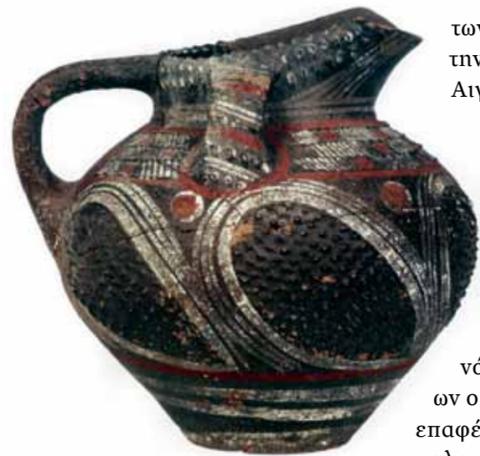
Ομοίωμα του μινωικού πλοίου που κυριαρχούσε στις θάλασσες την εποχή της μινωικής θαλασσοκρατίας (1700-1400 π.Χ.).

Χρυσή επένδυση της λαβής χάλκινου τελετουργικού ξίφους από το ανάκτορο των Μαλίων. Φέρει παράσταση ακροβάτη, του οποίου το σώμα κάμπτεται στο επικίνδυνο σάλτο μορτάλε» πάνω στο σπαθί. Θεωρείται δείγμα των σχέσεων που είχαν αναπτυχθεί μεταξύ Κρήτης και Αιγύπτου και χρονολογείται στο μεταίχμιο της Παλαιοανακτορικής και της Νεοανακτορικής περιόδου (1700-1600 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σφραγιδοκύλινδρος από αιματίτη της εποχής του βασιλιά της Βαβυλώνας Χαμουραμί (περ. 1730-1685 π.Χ.). Βρέθηκε σε τάφο στον Πλάτανο της Μεσαράς και πιστοποιεί τις εμπορικές σχέσεις της μινωικής Κρήτης με τη Μεσοποταμία κατά την Παλαιοανακτορική εποχή. Στη μία όψη εικονίζεται θεός ή δυνάστης.

Πρόχους καμαραϊκής τεχνοτροπίας από τη Φαιστό, που χρονολογείται στην Παλαιοανακτορική περίοδο (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

των νήσων της μεγάλης πράσινης θάλασσας» ή καμαραϊκά αγγεία που φτάνουν στη Χαράγκα, την Καχούν, την Άβυδο, ακόμη και στο Ασουάν – πολύ μακριά από τις μεσογειακές ακτές της Αιγύπτου.

Εννοείται ότι οι σχέσεις αυτές ήταν το πρόσθετο, το ειδικά νέο στοιχείο της περιόδου. Γιατί πλάι σε αυτές είναι αυτονόητο πως υπήρχαν, αναπτύσσονταν, πύκνωναν και οι προϋπάρχουσες σχέσεις της Κρήτης με τις Κυκλάδες, τα μικρασιατικά παράλια, τα Κύθηρα και την ηπειρωτική Ελλάδα.

Ένα ακόμη νέο και ιδιαίτερο στοιχείο της Νεοανακτορικής περιόδου είναι η ανάπτυξη σχέσεων με την Ευρώπη. Μινωικά ευρήματα των χρόνων αυτών έχουν βρεθεί στην Αλβανία, τη νότια Ιταλία, τις Λιπάρες νήσους κ.α.

Σημείο αναφοράς της μινωικής θαλασσοκρατίας ήταν και τα λιμάνια του νησιού. Στη νότια μόνο ακτή, υπήρχαν κατά την αρχαιότητα 22 μικρά και μεγάλα λιμάνια, μεταξύ των οποίων ο Κορμός, η Μύρτος και η Ιεράπετρα (Βασιλική). Τα λιμάνια αυτά εξυπηρετούσαν κυρίως τις επαφές με την Αίγυπτο και δευτερευόντως με τη Μέση Ανατολή. Για τη σχέση με αυτήν (συρροπαλαιστινιακές ακτές) και με την Κύπρο, ο πρώτος λόγος ανήκε στη Ζάκρο (ανατολική ακτή της Κρήτης), η οποία ταυτοχρόνως επικοινωνούσε με το Ανατολικό Αιγαίο. Τα Μάλια και η Αμνισός της Κνωσού (ανατολική πλευρά των βόρειων ακτών) επικοινωνούσαν κυρίως με το υπόλοιπο Αιγαίο (Κυκλάδες, Κύθηρα κ.λπ.), τη Μικρά Ασία και τον ηπειρωτικό κορμό της Ελλάδας.

ΖΑΚΡΟΣ: Η ΕΔΡΑ ΤΟΥ «ΛΟΡΔΟΥ-ΝΑΥΑΡΧΟΥ»

Η ναυτική βάση της Ζάκρου βρισκόταν σε πολύ κρίσιμη θέση για τον έλεγχο του Ανατολικού Αιγαίου και την επικοινωνία με τις συρροπαλαιστινιακές ακτές, που αποτελούσαν βασικό εμπορικό εταίρο της Κρήτης. Το λιμάνι της εξυπηρετούσε ιδανικά το εξαγωγικό και εισαγωγικό εμπόριο του χαλκού, του ελεφαντοστού και άλλων προϊόντων, όπως δείχνουν τα τάλαντα χαλκού, τα θραύσματα λαζουρίτη, οι καυλιόδοντες και οι αμφορείς από τη Χαναάν που βρέθηκαν στις αποθήκες του ανακτόρου της Ζάκρου.

Για τη στρατηγική σημασία της Ζάκρου είναι χαρακτηριστικό το εξής: Όταν επισκέφτηκε την περιοχή, την εποχή που γινόταν η ανασκαφή, ένας μεγάλος Αμερικανός δημοσιογράφος, που τον θεωρούσαν αυθεντία στα γεωπολιτικά, έγραψε ότι στη Ζάκρο θα είχε την έδρα του «the lord-admiral of the eastern seas», ο λόρδος-ναύαρχος των ανατολικών θαλασσών.

Τα λιμάνια εξυπηρετούσαν και τον περίπλοο του νησιού που, συν τω χρόνω, θα ήταν αρκετά συνηθισμένος: από την Κνωσό προς τα ανατολικά, με ενδιάμεσους σταθμούς στους όρμους των Μαλίων, της Μιραμπέλλου, της Ψείρας, του Μόχλου και της Σπείας, αλλά και προς τα δυτικά, με ενδιάμεσους σταθμούς τους όρμους της Ρίθυμνας (Ρέθυμνο), της Σούδας και της Βαλχανίας (Χανιά).

Από αυτά τα λιμάνια οι Μινωίτες διακινούσαν ένα μέρος της αγροτικής παραγωγής και το μεγαλύτερο της βιοτεχνικής, που προοριζόταν ακριβώς για το εξαγωγικό εμπόριο με διάφορα κέντρα του νησιωτικού και ηπειρωτικού ελλαδικού χώρου και με τα κύρια κέντρα της Ανατολίας, της Εγγύς Ανατολής και της Αιγύπτου.

Τα προϊόντα που εξήγαγαν οι Μινωίτες ήταν κρασί, λάδι, οικιακά σκεύη, κοσμήματα, αμφορείς,

Ελεφάντινο περίπλοο σε σχήμα πιθήκου που κραυγάζει. Προέρχεται από τάφο στο Φουρνί (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

βότανα. Από την πλευρά τους, εισήγαγαν από το Αιγαίο και από περιοχές εκτός αυτού γυαλί, χαλκό και κασσίτερο, είδη πολυτελείας, όπως ο χρυσός, το ελαφαντόδοντο και τα αβγά στρουθοκαμήλου, πολύτιμους λίθους όπως το αιγυπτιακό αλάβαστρο, ο λαζουρίτης από την κεντρική Ασία και το ήλεκτρο (κεχριμπάρι) από την Ευρώπη, το οποίο απαντά για πρώτη φορά με μορφή περίτεχνων περιδεραιών.

Αξίζει να σταθούμε στα εκλεκτά κρασιά και το αρωματισμένο λάδι, που τότε μεταφέρονταν με ειδικά σκεύη· από αυτά προέκυψαν οι ψευδόστομοι αμφορείς, που επικράτησαν στη μεταφορά σφραγισμένων υγρών προϊόντων. Αλλά και στην ξυλεία, που ήταν περιζήτητη σε χώρες όπως η Αίγυπτος και η Μεσοποταμία. Τα δάση από κυπαρίσσια και κέδρους στην Κρήτη έδιναν άφθονο αυτό το υλικό, που όπως δείχνουν τα δοκάρια στα ανάκτορα προέρχονταν από πανύψηλα δέντρα. Αλλά τα κρητικά πλοία φόρτωναν ξυλεία και από τα παράλια της Φοινίκης, όπου αφθονούσαν οι κέδροι του Λιβάνου.

Το παράδειγμα της ξυλείας μάς δίνει άλλη μια πολύ σημαντική απάντηση στο ερώτημα πώς και γιατί το μινωικό ναυτικό κυριάρχησε στις θάλασσες της Ανατολικής Μεσογείου: εκτός από τη διακίνηση προϊόντων από και προς την Κρήτη, ανέλαβε κυρίαρχο ρόλο στο διαμετακομιστικό εμπόριο της περιοχής. Έδειξε, δηλαδή, το δρόμο που ακολούθησε η ελληνική ναυτιλία στα τέλη του 18ου και τις αρχές του 19ου αιώνα, αλλά και μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, με την εποποιία των λίμπερτις· το δρόμο που ακολουθεί και σήμερα το ελληνικό shipping και του εξασφαλίζει την πρώτη θέση στην παγκόσμια πλέον ναυτιλία!

Ιερό θησαυροφυλάκιο ανακτόρου Κνωσού. Πλακίδιο από φαγεντιανή με παράσταση αιγάγου που θηλάζει τα μωρά της (περ. 1600 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

ΑΠΟΙΚΙΕΣ ΚΑΙ ΕΜΠΟΡΙΚΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ: ΤΑ ΟΡΜΗΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΜΙΝΩΙΚΟΥ SHIPPING

Το πανίσχυρο ναυτικό, που κυριαρχούσε στο Αιγαίο και στην Ανατολική Μεσόγειο, ήταν ο πρώτος πυλώνας στον οποίο στηρίχτηκε η μινωική θαλασσοκρατία. Ο δεύτερος ήταν το εκτεταμένο δίκτυο εμπορικών σταθμών και αποικιών, που απλωνόταν σε όλα τα μήκη και τα πλάτη του χώρου αυτού – ίσως και σε μέρη που ακόμη δεν μπορούμε να φανταστούμε!

Δεν είναι δύσκολο να αντιληφθεί κανείς γιατί δημιουργήθηκε αυτό το δίκτυο:

- ▶ Διαμόρφωνε μια πρώτη ζώνη άμυνας και προστασίας γύρω από την Κρήτη.
- ▶ Εξασφάλιζε πρόσβαση σε νέα καλλιεργήσιμα εδάφη, σε περιόδους που ο πληθυσμός του νησιού αυξανόταν. Αυτό κυρίως εξυπηρετούσαν αποικίες όπως στα Τριάντα της Ρόδου, που είχαν δίπλα τους μια εύφορη πεδιάδα, και στην Κω.
- ▶ Ο κυριότερος λόγος, όμως, ήταν εμπορικός: η προμήθεια χρήσιμων αγαθών, η διάθεση των επικώριων πλεονασμάτων σε αγροτικά ή βιοτεχνικά προϊόντα και η προσοδοφόρα αξιοποίηση του μινωικού ναυτικού ως βασικής δύναμης του διαμετακομιστικού εμπορίου στην Ανατολική Μεσόγειο – και όχι μόνο.

Μια εικόνα γι' αυτό το τεράστιο δίκτυο μάς δίνουν οι μύθοι που αφορούν τον Μίνωα και τις ναυτικές του εκστρατείες, τα αδέρφια του, τον Ραδάμανθυ και τον Σαρπηδόνα, και τους απογόνους του· όλοι αυτοί, με τα ταξίδια και τους εποικισμούς τους, μεταλαμπάδευσαν το πνεύμα του μινωικού πολιτισμού στα πέρατα του κόσμου.

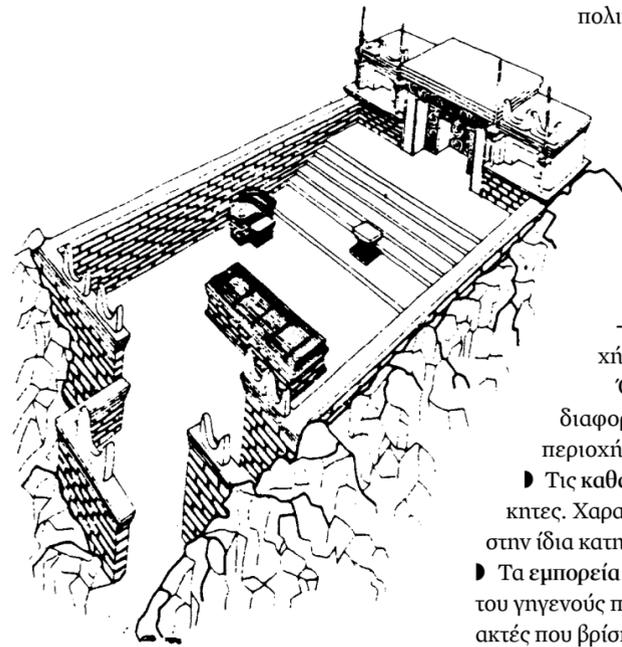
Εκτός από τους μύθους, υπάρχουν επίσης η αρχαιολογική σκαπάνη, που αποκάλυψε αδιαμφισβήτητα ίχνη της μινωικής παρουσίας σε πάρα πολλά σημεία αυτού του χώρου αλλά και πολύ πιο μακριά, καθώς και η συχνότητα με την οποία εμφανίζεται το χαρακτηριστικό τοπωνύμιο Μινώα σε νησιά του Αιγαίου, όπως η Σίφνος, η Πάρος ή η Σάμος, και σε παράλιες θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας, όπως η Μονεμβάσια και τα Μέγαρα.

Παλαιότερα, θεωρούσαν ότι η παρουσία μινωικών ευρημάτων και κυρίως το όνομα Μινώα σήμαινε εξ' ορισμού μινωική αποικία. Σήμερα, οι αρχαιολόγοι πιστεύουν ότι τα μινωικά ευρήματα δηλώνουν πως υπήρχαν τουλάχιστον εμπορικές σχέσεις -απευθείας ή με ενδιάμεση παρουσία άλλης περιοχής- ή πως στη συγκεκριμένη περιοχή εργάστηκαν τεχνίτες (μεταλλουργοί, κεραμίστες, ζωγράφοι) από την Κρήτη.

Όσο για το τοπωνύμιο Μινώα, πιστεύουν σήμερα ότι αντιπροσωπεύει όχι μία αλλά διαφορετικές μορφές παρουσίας και σχέσης της μινωικής Κρήτης με τη συγκεκριμένη περιοχή:

- ▶ Τις καθαυτό αποικίες, οι οποίες ιδρύθηκαν από Μινωίτες σε περιοχές που πριν ήταν ακατοίκητες. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι ο οικισμός στο Καστρί των Κυθήρων, ενώ πιθανότατα στην ίδια κατηγορία ανήκουν οι οικισμοί στα Τριάντα της Ρόδου και στα Σεράγια της Κω.
- ▶ Τα εμπορεία (= εμπορικούς σταθμούς), όπου η ομάδα των Μινωιτών είχε εγκατασταθεί εν μέσω του γηγενούς πληθυσμού. Τέτοιο παράδειγμα είναι η περιοχή του Αγίου Στεφάνου, στις λακωνικές ακτές που βρίσκονται απέναντι από τα Κύθηρα, η οποία μάλλον είχε φιλοξενήσει Κρήτες τεχνίτες
- ▶ Τα προτεκτοράτα, δηλαδή περιοχές υποτελείς ή έστω ελεγχόμενες από την Κρήτη. Σε αυτές, οι Μινωίτες διασφάλιζαν τα εμπορικά τους συμφέροντα, αφήνοντας όμως μια κάποια αυτονομία και αυτοτέλεια.

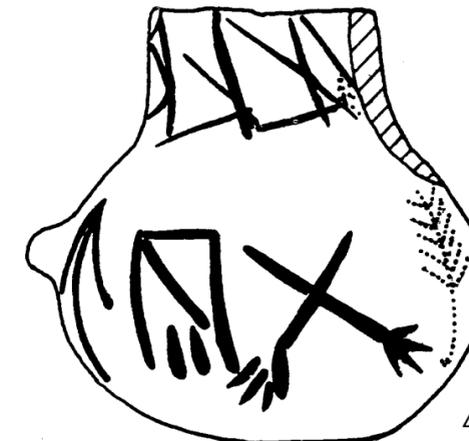
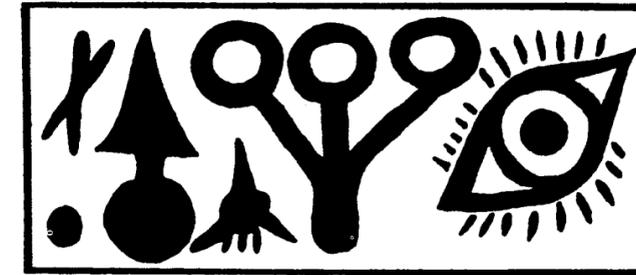
Βέβαια, αυτές οι μορφές δεν διακρίνονται μεταξύ τους με σινικά τείχη. Η Μίλιπος και η Ιασός, για

Γραφική αναπαράσταση ιερού κορυφής, με βάση το λίθινο ρυτό από τη Ζάκρο (σελ. 106)

παράδειγμα, ίσως είναι κάτι ανάμεσα στις δύο πρώτες καταστάσεις. Η Θήρα, η Κέα και η Μήλος, από την άλλη, μάλλον είναι κάτι ανάμεσα στη δεύτερη και την τρίτη. Υπάρχουν, βέβαια, και περιπτώσεις (π.χ. Αμοργός) όπου συναντάμε το τοπωνύμιο Μινώα, χωρίς να έχουν αποκαλυφθεί μινωικά ευρήματα.

Ας δούμε, τώρα, πού έφτασαν με τα πλοία τους οι Μινωίτες.

Δείγματα της κρητικής ιερογλυφικής

Πήλινο άγαλμα γυναικείας μορφής από ιερό στην Αγία Ειρήνη της Κέας. Χρονολογείται στην Εποχή του Χαλκού, την εποχή που η μινωική παρουσία ήταν έντονη στον οικισμό. Οι ανασκαφές αποκάλυψαν τμήματα περίπου 50 παρόμοιων αγαλμάτων, που πιθανόν παριστάνουν θεότητες, ιέρειες ή λατρεύτριες (Αρχαιολογικό Μουσείο Κέας).

Κύθηρα: Η πρώτη μινωική αποικία

Πολύχρωμη πρόγους καμαραϊκού ρυθμού που βρέθηκε στα Κύθηρα και έχει εισαχθεί από την Κρήτη (Αρχαιολογικό Μουσείο Κυθήρων).

Τα Κύθηρα ήταν ο τόπος όπου ιδρύθηκε η πρώτη και ίσως η πιο αντιπροσωπευτική μινωική αποικία. Δεν πρόκειται για τυχαίο γεγονός· τα Κύθηρα βρίσκονται σε πολύ κρίσιμη θέση: είναι προγεφύρωμα στο δρόμο προς την Πελοπόννησο και την ηπειρωτική Ελλάδα, αλλά και κρίσιμος κόμβος στο δρόμο προς τη Δύση. Έτσι, όποιος θέλει να διαφεντεύει το Αιγαίο πρέπει να κατέχει τα Κύθηρα. Αυτό το κατάλαβαν οι Μινωίτες ήδη από την Προανακτορική εποχή (3η χιλιετία π.Χ.), αλλά και οι Ενετοί, που ονόμασαν το νησί «μάτι της Κρήτης» και άναβαν φωτιές εδώ για να προειδοποιούν τις δυνάμεις τους στην Κρήτη για τις κινήσεις του τουρκικού στόλου!

Είχαν τους λόγους τους οι Ενετοί, που έδωσαν στο νησί αυτό το προσωνύμιο, και άλλους τόσους οι Μινωίτες που ίδρυσαν εδώ αποικία. Από τα ψηλότερα σημεία των Κυθήρων το μάτι του ανθρώπου χάνεται σε όλες τις πλευρές του ορίζοντα. Ένα από αυτά τα ψηλά σημεία είναι ο λόφος του Αγίου Γεωργίου (υψόμετρο 355 μ.), που πήρε το όνομά του από το ομώνυμο βυζαντινό εκκλησάκι. Από την κορυφή του λόφου -πράγμα κρίσιμο για τη ναυσιπλοΐα της εποχής- εποπτεύει κανείς τις ακτές της νοτιοδυτικής Πελοποννήσου από τον Κάβο Μαλιά ως τον Ταΰγετο, αλλά και μεγάλο τμήμα του Αιγαίου πελάγους.

Σε μέρα καθαρή, φαίνονται στο Νότιο όχι μόνο τα Αντικύθηρα αλλά και τα βουνά της Κρήτης, ο Ψηλορείτης και τα Λευκά Όρη! Ανατολικά, στο βάθος του ορίζοντα, βρίσκονται η Μήλος και η Σαντορίνη. Από εδώ, επομένως, ελέγχονται όλα τα ναυτικά περάσματα από το Βορρά προς το Νότιο και από την Ανατολή προς τη Δύση.

Στο λόφο του Αγίου Γεωργίου, ο οποίος δεσπόζει στην παραλία του Αυλαίμονα, αποκαλύφθηκε το 1991 σημαντικό μινωικό ιερό κορυφής.

Τριάντα χρόνια πριν, στη θέση Καστρί, σε απόσταση 2 χλμ. από το λόφο, είχε αποκαλυφθεί μινωικός οικισμός – ο πρώτος οικισμός που δημιούργησαν οι άνθρωποι στο νησί. Τα σπίτια του ήταν τυπικά μινωικά, οι κάτοικοί του χρησιμοποιούσαν τα ίδια αντικείμενα με τους Κρητικούς, και είχαν παρόμοιους τάφους και τα ίδια ταφικά έθιμα με τους προγόνους τους. Ο οικισμός άκμασε κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. και κατέρρευσε γύρω στα 1400 π.Χ., μαζί με τη μινωική θαλασσοκρατία.

Στο χώρο αποκαλύφθηκαν θραύσματα από λατρευτικά κεραμικά αλλά και από μεγαλύτερα πιθάρια, στα οποία συγκεντρώναν τα αγαθά. Κάποια απ' αυτά είχαν εισαχθεί από την Κρήτη, ενώ άλλα είχαν κατασκευαστεί σε τοπικά εργαστήρια. Βρέθηκαν, επίσης, τάματα, πολυτελή προϊόντα μινωικών εργαστηρίων (αργυρά κύπελλα, κοσμήματα κ.ά.) και ένα αγγείο κατασκευασμένο από μαύρο στεατίτη στο οποίο είχε χαραχτεί επιγραφή με Γραμμική Α.

Από τα 150 χάλκινα μινωικά ειδώλια που έχουν βρεθεί συνολικά, τα 86 προέρχονται από τα Κύθηρα, γεγονός που δείχνει πόσο σημαντικό ήταν το ιερό κορυφής στο λόφο του Αγίου Γεωργίου. Τα περισσότερα απ' αυτά τα ειδώλια έχουν το δεξί χέρι στο μέτωπο (σεβάζουσα στάση) και το άλλο στο πλάι. Από την αρχαιότητα τούτη στάση, υποστηρίζει η αρχαιολόγος Έφη Σακελλαράκη, προέρχεται πιθανότατα και ο σημερινός στρατιωτικός χαιρετισμός! Η στάση αυτή είναι του «αποσκοπείν», με την οποία οι λατρευτές δείχνουν ότι έτσι προσπαθούν να κρυφτούν από τη λάμψη του θείου που προβάλλει εμπρός τους (Ελευθεροτυπία, 19/11/2011).

ΣΤΗΝ ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΛΛΑΔΑ

Με ορμητήριο τα Κύθηρα, οι Μινωίτες, άκαναν αισθητή την παρουσία τους και σε διάφορα σημεία της Πελοποννήσου. Έχνη τους αποτελούν η θέση Μινώα, ένα τειχιωμένο ακρωτήριο στη Μονεμβάσια, οι θαλαμωτοί τάφοι στην περιοχή της Επιδαύρου Λιμνράς (Βοιών), το ιερό με αναθήματα διπλών πελέκεων στην Επίδαυρο, οι θαλαμωτοί τάφοι στην Πύλο και τα μινωικά ευρήματα στην αργολική Λέρνα.

Σποραδικά μινωικά ευρήματα έχουν, επίσης, εντοπιστεί στην Αίγινα, στο νησάκι που είναι μπροστά από τα Μέγαρα, στον Μαραθώνα, στην Αττική αλλά και στη θεσσαλική Ιωλκό.

Η «δυτική αλυσίδα» των Κυκλάδων

Με δεδομένα τη θέση των Κυκλάδων, τις σχέσεις που είχαν με την Κρήτη και τους μύθους που τις συνδέουν με αυτήν, μπορούμε να καταλάβουμε γιατί ο Απολλώνιος ο Ρόδιος τις ονόμασε «Μινωίδες νήσους», «επει Μίνως εβασίλευσε των νήσων θαλασσοκρατών».

Τα μινωικά ευρήματα αφθονούν στα κυκλαδονήσια και φανερώνουν ίσως όχι αυτό που καταγράφει ο Απολλώνιος, σίγουρα όμως ένα πυκνό δίκτυο σχέσεων της μινωικής Κρήτης με τις Κυκλάδες.

Τα πιο σημαντικά απ' αυτά έχουν εντοπιστεί σε οικισμούς που βρίσκονται στα νησιά της λεγόμενης «δυτικής αλυσίδας»: τη Θήρα (Ακρωτήρι), τη Μήλο (Φυλακωπή) και την Κέα (Αγία Ειρήνη). Και οι τρεις οικισμοί διατηρούσαν ιδιαίτερες σχέσεις με την κεντρική και την ανατολική Κρήτη και κατείχαν προνομιακή θέση στις επαφές της με τον ηπειρωτικό κορμό (π.χ. η Κέα με το Λαύριο και η Μήλος με την Αργολίδα).

Ο οικισμός της Αγίας Ειρήνης στην Κέα (Τζια), αν και δεν ιδρύθηκε από τους Μινωίτες, άκμασε κατά τη Νεοανακτορική εποχή, οπότε εξελίχθηκε σε σπουδαίο εμπορικό κέντρο. Τον βοήθησε σε αυτό η μικρή θαλάσσια απόσταση που χώριζε το νησί από το Λαύριο, μια περιοχή πλούσια σε μεταλλεύματα. Εκτός από τον άργυρο, το μόλυβδο και το χαλκό, μέσω της Αγίας Ειρήνης ανταλλάσσονταν επίσης λάδι, ελιές, κρασί, σιτάρι και υφάσματα. Την περίοδο 1600-1550 π.Χ., χρησιμοποιήθηκε ένα σύστημα μέτρησης του βάρους το οποίο, μαζί με τα ευρήματα Γραμμικής Α, σίγουρα μαρτυρά πολλά για τη σχέση του οικισμού με τη μινωική Κρήτη.

Με τη σειρά της, η Φυλακωπή της Μήλου φιλοξenoύσε μινωικό εμπορικό σταθμό για την εκμετάλλευση του οψιδιανού, αυτής της κρυσταλλικής ηφαιστειακής ύλης με την οποία κατασκευάζαν μαχαίριδια και άλλα αιχμηρά αντικείμενα. Παράλληλα, η Μήλος κατά τη Νεοανακτορική εποχή ήταν ενδιάμεσος σταθμός των Μινωιτών για νησιά όπως η Νάξος, η Σίφνος, η Δίλος και η Τίνος.

Σημαντική ήταν η μινωική παρουσία και στη Θήρα. Εξαιρετικά αποκαλυπτικές είναι οι τοιχογραφίες στο Ακρωτήρι: τόσο η «Τοιχογραφία του Στόλου» όσο και οι τοιχογραφίες που απεικονίζουν μορφές με μινωική όψη αλλά και με μινωικά ενδύματα, κομμώσεις και κοσμήματα. Ανάμεσα στα μινωικά ευρήματα της Θήρας ξεχωρίζουν τα δείγματα της μινωικής Γραμμικής Α και τα μολύβδινα βάρη που ζύγιζαν ανάλογα με το γνωστό ήδη μινωικό σύστημα.

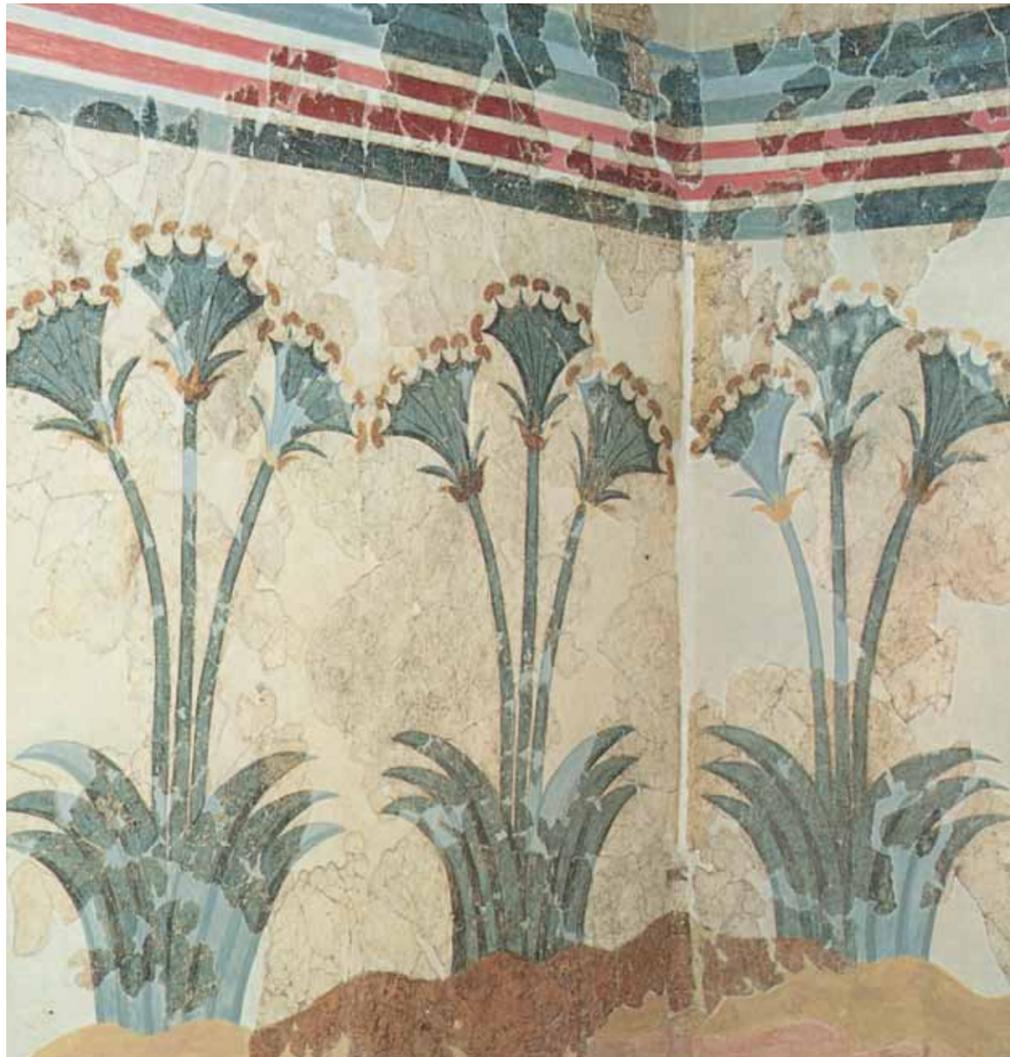
Και στους τρεις προαναφερθέντες οικισμούς διασώζονται αρκετά αρχιτεκτονικά στοιχεία που μάλλον έχουν εισαχθεί από την Κρήτη: πολύθυρα, φωταγωγοί, τοιχογραφίες, δεξαμενές καθαριών κ.ά. Και οι τρεις, όμως, έχουν διαφορές από τους οικισμούς της Κρήτης, αλλά και από τους μινωικούς οικισμούς που

Πανέμορφο μινωικό ρυτό από το Ακρωτήρι της Θήρας (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα)

Τοιχογραφία με μεγάλα παπυροειδή φυτά, θέμα συνηθισμένο στη μινωική Κρήτη. Προέρχεται από την Οικία των Γυναϊκών στο Ακρωτήρι της Θήρας (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

δημιούργησαν οι Κρήτες στο Καστρί των Κυθήρων και στα Τριάντα της Ρόδου. Ούτε συζήτηση, βέβαια, για ομοιότητες με τα ανάκτορα της Κρήτης: το μέγεθος και άρα ο πλούτος των νησιών ήταν πολύ μικρός για να «δημιουργήσει» τέτοια οικοδομήματα.

Με άλλα λόγια: Υπήρχε μεν έντονη παρουσία, έλεγχος και αξιοποίηση των νησιών στο πλαίσιο της ναυτικής αυτοκρατορίας των Κρητών, χωρίς όμως να πρόκειται για κλασική αποικία ή για μια σχέση που καταργούσε κάθε αυτονομία των νησιών των Κυκλάδων. Ίσως οι ισχυροί του Πλανήτη να διδάχτηκαν απ' αυτή τη μορφή, μιας και σήμερα βλέπουμε να διαμορφώνουν τέτοιες σχέσεις σε πολλά σημεία του.

ΣΤΟ ΒΟΡΕΙΟ ΑΙΓΑΙΟ ΚΑΙ ΤΟΝ ΕΥΞΕΙΝΟ ΠΟΝΤΟ

Η Σκόπελος, η Πεπάρνηθος της αρχαιότητας, αποικίστηκε κατά το μύθο από τον Στάφυλο, το γιο του Μίνωα. Εδώ λοιπόν, στη θέση Στάφυλος, αποκαλύφθηκε πρώιμος μυκηναϊκός βασιλικός τάφος με αγγεία μινωικού και μυκηναϊκού τύπου. Ο τάφος αποδίδεται στον μυθικό γιο του Μίνωα.

Μινωική παρουσία έχει εντοπιστεί και στην πολύ πιο μακρινή Σαμοθράκη. Ανακαλύφθηκαν εκεί σφραγίσματα και δείγματα μινωικής γραφής, τα οποία μαρτυρούν πολλά για την παρουσία Μινωιτών εμπόρων και για τη σημασία που είχε το νησί στο δρόμο τους προς τον Εύξεινο Πόντο.

Στον ίδιο τον Εύξεινο Πόντο, στις δυτικές ακτές του, έχουν εντοπιστεί λίθινες άγκυρες και μεταλλικά τάλαντα που χρονολογούνται στον 14ο-12ο αι. π.Χ. και μοιάζουν με αυτά που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες.

Λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία του Στόλου». Οι άνθρωποι, τα ζώα, τα φυτά αλλά και οι λεπτομέρειες των πλοίων και των κτηρίων έχουν αποδοθεί με ελεύθερο και νατουραλιστικό τρόπο (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Η Αίγυπτος, οι Κεφτιού και η Κρήτη

Για τις σχέσεις της μινωικής Κρήτης με την Αίγυπτο έχουν γραφτεί πολλά και σημαντικά, όπως πολύμορφες και σημαντικές ήταν αυτές καθαυτές οι σχέσεις των δύο λαών και περιοχών. Κατά συνέπεια, και τα ευρήματα που έχουν αποκαλυφθεί είναι πολύ πλούσια και εμπλουτίζονται διαρκώς.

Έξω από το Δέλτα του Νείλου, στη νήσο Φάρο, οι Κρήτες είχαν κατασκευάσει ένα σημαντικό λιμάνι ήδη από την Προανακτορική περίοδο. Οι έρευνες του Έβανς δεν αφήνουν καμιά αμφιβολία ότι αυτό το γιγαντιαίο τεχνικό έργο, που περιλαμβάνει προβλήτες, κυματοθραύστες και στόμια εισόδου των πλοίων είναι δικό τους δημιούργημα.

Στην περιοχή του Δέλτα, στην αρχαία Άβαρι, ανακαλύφθηκαν το 1991 σημαντικές τοιχογραφίες με μινωικό «χρώμα». Η Άβαρις βρίσκεται κοντά στο σύγχρονο χωριό Τελ ελ Ντάμπα (Tell el Daba) και ήταν παλιά πρωτεύουσα του μυστηριώδους λαού των Υκόως. Στα δύο από τα τρία παλάτια της αρχαίας πόλης ανακαλύφθηκαν θραύσματα μινωικών τοιχογραφιών που χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 15ου αι. π.Χ., στα χρόνια που βασιλεύσαν ο Τούθμωσις Γ' και ο Αμένοφις Β'. Στα θραύσματα απεικονίζονται σκηνές ταυροκαθαψίων, το μοτίβο του γραμμικού λαβύρινθου, ταύροι, δύο γρύπες που θυμίζουν αυτούς που

υπάρχουν στην αίθουσα του θρόνου του ανακτόρου της Κνωσού κ.ά. Οι τοιχογραφίες έχουν δημιουργηθεί με ίδια τεχνική με τις μινωικές και πιθανότατα ο καλλιτέχνης που τις φιλοτέχνησε ήταν επίσης Μινώιτης.

Πώς βρέθηκαν οι Μινώιτες τοιχογράφοι στην Άβαρι; Ο αρχαιολόγος που ανέσκαψε το χώρο, ο Αυστριακός Manfred Bietak, θεωρεί ότι οι τοιχογραφίες αυτές συνδέονται με το γάμο μιας πριγκίπισσας από την Κρήτη με κάποιο μέλος της βασιλικής αιγυπτιακής οικογένειας. Η πριγκίπισσα έφτασε στην Άβαρι με τη συνοδεία καλλιτεχνών από την πατρίδα της για να κατασκευάσουν ένα παλάτι αντάξιο της βασίλισσας. Κάποιοι άλλοι αρχαιολόγοι υποστηρίζουν ότι ήταν άνεργοι καλλιτέχνες που αναζήτησαν την τύχη τους στην Αίγυπτο μετά την καταστροφή του 1450 π.Χ.

Εξίσου σημαντικά είναι τα ευρήματα στην Άνω Αίγυπτο, εκατοντάδες χιλιόμετρα νότια από τις ακτές της Μεσογείου. Στην ιερή πόλη Άβυδος (στη δυτική όχθη του Νείλου, 550 χλμ. νότια του Καΐρου), σε τάφους της 12ης Δυναστείας, βρέθηκαν, μεταξύ άλλων, και ωραία καμαραϊκά αγγεία στολισμένα με ρόδακες. Καμαραϊκά σκεύη βρέθηκαν και στις εργατοπόλες των περιοχών όπου χτίζονταν οι πυραμίδες βασιλέων (Καχούν, Ιλαχούν, Χαράγκα). Τα σκεύη αυτά χρησιμοποιήθηκαν μάλλον από Κρήτες τεχνίτες που εργάστηκαν εκεί.

ΚΡΗΤΗ-ΑΙΓΥΠΤΟΣ: ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ ΣΥΜΜΑΧΙΑ

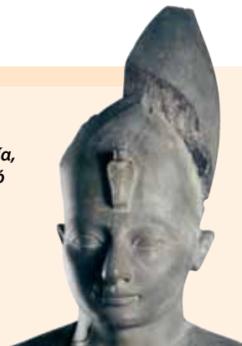
Η Ναννώ Μαρινάτου, καθηγήτρια στο Τμήμα Κλασικών Μεσογειακών Σπουδών στο Πανεπιστήμιο του Ιλινόις, αποκαλύπτει μια σημαντική πλευρά των σχέσεων της μινωικής Κρήτης με την Αίγυπτο. Η Ελληνίδα αρχαιολόγος κάνει λόγο για μια «πιθανή συμμαχία της αιγυπτιακής αυτοκρατορίας με την κνωσιακή ναυτική δύναμη».

Συγκεκριμένα, όταν ο Τούθμωσις εξεστράτευσε κατά της Συρίας, προσέφυγε στην Κρήτη, που τότε κυριαρχούσε στην Ανατολική Μεσόγειο, για να εξασφαλίσει τον ανεφοδιασμό των στρατευμάτων του.

Η τοιχογραφία των ταυροκαθαψίων από την αρχαία Άβαρι (σήμερα Τελ ελ Ντάμπα)

Κεφάλι αγάλματος του Τούθμωσι Γ' (18η Δυναστεία, 1480-1425 π.Χ., Αιγυπτιακό Μουσείο, Κάιρο)

Στην άλλη, την ανατολική όχθη του Νείλου και 800 χλμ. νότια της Μεσογείου (!), βρίσκονται οι αρχαίες Θήβες, πρωτεύουσα της Αιγύπτου κατά την 11η Δυναστεία του Μέσου Βασιλείου και τη 18η του Νέου Βασιλείου. Εδώ, όπως αναφέρθηκε, εντοπίστηκαν τοιχογραφίες που απεικονίζουν Μινώιτες (δες σελ. 40).

Όλα αυτά αποκαλύπτουν πλούσιες και πολύμορφες σχέσεις των δύο περιοχών και μάλιστα σχέσεις διπλής κατεύθυνσης. Σε ό,τι αφορά τους Μινώιτες, δεν εξήγαν στην Αίγυπτο μόνο τα περίτεχνα ασημένια κωνικά ρυτά που αναγνωρίζονται στις τοιχογραφίες και άλλα σε σχήμα κεφαλής ταύρου. Εξήγαν και άλλα περιζήτητα είδη που δεν τα προμηθεύονταν μόνο από την Κρήτη, αλλά από αλλού (π.χ. τάλαντα χαλκού, ελεφαντόδοντο). Συμμετείχαν, με άλλα λόγια, στο διαμετακομιστικό εμπόριο προς την Αίγυπτο.

Τοιχογραφία ζωγραφισμένη με μινωική τεχνική και ύφος. Απεικονίζει νεκρό σε πλοίαριο από πάπυρο να ψαρεύει με αγκίστρι και να κυνηγεί πουλιά. Προέρχεται από τον τάφο του Ναχτ, στο Σεΐχ Αμπντ ελ Γκούρνα, και χρονολογείται στη 18η Δυναστεία (περ. 1410 π.Χ.).

Τα προγεφυρώματα στις συροπαλαιστινιακές ακτές

Η περιοχή αυτή –που ταυτίζεται σε ένα βαθμό με την αρχαία Φοινίκη– έγινε από πολύ νωρίς κρίσιμο εμπορικό σταυροδρόμι: οριοθετεί από τα ανατολικά τη Μεσόγειο, έχει δυτικά της την Κύπρο, βόρεια συνορεύει με τη Μικρά Ασία και, μέσω του Ευφράτη, επικοινωνεί με τη Μεσοποταμία.

Στο βόρειο τμήμα της ακτής αυτής βρισκόταν η Ουγκαρίτ, μια κοσμοπολίτικη πόλη που άκμασε κατά τη 2η χιλιετία π.Χ. και ήταν χτισμένη στο λόφο που σήμερα λέγεται Ρας Σάμρα. Η μινωική παρουσία φαίνεται πως ήταν εδώ πολύ σημαντική και οι κρητικές εγκαταστάσεις που αποκαλύφθηκαν θυμίζουν περισσότερο αποικία παρά απλό εμπορικό σταθμό. Ίσως, μάλιστα, η Κύπρος να ήταν ενδιάμεσος σταθμός των Μινωιτών στους πλόες τους προς την Ουγκαρίτ κι αυτή το εφελθιρό τους για την προσέγγιση όχι μόνο της συροπαλαιστινιακής ακτής αλλά και της ενδοχώρας.

Νοτιότερα, μεταξύ Τρίπολης και Βυρηντού βρίσκεται η αρχαία πόλη Βύβλος. Στα θεμέλια ενός ναού στη Βύβλο βρέθηκε θησαυρός από περίτεχνα ασημένια σκεύη μινωικού τύπου, παρόμοιος με εκείνον που βρέθηκε στην αιγυπτιακή θέση Tod.

Άγαλμα του Αμένοφι Β' κατασκευασμένο από σχιστόλιθο (Αιγυπτιακό Μουσείο, Κάιρο)

Λεπτομέρεια στήλης από την πόλη Ουγκαρίτ, στην οποία απεικονίζεται ο θεός Βάαλ σπλισμένος με ρόπαλο και φυλλωτό δόρυ. Η κομψή μορφή του δείχνει σαφή επίδραση από την αιγυπτιακή τέχνη (19ος-18ος αι. π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

ΣΤΙΣ ΟΧΘΕΣ ΤΟΥ ΕΥΦΡΑΤΗ

Η κεφαλή του ταύρου ήταν αγαπημένο θέμα των Μινωιτών καλλιτεχνών. Στην εικόνα, πλήρη κεφαλή ταύρου από τη Βύβλο (3η χιλιετία π.Χ., Εθνικό Μουσείο, Βυρπητός).

Εκατοντάδες χιλιόμετρα μακριά από την ανατολική ακτή της Μεσογείου, στις όχθες του μέσου Ευφράτη, βρίσκεται το Μάρι. Υπήρξε μία από τις σημαντικότερες πόλεις της αρχαίας Μεσοποταμίας και έδρα μιας δυναστείας που κυριάρχησε επί τρεις αιώνες στην περιοχή.

Το Μάρι ήταν χτισμένο σε στρατηγικό σημείο και υπήρξε σταυροδρόμι των εμπορικών οδών που συνέδεαν τον Περσικό κόλπο με τις ανατολικές ακτές της Μεσογείου, την Ασσυρία, τη Μεσοποταμία και την Ανατολία. Αγαθά όπως ξύλο, κασσίτερος και πέτρα μεταφέρονταν μέσω της πόλης, αποφέροντάς της -λόγω των φόρων που εισέπραττε- μεγάλο πλούτο.

Κείμενα του 18ου αι. π.Χ. από αυτόν τον μακρινό τόπο αναφέρονται στην Καρταγα, την Κρήτη, και στα αγαθά που έφταναν στις «αγορές» του απ' αυτήν. Κάποια είχαν τη μορφή «δώρων» κι άλλα ήταν εμπορεύματα (όπλα, υφαντουργικά προϊόντα, κεραμικά, σανδάλια κ.ά.), που προορίζονταν για τη Συρία και την άνω Μεσοποταμία. Από τα ίδια κείμενα πληροφορούμαστε ότι η Καρταγα φημιζόταν για τα αγγεία της.

Υπολείμματα μινωικής τοιχογραφίας μέσα σε ένα μινωικό ανάκτορο της Παλαιοανακτορικής περιόδου (περ. 1700 π.Χ.) εντοπίστηκαν από Γερμανούς αρχαιολόγους και στην κεντρική Συρία, στην αρχαία πόλη Κάτνα (Qatna), που βρίσκεται μερικά χιλιόμετρα δυτικά της Παλμύρας και αρκετά χιλιόμετρα βόρεια από τη Δαμασκό, και υπήρξε το μεγαλύτερο και ισχυρότερο βασίλειο της Συρίας κατά τη 2η χιλιετία π.Χ.

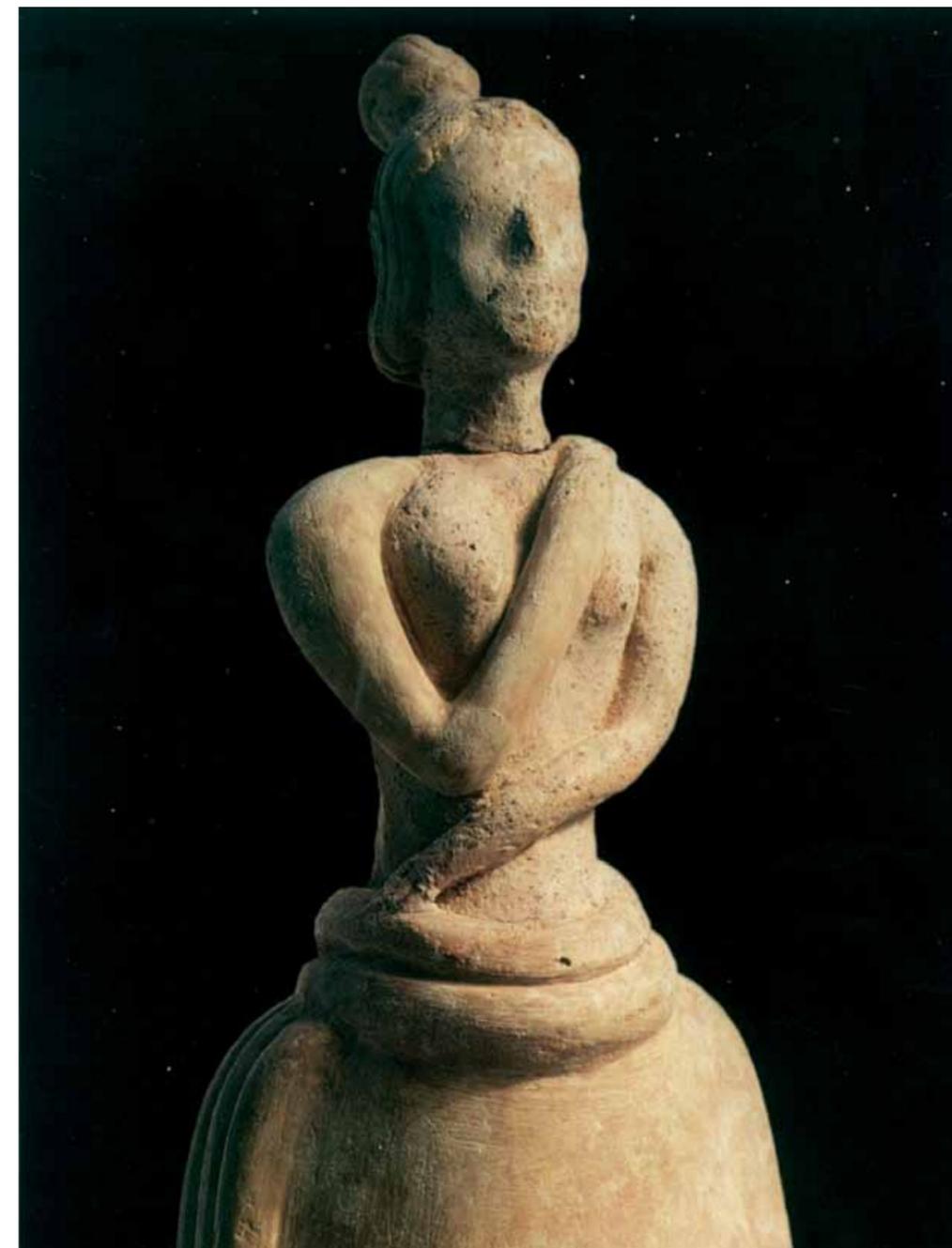

Χάρτης της συροπαλαιστινιακής ακτής όπου, μεταξύ άλλων, φαίνονται και οι πόλεις στις οποίες υπήρχε μινωική παρουσία.

Ακόμη πιο νότια, στο σημερινό Ισραήλ, βρίσκεται το Ελ Κάμπρι, όπου αποκαλύφθηκαν δάπεδα που η κατασκευή τους σχετίζεται με τους Μινωίτες.

Ευρήματα που τη συνδέουν με τους Μινωίτες έχουν εντοπιστεί και στην Ασκάλωνα (ή Άσκελον), την παραθαλάσσια πόλη των Φιλισטיών που βρίσκεται νότια του Τελ Αβίβ, στην περιοχή της Γάζας. Συγκεκριμένα, έχουν βρεθεί τμήματα κεραμικών με μορφή αιγαιακής γραφής -ένα κράμα κυπρομινωικής Γραμμικής Α-, η οποία συνδέει τους Φιλιστίους με τους Μινωίτες. Τα κεραμικά αυτά πρέπει να ήταν δοχεία αποθήκευσης που έφτασαν από την Κύπρο ή την Κρήτη γύρω στα 2000 π.Χ. (περιοδικό *The Israel Exploration Journal*, 3/2007).

Να θυμίσουμε ότι, σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, οι Σημίτες γείτονες των Φιλιστιών τους αποκαλούσαν Καφθορίμ, επειδή προέρχονταν από την Καφθόρ. Σε κείμενα της Βίβλου, ως Kaftor αναφέρεται η Κρήτη, ενώ άλλοι λαοί την αποκαλούσαν Καρταγα ή Καρταγου. Μερικοί επιστήμονες θεωρούν ότι οι λέξεις αυτές, όπως και η λέξη Κεφτιού, έχουν τη ρίζα τους στη βαβυλωνιακή λέξη κέπτω (= τοξότης)· άρα Κεφτιού και Καρταγα σημαίνει χώρα των τοξοτών και συνδέεται με το ότι η Κρήτη φημιζόταν για τους τοξότες της (*Το Βήμα*, 12/8/2007).

Ειδώλιο γυμνόστηθης γυναίκας σε στάση προσευχής. Προέρχεται από το Πισκοκέφαλο Σητείας και χρονολογείται στην Παλαιοανακτορική περίοδο (περ. 1800 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Λεπτομέρεια λίθινου ρυτού με παράσταση ιερού κορυφής. Προέρχεται από την Αίθουσα Τελετουργιών του ανακτόρου της Ζάκρου και χρονολογείται στα 1500-1450 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Στα Δωδεκάνησα και στη Μικρά Ασία

Ένα άλλο κοντινό προς την Κρήτη νησιωτικό σύμπλεγμα είναι τα Δωδεκάνησα, τα οποία ενδιέφεραν τους Μινωίτες διπλά: και ως ζωτικός χώρος ανταλλαγών και εμπορίου αλλά και ως στρατηγικό προγεφύρωμα προς τα μικρασιατικά παράλια (Κνίδος, Ιασός, Μίλτος κ.ά.), το ανατολικό Αιγαίο (Λήμνος και Σαμοθράκη) και την Τρωάδα, ειδικά από την ανατολική Κρήτη, τη Ζάκρο και το Παλαίκαστρο.

Έτσι, βλέπουμε τον Διόδωρο τον Σικελιώτη να αναφέρει ότι οι πρώτοι κάτοικοι της Καρπάθου ήταν κάποιοι που συμμετείχαν σε εκστρατεία του Μίνωα, την εποχή που ήταν ο πρώτος Έλληνας θαλασσοκράτορας (Διόδωρος Σικελιώτης, 5 54). Με τη μαρτυρία του συγκλίνουν και τα αρχαιολογικά ευρήματα, που δείχνουν ότι οι Μινωίτες χρησιμοποιούσαν την Κάρπαθο και την Κάσο από τα Παλαιονακτορικά ήδη χρόνια, κυρίως όμως κατά τα Νεοανακτορικά.

Ένα ακόμη νησί που επισκέπτονταν οι Κρήτες ήταν η Τήλος, στην οποία έχουν βρεθεί κωνικά κύπελλα μινωικού τύπου.

Όμως, οι πλέον αντιπροσωπευτικές θέσεις που έφτασαν οι Μινωίτες είναι ο λόφος των Σεραγιών στην Κω, όπου επίσης βρέθηκαν πολλά κωνικά κύπελλα μινωικού τύπου, και τα Τριάντα της Ρόδου (η σημερινή Ιαλυσός). Και στις δύο περιπτώσεις μάλλον επρόκειτο για αποικίες, που είχαν ιδρυθεί εξ αρχής από Μινωίτες. Κι αν στην Κω τα ευρήματα είναι λίγα, διότι κάλυψε το χώρο ο μεταγενέστερος οικισμός, τα ευρήματα στα Τριάντα είναι πιο πλούσια και καθιστούν τον εκεί οικισμό, μαζί με το Καστρί των Κυθήρων, τις πλέον αντιπροσωπευτικές μινωικές αποικίες.

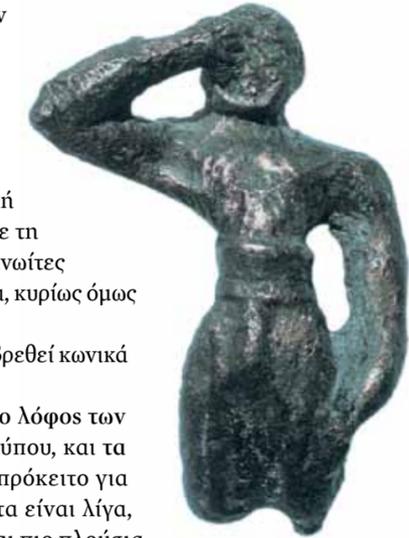
Στα Τριάντα, μια θέση κοντά στη θάλασσα, που ελέγχει τη γειτονική εύφορη πεδιάδα, ανασκάφηκε κεραμική με έντονα μινωικά χαρακτηριστικά και οικισμός που θυμίζει εκείνους των Μαλίων και του Παλαίκαστρου ως προς τη διάρθρωση των συνοικιών.

Η Ρόδος συνδέεται επίσης με την Κρήτη με το μύθο του Κατρέα και του Αλθαιμένη (δες σσ. 75-76), καθώς και με το ιερό που ίδρυσε ο δεύτερος στην κορυφή του όρους Αττάβυρος. Πρόκειται για ένα ακόμη ιερό κορυφής, που έχει οπτική επαφή με την Κρήτη, άρα είχε σημαντικό ρόλο στη ναυσιπλοΐα της εποχής.

Στην απέναντι μικρασιατική πλευρά, τα πιο ενδιαφέροντα ευρήματα έχουν αποκαλυφθεί στην Ιασό και στη Μίλτο, δύο θέσεις κρίσιμες για την επικοινωνία με την Καρία.

Στη Μίλτο, που συνδέεται με την Κρήτη με αρκετούς μύθους (δες σελ. 77), έχουν αποκαλυφθεί άφθονα μινωικά ευρήματα, όπως πλινθόκτιστοι βωμοί, τμήματα κεραμικών από την Κρήτη ή από τοπικό εργαστήριο, τμήματα τοιχογραφιών που εικονίζουν εξωτικά τοπία με άνθη παπύρου, κρίνα και μυθικά όντα όπως οι γρύπες, καθώς και περόνες με Γραμμική Α. Τα περισσότερα ευρήματα προέρχονται από το κεντρικό τμήμα οικισμού που χρονολογείται περίπου στα 1700 π.Χ. και αναπτύσσεται γύρω από χώρο λατρείας κρητικού τύπου. Τα μεγάλα κτήρια αποθήκευσης που αποκάλυψε η αρχαιολογική σκαπάνη δείχνουν ότι εδώ υπήρχε μια μινωική αποικία ή τουλάχιστον σημαντικός εμπορικός σταθμός.

Κάτι τέτοιο είναι αναμενόμενο, μιας και η Μίλτος βρίσκεται στις εκβολές του ποταμού Μαΐανδρου, σε κρίσιμη θέση για το εμπόριο των μετάλλων (χαλκός, άργυρος, χρυσός) στα οποία ήταν πλούσια η ενδοχώρα.

Χάλκινο μινωικό ειδώλιο λάτρεως (17ος αι. π.Χ.). Βρέθηκε στο σπήλαιο Δασκαλειό, στο Βαθύ της Καλύμνου, και σχετίζεται πιθανότατα με τη λατρευτική χρήση του σπηλαίου κατά την περίοδο αυτή.

Χάλκινο ειδώλιο λατρεύτριας κρητικού τύπου που χρονολογείται στον 17ο αι. π.Χ. Βρέθηκε, μαζί με άλλα δύο ειδώλια του ίδιου τύπου, έξω από κτήριο στο κεντρικό τμήμα της αρχαίας πόλης Τριάντα (Αρχαιολογικό Μουσείο Ρόδου).

ΟΙ ΔΡΟΜΟΙ ΤΗΣ ΔΥΣΗΣ

Ένα πλήθος δεδομένων, μυθολογικών αλλά και αρχαιολογικών, δείχνουν ότι οι ατρόμητοι Μινωίτες θαλασσοπόροι στράφηκαν και προς τη δυτική πλευρά της Μεσογείου. Άλλοτε παραπλέοντας τις ακτές και άλλοτε διασχίζοντας την ανοικτή θάλασσα.

Η Ιθάκη, ένα σημαντικό εμπορικό κέντρο της Εποχής του Χαλκού, υπήρξε σημείο αναφοράς για τους Μινωίτες. Αυτό μαρτυρούν μινωικό ειδώλιο αλλά και σύμβολα της Γραμμικής Α που είναι χαραγμένο σε αντικείμενο της εποχής, τα οποία βράθηκαν στο νησί.

Ακόμη πιο δυτικά βρίσκονται η Σικελία, όπου υπήρχε πόλη με το όνομα Ηράκλεια Μινώα, οι Λιπάρες νήσοι, όπου βρέθηκαν μινωικά κεραμικά, η Σαρδηνία, όπου εντοπίστηκαν ράβδοι μινωικού χαλκού, και η Μάλτα, όπου βρέθηκαν όπλα και θραύσματα μινωικών αγγείων.

Ως πού έφτασαν οι Μινωίτες;

Το τελευταίο διάστημα, βλέπουν το φως της δημοσιότητας διάφορες εργασίες γύρω από τα θαλάσσια ταξίδια των Μινωιτών. Στη συντριπτική τους πλειοψηφία, δεν γίνονταν αποδεκτές από την επιστημονική κοινότητα.

Θα ήταν, λοιπόν, παράτολμο να τις υιοθετήσουμε άκριτα. Τις καταγράφουμε, όμως, μαζί με τα στοιχεία που προσκομίζουν, για να έχει ο αναγνώστης μια εικόνα της συζήτησης – ίσως και του πώς εξάπτουν τη φαντασία οι ναυτικές επιδόσεις των Μινωιτών.

Μερικά τέτοια στοιχεία βρίσκουμε στο βιβλίο του Νορβηγού Sven Bucholtz με τίτλο *The Rise of Bronze Age Society*, που κάνει λόγο για ένα βράχο στην πόλη Κόνγκκομπεργκ ο οποίος έχει χαραγμένα που θυμίζουν τη μινωική Γραμμική Α. Αν' αυτά μπορεί να «αποκρυπτογραφηθεί» η φράση «μαλακός και καθαρός».

Τι μπορεί να ζητούσαν οι Μινωίτες στην τόσο μακρινή Νορβηγία; Η πληροφορία ότι η μικρή πόλη, που βρίσκεται 80 χλμ. δυτικά του Όσλο, ήταν γνωστή από την Εποχή του Χαλκού για τα ορυχεία αργύρου -και μάλιστα αργύρου καθαρού, που δεν ήταν αναμεμιγμένος με μόλυβδο και γυάλιζε- είναι σημαντική για το τι πρόσφερε το Κόνγκκομπεργκ. Οι Μινωίτες, από την άλλη, ήταν κατά τον Bucholtz οι ικανότεροι έμποροι της Μεσογείου την

Εποχή του Χαλκού. Μία από τις ειδικότητές τους ήταν το εμπόριο των μετάλλων – χρυσού, αργύρου, χαλκού και κασσίτερου. Εκείνη την εποχή, μάλιστα, η αξία του αργύρου ήταν διπλάσια απ' αυτήν του χρυσού. Επιπλέον, η Κύπρος και τα χαλκοφόρα κοιτάσματά της δεν αρκούσαν για να καλυφθούν οι ανάγκες των φαραώ. Να, λοιπόν, τι οδήγησε τους Κρήτες της εποχής στον παγωμένο Βορρά.

Όμως πώς έφτασαν τόσο μακριά; «Η κατασκευή των πλοίων τους», συνεχίζει ο Bucholtz, «ήταν πολύ προχωρημένη. Επειδή τα πλοία ήταν εξοπλισμένα με καρίνα, μπορούσαν να πλέουν κόντρα στον άνεμο. Δεν έχουμε λόγο να πιστεύουμε ότι τα πλοία των Μινωιτών ήταν κατώτερα αυτών που είχαν οι Βίκινγκς 1.500 χρόνια αργότερα [...] Το μεγαλύτερο πλοίο των Βίκινγκς είχε μήκος 25 μέτρα [...] Τα μινωικά πλοία ήταν μοναδικά στον κόσμο όσον αφορούσε την πλοιομότητα. Αυτό ήταν μία από τις πιο σημαντικές αιτίες της κυριαρχίας της Κρήτης στους Ωκεανούς, ακόμη και για τη σταθερότητα της ναυτικής αυτοκρατορίας των Μινωιτών».

Και καταλήγει: «Δεν θα εκπλαγώ αν μάθω από μελλοντικές έρευνες ότι οι Μινωίτες ήταν μάλιστα στην Αμερική 3000 χρόνια πριν από τον Κολόμβο!»

Πλοίο των Βίκινγκς

Στη διαίσθησή του Bucholtz, αλλά και στο ερώτημα πού εύρισκαν τις τεράστιες ποσότητες μετάλλων που εμπορεύονταν οι Μινωίτες προσπαθεί να απαντήσει ο συγγραφέας Γκάβιν Μένζις (Gavin Menzies), πρώην αξιωματικός του πολεμικού Ναυτικού της Βρετανίας, στο βιβλίο με τίτλο *The Lost Empire of Atlantis*.

Θα τον δούμε, λοιπόν, να μας θυμίζει ότι το αρχαιότερο πλοίο των Βίκινγκς (hjørtspring) έχει τη μορφή των πετρόγλυφων μινωικών караβιών· να υποστηρίζει ότι οι Μινωίτες έφτασαν ως τη Βόρεια Αμερική, την Υεμένη, την Ινδία και την Κεϋλάνη, όπου τα έπη *Sangam* και *Tamil* μιλούν ακόμη «για τα υπέροχα πλοία των Ελλήνων που φέρνουν χρυσό και φεύγουν φορτωμένα πιπέρι...»· αλλά και να εστιάζει στην κάμπια των φύλλων του καπνού που βρέθηκε στη Θήρα, όταν είναι γνωστό ότι ο καπνός εισιόχθη στην Ευρώπη από την Αμερική κατά τον 16ο αι. μ.Χ. (αναλυτικά, Τα Νέα, 17/2/2010 και Το Βήμα, 8/4/2012). Θα τον δούμε, επίσης, να αναφέρει ότι μινωικά πλοία είχαν ξανοιχτεί στα ανατολικά του Ατλαντικού ωκεανού, εξερεύνησαν τις παράκτιες περιοχές της Ισπανίας, της Γαλλίας, της Βρετανίας, της Ιρλανδίας και πιθανώς της Γροιλανδίας ψάχνοντας για κοιτάσματα μετάλλων. Κι ακόμη ότι μετέφεραν κασσίτερο από την Ισπανία και τη Βρετανία ήδη από το 2350 π.Χ., όπως προκύπτει από το αρχείο του βασιλιά Σάργκον των Ακκαδιών!

Τα υπερπόντια ταξίδια των Μινωιτών, σύμφωνα με τον Μένζις, τους επέτρεψαν να κατασκευάσουν χάλκινα πριόνια ενισχυμένα με κασσίτερο. Τέτοια κρητικά πριόνια χρησιμοποίησαν οι Αιγύπτιοι, για να κόψουν τους ογκόλιθους των πυραμίδων.

Αυτό που εντυπωσιάζει πιο πολύ -και ίσως οδηγεί σε αναθεώρηση πολλών από αυτά που ξέρουμε ως τώρα- είναι η αναφορά του για τα ταξίδια των Μινωιτών στη Βόρεια Αμερική, με αντικείμενο και πάλι την αναζήτηση χαλκού.

Στις ακτές της λίμνης Σουπίριον, μεταξύ Μίσιγκαν των ΗΠΑ και Καναδά, μας λέει ο Μένζις, έχουν εντοπιστεί εκατοντάδες ανοικτά ορυχεία από τα οποία έχουν εξαχθεί τεράστιες ποσότητες χαλκού μεταξύ 2470 και 1050 π.Χ. Στις ίδιες ακτές έχουν βρεθεί περίπου 1.200 μινωικά ευρήματα, μεταξύ των οποίων και πέτρες χαραγμένες με τρόπο που θυμίζει τους Μινωίτες. Επιπλέον, τα πρώτα στοιχεία μη ινδιάνικης εξόρυξης χαλκού βρέθηκαν κοντά σε ένα χωριό που ονομάζεται... Laurium (Λαύριο;)!

Ένα ακόμη εντυπωσιακό τεκμήριο που προσκομίζει είναι τα ευρήματα του μιτοχονδριακού DNA, που δείχνουν μεγάλες ομοιότητες μεταξύ των Κρητών και των Ινδιάνων που ζουν γύρω από τη λίμνη, στα αμερικανοκαναδικά σύνορα.

Η επιστήμη που μελετά τα ωκεάνια ρεύματα, τα οποία ο Όμηρος περιέγραφε ως *βαθύρρο* και *βαθυδίνη*, μας δίνει απαντήσεις και σε ένα ακόμη ερώτημα: πώς ταξίδεψαν τόσο μακριά οι Κρήτες της 2ης χιλιετίας π.Χ. Ο ομότιμος καθηγητής Γεωλογίας του Πανεπιστημίου Αθηνών και μέλος του Κεντρικού Αρχαιολογικού Συμβουλίου Ηλίας Μαριολάκος είναι αποκαλυπτικός: «Το ρεύμα του Κόλπου του Μεξικού, το περίφημο Gulf Stream, στριφογυρνά στον Ατλαντικό και διακλαδίζεται σε βρόγχους που εισχωρούν στη Μεσόγειο και στη Βαλτική. Όποιος γνωρίζει αυτές τις υδροτουλίθρες και τοποθετεί κατάλληλα το σκαρί του επάνω τους “πετάει”. Για παράδειγμα, ο Πλούταρχος αποφαίνεται πως ένα σκαρί σαν την “Αργώ” μπορούσε να διανύσει τα 900 χλμ. της απόστασης Βρετανίας-Ισλανδίας σε 5 ημέρες (4-5 μίλια/ώρα)» (Το Βήμα, 8/4/2012).

Ομοίωμα του μινωικού πλοίου που απεικονίζεται στην «Τοιχογραφία του Στόλου», (Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος, Πειραιάς).

Ο Μένζις υπολόγισε ότι ένα πλοίο σαν αυτό που απεικονίζεται στην «Τοιχογραφία του Στόλου» έχει μήκος 56 μέτρα – δηλαδή, υπερδιπλάσιο από το μήκος που είχε η «Σάντα Μαρία» του Κολόμβου. Με ένα τέτοιο πλοίο, υποστηρίζει, οι Μινωίτες είχαν φτάσει στις μεγάλες λίμνες του Καναδά για να μεταφέρουν τον καθαρό χαλκό της περιοχής (εφημ. Πατρίς, 6/12/2010). Στην εικόνα, σφραγιδόλιθος από στεατίτη με παράσταση πλοίου με ιστίο (2100-1580 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, 588).

ΤΑ ΠΛΟΙΑ ΤΩΝ ΜΙΝΩΙΤΩΝ

Οι πρόγονοι των μινωικών πλοίων

Τα ποταμόπλοια, που ταξίδευαν στον Τίγρη και στον Ευφράτη της Μεσοποταμίας ή στον Νείλο, στην Αίγυπτο, βοήθησαν να αναπτυχθούν σημαντικοί πολιτισμοί κατά μήκος των ποταμών και έκαναν αυτούς τους ποταμούς δρόμους επικοινωνίας.

Η πλεύση γινόταν αρχικά με λέμβους και αργότερα με φουσκωμένους ασκούς, ενωμένους μεταξύ τους. Τα πλεύσιμα αυτά κατέβαιναν βαρυφορτωμένα ακολουθώντας το ρεύμα του ποταμού και μετά, αφού ξεφορτώναν, το φορτίο μεταφερόταν με ζώα στην ενδοχώρα.

Με αυτήν την έννοια, η ιστορία των πλοίων στον Νείλο μοιάζει να είναι η ιστορία μιας εσωτερικής θάλασσας.

Οι ανάγλυφες παραστάσεις αιγυπτιακών πλοίων στις πρώτες πυραμίδες τα παρουσιάζουν κατασκευασμένα από δέσμες παπύρου, ενωμένες μεταξύ τους. Τα πλεύσιμα αυτά είναι σχεδόν όμοια με τις σχεδίες της Μεσοποταμίας, που είχαν ανασκωμένη την πλώρη και την πρύμνη και επίπεδη βάση, για να αποφεύγουν τις συγκρούσεις μεταξύ τους και να μπορούν να διασχίζουν χωρίς ζημιές τα έλη, αγγίζοντας τις ρηχές όχθες.

Με την πάροδο του χρόνου και χάρη στις ναυπηγικές τελειοποιήσεις, τα καλάμια θα αντικατασταθούν με ξύλινα μαδέρια από ουκομουριές ή ακακίες -υλικά που προέρχονται από την Ανω Αίγυπτο- είτε από κέδρο του Λίβανου.

Τα πρώτα ξύλινα πλεύσιμα (καράβια), συναρμολογημένα από συμπαγή καθρόνια και με τα άκρα τους ανασκωμένα, μοιάζουν με βάρκες και απεικονίζονται:

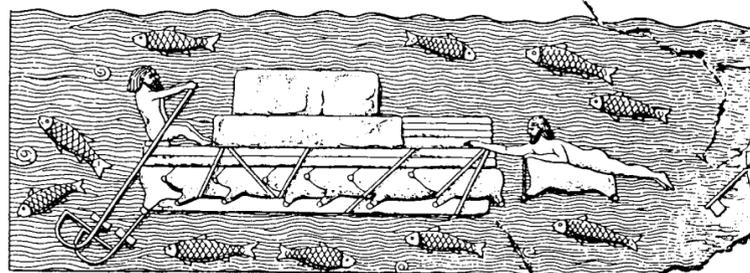
- ▶ Στους τοίχους των αιγυπτιακών τάφων.
- ▶ Σε σκηνές κυνηγιού ή ψαρέματος.
- ▶ Πολλές φορές, σε νεκρικές πομπές για τη μεταφορά των νεκρών στην τελευταία τους κατοικία.

Τα πλοία αυτά δείχνουν να πλέουν εύκολα στον ποταμό. Είναι το σύστημα του ανέμου που τα βοηθάει, καθώς ανεβαίνουν τον Νείλο. Ενώ, προς την αντίθετη κατεύθυνση, αφήνονται στο ρεύμα και σπάνια χρειάζονται σειρές κουπιών για την προώθηση. Με τα ίδια σκάφη γίνονταν και οι μεταφορές διάφορων αγαθών. Ο Νείλος το επιτρέπει κι έτσι μέσω της υδάτινης «λεωφόρου» του μεταφέρονται μέταλλα, χρυσός και πολύτιμοι λίθοι.

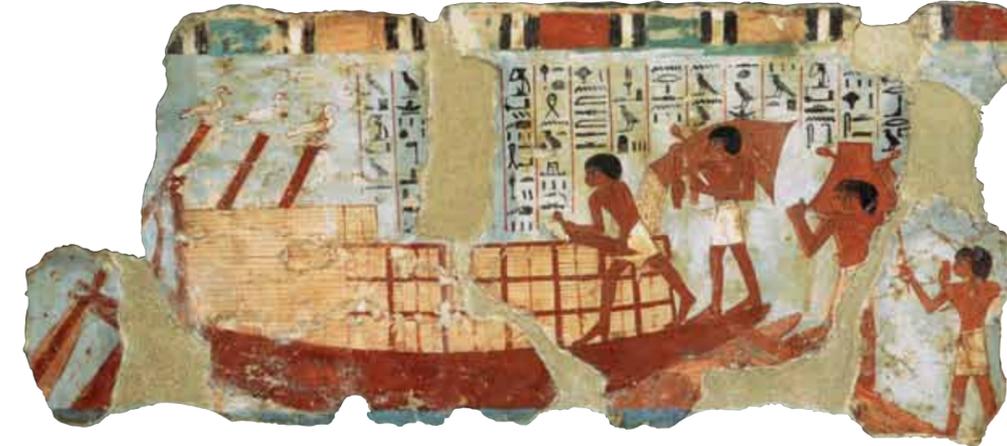
Από το χάραμα σχεδόν της αιγυπτιακής ιστορίας, αρχίζουν τα ταξίδια από την Αίγυπτο προς τα παράλια της Φοινίκης. Στα μέσα της 3ης χιλιετίας π.Χ., ένας αληθινός στόλος ενώνει τη Βύβλο με τα λιμάνια του Δέλτα του Νείλου. Τα πλοία, όμως, τα γνωστά ως αιγυπτιακά, πιθανόν να τα είχαν κατασκευάσει οι Χαναναίοι, οι πρόγονοι των Φοινίκων, που ήταν λαός ναυτικός, σε αντίθεση με τους Αιγύπτιους, που είχαν πάντα την τάση να μένουν στον τόπο τους.

Ένας πίνακας από τις Θήβες της Αιγύπτου, που χρονολογείται χίλια χρόνια αργότερα, δείχνει

Ανάπτυγμα κυλινδρικής σφραγίδας από τη Μεσοποταμία με απεικόνιση αμφίκυρτου πλοίου, περ. 2300 π.Χ. (Βρετανικό Μουσείο, Λονδίνο)

Σχέδιο ανάγλυφου από το παλάτι του Sennacherib (704-681 π.Χ.) στη Νινευί με σχέδια από φουσκωμένα ασκιά

Τοιχογραφία με παράσταση πλοίου από τον τάφο του Ουψου. Αίγυπτος, Νέο Βασίλειο (περ. 1450 π.Χ., Μουσείο Λούβρου, Παρίσι).

Χαναναίους με τα χαρακτηριστικά τους ενδύματα, να ξεφορτώνουν στην Αίγυπτο εμπορεύματα της χώρας τους από πλοία που είχαν ναυπηγήσει οι ίδιοι. Τα πλοία τους είναι ιστιοφόρα, του λεγόμενου αιγυπτιακού τύπου, με τα άκρα υπερυψωμένα σχεδόν σε ορθή γωνία, χωρίς καρίνα· δηλαδή, πλοία συνηθισμένα για ρότες ποταμών, που όμως δεν μπορούν να τα βγάλουν πέρα με τους κινδύνους της ανοιχτής θάλασσας (Σπαθάρη, σσ. 21-22).

3η χιλιετία: Οι Έλληνες τολμούν!

Την Εποχή του Χαλκού, την 3η χιλιετία π.Χ., οι Έλληνες ναυτικοί θα τολμήσουν να διαπλεύσουν τις ανοιχτές θάλασσες και να έρθουν σε επαφή με τους άλλους λαούς της μεσογειακής λεκάνης. Τότε θα εμφανιστεί ένας νέος τύπος πλοίου, που γεννήθηκε μέσα από τις περιπέτειες των λαών του Αιγαίου. Αυτός ο τύπος ήταν αποτέλεσμα πείρας.

Το αιγαιοπελαγίτικο αυτό καράβι, με κουπιά και καρίνα, η οποία ενισχύει το σκάφος όταν συγκρούεται με τα κύματα και του δίνει, καθώς βυθίζεται στο νερό, περισσότερη ευστάθεια και καλύτερη αντίσταση, είναι ο απευθείας πρόγονος των φοινικικών, των ελληνικών και των ρωμαϊκών πλοίων.

Αυτός ο τύπος θα μπορούσαμε να πούμε ότι ήταν το πρώτο μεταγωγικό πλοίο, πραγματικά προσαρμοσμένο στη θάλασσα. Είναι το πλοίο που θα επιταχύνει τη διάδοση του ελληνικού πολιτισμού.

Την εποχή εκείνη, δύο ήταν οι περιοχές όπου ναυπηγούσαν καράβια και ζούσαν οι ναυτικοί, ήδη από τα πανάρχαια χρόνια: α) Η ακτή του Λιβάνου και β) τα νησιά του Αιγαίου.

Όπως ήταν επόμενο, αυτά τα καράβια έγιναν φορείς για τη μετάδοση του πολιτισμού, των ιδεών και του τρόπου ζωής της μιας περιοχής στην άλλη, και «όχημα» για τη μεταφορά και την ανταλλαγή προϊόντων. Και ενώ η Αίγυπτος γινόταν εσωστρεφής και σιγά-σιγά, όλο και περισσότερο, κλεινόταν στον εαυτό της, άλλοι λαοί στρέφονταν προς τη θάλασσα. Ήταν η εποχή των ταξιδιών και της ανταλλαγής προϊόντων. Στα χρόνια αυτά (Πρώιμη Εποχή του Χαλκού), ορισμένες περιοχές στο Αιγαίο αναπτύσσονται περισσότερο, καθώς διεξάγουν το εμπόριο μέσω των θαλάσσιων δρόμων, ανταλλάσσοντας τα μεταλλεύματά τους.

Η ΒΟΗΘΕΙΑ ΤΟΥ ΘΕΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΟΝ ΑΛΛΟ ΚΟΣΜΟ

Λεπτομέρεια από τη λίθινη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας. Στη δεξιά πλευρά της μίας μακράς πλευράς, απεικονίζονται δύο άντρες ντυμένοι με δέρματα ζώων που προσφέρουν ζώα κι ένας τρίτος που προσφέρει ένα ημικυκλικό σκάφος σε μια μορφή που στέκεται μπροστά από ένα ναόμορφο κτήριο και δίπλα σε βαθμιδωτό βωμό και δέντρο. Η μορφή αυτή μάλλον συμβολίζει τον θεοποιημένο νεκρό. Το πλοιάριο δεν έχει κατάρτι, κουπί και τιμόνι, και έχει σχήμα μισοφέγγαρου (1350-1300 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Παρά την τόλη και την πείρα των Μινωιτών θαλασσοπόρων, τα μακρινά ταξίδια δεν παύουν να είναι γι' αυτούς επικίνδυνα. Ο ναυτιλλόμενος αισθάνεται πάντοτε τη δύναμη και τους κινδύνους της θάλασσας. Γι' αυτό, από τα πανάρχαια χρόνια που ξανοίχτηκε στη θάλασσα, ζητά τη βοήθεια των θεών.

Σχετικά με τη βοήθεια που ζητούσαν από τον Θεό οι προϊστορικοί ναυτικοί, ώστε να προστατεύει αυτούς και το πλεούμενό τους από τις άγριες καιρικές συνθήκες, μπορούμε να πούμε το εξής: και οι σημερινοί μας ναυτικοί, καπεταναίοι και πλήρωμα, παρά τα πιο εξελιγμένα πλοία τους, δέονται σε δύσκολες στιγμές της θαλάσσιας ζωής τους. Γι' αυτό σε όλα τα ελληνικά νησιά, οι εκκλησίες μας είναι γεμάτες με τάματα στην Παναγία και, κυρίως, στον Άγιο Νικόλαο, που τον θεωρούν προστάτη της ναυτιλίας μας.

Και κάτι ακόμη αξιοσημείωτο: Το καράβι, που είναι μέσο μεταφοράς και επικοινωνίας, γίνεται σύμβολο στη λατρεία και παίζει ρόλο ακόμη και για τη μεταθανάτια ζωή.

Στους αιγυπτιακούς τάφους, ένα καράβι βοηθάει το νεκρό να διασχίσει τους ωκεανούς του άλλου κόσμου.

Στους Έλληνες, παρόμοια, μια βάρκα του ψυχοπομπού Ερμή περνάει τους νεκρούς στην άλλη άκρη της Αχερουσίας λίμνης, οδηγώντας τους στην είσοδο του Άδην.

Ένα πλοίο που ενώνει στεριές και θάλασσες και αποτελεί τρόπο ζωής, χρησιμοποιείται, δηλαδή, και ως μεταφορικό μέσο των νεκρών στον Κάτω Κόσμο.

Μπορεί να μην ξέρουμε τις μεταφυσικές απόψεις των Μινωιτών, είναι όμως φανερό από αναπαραστάσεις πλοίων σε μινωικά αντικείμενα που συνδέονται με τους νεκρούς ότι οι απεικονίσεις αυτές αντανακλούν κάποια ανάλογη πίστη.

Μας το δείχνει η παράσταση στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας, που αποτελεί εικαστική αφήγηση μιας νεκρικής-ταφικής ιεροτελεστίας. Μας το δείχνουν, επίσης, τα ομοιώματα μικρών πλοίων που βρίσκονται μέσα στους τάφους δηλώνουν το μεταθανάτιο ταξίδι των νεκρών στον Άδην.

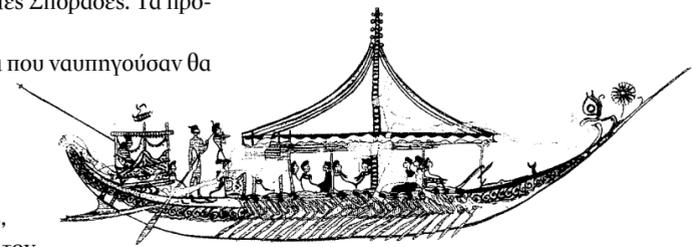
Κιβωτιόσχημη σαρκοφάγος με παράσταση πλοίου, που συμβολίζει τα υπερπόντια ταξίδια του νεκρού. Προέρχεται από το Γάζι της Κρήτης, χρονολογείται στη Μεταανακτορική περίοδο (1300-1200 π.Χ.) και εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου.

Οι ναυτικοί από τα νησιά των Κυκλάδων ταξιδεύουν ως τις ακτές της Μικράς Ασίας, της Κρήτης, αλλά και της ηπειρωτικής Ελλάδας, ανατολικά μέχρι την Τροία και δυτικά μέχρι τις βόρειες Σποράδες. Τα προϊόντα τους φτάνουν ακόμη πιο μακριά(!), στις Δαλματικές ακτές και στη Σικελία.

Οι νησιώτες αυτοί του Αιγαίου θα πρέπει να ήταν έμπειροι ναυτικοί και τα πλοία που ναυπηγούσαν θα είχαν ασφαλώς την ικανότητα να αντιμετωπίσουν τις αντίξοες καιρικές συνθήκες της ανοιχτής θάλασσας. Τα πλοία αυτά απεικονίζονται στα τηγανόσχημα σκεύη που έχουν βρεθεί στο νεκροταφείο της Χαλανδριανής, στη Σύρο.

Στην 3η χιλιετία π.Χ. ανήκουν και πλοιάρια από μολύβδο, που προέρχονται επίσης από τις Κυκλάδες. Έχουν παρόμοιο στενόμακρο σκάφος σε σχήμα πιρόγας, με ψηλή πρύμνη και χαμηλότερη πλώρη. Πολύ περισσότερο, όμως, μοιάζουν με τον τύπο των πλοίων που απεικονίζονται στα τηγανόσχημα σκεύη και με τα πλοία που βρέθηκαν χαραγμένα πάνω σε βράχο στο πρωτοκυκλαδικό ιερό της Κορυφής τ' Αρωνιού στη Νάξο. Τελείως σχηματοποιημένα, έχουν την υπερυψωμένη πρύμνη τόσο μεγάλη, ώστε το μήκος της να φτάνει το μέγεθος του σκάφους, ενώ η χαμηλή πλώρη τους απολήγει σε έμβολο.

Μέσα από αυτή τη διαδρομή, φτάνουμε, πλέον, στα πλοία της μινωικής εποχής.

Το καλύτερα διατηρημένο πλοίο της «Τοιχογραφίας του Στόλου» κατά τον Σπ. Μαρινάτο (Προϊστορικό Μουσείο Θήρας)

Από πού μαθαίνουμε πώς ήταν τα μινωικά πλοία;

Πώς ήταν τα πλοία την εποχή της ακμής του μινωικού πολιτισμού και της θαλασσοκρατίας του; Πλήρεις απαντήσεις σε αυτό το ερώτημα δεν υπάρχουν, μιας και ως τώρα δεν έχουν εντοπιστεί λείψανα από πλοία της εποχής εκείνης. Ακόμη και στα ναυάγια που έχει φέρει στο φως η ενάλια αρχαιολογία, στην Κρήτη (π.χ. νησίδα Ψείρα, στον κόλπο της Μιραμπέλλου) ή σε άλλα σημεία του αιγαιακού χώρου (π.χ. Δοκός), δεν έχουν ανασυρθεί υπολείμματα πλοίων που να μας δίνουν κάποια στοιχεία: μας δίνουν πληροφορίες για τις σχέσεις μεταξύ διάφορων περιοχών, για τα αγαθά που μετέφεραν τα πλοία, για τα σκεύη της εποχής εκείνης – όχι, όμως, για τα πλοία αυτά καθαυτά.

Έτσι, η εικόνα που έχουμε για τα μινωικά καράβια βασίζεται σχεδόν αποκλειστικά σε εικονογραφικές πηγές: στις απεικονίσεις των πλοίων σε σφραγιδόλιθους ή δακτυλιόλιθους, σε τοιχογραφίες (Ακρωτήρι Θήρας), σε σαρκοφάγους (Αγία Τριάδα, Γάζι), σε ομοιώματα (Μόχλος, Παλαίκαστρο) ή σε σκεύη και αγγεία. Μην φανταστείτε ότι αυτές οι απεικονίσεις είναι λίγες. Το αντίθετο: είναι αρκετές (ιδίως σε σφραγιδόλιθους), έτσι ώστε η εικόνα που μας παρέχουν να είναι αρκετά κοντά στην πραγματικότητα.

Αυτό το πλήθος των απεικονίσεων δεν είναι χωρίς σημασία. Δηλώνει ακριβώς τη σημασία που είχαν το πλοίο και τα θαλάσσια ταξίδια για τη ζωή και την ευμάρεια των τότε κατοίκων της Κρήτης και αποτελεί μια σαφή ένδειξη της θαλάσσιας αυτοκρατορίας των Μινωιτών.

Με βάση αυτές τις απεικονίσεις, γίνεται η αναπαράσταση των πλοίων της μινωικής Κρήτης. Εοχάτως, κοντά στο μινωικό μέγαρο του Νήρου Χάνι, αποκαλύφθηκε μεγάλο ναυπηγείο της μινωικής εποχής, που προσθέτει νέα στοιχεία στην εικόνα που έχουμε για τα μινωικά πλοία.

Υπάρχουν, βέβαια, κάποια ερωτήματα πάνω στις απεικονίσεις τους. Τα πλεούμενα που βλέπουμε αντιπροσωπεύουν επακριβώς στα πλοία που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες; Λογικά, όχι. Η δημιουργικότητα και η φαντασία του «καλλιτέχνη» της εποχής σε αρκετές περιπτώσεις αποτύπωσε τα πλοία με κάποια απόκλιση από την πραγματικότητα. Εκτός, όμως, από τη ματιά του καλλιτέχνη, υπάρχει και η διάσταση: η μικρή διάσταση των σφραγίδων θέτει αντικειμενικούς περιορισμούς στην ακρίβεια με την οποία απεικονίζονται τα πλοία σε αυτές· αντιθέτως, η διάσταση των τοίχων της Δυτικής Οικίας στο Ακρωτήρι της Θήρας παρέχει

πολύ περισσότερες δυνατότητες ποίησης απεικόνισής τους. Η έκδοση του Ναυτικού Μουσείου της Ελλάδας σημειώνει: «[...] αυτές οι πηγές [σο. οι σφραγιδολίθοι], λόγω του μικρογραφικού τους χαρακτήρα, δεν διακρίνονται για την ακρίβεια στην απόδοση του θέματος πλοίο. Οι συμβάσεις και οι απλουστεύσεις που χρησιμοποιούν οι καλλιτέχνες θέτουν για τους ερευνητές της αρχαίας ναυπηγικής περισσότερα προβλήματα απ' όσα λύνουν» (Παλούμπης, σελ. 25).

Υπάρχει, ωστόσο, και αντίλογος: όσο κι αν οι απεικονίσεις πλοίων στους μινωικούς σφραγιδολίθους είναι σχηματικές, η επανάληψη ορισμένων στοιχείων προσδίδει σε αυτές σημαντική αξιολογία.

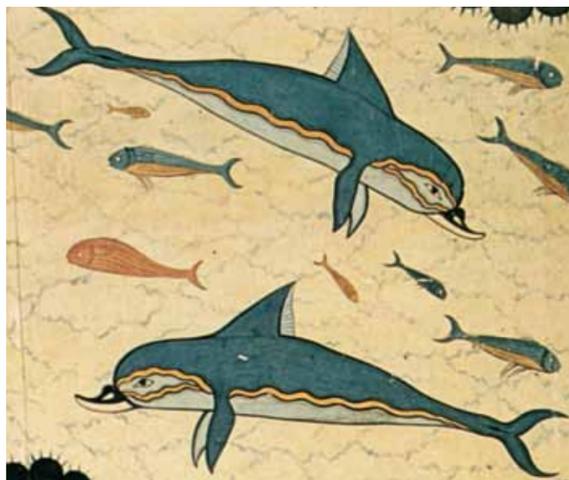

«Σε πολλές παραστάσεις, το πλοίο συνδέεται με τη λατρεία της θάλασσας. Γεγονός πάντως είναι ότι απεικονίζονται και τα πλοία ως μινωικά σύμβολα, μαζί με το δένδρο, τον κίονα, τον διπλό πέλεκυ, τα κέρατα του ταύρου, τους ζωστίρες που δένονται τελετουργικά και κάποιο τερό ζώο -το φίδι, το περιστέρι, τον ταύρο- και τις θεότητες-μητέρες της γης. Ανάλογες παραστάσεις κοσμούν τα μινωικά δακτυλίδια: σκάφη παράξενα, που η πρύμνη τους καταλήγει σε κεφαλή ζώου και στο σκαρί τους φυτρώνει ένα δένδρο, όπως αργότερα στην Αρχαϊκή εποχή διακλαδίζεται κισσός μέσα στο πλοίο του Διόνυσου. Προωθημένα από κάποια δύναμη, τα πλοία αυτά προχωρούν πάνω σε ήρεμα νερά, κοντά σε λόφους, μεταφέροντας σε κάποια τελετή ξεχωριστούς επιβάτες, τέρειες ή άρχοντες καθισμένους κάτω από πολυτελείς τέντες, ενώ τα ξάρτια είναι στολισμένα με γιρλάντες» (Σπαθάρη, σελ. 36).

Μινωικό χρυσό δακτυλίδι-σφραγίδα από το νησί Μόχλος της Κρήτης. Στην ελλειψοειδή σφενδόνη, απεικονίζεται παράσταση ταξιδιού γυναικείας θαλασσινής θεότητας που κάθεται μέσα σε ζωμόμορφο πλοίο (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Ας δούμε ένα δεύτερο ερώτημα: Όλα τα πλοία που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες ανακαλύφθηκαν από τους ίδιους; Και σε αυτό η απάντηση είναι όχι. Κάποιοι τύποι πλοίων προφανώς θα εφευρέθηκαν από άλλους λαούς του Αιγαίου και υιοθετήθηκαν -ίσως και να βελτιώθηκαν- από τους Μινωίτες. Μια τέτοια περίπτωση είναι τα πλοία κυκλαδικού τύπου που χρησιμοποιούσαν για μια ολόκληρη περίοδο, τα οποία έχουν σαφείς ομοιότητες με τα πλοία που βλέπουμε στα τηγανόσχημα σκεύη της Σύρου.

Κι ένας τρίτος προβληματισμός: Οι τύποι των μινωικών σκαφών που μας αποκαλύπτουν τα αρχαιολογικά τεκμήρια είναι οι μόνοι που χρησιμοποιούσαν οι Μινωίτες; Και πάλι η απάντηση είναι λογικά όχι. Θα υπήρχαν ασφαλώς και άλλοι τύποι, ίσως πιο «ταπεινοί», που ακριβώς γι' αυτό δεν είχαν την τύχη να χαραχτούν σε ένα σύμβολο εξουσίας όπως ο σφραγιδολίθος. Αντιθέτως, οι πιο επιβλητικοί τύποι, αυτοί που διέσχισαν τις φουρτουνιασμένες θάλασσες και δάμαζαν τα κύματα, που συνέδεαν λαούς και πολιτισμούς και μετέφεραν εμπορεύματα στα πελάγη -αυτοί, δηλαδή, που απηχούν το μεγαλείο της μινωικής θαλασσοκρατίας και την ισχύ των ηγεμόνων της Κρήτης- είναι εκείνοι που πλέκτρισαν περισσότερο τους καλλιτέχνες της εποχής κι εκείνοι που χαραχτηκαν στους σφραγιδολί-

Λεπτομέρεια από την τοιχογραφία με τα δελφίνια, που στόλιζε το διαμέρισμα της βασίλισσας στο ανάκτορο της Κνωσού (περ. 1600 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

θους. Όπως σημειώνει ο Paul Faure, «ο στόλος αυτός που κυριαρχούσε στο Αιγαίο και άπλωσε το εμπόριό του από τα παράλια της Ασίας ως τα παράλια της Αφρικής και, κατά πάσα πιθανότητα, ως την Ιταλία, ήταν τόσο ποικίλος όσο και ο κρητικός λαός» (Faure, σελ. 250)!

Άλλωστε, μια θαλασσοκρατία όπως η μινωική, δεν θα μπορούσε να στηριχτεί σε ένα είδος πλοίου.

Ειδικά σε ό,τι αφορά τους τύπους των πλοίων, είναι προφανές και κάτι άλλο: Το μινωικό πλοίο δεν έμεινε στατικό· εξελίσσονταν ανάλογα με την εποχή, τα μέσα και τα υλικά ναυπήγησής του, τις τεχνολογικές προόδους της ναυπηγικής και της ναυσιπλοΐας (των ίδιων των Κρητών ή άλλων λαών της Μεσογείου με τους οποίους έρχονταν σε επαφή), το είδος και το σκοπό των ταξιδιών που έκανε, τις θαλάσσιες αποστάσεις που κάλυπτε, τις εμπορικές και πολεμικές ανάγκες.

Η εξέλιξη αυτή, με έναν ορισμένο τρόπο, αποτυπώνεται στα προαναφερθέντα ευρήματα. Ξεκινά -πιθανώς και στην Κρήτη- από τις παυρένιες σχεδίες ή παυρέλλες· συναντιέται από νωρίς με τα πολύκοπα σκάφη που απεικονίζονται στα τηγανόσχημα της Σύρου· περνά μέσα από σκαριά σαν το ομοίωμα πλοίου που εντοπίστηκε στο νησί Μόχλος της Κρήτης (Προανακτορική περίοδος, 2500-1800 π.Χ.) και από τα πλοία με την υπερυψωμένη πρύμνη και το έμβολο, που το πύλινο ομοίωμά του βρέθηκε στο Πλαϊκάστρο Σπείας (τέλος Προανακτορικής περιόδου, 2000-1800 π.Χ.)· συνεχίζει την πορεία της με τα πλοία που απεικονίζονται στο δίσκο της Φαιστού (1700-1620 π.Χ.) και σε πολλούς σφραγιδολίθους και φτάνει στην κορυφαία της στιγμή με τα πλοία που απεικονίζονται στη Δυτική Οικία του Ακρωτηρίου της Θήρας.

Ας δούμε, όμως, πιο αναλυτικά τα τεκμήρια και τις πληροφορίες που μας παραδίδονται για τα μινωικά πλοία, κάνοντας ένα ταξίδι στο χρόνο. Αφετηρία του ταξιδιού μας είναι τα πρώτα πλοία ανοικτής θαλάσσης, που θυμίζουν τα σκάφη των συριανών τηγανόσχημων, και τέρμα είναι τα πλοία της μινωικής ακμής, που βλέπουμε στο Ακρωτήρι της Θήρας. Στη συνέχεια, θα αναφερθούμε σε διάφορες ενδιάμεσες μορφές -από άποψη τύπου και εποχής- πλοίων, οι οποίες έχουν χαραχτεί κυρίως σε σφραγιδολίθους και δακτυλολίθους.

Στα πρότυπα των τηγανόσχημων της Σύρου

Τα μινωικά σκάφη κατά την 3η χιλιετία π.Χ. και στις αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. (Πρώιμη Εποχή του Χαλκού και αρχές της Μέσης Εποχής του Χαλκού) ανήκαν στον ίδιο τύπο με τα κυκλαδικά. Μια εικόνα γι' αυτά τα πλοία μάς δίνουν τα τηγανόσχημα σκεύη της Σύρου, που διασώζουν τις παλαιότερες αναπαραστάσεις ελληνικού πλοίου της εποχής εκείνης.

Τι είναι αυτά τα «τηγάνια», όπως συχνά αποκαλούνται; Είναι πύλινα σκεύη που χρονολογούνται στην Πρωτοκυκλαδική II περίοδο (2800-2300 π.Χ.) και ανήκουν στον λεγόμενο πολιτισμό Κέρου-Σύρου. Η χρήση αυτών των πύλινων σκευών δεν είναι επακριβώς γνωστή. Κάποιοι πιστεύουν ότι ήταν καθρέφτες ή τύμπανα και άλλοι πως ήταν πρωτόγονοι αστρολάβοι. Επειδή αποτελούσαν κυρίως ταφικά κτερίσματα, είναι πιθανό να είχαν τελετουργική και θρησκευτική χρήση. Η μία πλευρά των σκευών αυτών κοσμεύεται με εγχάρακτη σύνθεση στην οποία απεικονίζονται κωπήλατα πλοία να ταξιδεύουν μέσα στα κύματα. Τα κύματα έχουν αποδοθεί ως σπειρές που περιβάλλουν τα πλοία. Είναι πιθανό η παράσταση των κωπηλάτων να είναι στοιχείο συμβολικό, που συνδέεται με τη μεταθανάτια ζωή και τη θρησκεία.

Στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, υπάρχουν 10 τέτοια σκεύη· στα 9 υπάρχει εγχάρακτο σχέδιο κωπήλατου πλοίου, ενώ στο δέκατο απεικονίζονται δύο πλοία. Η απεικόνιση πλοίων στη διακόσμηση

Ομοιώματα πλοίων. Το μήκους 14,5 εκ. αλαβάστρινο ομοίωμα, που θυμίζει μπανιέρα, προέρχεται από την Αγία Τριάδα και χρονολογείται στους Νεοανακτορικούς χρόνους (περ. 1500 π.Χ.). Το ελεφάντινο προέρχεται από το λόφο Ζαφέρ-Παπούρα της Κνωσού (περ. 1400 π.Χ.) και έχει υπερυψωμένη πρύμνη (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Πήλινο τηγανόσχημο σκεύος που απεικονίζει κωπήλατο πλοίο να αρμενίζει στο πέλαγος, ανάμεσα στα κύματα-σπείρες (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα, Π 4974). Τα κουπιά, ανάλογα με την πλευρά, είναι 14 ή 15. Αν το ψάρι στην επίστεψη της πρύμνης έχει ρόλο ανεμοδείκτη, όπως βλέπουμε ακόμη και σήμερα σε παραδοσιακά σπίτια του Αιγαίου, τότε το καράβι θα πλέει προς τα δεξιά με ούριο άνεμο.

αυτών των αγγείων μαρτυρεί τη ζωτική σημασία τους στην επικοινωνία και το εμπόριο των Κυκλάδων κατά την 3η χιλιετία π. Χ. και αντανakλά τα κύρια λειτουργικά στοιχεία των πρώτων πλεύσιμων που ταξίδεψαν στα ανοιχτά του Αιγαίου και έφτασαν, σύμφωνα με ορισμένες απόψεις, ως τη Σικελία!

Τα πλοία που χαραχτηκαν από τους τεχνίτες εκείνης της εποχής πάνω στα τηγανόσχημα σκεύη αποδίδονται συνοπτικά μεν, αλλά με τρόπο που δίνει εξαιρετικά κατατοπιστικές λεπτομέρειες. Καμιά γραμμή δεν είναι τυχαία, κάθε στοιχείο έχει συγκεκριμένη λειτουργικότητα. Τα πλοία απεικονίζονται με τον άνεμο πρίμα, το πιο ευνοϊκό και επιθυμητό είδος πλεύσης, ιδιαίτερα γι' αυτά τα ελαφρά πλεύσιμα.

Τα σκάφη αυτά είναι χαμηλά και επιμήκη, με ευθείες γραμμές και μήκος περίπου 20 μέτρα. Υπάρχει μεγάλη συζήτηση για το ποιο άκρο είναι η πρύμνη και ποιο η πλώρη. Γενικά, πάντως, επικρατεί η άποψη ότι η πρύμνη είναι υπερυψωμένη, πιο λεπτή και σχηματίζει γωνία 110° με το κύτος. Με τη βοήθειά της, οι ναυτικοί της εποχής, τιθασσευαν τον άνεμο. Η πλώρη είναι χαμηλή, πιο ογκώδης και απολήγει σε έμβολο. Η προέκταση αυτή μάς δείχνει ότι οι προϊστορικοί Κυκλαδίτες ήταν πιθανότατα οι εφευρέτες της καρίνας (ή τρόπιδας), η οποία σταθεροποιεί το σκάφος πάνω στο νερό. Μάλιστα, η ειδοποιός διαφορά μεταξύ των κυκλαδίτικων και των επίπεδων πλοίων που συνδέαν τα παράλια της Φοινίκης και της Αιγύπτου ή των ποταμόπλοίων που ταξίδευαν στα μεγάλα ποτάμια της Μεσοποταμίας (Τίγρης και Ευφράτης) και της Αιγύπτου (Νείλος) ήταν ακριβώς η καρίνα – έστω κι αν αυτή δεν ήταν βαθιά.

Αυτό «το σοφά ναυπηγημένο κυκλαδίτικο σκάφος διαδόθηκε με διάφορες παραλλαγές, όπως αποδεικνύεται από παραστάσεις πλοίων άλλων περιοχών. Ένας παρόμοιος τύπος είναι γνωστός από το πρωτομινωικό πήλινο ομοίωμα από το Παλαίκαстро της ανατολικής Κρήτης. Η κάθετη ψηλή πρύμνη και η χαμηλή πλώρη με το έμβολο είναι χαρακτηριστικά της τρίτης χιλιετίας, που θα διατηρηθούν στα ποντοπόρα πλοία της Μεσομινωικής εποχής» (Σπαθάρη, σσ. 28-30).

Το ψάρι στην επίστεψη της πρύμνης, απ' όπου κρέμονται κορδέλες που κυματίζουν, λειτουργούσε ως ανεμοδείκτης για την ανίχνευση της κατεύθυνσης του ανέμου και τη διευκόλυνση της ναυσιπλοΐας. Κάποια

Αναπαράσταση του πλοίου που αντιστοιχεί στα πλοία που απεικονίζονται στα τηγανόσχημα σκεύη και στο πήλινο ομοίωμα πλοίου που βρέθηκε στο Παλαίκαстро. Εκτίθεται στο Ναυτικό Μουσείο Κρήτης, στα Χανιά. Στην έκδοση του μουσείου, σχολιάζεται ως εξής: «Πρωτόγονη τεχνική, αφού στο μαδέρι της βάσης που υποκαθιστούσε την καρένα, έραβαν τις πλευρικές σανίδες, ώστε το σκάφος να αποκτήσει ύψος».

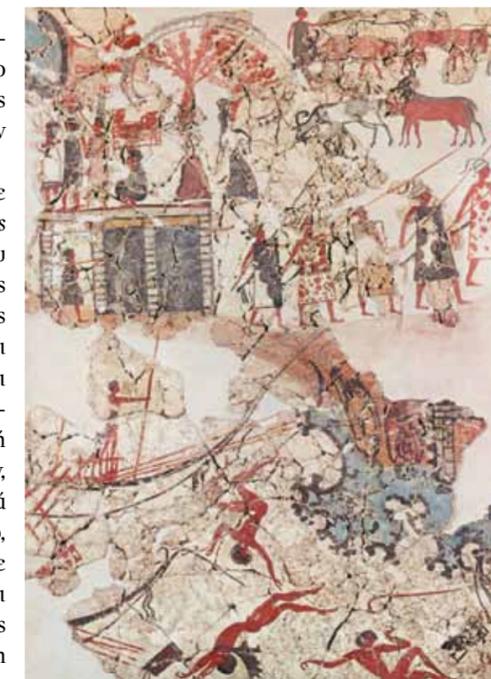
απ' αυτά τα πλοία είναι μονόκωπα, αλλά είναι εφοδιασμένα με περίπου 15 κοντά κουπιά σε κάθε πλευρά (άρα έχουν περίπου 30 κωπηλάτες). Δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι τα πλοία αυτά είχαν ιστία – ίσως τα προσέθεσαν αργότερα. Σε ό,τι αφορά την ταχύτητά τους, πιστεύεται ότι ήταν περίπου 6 μίλια την ώρα και, σε ό,τι αφορά το χαρακτήρα τους, πρέπει να ήταν ταυτόχρονα εμπορικά και πολεμικά.

Ο «Στόλος» στο Ακρωτήριο και η χρυσή εποχή του μινωικού ναυτικού

Η μικρογραφική «Τοιχογραφία του Στόλου», που κοσμούσε τη Δυτική Οικία στο Ακρωτήριο της Θήρας, της «Πομπίας του Αιγαίου», είναι η πιο αντιπροσωπευτική αποτύπωση των μινωικών πλοίων κατά τα μέσα της 2ης προχριστιανικής χιλιετίας (1550-1500 π.Χ.).

Η έγχρωμη τοιχογραφία ανακαλύφθηκε τυχαία κατά τη διάρκεια των ανασκαφών στο δωμάτιο 5 της Δυτικής Οικίας και απεικονίζει στόλο που ταξιδεύει από ένα λιμάνι προς ένα άλλο. Το καλύτερα διατηρημένο πλοίο στην τοιχογραφία έχει μήκος 50 εκατοστά και φέρει 21 κωπηλάτες σε κάθε πλευρά. Με βάση αυτό, θεωρείται ότι το μήκος του πλοίου στην πραγματικότητα θα ήταν περίπου 36-37 μέτρα και ο ιστός του θα είχε ύψος 4,15 μέτρα από το κατάστρωμα.

Ο καθηγητής Αρχαιολογίας Χρήστος Ντούμας, το όνομα του οποίου είναι σχεδόν ταυτισμένο με το Ακρωτήριο της Θήρας, σε ένα κείμενό του που δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Περίπλους της Ναυτικής Ιστορίας* (τεύχ. 33, Οκτώβριος-Νοέμβριος 2000), αναφέρει για την εντυπωσιακή «Τοιχογραφία του στόλου»: «Το μνημείο που κατ' εξοχήν μας πληροφορεί με λεπτομέρεια για τα επιτεύγματα της ναυπηγικής τέχνης στο Αιγαίο της Μέσης Εποχής του Χαλκού είναι η Μικρογραφική Ζωοφόρος από τη Δυτική Οικία του Ακρωτηρίου στη Θήρα. Αν και τα μνημεία που η σκαπάνη αποκαλύπτει εκεί ανήκουν στις αρχές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού (μέσα περίπου του 17ου αι. π.Χ.), οι σκηνές που εικονίζονται στις τοιχογραφίες καταγράφουν δρώμενα και κατασκευές της προηγούμενης περιόδου. Η μεγάλη κλίμακα στην οποία έχουν απεικονισθεί και η ρεαλιστική περιγραφική προσέγγιση του Θηραίου ζωγράφου επέτρεψαν την απόδοση κατασκευαστικών λεπτομερειών, χάρη στις οποίες είναι δυνατή μια πληρέστερη αποκατάσταση του πλοίου που διέσχισε τα νερά του Αιγαίου στα τέλη της Μέσης Εποχής του Χαλκού. Εφοδιασμένα με ιστό και τετράγωνο ιστίο, με ένα ή δύο κουπιά-πηδάλια, τα πλοία αυτά διέθεταν επίσης από 18-20 ταρσοπλόους σε κάθε πλευρά τους. Η “γέφυρα” αποβίβασης στην πρύμνη του πλοίου ήταν κινητή, καθώς υποδηλώνει η αλυσίδα ανάρτησής της, ενώ ο ιστός ήταν περιαιρετός, καθώς δείχνουν τα πλοία της κάτω σειράς στην τοιχογραφία του στολίσκου. Αυτά, επειδή ο διαθέσιμος χώρος δεν επέτρεψε στον καλλιτέχνη να τα ζωγραφίσει με όρθια τα κατάρτια, μας πληροφορούν ότι το κατεβατό μετράει μαζί με το πανί κρατιόταν σε οριζόντια θέση στηριγμένο σε διχαλωτούς στύλους. Από τις λεπτομέρειες αυτές μπορεί επίσης να υπολογιστεί κανείς ότι το μήκος των πλοίων ξεπερνούσε τα τριάντα μέτρα. Τα πλοία της Θήρας μάς δίνουν μια πολύ καλή εικόνα των σκαφών που διέσχισαν την ανατολική Μεσόγειο προς το τέλος της Μέσης Εποχής του Χαλκού, γύρω στα μέσα του 17ου αιώνα π.Χ.».

Λεπτομέρεια από την «Τοιχογραφία του Στόλου». Εμπρός εικονίζεται ναυμαχία, στη μέση πολεμιστές με κράνη, ορθογώνιες ασπίδες και δόρατα και πάνω μια βουκολική σκηνή (1550-1500 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

«Το σχήμα του σκάφους ομοιάζει με το σχήμα της “ημισελήνου”, χαρακτηριστικό των πλοίων στους μινωικούς σφραγιδολίθους. Μινωικής προελεύσεως είναι και η τριγωνική προεξοχή [σσ. έμβολο] στην περιοχή της πρύμνης, η οποία έδωσε την αφορμή για πολλές συζητήσεις σχετικά με τη χρησιμότητά της. Σύμφωνα με νεότερες απόψεις, πρόκειται για “γέφυρα” αποβίβασης και ήταν κινητό εξάρτημα των πλοίων. Στην περιοχή της πρύμνης επίσης υπάρχει μια πλούσια διακοσμημένη καμπίνα. Στην τοιχογραφία, σε αυτήν την ιδιαίτερη θέση κάθεται ένα άτομο, πιθανόν ο κυβερνήτης αν όχι κάποιο άλλο εξέχον πρόσωπο. Ο κεντρικός χώρος καλύπτεται από ένα στέγαστρο, κάτω από το οποίο κάθονται οι επιβάτες. Χαρακτηριστικός στα πλοία της τοιχογραφίας της Θήρας είναι ο πλούσιος φυσιοκρατικός διάκοσμος, ο οποίος παραπέμπει σε αιγυπτιακά πρότυπα» (Ι. Παλούμπης, *Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος*, σελ. 25).

Εξαιρετικά ενδιαφέρουσα είναι, επίσης, η παρατήρηση σχετικά με τα μέσα προώθησης των πλοίων αυτών: «[...] στα δεκατέσσερα πλοία και πλοιάρια που συμμετέχουν στην “πομπή” απεικονίζονται όλα τα μέσα προώθησης: το πανί, το κουπί σπριγγμένο σε σκαρμό και η ελεύθερη κωπηλασία τύπου καγιάκ, που στα Γαλλικά λέγεται raryage και στα αγγλικά paddling. Ο αείμνηστος Σπυρίδων Μαρινάτος εφεύρε τη λέξη “ταροσπλοία”, από την ομηρική λέξη ταρός, για να περιγράψει αυτόν τον τρόπο κωπηλασίας» (Βιγγοπούλου, σελ. 38).

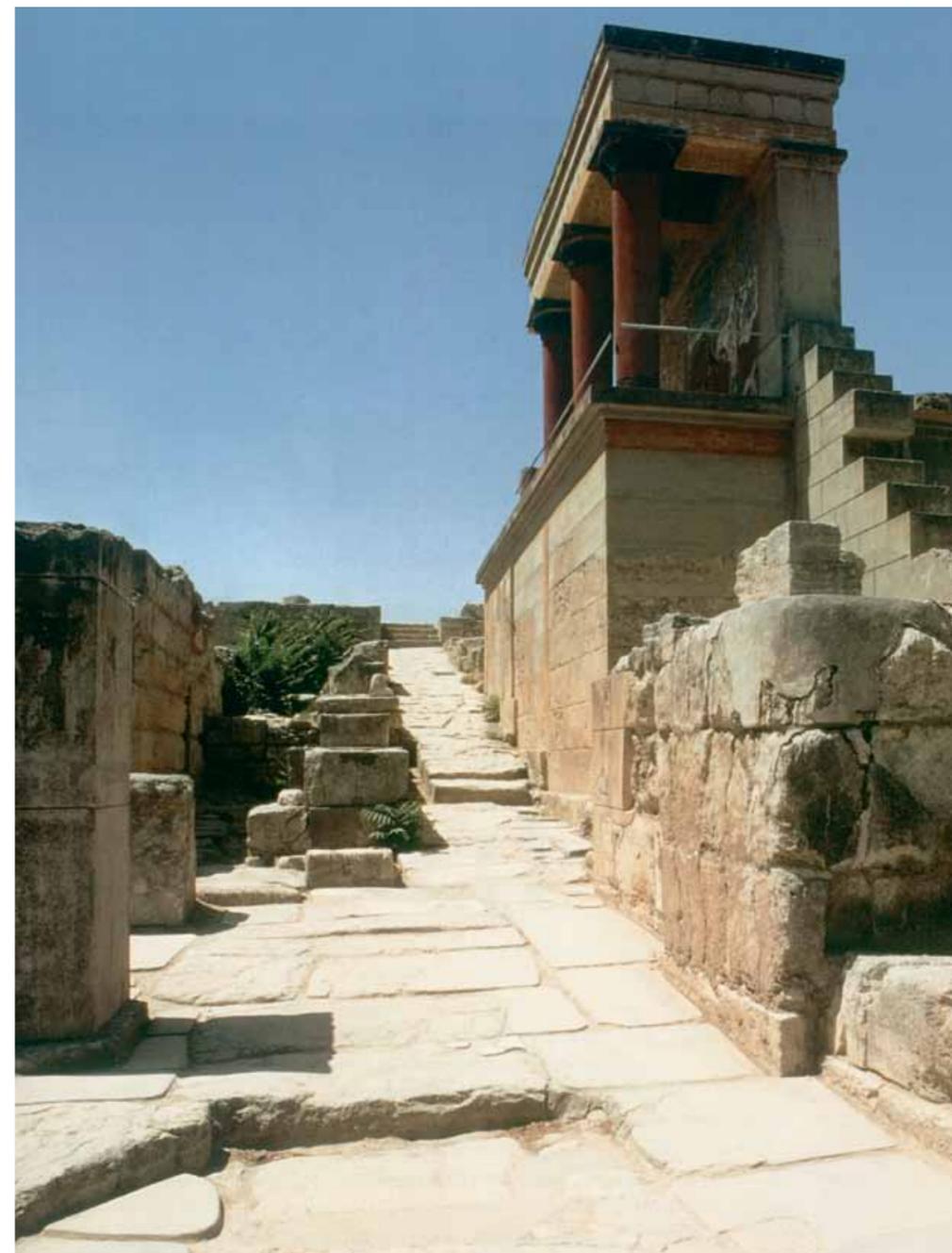
Ο Περικλής Δελνηγιάννης καταθέτει τη δική του ενδιαφέρουσα προσέγγιση για τη διάσημη τοιχογραφία: «Στη χρυσή εποχή της θαλασσοκρατορίας, από τον 17ο αι. έως τα μέσα του 15ου, είχε αναπτυχθεί το κλασικό μινωικό πλοίο, απαλλαγμένο από τις κυκλαδικές επιρροές. Οι αιχμηρές απολήξεις πλώρης και πρύμνης εξομαλύνθηκαν ή καταργήθηκαν και το σκαρί απέκτησε το λεπτό λυγρό σχήμα που έχει στη “Νηοπομπή”, τη φημισμένη τοιχογραφία του 1500 π.Χ. περίπου, η οποία αποκαλύφθηκε σε μια οικία του Ακρωτηρίου της Θήρας. Τώρα που η πειρατεία είχε υποχωρήσει και οι πιθανοί νέοι ανταγωνιστές ήταν οι Χανααναίοι και Αιγύπτιοι χρήστες μεγαλύτερων σκαφών, οι Κρήτες μπορούσαν να θυσιάσουν την ταχύτητα του δικού τους πλοίου υπέρ του μεγέθους του: τα κουπιά σε αυτή τη φάση ήταν 25 ανά πλευρά. Τα νέα σκάφη είχαν ισχυρό έμβολο και το μήκος τους έφθανε τα 23-30 μέτρα ή ακόμη περισσότερο. Το πλήρωμα στα μεγαλύτερα ήταν 60 άνδρες με δυνατότητα μεταφοράς περισσότερων μάχιμων, αν κρινόταν απαραίτητο. Παρ’ όλα αυτά, τα μικρότερα πλοία παρέμεναν η πλειοψηφία του στόλου.

»Αυτά τα κατεξοχόν μινωικά σκάφη της δεύτερης φάσης μοιάζουν με λεπτά μισοφέγγαρα και διαφέρουν σημαντικά από τα προγενέστερα κυκλαδικά με τις σκληρές ευθείες αλλά και από τα σύγχρονά τους χαναανικά (πρωτο-φοινικικά) πλοία που έχουν σχήμα στενόμακρης γαβιάς με υπερψωμένες άκρες, και από τα αιγυπτιακά που συνεχίζουν να κρατούν από την περίοδο του αρχαίου βασιλείου, το σχήμα μπανάνας ή δύο στενών κουταλιών με κοινή ράχη. Έτσι, μπορούμε να πούμε ότι το κυκλαδικό έχει σχήμα που μοιάζει με L, το κρητικό μοιάζει με C, το χαναανικό με U και το αιγυπτιακό με V».

Ολοκληρώνουμε την αναφορά μας στα πλοία της «Τοιχογραφίας του Στόλου» με τα ερωτήματα που διατυπώνει ο ναύαρχος Μ.Γ. Σίμψας στο τρίτομο έργο με τίτλο *Το ναυτικό των Ελλήνων*: «Πώς λόγου χάρη είχαν φτάσει οι Μυκηναίοι [σο. αποδίδει τα πλοία σε αυτούς] ή ακριβέστερα οι Αιγαιάτες τον 16ο π.Χ. αιώνα σε τέτοιο βαθμό ναυπηγικής αρτιότητας, που θυμίζει τις καλύτερες στιγμές της αθηναϊκής τριήρους, χίλια και πλέον χρόνια αργότερα; Και αν λάβουμε ανεξέλεγκτα ως δεδομένο αυτή την αρτιότητα -ολόκληροι στόλοι συγκροτούντο από τέτοια εξελιγμένα πλοία- τι απέγινε η αρτιότητα αυτή; Να δεχθούμε ότι η νφαιστειακή λαίλαπα σάρωσε το παν; Πώς πρέπει, λοιπόν, να εξηγήσουμε ότι τα πλοία των αιώνων που ακολούθησαν (ανάμεσα στα οποία και το ομηρικό) αντιπροσωπεύουν τόσο κατώτερες συγκριτικά μορφές; Τα πλοία όμως αυτά παρουσιάζουν συνέπεια στην εξελικτική πορεία των πλοίων της δεύτερης χιλιετίας» (Σίμψας, σελ. 95).

Απόσπασμα από την «Τοιχογραφία του Στόλου». Τα εικονιζόμενα στη ζωφόρο πλοία είναι αποκαλυπτικά της ναυπηγικής τέχνης της εποχής αλλά και της ναυτικής συμβολιστικής. Τα χαριέντα δελφίνια πιστοποιούν εδώ την εύπλοια.

Κνωσός: Η βόρεια είσοδος του ανακτόρου

Γεφυρώνοντας δύο εποχές και δύο τύπους πλοίων: Οι μινωικοί σφραγιδόλιθοι και ο Δίσκος της Φαιστού

Ανάμεσα ή και δίπλα στους δύο τύπους πλοίων –και στις δύο εποχές– που προαναφέρθηκαν, «στέκεται» μια πλειάδα μορφών και παραλλαγών, με περισσότερες ή λιγότερες διαφορές μεταξύ τους. «Σιγά-σιγά [σο. το μινωικό πλοίο] κατόρθωνε, ανάμεσα στο 2200 και στο 1600, και με την επίδραση των Κυπρίων, Συρίων και Αιγυπτίων γειτόνων του, να καμπυλώνει τεχνητά την καρίνα, να μεγαλώνει τον σκελετό, να κάνει πιο υψηλή και κυρτή την πλώρη, να ρίχνει κατόστρωμα ανάμεσα στις κουπαστές, να στερεώνει το κατάρτι στο κέντρο του σκάφους, να κρεμάει ένα τετράγωνο πανί σε μια αντένα και να το μανουβράρει με τα οχοινιά» (Faurge, σελ. 250).

Ανάλογες είναι οι διαπιστώσεις του Π. Δεληγιάννη: «Μετά το 1700 π.Χ., που σηματοδοτεί την επικράτησή τους στη Μεσόγειο, οι Κρήτες είχαν αναπτύξει ένα νέο είδος πλοίου το οποίο, όταν έλαβε την τελική του μορφή, ελάχιστα θυμίζει το αρχικό μοντέλο. Η πλώρη και η πρύμνη των μινωικών πλοίων έως και τον 17ο αι. π.Χ. είχαν αιχμηρό σχήμα και ήταν δύσκολο να διακριθεί καθεμία από αυτές. Στη θέση του κυκλαδικού εμβλήματος του ψαριού υπήρχε μια διχαλωτή απόληξη, η οποία ίσως παραπέμπει στα κέρατα ταύρου, κλασικό σύμβολο της μινωικής θρησκείας και, κατ' επέκταση, του μινωικού κράτους. Μια άλλη καινοτομία είναι τα ιστία, ένα ή περισσότερα, τα οποία συνυπήρχαν με τα κουπιά. Θεωρείται ότι οι Μινωίτες επινόησαν το κωπήλατο ιστιοφόρο σκάφος. Παρά το ότι υπήρχαν και μεγαλύτερα πλοία στο στόλο τους, φαίνεται ότι οι Κρήτες επέμειναν στη χρήση μικρών τέτοιων σκαφών, όπως οι προκάτοχοί τους Κυκλαδίτες. Οι λόγοι που εξηγούν αυτήν την προτίμησή τους είναι μάλλον πολεμικής φύσης. Οι πειρατές ήταν σημαντικοί αντίπαλοί τους και, όπως σε όλες τις ιστορικές περιόδους, τα πειρατικά σκάφη αντιμετωπίζονται με μικρά, ευέλικτα και επομένως γρήγορα πλοία που μπορούν να τα καταδιώξουν. Όπως και παλαιότερα, τα περισσότερα πλοία των Κρητών σε αυτήν την πρώτη φάση είχαν 10-15 κουπιά σε κάθε πλευρά και πλήρωμα 25-35 ανδρών. Το μήκος τους έφθανε τα 20 μέτρα».

Οι σφραγιδόλιθοι αποτελούν ένα πολύτιμο τεκμήριο για να παρακολουθήσουμε αυτήν τη διαδρομή. Βεβαίως, το πλοίο είχε εμφανιστεί ως διακοσμητικό θέμα σε σφραγίδες της Μεσοποταμίας πολύ πριν χρησιμοποιηθεί για τον ίδιο σκοπό στην Κρήτη. Ωστόσο, μόνο στους κρητικούς σφραγιδόλιθους παρουσιάζεται –ήδη από την Προμινωική, αλλά και καθ' όλη τη Μινωική εποχή– με πολύ μεγάλη συχνότητα και ως μοναδικό και αυτόνομο θέμα, πολλές φορές και ως έμβλημα. Παρότι περισσότερο εικάζουμε παρά γνωρίζουμε τη χρήση των σφραγιδόλιθων, η συχνότητα με την οποία το πλοίο εμφανίζεται σε αυτούς αποδεικνύει, αναμφίβολα, το σπουδαίο ρόλο που διαδραμάτιζαν το πλοίο και τα θαλάσσια ταξίδια στον πολιτισμό της Κρήτης.

Καθώς αρχίζει η 2η χιλιετία π.Χ., σε έναν σημαντικό αριθμό σφραγιδόλιθων απεικονίζονται μεγάλα πλοία, με επιμήκη σκάφη, υψηλή πλώρη για να διασχίζει την ανοικτή θάλασσα και προεκτεταμένη πρύμνη, πολλές φορές οριζόντια. Ένα ψηλό κεντρικό κατάρτι, στηριγμένο σε δύο ή τρεις σειρές οχοινιά, φέρει πολύ συχνά τετράγωνο πανί υψωμένο. Άλλα πάλι έχουν τρεις ιστούς και άλλα είναι κωπήλατα με 10-15 κουπιά σε κάθε πλευρά, εκτός από το πηδάλιο. Το μήκος των μινωικών

Οι Μινωίτες έπλαθαν συχνά ομοιώματα πλοίων με πηλό, αλάβαστρο, ελεφαντοστό ή τα κατασκεύαζαν από μάρμαρο. Στην εικόνα, πηλίνα ομοιώματα πλοίων. Σε πρώτο πλάνο, πλοίο με υπερυψωμένη -σχεδόν κάθετη- πρύμνη και έμβολο από το Παλαίκαστρο της Σητείας (τέλος Προανακτορικής περιόδου, 2000-1800 π.Χ.). Πίσω, ομοίωμα πλοίου από το νησί Μόχλος (Προανακτορική περίοδος (2500-1800 π.Χ.).

Ο περίφημος πηλινός δίσκος της Φαιστού. Βρέθηκε στο ομώνυμο ανάκτορο και έχει διάμετρο 16 εκατοστά. Χρονολογείται στην αρχή της Νεοανακτορικής περιόδου, 17ος αι. π.Χ., και εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου. Ανάμεσα στα 241 ιερογλυφικά σύμβολα του δίσκου, που εντυπώθηκαν στον άψητο πηλό με σφραγίδες, υπάρχει και η φιγούρα ενός πλοίου, που επαναλαμβάνεται επτά φορές. Πρόκειται για πλοίο που θυμίζει το πλοίο των τηγανόσχημων σκευών της Σύρου. Δεν μοιάζει να είναι τόσο μακρύ, ωστόσο δεν έχει ιστία ενώ, αντιθέτως, στην πρύμνη έχει το ψάρι-ανεμοδείκτη.

Λεπτομέρεια από την περίφημη «Τοιχογραφία του Στόλου», (1550-1500 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα)

πλοίων υπολογίζεται σε 25-30 μέτρα κι ακόμη περισσότερο. Οι Μινωίτες θεωρούνται ως οι πρώτοι εφευρέτες των κοπήλατων πλοίων με πανιά (ιστία), τα οποία μιμήθηκαν αργότερα οι Μυκηναίοι και οι Φοίνικες. Οι αναπαραστάσεις των μινωικών πλοίων, σκαλισμένες με τόσο λεπτομέρεια πάνω σε μια τόσο μικρή και σκληρή επιφάνεια όπως ο ακάθης και ο σταετίτης, καταδεικνύουν την τεχνική των μινωικών καλλιτεχνών που ήξεραν να αποδίδουν εξαιρετικά τους τύπους των πλοίων τους (Σπαθάρη, σελ. 38).

Ο καθηγητής Σπ. Μαρινάτος ήταν ο πρώτος που συγκέντρωσε 30 σφραγιδολίθους με απεικονίσεις πλοίων της μινωικής Κρήτης. Με βάση αυτές τις απεικονίσεις, κατέταξε τα μινωικά πλοία σε μια σειρά τύπους. Στα χρόνια που ακολούθησαν, ανακαλύφθηκαν και άλλοι σφραγιδολίθοι με παρεμφερές θέμα. Έτσι, ο L. Basch είχε στη διάθεσή του 101 σφραγιδολίθους και ταξινόμησε τα πλοία που απεικονίζονται σε αυτούς σε τύπους που, λίγο ως πολύ, αντιστοιχούν στους τύπους του Μαρινάτου.

Συγκεκριμένα, ο Basch εντόπισε τους εξής τύπους πλοίων: πλοίο «πουλί», πλοίο τύπου Κυκλάδων, πλοίο συμμετρικά καμπυλωτό με μορφή «ημισελήνου», πλοίο με κινητά μέρη, πλοίο με συμμετρικές γωνίες και σχέδια.

Στην πρώτη κατηγορία (πλοίο «πουλί») ανήκει η πλειοψηφία (35 από τους 101) των σφραγιδολίθων που μελέτησε ο Basch. Το πλοίο αυτό είναι ένα σχετικά επίπεδο σκαρί, με υπερυψωμένο το ένα άκρο, στο οποίο διακρίνεται η αναπαράσταση ενός πουλιού. Οι γραμμές που υψώνονται κάθετα προς το κατάστρωμα είναι κατάρτια (ή το κατάρτι και σκουινιά που δεν έχουν αποδοθεί πετυχημένα), ενώ το πλέγμα ταινιών ανάμεσά τους αντιπροσωπεύει τα πανιά και οι γραμμές στην κορυφή των καταρτιών τα ξάρτια. Εικονογραφούνται, επίσης, σκουινιά που φέρονται λοξά από την κορυφή του καταρτιού προς τα άκρα.

Το πλοίο τύπου Κυκλάδων θυμίζουν τις φιγούρες των πλοίων που απεικονίζονται στα τηγανόσχημα σκεύη της Σύρου, όμως έχουν στρογγυλεμένη προς την πρύμνη καρίνα, ιστό (κατάρτι), πανιά και σκουινιά που φέρονται λοξά από την κορυφή του ιστού προς τα δύο άκρα του πλοίου.

Στα πλοία που θυμίζουν ημισέληνο δεν μπορεί εύκολα να διακριθεί η πρύμνη από την πλώρη. Το πλοίο στη σαρκοφάγο της Αγίας Τριάδας αντιπροσωπεύει αυτόν τον τύπο.

Το πλοίο με κινητά μέρη αντιπροσωπεύεται και από τις τοιχογραφίες του Ακρωτηρίου της Θήρας.

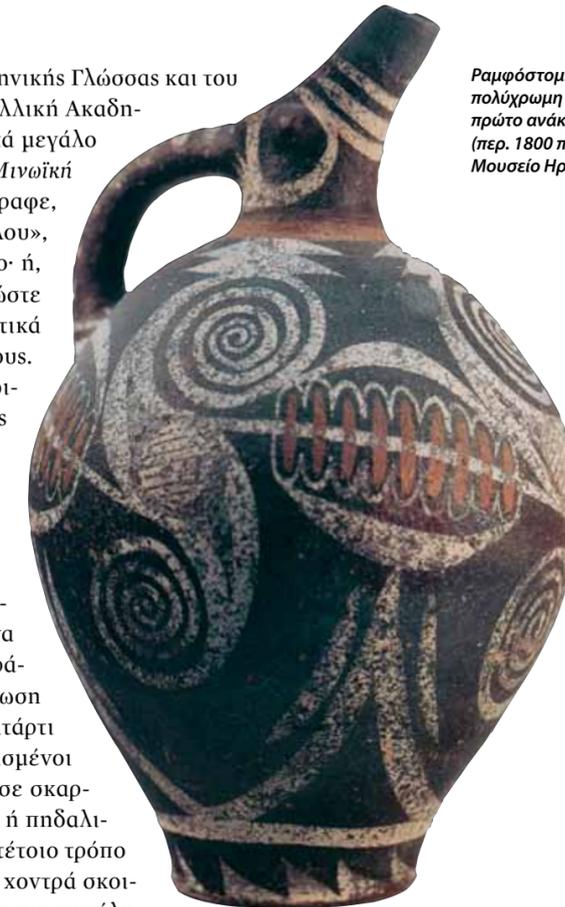
Σφραγιδολίθος από σταετίτη από τα Μάλια, με παράσταση πλοίου με ιστία (1800-1700 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου, 1770)

Οι περιγραφές του Paul Faure

Ακάματος μελετητής της ελληνικής προϊστορίας, καθηγητής της Ελληνικής Γλώσσας και του Ελληνικού Πολιτισμού και βραβευμένος για το έργο του από τη Γαλλική Ακαδημία, ο Πωλ Φωρ καταπάνεται με τη ζωή στη θάλασσα σ' ένα αρκετά μεγάλο κεφάλαιο του βιβλίου του με τίτλο *Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη τη Μινωϊκή εποχή*. Το βιβλίο κυκλοφόρησε στα 1973 κι έτσι ο Φωρ, όταν το έγραφε, μάλλον δεν είχε την τύχη να γνωρίζει την «Τοιχογραφία του Στόλου», η οποία είχε ανακαλυφθεί το 1971, αλλά απουσιάζει από το βιβλίο· ή, αν τη γνώριζε, δεν αξιολόγησε τη σημασία της, τουλάχιστον τόσο ώστε να τη συμπεριλάβει στο βιβλίο. Έτσι, οι πολύ γλαφυρές και εξαιρετικά κατατοπιστικές περιγραφές του βασίζονται κυρίως σε σφραγιδολίθους.

«Ο τύπος πλεούμενου για τον οποίο έχουμε τα περισσότερα στοιχεία», αναφέρει ο Φωρ, «είναι μια γαλέρα με ανασκωμένες και τις δύο άκρες, χωρίς άξονα στο εσωτερικό της καρίνας, χωρίς έμβολο της πλώρης, με την πρύμνη πιο ανασκωμένη από την πλώρη, που τη στόλιζαν συχνά με κάποια γλυπτή φιγούρα ή με το ρύγχος κάποιου ζώου. Με ούριο άνεμο, ύψωναν το μοναδικό της κατάρτι, που το στερέωναν με υποστηρίγματα και ξάρτια και στο υψηλότερό του μέρος λάσκαραν ένα πανί πάνω σε μια απλή αντένα. Το πανί ήταν κατασκευασμένο τότε από κομμάτια χοντρού υφάσματος και τότε από ένα πλέξιμο οπάρτου ή πάπυρου με δερμάτινη μπορντούρα. Το μανουβράριζαν με σκότες και, κατά τα φαινόμενα, με πλαγιαστήρες. Σε περίπτωση θύελλας ή μεγάλης φουρτούνας, μάζευαν το πανί, κατέβάζαν το κατάρτι και το ξάπλωναν στο βάθος του πλεούμενου. Δέκα κωπηλάτες, καθισμένοι σε πέντε πάγκους, έπιαναν τότε τα κουπιά, που ήταν στερεωμένα σε σκαρμούς. Με την πλάτη γυρισμένη στην πλώρη, κοιτάζουν τον πλοηγό ή πηδαλιούχο που, όρθιος στην πρύμνη, χειρίζεται δύο μεγάλα κουπιά κατά τέτοιο τρόπο που να χρησιμεύουν για πηδάλιο. Υπάρχουν παλαμάρια από πετόι, χοντρά σκουινιά, δεν υπάρχει ωστόσο μεταλλική άγκυρα: για άγκυρα χρησιμεύει μια μεγάλη, απλή τρυπημένη πέτρα. Η πιο κοινή μινωϊκή γαλέρα πρέπει να είχε μήκος 12,50 μ. τουλάχιστον, γιατί το μικρότερο διάστημα ανάμεσα στα κουπιά ήταν 90 εκατοστά, αλλά πρέπει να υπολογίσουμε ακόμη μια απόσταση το λιγότερο 4 μέτρων χωρίς κουπιά, στις δύο άκρες του πλοίου, όπως γινόταν συνήθως στις κλασικές τριήρεις. Το πλάτος της, που το υπολογίζουμε στο ένα πέμπτο πάνω-κάτω του μήκους της, δεν ξεπερνούσε τα 2 μέτρα και 50 εκατοστά. Το εκτόπισμα του μικροσκοπικού αυτού πλοίου ήταν της τάξεως των 40 τόνων [...] Οι περισσότεροι Κρήτες ναυτικοί αλώνισαν πάνω σε κάτι τέτοια καρυδότσουφλα ολόκληρη την ανατολική Μεσόγειο, για να εμπορευθούν και να ιδρύσουν εμπορικά κέντρα και αποικίες σε εκατοντάδες μίλια απόσταση από τον τόπο τους! Κι όσο για την ταχύτητά τους, δεν ξεπερνούσε τους μερικούς κόμβους την ώρα με πρώτο καιρό» (Faure, σσ. 252-253).

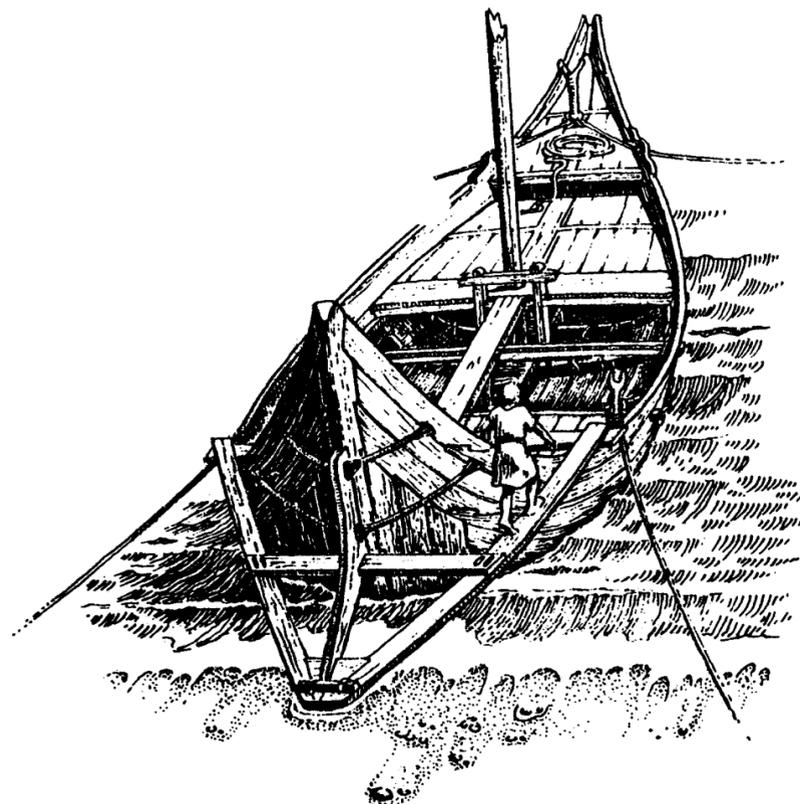
Στη συνέχεια, μελετώντας κάποιους σφραγιδολίθους που παριστάνουν πιο μεγάλα πλοία με διπλή κεραία-κατάρτι, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι «είναι πιο σωστό να πούμε για ένα δεύτερο τύπο κρητικής γαλέρας με σκελετό σε σχήμα ημισελήνου, τον γαύλο, που είναι επηρεασμένος

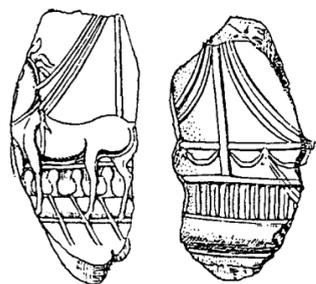
Ραμφόστομη πρόχους με πολυχρωμη διακόσμηση από το πρώτο ανάκτορο της Φαιστού (περ. 1800 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Ομοίωμα μινωικού πλοίου (1700-1400 π.Χ.), που εκτίθεται στο Ναυτικό Μουσείο Κρήτης. Είναι πλοίο αντιπροσωπευτικό της θαλάσσιας κρητικής αυτοκρατορίας των Μινωιτών στη Μεσόγειο. Η κατασκευή του βασίστηκε σε απεικονίσεις του σε σφραγιδολίθους, κοσμήματα και πήλινα αγγεία. Στην έκδοση του μουσείου αναφέρεται: «Η ψηλή πρύμνη και η χαμηλή πλώρη, χαρακτηριστικά της κυκλαδίτικης παράδοσης της Εποχής του Χαλκού, καταλήγουν σε χαρακτηριστικό τόξο που μοιάζει με ιπτάμενο πουλί. Για πρώτη φορά βλέπουμε ιστό και τετράγωνο πανί να αποτελούν εξαρτισμό πλοίου».

Σχεδιαστική αναπαράσταση των προϊστορικών μινωικών πλοίων που απεικονίζονται στην «Τοιχογραφία του Στόλου» (T. Gilmer).

Σχεδιαστική αναπαράσταση τμημάτων από δύο κεραμικές σφραγίδες από την Κρήτη (περ. 1400 π.Χ.), που απεικονίζουν τμήματα πλοίων.

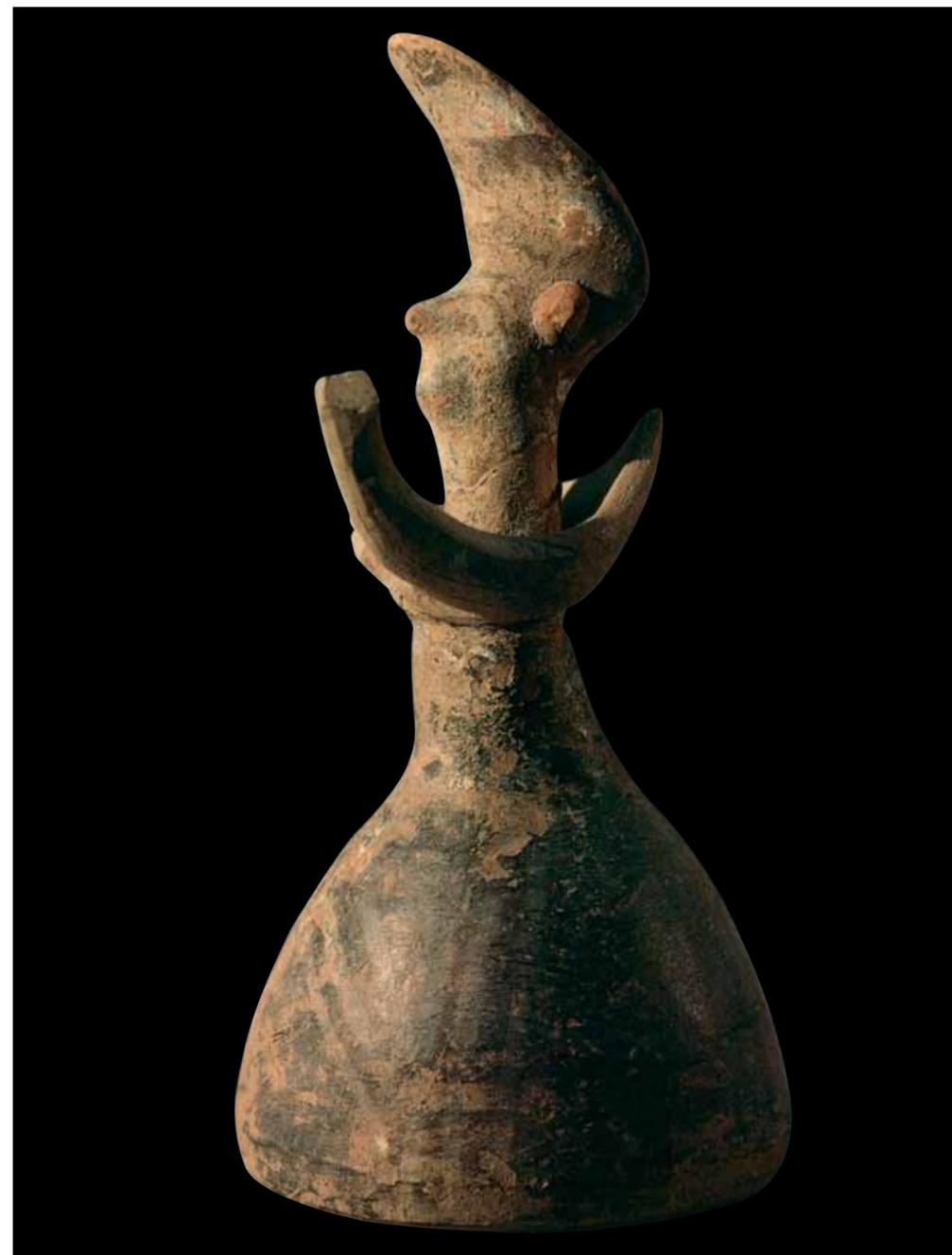
από την επαφή των Μινωιτών με τους στόλους της Συρίας, της Φοινίκης και, ίσως, για περισσότερη ακρίβεια με της Βύβλου. Η διπλή κεραία επιτρέπει να στερεώνουν καλύτερα το πανί ή την ψάθα και τα δοκάρια από έλατο κάθε κεραίας προσφέρουν στη δύναμη του ανέμου ένα πολύ πιο φαρδύ ορθογώνιο ιστίο. Ο αριθμός των κωπηλατών είναι κιόλας ο ίδιος με της μελλοντικής τριακοντόρου των Ελλήνων: τριάντα άνδρες. Στην περίπτωση αυτή, το γενικό μήκος του πλεούμενου έφτανε τα 21 μέτρα και το φάρδος του τα 4 με 4,50 μέτρα, το φορτίο διπλασιαζόταν και μπορούσε να χωρέσει εκτός από το πλήρωμα και επιβάτες ιδιαίτερα στρατιώτες. Ένας τέτοιος ακριβώς στολίσκος συναγωνίστηκε τα μεγάλα φορτηγά πλοία που διέθεταν οι Σκάλες της Ανατολής και εξασφάλισε την οικονομική κυριαρχία των αρχόντων της Κνωσού σ' ένα μεγάλο μέρος της ίδιας της Κρήτης» (Faure, σελ. 254).

Έχοντας, λοιπόν, περιγράψει τους βασικούς, κατά τη γνώμη του, τύπους πλοίων, συνεχίζει: «Οι Κρήτες επινόησαν και άλλους τύπους πλοίων. Τα λιμάνια και τα αγκυροβολία τους, που φιλοξενούσαν και πολλά άλλα πλεούμενα από την Ουγκαρίτι, την Κύπρο και τη Ρόδο, πρέπει να πρόσφεραν την πιο μεγάλη ποικιλοχρωμία. Σε ένα σφραγιδόλιθο, που βρέθηκε κοντά στην Κνωσό, είχαν χαραχτεί ένα καράβι με πανί και με τεράστιο πρόβολο. Είναι γνωστός ένας τύπος μικροσκοπικού πλεούμενου με τέσσερα κουπιά κυβερνήσεως. Μπορούσε να κινείται και προς τις δύο κατευθύνσεις. Γνωρίζουμε πλοία που είχαν πλήρη με γωνία και κυρτή πρύμνη, βελτιωμένη κληρονομιά

από τους προγενέστερους από το 1500 αιώνες. Γνωρίζουμε ιερά πλοία με καμπίνες για τα είδωλα ή για κάποια ιεροτελεστία. Σε μερικές σπάνιες αναπαραστάσεις εικονίζονται πολύ περισσότερα κουπιά στο ένα πλευρό από τα συνηθισμένα πέντε ή δεκαπέντε, δέκα παραδείγματος χάριν, ή είκοσι: λάθος του σχεδιαστή, ή άραγε αναζητήσεις και προσπάθειες ενός λαού πάντοτε άγρυπνου;» (Faure, σελ. 255).

Μινωικό ναυπηγείο

Μια εικόνα για τα μινωικά πλοία –τουλάχιστον για το μέγεθός τους– μας δίνει το πρώτο μινωικό ναυπηγείο κατασκευής μεγάλων πλοίων που εντοπίστηκε στην Κρήτη και παρουσιάστηκε σε συνέδριο για την Αρχαία Ελληνική Τεχνολογία στο Ηράκλειο από τον ερευνητή δρ Μηνά Τοικριτοσή και τον γεωλόγο Στέλιο Μανωλούδη. Διαβάζουμε στο σχετικό κείμενο της εφημερίδας *Τα Νέα* (26/2/2013): «Όπως υποστηρίζει ο κ Τοικριτοσής, “για την ανάπτυξη της μινωικής ναυτιλίας μέχρι τώρα στηριζόμαστε σε αναπαραστάσεις με εικόνες πλοίων που δείχνουν ποντοπόρα πλοία με 50 κουπιά, τα οποία αντιστοιχούν θεωρητικά σε σκάφη μήκους 40 έως 50 μέτρων. Η άποψη αυτή ενισχύεται με την εύρεση στην ακτή των Αγίων Θεοδώρων, κοντά στο μινωικό μέγαρο του Νίρου Χάνι (Κοκκίνη Χάνι), ενός μεγάλου ναυπηγείου”. Στην περιοχή υπάρχουν λαξεύματα και βάσεις μινωικών κτι-

Γυναικείο ειδώλιο από το ιερό κορυφής στον Πετσοφά (περ. 2000-1900 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

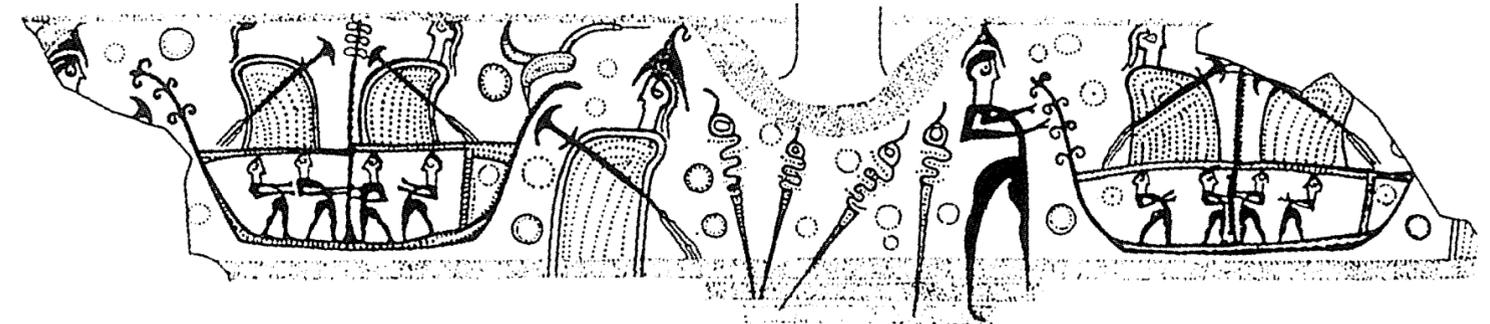
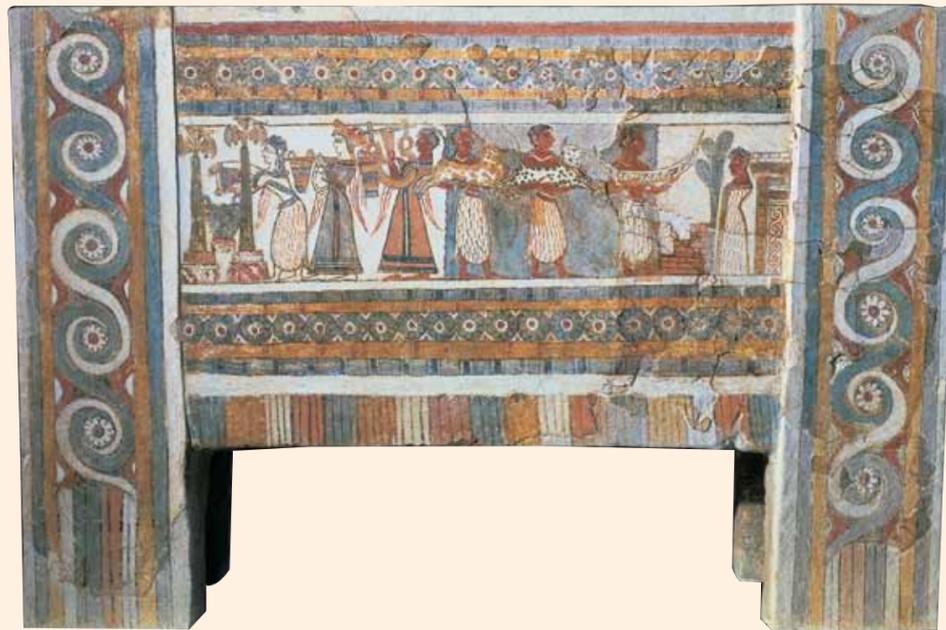
ομάτων τόσο στην ξηρά όσο και μέσα στη θάλασσα, ενώ στη βόρεια πλευρά της αμμόδους παραλίας εμφανίζονται δύο μεγάλα ορθογώνια λαξεύματα, τα οποία έχουν κατακλυσθεί από τη θάλασσα. Πιθανότατα πρόκειται για χώρο κατασκευής μινωικών πλοίων –γύρω στα 45 μέτρα και μικρότερων 15-25 μέτρα, λέει ο Τοικριτοΐς».

Ο αρθρογράφος της εφημερίδας θυμίζει στους αναγνώστες ότι ο πρώτος που μίλησε για το ναυπηγείο ήταν ο Σπ. Μαρινάτος, ο οποίος ανέφερε ότι ο χώρος του ναυπηγείου ήταν λαξευμένος στο βάθος του ορμίσκου που είχε εξορυχθεί πέτρωμα πωρόλιθου από μια μεγάλη ορθογώνια κοιλότητα.

Σύμφωνα με τον κ. Τοικριτοΐ, το πιο εντυπωσιακό εύρημα είναι ένα μεγάλο λάξευμα που έχει κατακλυστεί από τη θάλασσα και ένα σκαλοπάτι νότια του λαξεύματος αυτού. Το λάξευμα έχει μήκος 48 μ. και πλάτος 10,60 μέτρα. Το ύψος του κατακόρυφου λαξεύματος είναι περίπου 1,80 μέτρα στο κέντρο και «σβήνει» ανατολικά, ενώ στη δυτική πλευρά κυμαίνεται περί το 1,30 μ. Σε πολλά σημεία έχει προσχώσεις με άμμο, ενώ εντυπωσιακό στοιχείο είναι πως το τεχνητό λάξευμα στο μέσο του, το διαχωρίζει μικρός τοίχος 48 μέτρων, πλάτους 0,80 μ. και ύψους 0,60 μ.

Νότια του λαξεύματος, προς την περιοχή των μινωικών κτηρίων, υπάρχει ένας άλλος λαξευτός χώρος, με διαστάσεις 18 επί 6 μέτρα, στο επίπεδο της θάλασσας. Στο χώρο αυτό αποθηκευόταν πιθανώς ξυλεία και ό,τι άλλο χρειαζόταν για την κατασκευή των πλοίων.

Σαρκοφάγος Αγίας Τριάδας
Η μοναδική στο είδος της λίθινη σαρκοφάγος που έχει εντοπιστεί στην Κρήτη. Βρέθηκε σε τάφο της Αγίας Τριάδας και περιείχε την ταφή κάποιου πρίγκιπα. Παρότι χρονολογείται στα Πρώιμα Μυκηναϊκά χρόνια στην Κρήτη, η εικονογράφησή της ακολουθεί αυστηρά τα μινωικά πρότυπα. Είναι επιχρισμένη με κονίαμα και ζωγραφισμένη με την τεχνική της τοιχογραφίας. Οι παραστάσεις, που καλύπτουν όλη την επιφάνειά της με τη μορφή ζωφόρου, παρέχουν πολύτιμες πληροφορίες για τα έθιμα ταφής των ανώτερων αξιωματούχων στα χρόνια της μυκηναϊκής κατοχής της Κρήτης (1350-1300 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Μινωικό πλοίο από την Έγκωμη της Κύπρου (περίπου 1200 π.Χ.) σε σχέδιο του Sjogvist

Όπως εξηγεί ο κ. Τοικριτοΐς, «το λάξευμα πιθανότατα κατακλυζόταν με νερό κατά βούληση. Δηλαδή, όταν ολοκληρώνόταν η ναυπήγηση, οδηγούσαν το νερό της θάλασσας στο τετράγωνο λάξευμα και έτσι “κατέβазαν” (με την υποστήριξη μοχλών και σχοινιών) το μεγάλο σκάφος που είχαν κατασκευάσει στην υδάτινη δεξαμενή. Αυτό το πετύχαιναν με τη διοχέτευση θαλασσινού νερού από τα δυτικά. Αυτό προκύπτει από το γεγονός ότι δυτικά από το λάξευμα, πάνω στον ψαμμίτη, έχουν λαξευτεί κανάλια. Υπάρχει δίκτυο λαξευτών καναλιών με ίχνη εργαλείων από τη λάξευση». Και καταλήγει: «Η ύπαρξη λαξευτών καναλιών προς τα νότια οδήγησε εν έρευνα στο δυτικό τμήμα, όπου διαπιστώθηκε η ύπαρξη δεύτερου λαξεύματος διαστάσεων 25 επί 8 μέτρα. Θεωρούμε ότι πιθανότατα είναι ένα δεύτερο μικρότερο ναυπηγείο κατασκευής μικρότερων σκαφών».

« Η Ελλάδα είναι η μητέρα
της Ευρώπης »
Κωνσταντίνος Τσάτσος

Τρίτη Ενότητα

Ο ΠΡΩΤΟΣ ΥΨΗΛΟΥ
ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟΣ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

Τμήμα από την Τοιχογραφία της Πομπής που
διατρέχει τον πομπικό διάδρομο του ανακτόρου
της Κνωσού (περ. 1500-1450 π.Χ., Αρχαιολογικό
Μουσείο Ηρακλείου).

ΤΑ ΕΠΙΒΛΗΤΙΚΑ ΜΙΝΩΙΚΑ ΑΝΑΚΤΟΡΑ

Αρκετοί χώροι των μινωικών ανακτόρων ήταν διακοσμημένοι με περίτεχνες τοιχογραφίες. Στην εικόνα, το μεγάλο κλιμακοστάσιο του ανακτόρου της Κνωσού. Διακρίνονται η βεράντα της βασιλικής φρουράς, στολισμένη με αντίγραφο της τοιχογραφίας με τις οκτάσχημες ασπίδες, και, δεξιά, η πόρτα για το πάνω διαμέρισμα της βασίλισσας.

Τα μινωικά ανάκτορα οικοδομήθηκαν σε δύο φάσεις. Τα πρώτα χτίστηκαν μετά το 1900 π.Χ. Ήταν τα λεγόμενα παλαιά ανάκτορα, από τα οποία πήρε το όνομά της η Παλαιοανακτορική περίοδος. Αυτά καταστράφηκαν γύρω στα 1700 π.Χ. και στη θέση τους υψώθηκαν τα νέα ανάκτορα – εξ ου και ο όρος Νεοανακτορική περίοδος. Τα νέα ανάκτορα ήταν πιο εκτεταμένα, κυρίως, όμως, ήταν πιο επιβλητικά και μεγαλοπρεπή.

Τα ανάκτορα ήταν συγκεντρωμένα κατά βάση στο ανατολικό μισό του νησιού και ήταν κέντρα με σχετική αυτονομία και ανεξαρτησία. Φαίνεται, όμως, ότι ακολουθούσαν κοινή πολιτική, η οποία υπαγορευόταν από το κεντρικό, μεγαλύτερο και πολυτελέστερο ανάκτορο της Κνωσού.

Δεν ήταν μόνο κατοικία της βασιλικής οικογένειας και όσων ασκούσαν την εξουσία – δηλαδή, του ιερατείου (με αρχιερέα τον ίδιο τον βασιλιά) και κάποιων αξιωματούχων. Αντιθέτως, είχαν ανοιχτές τις πύλες τους στους κατοίκους, είχαν ενεργό ρόλο σε όλες τις δραστηριότητές τους και κάλυπταν πολλές λειτουργίες. Ήταν, δηλαδή, θρησκευτικό και διοικητικό κέντρο και, ταυτόχρονα, κέντρο βιοτεχνίας.

Προφανώς περιλάμβαναν ειδικά διαμορφωμένους χώρους για τις συσκέψεις των αξιωματούχων με τον βασιλιά (π.χ. αίθουσα του θρόνου), στις οποίες παίρνονταν αποφάσεις για τα «πολιτικά» ζητήματα ή επιλύονταν «δικαστικές» υποθέσεις. Ταυτόχρονα, μέσα στα ανάκτορα βρίσκονταν τα κυριότερα ιερά, στα οποία είχαν πρόσβαση όλοι οι πολίτες. Μέσα σε αυτά πραγματοποιούνταν οι περισσότερες θρησκευτικές τελετές, οι διάφορες πομπές και τα ταυροκαθάψια, που ήταν ανοιχτά για όλους. Κι ακόμη, μέσα σε αυτά λειτουργούσαν τα εργαστήρια στα οποία παράγονταν τα εξαγωγήματα προϊόντα πολυτελείας (πύλινα αγγεία, σφραγίδες, αγαλματίδια από πολύτιμους λίθους κ.ά.).

Αντιθέτως, η παραγωγή και η διακίνηση των αγροτικών και κτηνοτροφικών προϊόντων είχαν ως επίκεντρο τις αγροικίες ή τις μινωικές επαύλεις, οι οποίες ήταν διασπαρμένες σε όλη την Κρήτη. Ωστόσο, η παραγωγή και η διακίνηση των προϊόντων στις αγροικίες και στις επαύλεις γινόταν για λογαριασμό των ανακτόρων.

Τα μινωικά ανάκτορα που αποκάλυψε η αρχαιολογική σκαπάνη είναι τα νέα ανάκτορα, που χτίστηκαν με βάση οργανωμένα και ολοκληρωμένα σχέδια ικανότατων αρχιτεκτόνων. Αυτοί οι μεγαλοφυείς τεχνίτες στηρίχτηκαν στην προηγούμενη εμπειρία, την ανέπτυξαν, την προσαρμοσαν στο έδαφος και στις ανάγκες κάθε ανακτορικού κέντρου και, κυρίως, άφησαν ανοιχτή την προοπτική της μελλοντικής εξέλιξης.

Πολλοί επιστήμονες υποστηρίζουν ότι η λέξη λαβύρινθος, η οποία είναι ταυτισμένη με το μύθο του Δαίδαλου και του Μινώταυρου, από τη μια, και από την άλλη με τη σύνθετη κατασκευή των μινωικών ανακτόρων, σημαίνει τόπος των λαβρύων, των διπλών πελέκεων. Πράγματι, οι ανασκαφές απέδειξαν ότι το ανάκτορο της Κνωσού ήταν ο οίκος των διπλών πελέκεων, ως κύριο ιερό της μινωικής θεότητας.

Στην εικόνα, ένας από τους χρυσούς διακοσμημένους διπλούς πελέκεις, που είχαν αφιερωθεί στο ιερό σπήλαιο του Αρκολοχωρίου (1600 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Αναπαράσταση της αίθουσας των διπλών πελέκεων από τον Piet de Jong. Ο χώρος, όπως και τα περισσότερα δωμάτια των ανακτόρων, θερμαίνονταν τις κρύες ημέρες του χειμώνα καίγοντας ξύλα σε ανοιχτή εστία στο δάπεδο.

Τα μεγαλοπρεπή έργα τους προκαλούν και σήμερα το θαυμασμό, «μιλώντας» μας πολύ πειστικά για τον οικονομικό, τεχνολογικό και πολιτιστικό πλούτο που είχε συσσωρευτεί στο νησί ειδικά κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Πρώτα απ' όλα το ανάκτορο Κνωσού, που απλώνεται σε μια επιφάνεια 22 στρεμμάτων και ξεπέρασε κάθε προηγούμενο σε έκταση και μεγαλοπρέπεια, αλλά και εκείνα των Μαλίων και της Φαιστού (περίπου 9 στρέμματα), της Ζάκρου (8 στρέμματα) και των Αρχανών (10 στρέμματα).

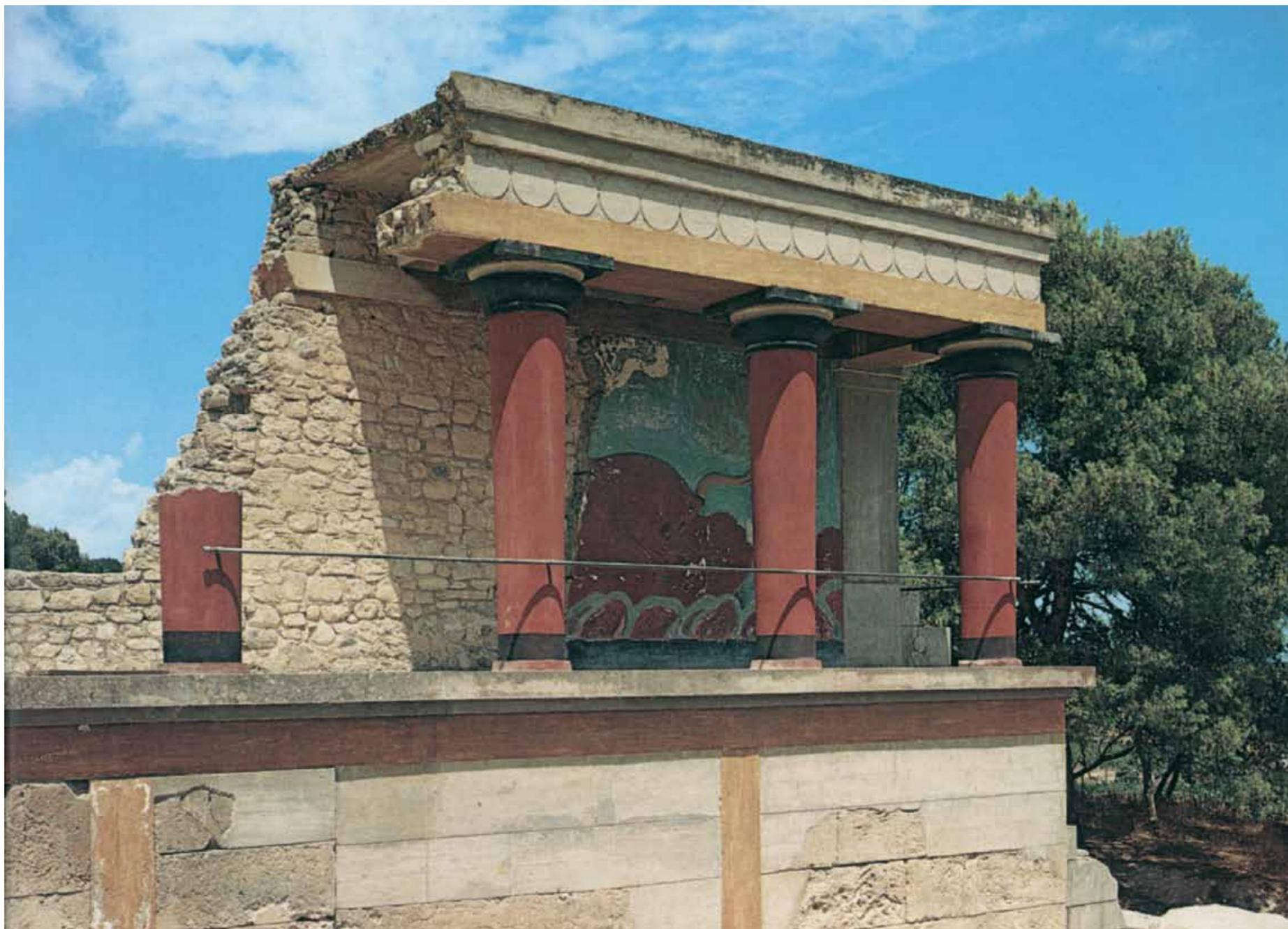
Σε ό,τι αφορά τα κατασκευαστικά υλικά, στα ανάκτορα χρησιμοποιούνταν ευρέως η πέτρα – ο ασβεστόλιθος για το χτίσιμο των τοίχων, ο οχιστόλιθος για τα πλακόστρωτα δάπεδα και ο γυψόλιθος για τις πολυτελείς επενδύσεις κάποιων εσωτερικών τοίχων. Οι τοίχοι επενδύονταν, επίσης, με κονίαμα (σοβά) και στολίζονταν με νωπογραφίες, δηλαδή τοιχογραφίες όπου η παράσταση ζωγραφιζόταν στον νωπό ακόμη σοβά, ώστε το χρώμα να διεισδύσει σε αυτόν και να παραμείνει ανεξίτηλο. Άλλα υλικά που χρησιμοποιούνταν ήταν το αλάβαστρο, το ξύλο και ο πηλός. Το ξύλο χρησιμοποιήθηκε σε κίονες, στη στέγαση, στις σκάλες, σε πόρτες και σε παράθυρα, αλλά και μέσα στους ίδιους τους τοίχους για να προσθέσει συνεκτικότητα και αντισεισμική συμπεριφορά. Ο πηλός, τέλος, ήταν το συνεκτικό υλικό ανάμεσα στις πέτρες των τοίχων, ενώ από πηλό κατασκευάζονταν και οι περισσότεροι αγωγοί ύδρευσης.

Όλα τα ανάκτορα ήταν ογκώδη, πολυσύνθετα και πολυώροφα κτίσματα, τα οποία είχαν πολλούς ορόφους. Μάλιστα, στο ανάκτορο της Κνωσού, η ανατολική πτέρυγα με τα βασιλικά διαμερίσματα έφτανε τους πέντε ορόφους. Είχαν, επίσης, δαιδαλώδη διάταξη, με αναρίθμητες στροφές και διαδρόμους και αμέτρητα διαμερίσματα.

Καθένα είχε ιδιαίτερη φυσιογνωμία, όλα όμως είχαν κάποια κοινά χαρακτηριστικά. Κατ' αρχάς, είχαν προσανατολισμό στον άξονα Βορρά-Νότου.

Μάλα: Κυκλικός βωμός για τις προσφορές των προϊόντων της γης στις θεότητες (1500-1450 π.Χ.). Φέρει 34 μικρές κοιλότητες γύρω από μια μεγαλύτερη στο κέντρο για το λάδι.

Τα μινωικά ανάκτορα δεν περιβάλλονταν από ψηλά τείχη ούτε κατά την Παλαιοανακτορική ούτε κατά τη Νεοανακτορική περίοδο. Οι λεγόμενοι «προμαχώνες» τους είναι απλά σημεία ελέγχου των εισόδων χωρίς αμυντική λειτουργία. Η έλλειψη τειχών δείχνει την απουσία κινδύνου από το εξωτερικό, προφανώς χάρη στον ισχυρότατο στόλο του νησιού και την ειρηνική συνύπαρξη των ανακτορικών κέντρων στο εσωτερικό. Σε πολλές τοποθεσίες του νησιού, βέβαια, έχουν αναγνωριστεί μικρά οχυρωματικά έργα. Στην εικόνα, ο αναστηλωμένος δυτικός προμαχώνας του διαδρόμου της βόρειας εισόδου, στο ανάκτορο της Κνωσού.

Πανοραμική γεωγραφική αναπαράσταση των ανακτόρων της Κνωσού (σχέδιο: Γιώργος Υφαντής, από την έκδοση Κνωσός, Explorer)

Έπειτα, όλα αποτελούνταν από πολλές πτέρυγες με μικρά δωμάτια, οι οποίες είχαν χτιστεί γύρω από μια μεγάλη κεντρική αυλή. Οι πτέρυγες εκτεινόταν στις τέσσερις κατευθύνσεις, το Βορρά, το Νότιο, την Ανατολή και τη Δύση· ιδιαίτερα αναπτυγμένες, όμως, ήταν η δυτική και η ανατολική πτέρυγα.

Η κεντρική αυλή ήταν το σημείο από το οποίο ξεκινούσε και στο οποίο κατέληγε κάθε κίνηση στο ανάκτορο. Είχε ορθογώνια κάτοψη και λειτουργούσε σαν πνεύμονας που εξασφάλιζε αερισμό και φωτισμό στα γύρω δωμάτια. Εκτός από την κεντρική αυλή, υπήρχαν και άλλες αυλές, πλακόστρωτες και ευρύχωρες, που εξυπηρετούσαν διάφορες δραστηριότητες. Η δυτική αυλή, για παράδειγμα, αποτελούσε την κύρια και επίσημη προσέλαση στα ανάκτορα. Εκεί, επίσης, γίνονταν οι επίσημες τελετές και γιορτές. Σε κάποια από τις υπόλοιπες αυλές, υπήρχε θέατρο – δηλαδή, σκαλοπάτια, που χρησιμοποιούνταν ως καθίσματα θεάτρου.

Η θέση των διαμερισμάτων στο ανάκτορο ήταν καθορισμένη. Τα ιερά βρίσκονταν στη δυτική πτέρυγα, ενώ τα βασιλικά διαμερίσματα βρίσκονταν, συνήθως, στη βόρεια ή την ανατολική πτέρυγα και κατείχαν την πιο προνομιακή θέση από άποψη θέας, εύκολης επικοινωνίας και κλιματισμού. Στην ανατολική πτέρυγα βρίσκονταν, συνήθως, και τα διάφορα εργαστήρια.

Είσοδοι στα ανάκτορα υπήρχαν προς όλες και από όλες τις κατευθύνσεις. Η επίσημη είσοδος ποικίλλει από ανάκτορο σε ανάκτορο. Οι είσοδοι ήταν ιδιαίτερα πολυτελείς. Συχνά χρησιμοποιούνταν τα πολύθυρα, δηλαδή πόρτες που είχαν τοποθετηθεί η μία δίπλα στην άλλη, στοιχείο που έδινε εξαιρετικά καλαίσθητη όψη. Σε συνδυασμό, μάλιστα, με τις πολυάριθμες κολόνες, τις μεγαλοπρεπείς σκάλες και το άνισο ύψος που είχαν τα διάφορα τμήματα των πτερυγών, δημιουργούσαν επιβλητικά προπύλαια που οδηγούσαν στο εσωτερικό των ανακτόρων.

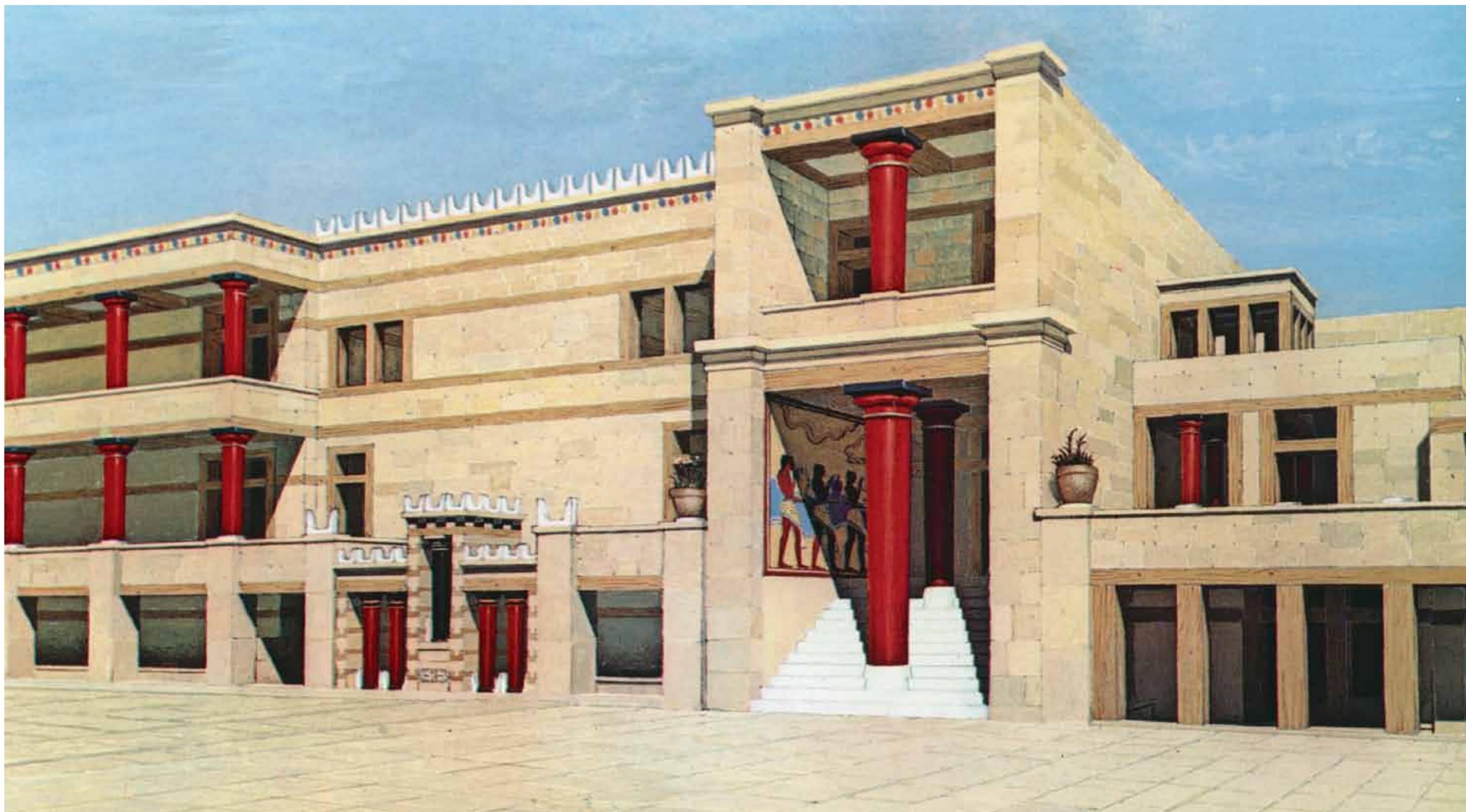
Τα παράθυρα δεν είχαν τζάμια, καθώς δεν υπήρχε η κατάλληλη τεχνολογία την εποχή εκείνη. Έχουν βρεθεί όμως παράθυρα με πολύ λεπτές πλάκες από αλάβαστρο. Το πάχος τους ήταν τέτοιο που τις έκανε ημιδιαφανείς: άφηναν το φως να περάσει, αλλά δεν μπορούσε να δει κάποιος καθαρά προς τα έξω ή μέσα.

Ένα ακόμη εντυπωσιακό στοιχείο είναι το περίφημο αποχετευτικό σύστημα των ανακτόρων. Το αποτελούσαν πέτρινες κατασκευές με τρεχούμενο νερό για την απομάκρυνση των αποβλήτων από τις τουαλέτες που υπήρχαν στα διάφορα διαμερίσματα. Επίσης, πέτρινοι αγωγοί οδηγούσαν τα όμβρια ύδατα από τις αυλές έξω από το ανάκτορο. Υπήρχαν, τέλος, πλίνοι αγωγοί που προμήθευαν τους χώρους του ανακτόρου με καθαρό πόσιμο νερό, το οποίο έφτανε συχνά από μακρινές πηγές με πέτρινες υδατογέφυρες μεγάλου μήκους.

Σε όλα τα ανάκτορα ανακαλύφθηκαν μεγάλες αποθήκες όπου αποθηκευόταν η παραγωγή των δημητριακών, του κρασιού, του λαδιού και των άλλων αγροτικών προϊόντων. Οι αποθήκες ήταν οργανωμένες ανάλογα με τον προορισμό τους: οι μεγάλες, που ήταν στην προστασία του ιερού, βρίσκονταν κυρίως στη δυτική πτέρυγα, κοντά στα ιερά, ενώ άλλες ήταν κοντά στα βασιλικά διαμερίσματα ή στα διάφορα εργαστήρια των βιοτεχνών.

Άποψη από τις δυτικές αποθήκες του ανακτόρου της Κνωσού. Διακρίνονται σειρές από πήλινα δίπλα στους τοίχους και, στο κέντρο, κάτω από το δάπεδο, σειρά από λίθινες θήκες, γνωστές ως κασέλες.

Ανάκτορο Κνωσού: Αναπαράσταση της πρόσοψης της δυτικής πτέρυγας, που βλέπει στην κεντρική αυλή (σχέδιο Θωμά Φανουράκη).

ΑΝΑΠΑΡΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΑΝΑΚΤΟΡΟΥ ΤΗΣ ΦΑΙΣΤΟΥ

ΠΑΝΩ ΑΥΛΗ

1. Πάνω δυτική αυλή
2. Θεατρικός χώρος
3. Μεσαία δυτική αυλή
4. Δεξαμενές και σιτοβολώνες
5. Μνημειώδης κλίμακα
6. Προπύλαια
7. Προθάλαμος
8. Στοά
9. Φωταγωγός (διάδρομος)
10. Κλιμακοστάσιο
11. Διάδρομος
12. Περίστυλη αυλή
13. Προθάλαμος
14. Δεξαμενή καθαρμών
15. Προθάλαμος
16. Διάδρομος με κεντρικό κίονα
17. Αποθήκες
18. Κλιμακοστάσιο
19. Προθάλαμος

ΠΑΛΑΙΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟ ΣΥΜΠΛΕΓΜΑ

21. Διάδρομος
22. ΒΑ συγκρότημα κατοικιών
23. «Αποθήκη του Αγγειοπλάστη»
24. Διαμερίσματα με περιστόλια
25. Ιερό με πεσό
26. «Αρχαία»
27. Φυλάκιο
28. Ανατολική αυλή
29. Εργαστήρια
30. ΒΑ αυλή

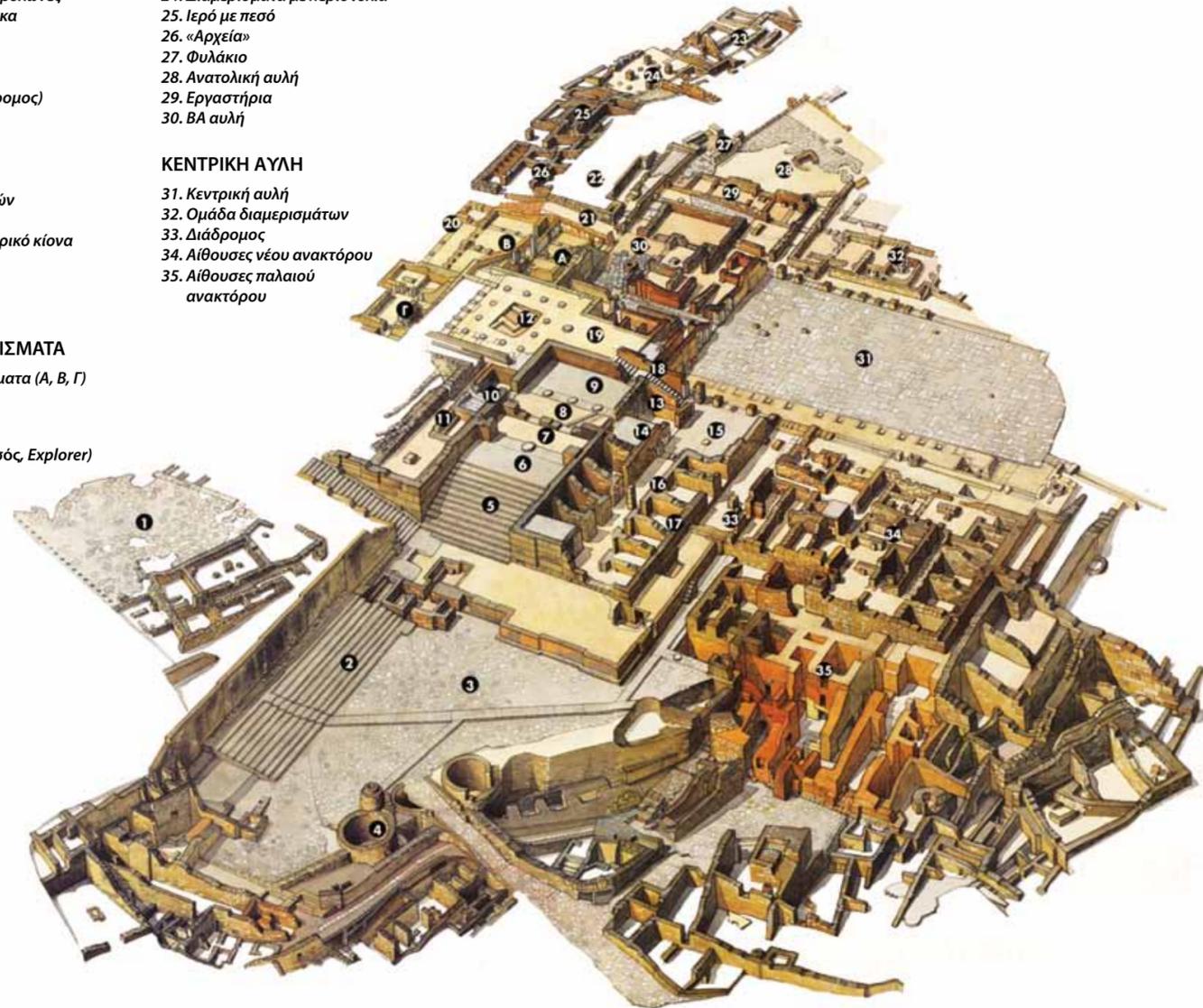
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΑΥΛΗ

31. Κεντρική αυλή
32. Ομάδα διαμερισμάτων
33. Διάδρομος
34. Αίθουσες νέου ανακτόρου
35. Αίθουσες παλαιού ανακτόρου

ΒΑΣΙΛΙΚΑ ΔΙΑΜΕΡΙΣΜΑΤΑ

20. Βασιλικά διαμερίσματα (Α, Β, Γ)

(Από την έκδοση Κνωσός, Explorer)

Μικρά ανάκτορα, μέγαρα και επαύλεις

Ήταν μεγάλα κτίρια, που ξεπερνούσαν τα όρια ενός κοινού σπιτιού, αλλά υπολείπονταν αισθητά από τα μεγάλα ανάκτορα – παρότι τα μιμούνταν σε πολλές αρχιτεκτονικές λεπτομέρειες.

Τα μικρά ανάκτορα συνήθως ήταν αρκετά μεγάλα και πολυτελή και βρισκόνταν μέσα στις πόλεις και κοντά στα μεγάλα ανάκτορα (π.χ. μικρό ανάκτορο Κνωσού, οικία Ε Μαλίων). Μπορεί, όμως, να ήταν και έδρες τοπαρχών (π.χ. Μύρτος), που βρισκόνταν μέσα στους οικισμούς.

Μέγαρα (=μεγάλα σπίτια) συνήθως θεωρούνται οι πολυτελείς κατοικίες των πλουσίων και των αξιωματούχων μέσα σε οικισμούς (Νίρου Χάνι, Τύλιος).

Επαύλεις και αγρεπαύλεις είναι τα μεγάλα και πλούσια κτίρια που υπάρχουν συνήθως μεμονωμένα σε διάφορες θέσεις (Βαθύπετρο, Γόρτυνα, Πιτσιδία, Πάνω Ζάκρος κ.α.). Υπάρχουν, βέβαια, και επαύλεις κοντά στα ανάκτορα (π.χ. βασιλική έπαυλη Κνωσού).

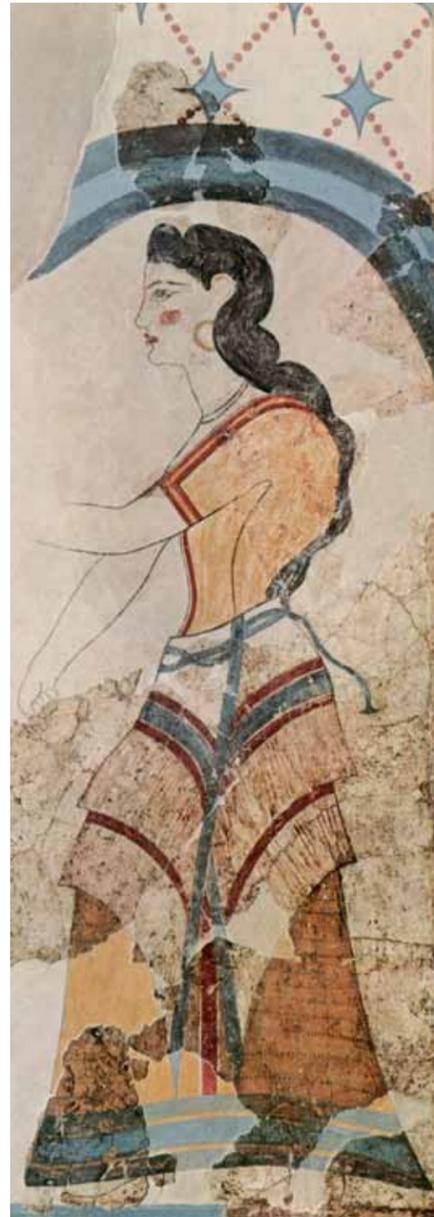
Στα περισσότερα κτίρια αυτών των κατηγοριών υπάρχουν στοιχεία που συναντάμε και στα ανάκτορα: ιερά, αποθήκες, εργαστήρια, βιοτεχνικές εγκαταστάσεις, φωταγωγοί, λουτρά, στοές, πρότυπα με κίονες, πολύθυρα, πλακόστρωτα, τοιχογραφίες, αγωγοί, δεξαμενές και αυλές.

Το μικρό ανάκτορο της Κνωσού

ΔΗΜΟΣΙΟΣ ΚΑΙ ΙΔΙΩΤΙΚΟΣ ΒΙΟΣ

Σε πολλές από τις τοιχογραφίες της εποχής, απεικονίζονται όμορφες κυρίες με καλαισθητή ένδυση, θαυμάσια επιμελημένη κόμμωση και μαλλιά καλοχτενισμένα, που τα στηρίζουν και τα διακοσμούν πολλές σειρές πολύτιμων λίθων. Αυτοί είναι παραπάνω από βέβαιο ότι αποτελούσαν ένα ακόμη προϊόν της τεράστιας γκάμας πολύτιμων αγαθών που εισαγόταν στην Κρήτη χάρη στο ναυτικό της. Ανάλογες παραστάσεις, που χρονολογούνται γύρω στα 1500 π.Χ., συναντάμε και στις τοιχογραφίες της Θήρας, οι οποίες είναι εμφανέστατα επηρεασμένες από την κουλτούρα της Κρήτης. Σε αυτές απεικονίζονται νύμφες με εντυπωσιακή ενδυμασία, κόμμωση και νύχια... βαμμένα στο χρώμα του τριαντάφυλλου! Η εικόνα της τοιχογραφίας από το Ακρωτήρι της Θήρας (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα) είναι χαρακτηριστική.

Τα αρχαιολογικά ευρήματα, οι τοιχογραφίες, οι σφραγι-δόλιθοι κ.λπ. μας επιτρέπουν να φανταστούμε σε αδρές γραμμές πώς ήταν η ζωή στη μινωική Κρήτη, ιδίως κατά τους Παλαιοανακτορικούς και Νεοανακτορικούς χρόνους. Βεβαίως, οι κύριες πληροφορίες αφορούν το βίο όσων διέμεναν στα ανάκτορα.

Έστω και με αυτόν τον περιορισμό, οι άνθρωποι του 21ου αιώνα δεν μπορεί παρά να εντυπωσιάζονται από την υψηλή στάθμη οργάνωσης της καθημερινότητας, όσο και από τη μοναδική λεπτότητα και χάρη που ξεχώριζαν την καθημερινότητα αυτή από τη ζωή στα κέντρα των άλλων σύγχρονων πολιτισμών της Αιγύπτου και της Ανατολής.

Εντυπωσιακότερες όλων είναι ίσως οι νεαρές γυναίκες -σαν την περίφημη Παριζιάνα- που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες γυμνόστηθες (= τόπλες), με έντονα βαμμένα χείλη, καλαισθητά καπέλα, περίτεχνες κομμώσεις και φορέματα που θα μπορούσαν να παρουσιαστούν σε κάποια σύγχρονη κολεξιόν, στο Παρίσι ή στο Μιλάνο!

Γενικότερα, οι ενδυμασίες των Μινωιτών, τόσο των αντρών όσο και των γυναικών, αποτελούν δείγματα απαράμιλλης αισθητικής.

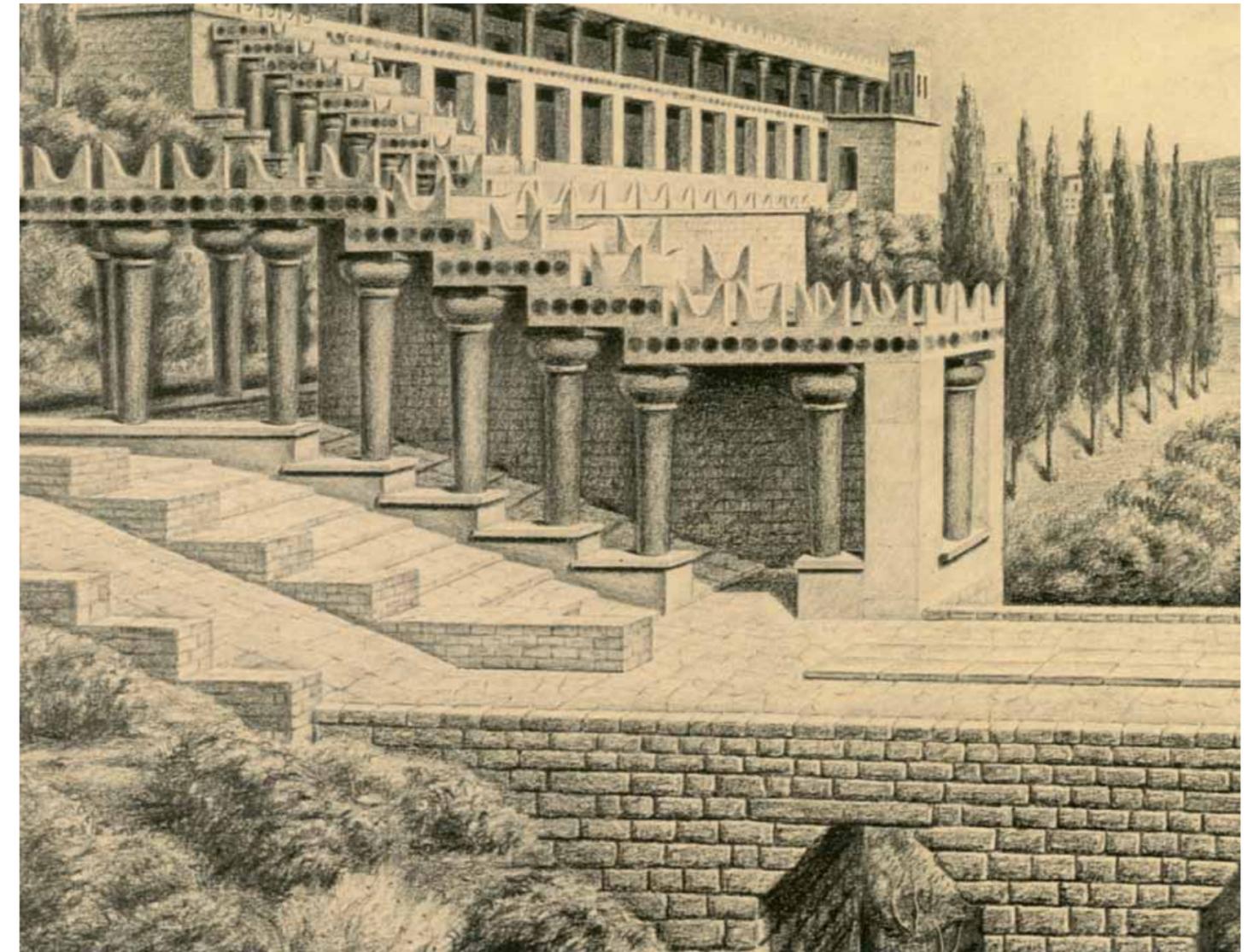
Σε μια έκδοση αφιερωμένη στην Κνωσό, διαβάζουμε χαρακτηριστικά: «Μέσα από τα αρχαιολογικά ευρήματα, βλέπουμε να αναδύεται μια κοινωνία που απολαμβάνει την απλή χαρά της ζωής, την οποία κυριολεκτικά λατρεύει. Αγαπά τα χρώματα και τη λάμψη, είναι φιλειρηνική και δημιουργική. Τσως, βέβαια, η εικόνα αυτή να είναι σε μεγάλο βαθμό εξιδανικευμένη, ωστόσο τα στοιχεία μάς επιτρέπουν τουλάχιστον να φανταζόμαστε ένα κοινωνικό σύνολο να ζει σε αρμονία με τη φύση σε συνθήκες εσωτερικής και εξωτερικής γαλήνης» (Χαρμπής, *Κνωσός*, Explorer, σελ. 41).

Οι πιο μεγάλες ανέσεις και η πολυτέλεια υπήρχαν, προφανώς, στα ανάκτορα. Αυτό μας δείχνουν η επιμελημένη εμφάνιση του εσωτερικού τους, οι φροντισμένες επενδύσεις, τα πλακόστρωτα, οι τοιχογραφίες με τα φανταχτερά χρώματα και τόσες άλλες αρχιτεκτονικές ή διακοσμητικές λεπτομέρειες – που σε μικρότερη κλίμακα τις συναντάμε επίσης σε οικίες και επαύλεις. Αυτό μας δείχνει και η ποικιλία σκευών, πολλά από τα οποία

είχαν κατασκευαστεί από πολύτιμα μέταλλα και ήταν περίτεχνα διακοσμημένα. Τέτοιος είναι ο πλούτος και οι καινοτόμες ιδέες που αναπτύχθηκαν τότε στην Κρήτη, ώστε οι άρχοντες ιδιαίτερα να τρώνε κυριολεκτικά με χρυσά κουτάλια και να ζουν άνετα σε αρωματισμένους χώρους!

Αρμονικά κυλούσε η ζωή και έξω από τα ανάκτορα. Γεωργοί, κτηνοτρόφοι και έμποροι κινούνταν ανάμεσα στις πόλεις και τους οικισμούς, μεταφέροντας τα προϊόντα τους υπό την αιγίδα και την προστασία της κεντρικής εξουσίας.

Αναπαράσταση της νότιας προσπέλασης προς τα ανάκτορα της Κνωσού σε σχέδιο του Θωμά Φανουράκη

Κοινωνική οργάνωση και θρησκεία

Η μινωική Κρήτη που γνωρίζουμε έχει ως αφετηρία της τη δημιουργία των ανακτορικών κέντρων και των πόλεων. Η εξέλιξη αυτή έφερε μεγάλες αλλαγές στην οργάνωση της κοινωνίας, καθώς διαμορφώθηκαν ξεχωριστές κοινωνικές ομάδες, οι οποίες οργανώθηκαν συστηματικά, συγκεντρωτικά και ιεραρχικά.

Λεπτομέρειες από το περίφημο κύπελλο του πρίγκιπα, που βρέθηκε στην Αγία Τριάδα. Είναι κατασκευασμένο από μαύρο στεατίτη και εικονίζει δύο μορφές που πιθανώς αποτελούν πρόσωπα της μινωικής εξουσίας. Υποθέτουν ότι η σύνθεση παρουσιάζει πρίγκιπα και αξιωματούχο. Ο πρίγκιπας (δεξιά), ευθυτενής, με μακριά μαλλιά και κοσμήματα, κρατεί σκήπτρο με το δεξί χέρι. Το άλλο πρόσωπο κρατεί ξίφος στον ώμο και με το άλλο χέρι δρεπανόμορφο εργαλείο. Η εμφάνισή του είναι πιο απλή και τα κοσμήματα λιγότερα.

Στα υψηλότερα στρώματα αυτής της κοινωνικής και πολιτικής πυραμίδας βρίσκονταν οι ευγενείς και στην κορυφή της η βασιλική οικογένεια. Η τάξη των ευγενών -εμπόρων ή ναυτικών- στηρίχτηκε στον εύκολο πλουτισμό που της εξασφάλισαν το εμπόριο και η ναυτιλία· χάρη σε αυτόν τον πλούτο, ενίσχυσε τη θέση και το κύρος της και έφτιαξε σπίτια με ωραία διακόσμηση. Ταυτόχρονα, δημιουργήθηκε μια μεσαία τάξη, που απαρτιζόταν από τους βιοτέχνες ή μεταλλοτεχνίτες των ανακτορικών κέντρων αλλά και από τους ισχυρούς του αγροτικού χώρου, που λειτουργούσαν ως τοπάρχες του βασιλιά και διέμεναν σε επαύλεις. Τέλος, είναι λογικό να υποθέσουμε πως η βασιλική εξουσία θα είχε τους αξιωματούχους και την ακολουθία της, που προφανώς θα διέμεναν στα ανάκτορα και θα απολάμβαναν έναν πιο εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής.

Ωστόσο, αυτή η πυραμιδωτή και συγκεντρωτική οργάνωση της κοινωνίας, η οποία αντανακλάται και στον τρόπο που οργανώθηκαν και χτίστηκαν τα ανάκτορα, είχε διαμορφωθεί έτσι ώστε να εξυπηρετεί με

τον καλύτερο τρόπο το κοινωνικό σύνολο και να χαρίζει ευημερία, ευνομία, εσωτερική ειρήνη και πρεμία στο νησί. Συνεπώς, οι ταξικές διαφορές, σε αντίθεση με άλλες κοινωνίες, δεν ήταν τόσο έντονες. Φυσικά, δεν απολάμβαναν όλοι όλες τις ανέσεις και την ευχάριστη ζωή της ανώτερης τάξης, όμως και οι υπόλοιποι διαβιούσαν ευπρεπώς και σίγουρα είχαν εξασφαλισμένα τα προς το ζην.

Να σημειώσουμε, επίσης, ότι κάποιοι επιστήμονες και ερευνητές έχουν διατυπώσει την άποψη ότι πλάι στον βασιλιά υπήρχε πολυπρόσωπο συμβουλευτικό σώμα, ένα είδος βουλής των ευγενών, που ίσως ασκούσε κάποιο έλεγχο στη βασιλική εξουσία. Ίσως, επίσης, οι συγκεντρώσεις -με μια μορφή εκκλησίας του δήμου- σε κάποια από τις ευρύχωρες αυλές των ανακτόρων να είχαν κάποιο ρόλο ελέγχου και λογοδοσίας ή να αντιπροσωπεύουν κάποιον τύπο πρόδρομης βουλής.

Σε κάθε περίπτωση, η θρησκεία είχε καθοριστικό ρόλο στο μοντέλο οργάνωσης της μινωικής κοινωνίας. Στην κορυφή αυτού του θεοκρατικού πολιτικού μοντέλου -στην κορυφή του ιερατείου- βρισκόταν ο βασιλιάς (και εν γένει η βασιλική οικογένεια), ο οποίος ήταν παράλληλα μεγάλος αρχιερέας. Ο βασιλιάς κυβερνούσε εν ονόματι της θεότητας και από αυτήν αντλούσε το κύρος και τη δύναμή του. Οι δε βασικοί νόμοι της μινωικής πολιτείας θεωρούνταν πως ήταν θεϊκοί και γι' αυτό ήταν σεβαστοί απ' όλους. Αυτό δηλώνουν οι μύθοι για τη στενή σχέση του Μίνωα με τον Δία, για την ανανέωση της εξουσίας του κάθε εννέα χρόνια και για την παράδοση των νόμων στον Μίνωα από τον Δία.

Πλήνιο ομοίωμα σπιτιού (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Τα περισσότερα σπίτια ήταν μάλλον διώροφα και είχαν εσωτερική σκάλα, ενώ τοιχογραφίες στόλιζαν αρκετούς από τους τοίχους τους.

Ο θεοκρατικός χαρακτήρας της κοινωνίας αποτυπώνεται και στα ανάκτορα: μεγάλα τμήματά τους, στη δυτική πλευρά, ήταν αφιερωμένα στη θεότητα και είχαν αποκτήσει χαρακτήρα ιερού. Χαρακτηριστικά είναι, επίσης, τα εμβλήματα εξουσίας που βρέθηκαν στο ανάκτορο των Μαλίων. Ο βασιλιάς-αρχιερέας με το στέμμα των κρίνων και τα μακριά φτερά παγονιού φοράει περιδέραιο επίσης από κρίνα, ως έμβλημα θρησκευτικής εξουσίας και συνοδεύεται από τον ιερό γρύπα. Θρησκευτική σημασία είχαν και τα ονόματα Πασιφάνη, Αριάδνη, Ευρώπη, ονόματα βασίλισσας και πριγκιπισσών: αποδίδουν την έννοια της πανσελήνου, του μισοφέγγαρου και της πάναγνης θεότητας.

Δεν είναι μόνο τα ανάκτορα που διαπνέονταν από ένα θρησκευτικό πνεύμα. Ολόκληρη η ζωή των Μινωιτών ήταν εμποτισμένη από θρησκευτικότητα. Οι θρησκευτικές εορτές και τελετουργίες έδιναν συχνά την ευκαιρία να κινηθεί πιο έντονα η κοινωνική ζωή και να ψυχαγωγηθούν οι διάφορες τάξεις, που έτσι ξεκουράζονταν από τον καθημερινό μόχθο. Μα και οι προσφορές στη θεότητα, τα «δώρα» (που μάλλον ήταν ένα είδος φόρου, αν σκεφτούμε το ρόλο του βασιλιά ως αρχιερέα), συνεχώς γέμιζαν τις αποθήκες των ιερών μέσα στα ανάκτορα και έξω από αυτά, βοηθώντας στην οργάνωση και την εκτέλεση των μεγάλων δημόσιων έργων κοινής ωφελείας.

Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΟ ΕΠΙΚΕΝΤΡΟ

Ο κεντρικός ρόλος της θρησκείας γενικά και ιδιαίτερα στο «πολιτικό σύστημα» -όπως θα το λέγαμε σήμερα- της μινωικής Κρήτης συνδέεται από πολλούς με την οικοδόμηση των ανακτόρων: «Η ανοικοδόμηση τόσο πολυσύνθετων και γιγάντιων στην έκταση ανακτόρων θα ήταν πολύ δύσκολο να εξηγηθεί χωρίς την αυτοπροαίρετη συμβολή ολόκληρου του πληθυσμού. Για την προσφορά των μέσων και του μόχθου της εργασίας μόνη παρόρμηση θα ήταν ότι κτιζόταν ο οίκος της θεότητας, στον οποίο ως εκπρόσωπός της θα έμενε ο βασιλεύς. Θα φαινόταν απίστευτη η υπόθεση ότι τέτοια μοναδικά οικοδομήματα κτίστηκαν από υποδουλωμένο λαό κάτω από το μαστίγιο του κυρίαρχου» (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Α', σελ. 141).

Το λεγόμενο «Δαχτυλίδι του Μίνωα» (Μουσείο Ashmolean, Οξφόρδη)

Τα δεδομένα που έχουμε δείχνουν πως οι άντρες ήταν αυτοί που συγκέντρωναν στα χέρια τους τη βασιλική εξουσία. Αυτό δεν σημαίνει, βέβαια, ότι οι γυναίκες αποκλείονταν από τη βασιλική ισχύ και τα θρησκευτικά λειτουργήματα. Μάλιστα, η θέση της βασίλισσας στο ιερατείο ήταν πολύ σημαντική, αφού η μινωική θρησκεία είχε δώσει πρωταρχικό ρόλο στη γυναίκα. Γενικά, όπως αναφέρει ο Πλούταρχος, με έκπληξη, οι γυναίκες ήταν ισότιμες με τους άντρες, κυκλοφορούσαν ελεύθερες, είχαν σημαντικό ρόλο στην κοινωνική ζωή και έπαιρναν μέρος ακόμη και στα επικίνδυνα ταυροκαθάψια!

Εκτός από την πολιτική εξουσία και τη θρησκεία, συγκεντρωμένη στα ανάκτορα ήταν, επίσης, η κεντρική διοίκηση και η διεύθυνση των οικονομικών και παραγωγικών δραστηριοτήτων. Στις αποθήκες των ανακτόρων συγκεντρωνόταν όλη η παραγωγή - και αυτή που κάλυπτε τις ανάγκες του ανακτόρου, αλλά και αυτή που συγκεντρωνόταν -ίσως στο όνομα της θεότητας- για να εξυπηρετηθούν διάφοροι κοινωνικοί σκοποί ή για να την εμπορευτούν οι ναυτιλλόμενοι του νησιού. Μάλιστα, τα λεγόμενα «δώρα», όπως προαναφέρθηκε, ήταν κάτι σαν τους σημερινούς φόρους, μιας και χρέιμα με τη μορφή που το γνωρίζουμε δεν υπήρχε ακόμη τότε, οπότε οι φόροι πληρώνονταν σε είδος. Αυτός ο τρόπος συγκέντρωσης, διεύθυνσης και καταγραφής υπήρξε το έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύχθηκαν οι πρώτες γραφές, όπως μας δείχνουν και οι πινακίδες που διασώθηκαν.

Λεπτομέρεια ρυτού από μαύρο στεατίτη, που βρέθηκε στο θερινό ανάκτορο της Αγίας Τριάδας και έχει διακοσμηθεί με πολυσύνθετη ανάγλυφη παράσταση θεριστών και λυχνιστών (1500-1450 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Απεικονίζει χωρικούς που προχωρούν κατά δυάδες με τα εργαλεία τους, με επικεφαλής την εικονιζόμενη εδώ μορφή με το μακρύ ραβδί στον ώμο. Τα αγροτικά εργαλεία είχαν τελειοποιηθεί τόσο πολύ στη νεοανακτορική Κρήτη, ώστε εντυπωσιάζουν για την ομοιότητά τους με τα σημερινά. Έχουν ανακαλυφθεί αξίνες, φτυάρια, άροτρα, ειδικά φυτευτήρια, δρεπάνια, ειδικά αλωνιστικά εργαλεία κ.ά. Στα χρόνια της μινωικής ακμής, η καλλιέργεια της γης και η παραγωγικότητα της γεωργίας είχαν αναπτυχθεί αρκετά. Από εδώ προέρχονταν τα πλεονάσματα αγροτικών προϊόντων, τα οποία συγκεντρώνονταν στα μεγάλα πιθάρια και στις αποθήκες των ανακτόρων και των επαύλων και τα εμπορεύονταν οι Κρήτες ναυτικοί. Από εδώ προέκυψε και μια μεσαία τάξη αγροτικής κατεύθυνσης, από τοπάρχες που διέμεναν στα μικρά ανάκτορα ή τις επαύλεις.

Η ΓΥΝΑΙΚΑ ΣΤΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

«Ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά ήταν η μεγάλη ελευθερία των γυναικών όχι μόνο με τη συμμετοχή σε κάθε εκδήλωση της κοινωνικής ζωής, αλλά και με την ανεξάρτητη εξέλιξή τους, ώστε να αναπτύσσουν και να εκφράζουν απόλυτα τη δική τους προσωπικότητα. Έπαιρναν μέρος σε κάθε είδους εξωοικιακές ασχολίες, συμμετείχαν σε επικίνδυνα αγωνίσματα, στις ταυρομαχίες, λ.χ., εξορμούσαν μαζί με τους άνδρες σε κυνηγετικές εκδρομές. Δεν δίσταζαν να εγκαταλείψουν την περίτεχνη αμφίεσή τους, για να φορέσουν το ανδρικό περίζωμα, που άφηνε ολότελα ελεύθερο το σώμα για τέτοιου είδους ασκήσεις. Δεν θα υστερούσαν διόλου στα αθλητικά αγωνίσματα και φυσικά ήταν πρώτες στις χορευτικές επιδείξεις.

Για την περιποίηση του σώματος, χρησιμοποιούσαν καλλωπιστήρια εξοπλισμένα στην εντέλεια. Μεταχειρίζονταν με εξαιρετική δεξιοτεχνία φιμύθια κάθε λογής για να τονίζουν το κόκκινο των χειλιών και το λευκό του προσώπου, σκοτεινό χρώμα για να μεγαλώνουν τα μάτια, τριχολαβίδες για τη λέπτυνση των φρυδιών· οι γυαλιστεροί μπρούντζινοι καθρέπτες με τις περίτεχνες λαβές από σκαλιστό ξύλο ή ελεφαντοστόν και οι λεπτουργικά επεξεργασμένες κοσμηματοθήκες συμπληρώνουν τον εξοπλισμό των καλλωπιστριών. Έτσι, δεν είναι περίεργο ότι οι εργάτες των ανασκαφών στην Κνωσό ονόμασαν Παριζιάνα την κομψή ίερεία μιας τοιχογραφίας.

Πολυποίκιλοι και περίτεχνοι ήταν οι συρμοί των φορεμάτων και των κομμώσεων των γυναικών· για να περιγραφούν με ακρίβεια θα ήταν απαραίτητο να χρησιμοποιηθεί η ορολογία από τις σημερινές μόδες. Κατάπληξη προξενούν τα φορέματα αυτά με το κομψό ανοικτό περικόρμιο, που άφηνε ελεύθερα ή σκεπασμένα μόνο με διάφανο τούλι τα στήθη, με τις περίτεχνες ζώνες, τους επανωτούς φραμπαλάδες, την φούστα-περισκελίδα με μεσαία ραφή. Η σημερινή μόδα τείνει να ξαναφέρν τα χαριτωμένα και ελεύθερα αυτά φορέματα.

Μεγάλη ποικιλία υπήρχε στα καλύμματα της κεφαλής· μπερέδες με αγκράφες, τιάρες, καπελλίνα κ.λπ., και ακόμη μεγαλύτερα στις κομμώσεις, που πολλές φορές ήταν ψηλές, περίτεχνες, συνδυαζόμενες όχι σπάνια με ταινίες, διαδήματα, κεκρυφάλους (δικτυωτά πλέγματα), εσωτερικούς τεπέδες, ενώ ιδιαίτερη σημασία δινόταν στις μικρές μπούκλες που στεφάνωναν το μέτωπο ή κρέμονταν στο πλάι του προσώπου» (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Α', Εκδοτική Αθηνών, σελ. 197).

Τοιχογραφία με παράσταση νεαρής ίερείας από το δωμάτιο 4 της Δυτικής Οικίας στο Ακρωτήρι της Θήρας (Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα). Οι επιδράσεις από τις αντίστοιχες κρητικές τοιχογραφίες και οι ομοιότητες με τη φημισμένη «Παριζιάνα» (δες σελ. 46) είναι εμφανείς.

Πήλινο ειδώλιο γυμνόστηθης γυναίκας σε στάση προσευχής. Είναι χαρακτηριστική η ενδυμασία και η κόμμωση (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Χρυσή ψήφος περιδεραίου σε μορφή μικρού λιονταριού από ταφικό περίφραγμα στην περιοχή της Αγίας Τριάδας (16ος αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Η εκπαίδευση στη μινωική Κρήτη

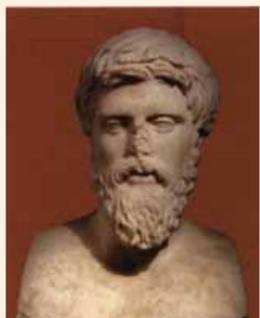
Στις παραδοσιακές προϊστορικές κοινωνίες, όπως η μινωική Κρήτη, η εκπαίδευση και η αγωγή κάθε ατόμου δεν περιοριζόταν σε μια μεμονωμένη περίοδο της νεανικής ζωής του· αποτελούσε μια διαδικασία που εξελισσόταν καθ' όλη τη διάρκειά της, από την ενσάρκωση (δηλαδή, τη γέννηση) ως το θάνατο.

Αυτός, ακριβώς, ήταν ένας από τους βασικούς στόχους της εκπαίδευσης στα χρόνια εκείνα: Να βοηθήσει τον άνθρωπο στο πέρασμα του βίου του να είναι όσο το δυνατόν πιο συνειδητός και υπεύθυνος. Και, ταυτοχρόνως, να τον προετοιμάσει ώστε όταν έρθει η ώρα, να εγκαταλείψει τον φυσικό του κόσμο, την υλική του υπόσταση, χωρίς φόβο και έγνοια για το τι τον περιμένει μετά.

«ΘΕΪΚΟΤΑΤΟ ΚΑΙ ΗΜΕΡΩΤΑΤΟ ΟΝ»

Ο Πλάτων, στους *Νόμους*, μιλάει για τον άνθρωπο και τον παρομοιάζει σαν ένα ήμερο ζώο που, αν λάβει τη σωστή εκπαίδευση, γίνεται «θεϊκότατο και ημερώτατο ον» και συμβάλλει αποφασιστικά στο καλό το δικό του και όλης της κοινωνίας. Σε διαφορετική περίπτωση, μεταβάλλεται στο «πιο άγριο απ' όλα τα ζώα που υπάρχουν στη γη»!

Μας λέει, επίσης, ότι η πολιτεία με τους νόμους της πρέπει να φροντίζει για την εκπαίδευση των παιδιών και των νέων από πολύ νωρίς, με αποκλειστική επιδίωξη να διαμορφώσει, ήδη από την παιδική ηλικία, ανθρώπους ενάρετους, προικισμένους με σοφία και δικαιοσύνη («μετά νου και δίκης»), ώστε να γίνουν τέλειοι πολίτες, που θα ξέρουν καλά και να «άρχουν» αλλά και να «άρχονται» δίκαια.

Κατά τη μινωική εποχή, το εκπαιδευτικό σύστημα στη Μεγαλόνησο είχε ομοιότητες με την εκπαίδευση στις υπόλοιπες περιοχές της αρχαίας Ελλάδας και αναπτυσσόταν σε τρεις κύκλους.

Ο πρώτος κύκλος αφορούσε τα μικρότερα παιδιά και περιλάμβανε τη μάθηση της γλώσσας, της γραφής, της μουσικής και της ζωγραφικής.

Οι άλλοι δύο κύκλοι αφορούσαν παιδιά μεγαλύτερων ηλικιών, από την εφηβεία και μετά, και περιλάμβαναν μαθηματικά, αστρονομία, αρχιτεκτονική, συμβολολογία καθώς και ιατρική-φαρμακολογία.

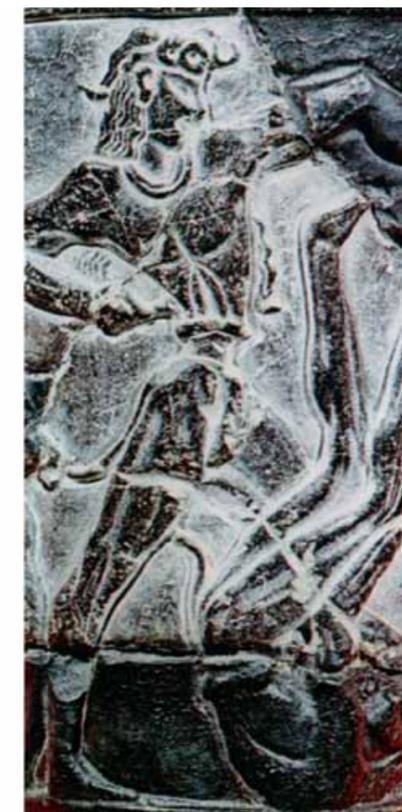
Στον πρώτο κύκλο, κατείχαν σημαντική θέση οι ύμνοι που επικαλούνταν ή εξυμνούσαν τους θεούς, οι εποποιίες των ηρώων και τα τραγούδια, πένθιμα ή χαρμόσινα.

Στη μινωική Κρήτη, τόσο το οικογενειακό όσο και το ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον, ασκούσε μεγάλη παιδευτική και μορφωτική επιρροή στους νέους. Υπήρχε δε μεγάλος σεβασμός στους γέροντες, οι οποίοι ήταν επιφορτισμένοι με την αγωγή των παιδιών.

Ένα από τα ενδιαφέροντα στοιχεία της μινωικής παιδείας, που δείχνει το υψηλό επίπεδο του πολιτισμού που είχε αναπτυχθεί, είναι και ότι η εκπαίδευση των αγοριών και των κοριτσιών ήταν περίπου κοινή.

Γενικά, πέρα από τα θεωρητικά μαθήματα, οι νέοι της εποχής εκπαιδεύονταν, επίσης, στην τοξοβολία, το κυνίγι, την οπλασκία, την πυγμαχία, τους ιερούς χορούς, τους αγώνες δρόμου, τους ιππικούς αγώνες και την πάλη.

Υπήρχαν, επίσης, τα «παιδαγωγεία», στα οποία τα νέα παιδιά μούσνταν σε όλες τις κοινωνικές-πολιτικές δραστηριότητες της κοινότητας. Αυτά είχαν, προφανώς, διαφορές που σχετιζόνταν με τα ιδιαίτερα πεδία δράσης κάθε κοινωνικής κάστας και επαγγελματικής συντεχνίας.

Στιγμιότυπα από αγώνες πυγμής, πάλης και άλματος. Πρόκειται για λεπτομέρειες από κωνικό ρυτό της Αγίας Τριάδας (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΕΚΔΟΧΗ ΓΙΑ ΤΑ... ΓΟΝΙΔΙΑ

Από αναφορές μεγάλων σοφών της ελληνικής αρχαιότητας, όπως ο Πυθαγόρας, ο Πλάτων και ο Πλούταρχος, αλλά και από τις παραδόσεις άλλων λαών, όπως οι Ινδιάνοι, βλέπουμε ότι οι άνθρωποι της Προϊστορικής εποχής έδιναν μεγάλη σημασία στη στιγμή της σύλληψης του ανθρώπου, στην κατάσταση των γονιών του -στο φυσικό αλλά και στο πνευματικό τους επίπεδο-, καθώς και στον τρόπο ζωής και τα βιώματα της μητέρας κατά την περίοδο της κύησης. Προφανώς, δεν γνώριζαν τα γονίδια, τις συγγενείς παθήσεις, τις ανωμαλίες που οφείλονται στην προσβολή τις εγκύου το πρώτο τρίμηνο της κύησης από τους ή τις κληρονομούμενες ενζυμικές διαταραχές και τόσα άλλα που μάθαμε χιλιετίες αργότερα, και γι' αυτό μιλούσαν για βιώματα της μητέρας.

Είναι αυτό που και σήμερα λέμε σε μια παροιμιώδη φράση:

Ό,τι μάνα τέτοιος γιος

Ό,τι πατέρας τέτοια κόρη.

Χάλκινο μινωικό ειδώλιο «σεβίζοντος», από τη θέση Αγία Τριάδα

Στη μινωική Κρήτη, παράλληλα με τις ιερές συντεχνίες των Κυκλάπων, Δακτύλων και Κουρπτών, που ήταν επιφορτισμένες με τη μύηση των αντρών, υπήρχαν και οι ιερές αδελφότητες των Αιγών, Άρκτων και Μελισσών, που ήταν επιφορτισμένες με τη μύηση των γυναικών.

Και εδώ -όπως, άλλωστε και στην Αίγυπτο και στους άλλους λαούς της Ανατολής- την κύρια ευθύνη για την εκπαίδευση των παιδιών την είχε το ιερατείο.

Οι γόννοι των αριστοκρατικών οικογενειών είχαν τον δικό τους παιδαγωγό, ενώ στις πτωχές οικογένειες ο πατέρας ήταν εκείνος που δίδασκε στους γιους του το επάγγελμά του και η μητέρα είχε την ευθύνη να προετοιμάσει τις κόρες για την ενήλικη ζωή.

Να σημειώσουμε εδώ ότι στην Αγγλία, μέχρι το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου τα αγόρια των αρχοντικών οικογενειών, μετά το 6ο έτος της ζωής τους, τα αναλάμβαναν πρώην στρατιωτικοί ξηράς (συνήθως λοχαγοί) ή ναύαρχοι, ανάλογα με την οικονομική κατάσταση των γονέων.

Μοναδική στο είδος της σφραγίδα από ελεφαντοστό με 17 σφραγιστικές παραστάσεις. Προέρχεται από τις Αρχάνες και χρονολογείται στην Ύστερη Παλαιονακτορική εποχή (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

ΜΙΝΩΙΚΟΣ ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΗΣ

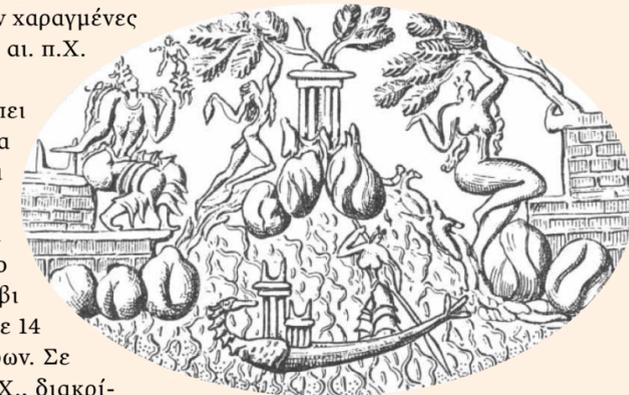
Ερμνεύοντας παραστάσεις που απεικονίζονται σε δύο μινωικά πλακίδια από το Παλαίκαстро Σπείας, ο δρ Μηνάς Τσικριτοσίς κάνει λόγο για μινωικό αναλογικό υπολογιστή που μετρά χρόνο, προσδιορίζει γεωγραφικό πλάτος και προβλέπει σεληνιακές εκλειψεις (*Το Βήμα*, 28/3/2011)!

Περίπου έναν αιώνα πριν, ο Έβανς ανέφερε ότι οι εικόνες που βρέθηκαν χαραγμένες σε αυτά τα πλακίδια αργιλικού σχιστόλιθου και χρονολογούνται στον 15ο αι. π.Χ. εμφανίζουν σύμβολα της Σελήνης και του Ηλίου.

Ο Μ. Τσικριτοσίς, σχολιάζει με βάση την ανακάλυψή του: «Θεωρώ ότι πρέπει να απεμπλακούμε από τις αγκυλώσεις που έχουν δημιουργήσει οι έως τώρα παραδοχές ότι αυτός ο πολιτισμός οικοδομήθηκε αντλώντας στοιχεία και γνώσεις του βαβυλωνιακού και του αιγυπτιακού.

Η κατανόσή του οφείλει να γίνεται με μια διαθεματική προσέγγιση στα λιγοστά καμένα ευρήματά του. Χαρακτηριστικά, θα αναφερθώ σε δύο γνωστές φωτογραφίες που εμφανίζουν μινωικά καράβια. Το πρώτο καράβι απεικονίζεται σε ένα κυκλαδικό “τηγανόσχημο” σκεύος του 2300 π.Χ., με 14 ζεύγη κουπιών, πράγμα που μας παραπέμπει σε σκάφος μήκους 32 μέτρων. Σε μια άλλη παράσταση, από την τοιχογραφία της Σαντορίνης του 1640 π.Χ., διακρίνουμε ένα μεγάλο καράβι, με 26 ζεύγη κουπιών, που κατά τον συγγραφέα Gavin Menzies αντιστοιχεί σε σκάφος 54 μέτρων.

Η ναυτική αυτή εξέλιξη ακούγεται λογική για χρονική περίοδο 700 χρόνων. Δεν είναι όμως λογικό ένας πολιτισμός που είχε αναπτύξει το θαλάσσιο εμπόριο από το 2800 π.Χ. έως το 1200 π.Χ. να μην είχε αναπτύξει αντίστοιχη επιστήμη και για τις ανάγκες του. Θα έπρεπε, εκτός των άλλων, να είχε αναπτύξει τα μαθηματικά και την αστρονομία. Πράγμα που αποδεικνύουν αυτά τα ευρήματα!».

Το λεγόμενο «Δαχτυλίδι του Μίνωα» Μουσείο Ashmolean, Οξφόρδη). Σε αυτό διακρίνεται ένα κυκλοτερές κτίσμα στην κορυφή λόφου, που περιβάλλεται από ορθόλιθους. Έχει υποστηριχτεί ότι η κατασκευή που απεικονίζει αντιπροσώπευε ένα αστρονομικό παρατηρητήριο.

ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ: 3.000 ΧΡΟΝΙΑ ΜΠΡΟΣΤΑ!

Ο εκπληκτικές τοιχογραφίες που κοσμούν τα ανάκτορα -ιδιαίτερα της Κνωσού- περιλαμβάνονται στα πιο θαυμαστά μνημεία του μινωικού πολιτισμού, τόσο από την άποψη των θεμάτων και της αισθητικής όσο και από την άποψη της τεχνικής τους.

Αρκεί να σκεφτεί κανείς ότι η τεχνική τους είναι ίδια με την τεχνική που χρησιμοποιούσαν στις νωπογραφίες τους οι μεγάλοι ζωγράφοι της Αναγέννησης. Ήταν, σαν να λέμε, κάπου 3.000 χρόνια μπροστά!

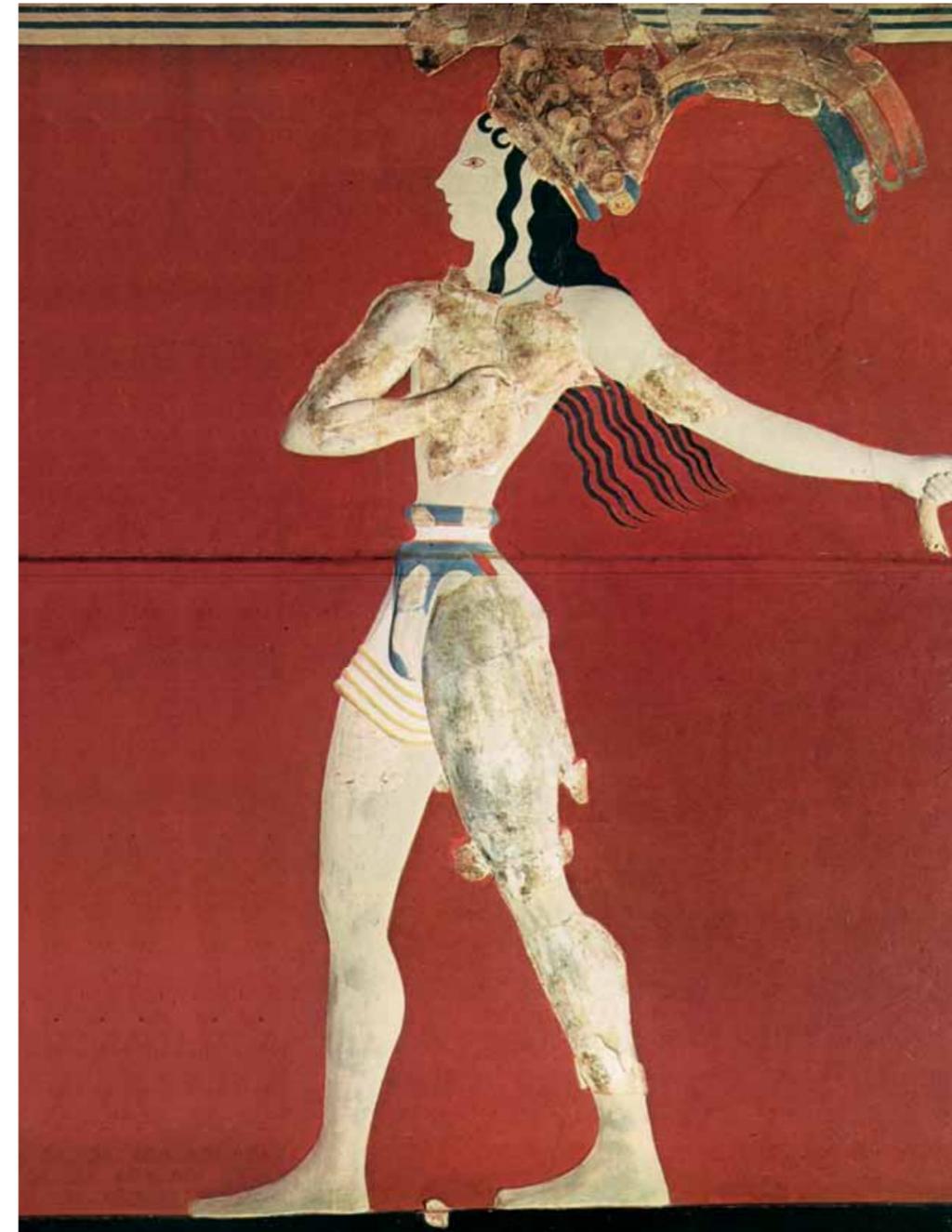
Η κατασκευή τους ακολουθούσε τα εξής στάδια: Αρχικά τοποθετούσαν πάνω από τις πέτρες του τοίχου ένα στρώμα από πηλό, που περιείχε και άχυρα. Πάνω απ' αυτό απλώνονταν αλληπάλληλα στρώματα κονιάματος από σβησμένο ασβέστη, που περιείχαν και ξένες ύλες (π.χ. τρίχες ζώων). Η τελική επίστρωση γινόταν με καθαρό σβησμένο ασβέστη.

Ανάκτορο Κνωσού: Εντυπωσιακές τοιχογραφίες από το δωμάτιο της βασίλισσας

Ο Μινωίτης καλλιτέχνης ιχνογραφούσε πάνω στο νωπό ακόμα τελευταίο στρώμα κονιάματος τα σχέδια ή τα περιγράμματα, το βάθος και το γέμισμα της επιφάνειας. Πάνω στο σχέδιο αυτό έβαζε, στη συνέχεια, το χρώμα όσο το κονίαμα ήταν ακόμη υγρό, ώστε να απορροφάται τμηματικά και να εισδύει πιο βαθιά. Οι τελευταίες λεπτομέρειες γίνονταν με την τεχνική της ψηφιδωτογραφίας, ενώ τα τελευταία χρώματα είχαν μάλλον αναμειχθεί με αραιό ασβέστη, ώστε να απορροφηθούν καλύτερα, ή με ένα είδος κόλλας. Το τελικό στάδιο στη δημιουργία μιας παράστασης ήταν η στίλβωση της επιφάνειας του κονιάματος: γινόταν μάλλον με ασπράδι αβγού και με τρίψιμο της επιφάνειας όταν πλέον είχαν στεγνώσει και απορροφηθεί τα χρώματα.

Ο χαρακτήρας των τοιχογραφιών είναι διακοσμητικός. Υπηρετεί και συνδέεται με την αρχιτεκτονική, που διαμορφώνει τη φυσιογνωμία των κτηρίων, και τη θρησκεία, που κατέχει σημαντική θέση στη ζωή των τότε Κρητών. Και το κάνει αναδεικνύοντας την κλίση των καλλιτεχνών της επο-

Η διάσημη ανάγλυφη τοιχογραφία του «πρίγκιπα με τα κρίνα». Είναι μια μορφή βασιλιά-αρχιερέα που φοράει στέμμα με κρίνα και φτερά παγονιού, ενώ με το αριστερό χέρι οδηγεί κάτι προς την κεντρική αυλή (περ. 1550 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

χίς στην απεικόνιση της φύσης και το αίσθημα του χαριτωμένου που διέκρινε τους ίδιους αλλά και όλη την κοινωνία στην οποία ζούσαν και δημιουργούσαν.

Σε αντίθεση με τις αιγυπτιακές τοιχογραφίες, που διηγούνται ιστορικά γεγονότα και σημαντικές πράξεις των ηγεμόνων, οι μινωικές τοιχογραφίες εξυμνούν τη θεοποιημένη φύση με θέματα που αποδόθηκαν με εξαιρετική ζωντάνια.

Οι αφηγηματικές σκηνές που απεικονίζονται στις τοιχογραφίες περιλαμβάνουν συλλήψεις ταύρων, ταυροκαθάψια, αθλοπαιδιές, σκηνές από τη δημόσια ζωή στο ανάκτορο, νέους με ακόντια, χορεύτριες, αυλικές κυρίες.

Οι θρησκευτικές σκηνές περιλαμβάνουν πλήθος μορφών που κυκλοφορούν ή κάθονται στους ιερούς χώρους και μέσα στο ανάκτορο και μετέχουν σε γιορτές, τη θεότητα καθισμένη σε θρόνους, δίφρους ή ιερούς βράχους, σκηνές υποδοχής της θεότητας, σκηνές θείας κοινωνίας, πομπή δωροφόρων ή γρύπες δίπλα στο θρόνο.

ΤΟ ΝΕΟΑΝΑΚΤΟΡΙΚΟ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΟ ΘΑΥΜΑ

Οι πιο γνωστές τοιχογραφίες που διασώθηκαν χρονολογούνται στο δεύτερο μισό του 17ου, στον 16ο και στο πρώτο μισό του 15ου αιώνα. Η λαμπρή εποχή τους, δηλαδή, είναι η Νεοανακτορική (1650-1450 π.Χ.), ενώ τοιχογραφίες βρίσκουμε και στην Κρητομυκηναϊκή εποχή (1450-1300 π.Χ.) στα ανάκτορα, στα μέγαρα, στις επαύλεις και στα πολυτελή σπίτια των μεγάλων κέντρων. Έξω από την Κρήτη, τοιχογραφίες επηρεασμένες από τη μινωική τεχνοτροπία και το θεματολόγιο διακόσμησαν πλούσια σπίτια στη Μίλο, στην Κέα και, κυρίως, στη Θήρα. Αδιαμφισβήτητο καλλιτεχνικό κέντρο της ζωγραφικής είναι η Κνωσός, από την οποία προέρχονται και οι περισσότερες και σημαντικότερες σωζόμενες τοιχογραφίες.

Λίγες τοιχογραφίες σώθηκαν στη θέση τους. Οι πιο πολλές βρέθηκαν σε κομμάτια που απέμειναν πάνω στα δάπεδα, θάφτηκαν κάτω από νεότερα δάπεδα ή αποτελούσαν σωρούς σκουπιδιών.

Οι φυσιοκρατικές σκηνές προέρχονται από τον κόσμο της χλωρίδας και της θάλασσας και περιλαμβάνουν πυκνή και πλούσια άγρια ή ήμερη βλάστηση (κρίνους, κρίκους, ίριδες, άγριες τριανταφυλλιές), μέσα στην οποία κυκλοφορούν ζώα και πουλιά, αγριόγατες που παραμονεύουν ανυποψίαστα πουλιά, πέρδικες που κατεβαίνουν στο νερό του ποταμού και παραδείσια εξωτικά πουλιά με πολύχρωμο φτέρωμα. Εμφανίζονται, επίσης, μαγευτικοί βασιλικοί κήποι με εξωτικά ζώα (πιθήκους) και πουλιά και η αθόρυβη ζωή του βυθού της θάλασσας με δελφίνια, ψάρια, χελιδονόψαρα, χταπόδια, σουπιές, κοράλλια, ναυτίλους.

Τα διακοσμητικά θέματα είναι ρόδακες σε σειρά, συνεχόμενες σπείρες, ελαστικά πλέγματα σπειρών, σύνθετα φυτικά στοιχεία (βλαστοί), πλαίσια με γιρλάντες.

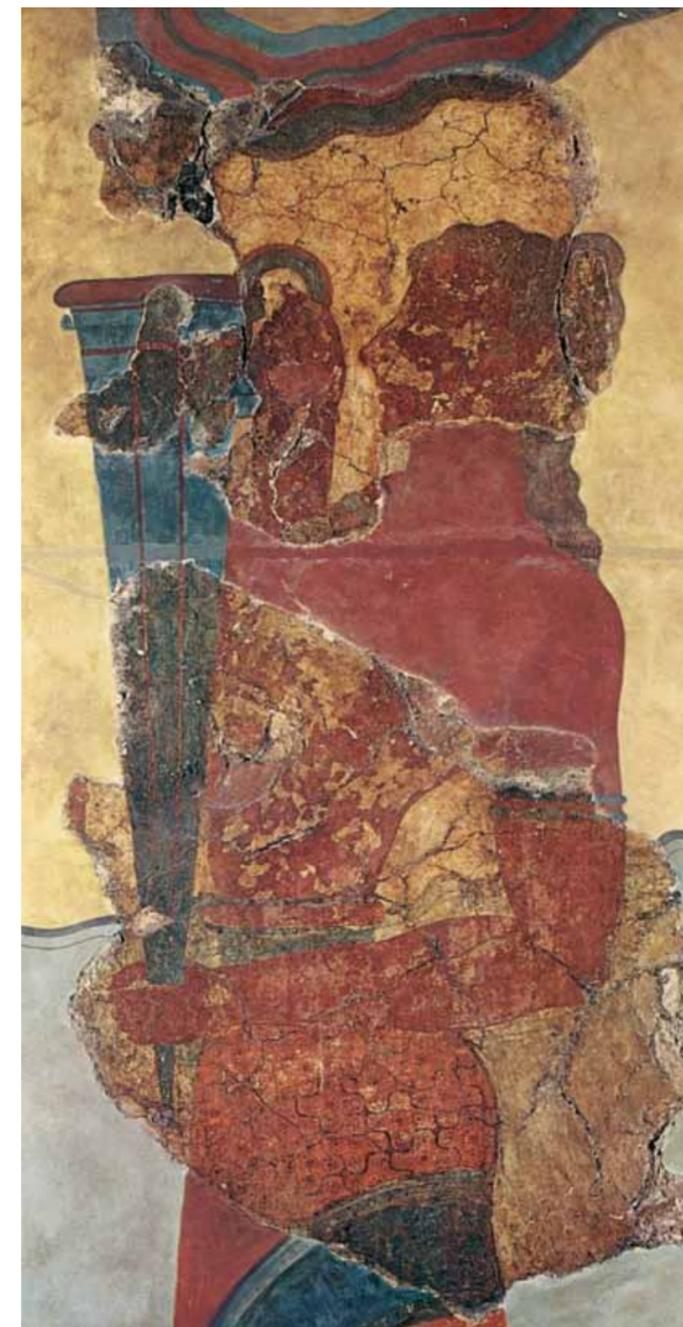
Η απόλυτη εναρμόνιση των τοιχογραφιών στο αρχιτεκτόνημα ήταν κύρια φροντίδα του τοιογράφου. Ανάλογα με τις βασιλικές επιταγές και τις οδηγίες των αρχιτεκτόνων, προσαρμόζονταν τα θέματα στις θέσεις τους. Η αριστοτεχνική αρμονία αρχιτεκτονήματος και τοιχογραφίας δείχνει την υψηλή αισθητική αντίληψη των καλλιτεχνών.

Όποιο κι αν ήταν το μέγεθός τους, οι τοιχογραφίες πλαισιώνονταν συνήθως πάνω και κάτω από σειρές παράλληλων ταινιών. Οι ταινίες αυτές ήταν ζωγραφισμένες με έντονα αντιθετικά χρώματα (λευκό και μαύρο ή γαλάζιο και μαύρο, ανάμεσα σε γραμμές οδηγούς).

Το βάθος των παραστάσεων στις παλαιότερες τοιχογραφίες ήταν συνήθως κόκκινο ή κόκκινο

Τμήμα από το διάζωμα με τις πέρδικες, που στόλιζε τον ξενώνα, μικρό κτήριο στα νότια του ανακτόρου της Κνωσού (περ. 1500, Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Ο «ρυτοφόρος», απόσπασμα από την Τοιχογραφία της Πομπής, που στόλιζε το νότιο πρόπυλο του ανακτόρου της Κνωσού (1500-1450 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Ο νεαρός ονομάστηκε έτσι από το κωνικό τελετουργικό σκεύος που κρατά.

Γρύπας (λεπτομέρεια από τις τοιχογραφίες του ανακτόρου της Κνωσού). Οι γρύπες, αυτά τα περίεργα όντα, παράσταναν το λεγόμενο «θρόνο του Μίνωα», στην ομώνυμη αίθουσα του ανακτόρου.

Η τοιχογραφία του γαλάζιου πιθήκου, από την Οικία των Τοιχογραφιών στην Κνωσό (περ. 1500 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

συνδυασμένο με λευκό, επειδή αυτά ήταν τα παραδοσιακά κονιάματα των τοίχων στην Κρήτη. Στις νεότερες τοιχογραφίες, επικράτησε το καθαρό φωτεινό αιγυπτιακό γαλάζιο, σε συνδυασμό με το λευκό ή το μαύρο. Τα χρώματα του βάθους χωρίζονται μεταξύ τους με κάθετες, οριζόντιες ή κυματοειδείς γραμμές. Για την απόδοση της γυναικείας επιδερμίδας, χρησιμοποιήθηκε το λευκό, ενώ για την αντρική το καστανό ή το ερυθρωπό χρώμα.

Τα χρώματα των μινωικών τοιχογραφιών ήταν κυρίως ορυκτά ή χρώματα της γης και προέρχονταν:

- Το λευκό από καθαρό ασβέστη.
- Το ερυθρό από σιδηρούχο χρώμα (αιματίτη).
- Το κίτρινο από σιδηρούχα κίτρινη ώχρα.
- Το μελανό από ανθρακούχο αργιλικό οξιστόλιθο.
- Το κυανό (μπλε ή γαλάζιο), που χρησιμοποιείται για το βάθος, από αιγυπτιακό μπλε, ένα μείγμα πυριτικών αλάτων και οξειδίων του χαλκού και του ασβεστίου.
- Το πράσινο χρώμα ήταν μείγμα κυανού και κίτρινου. Το καθαρό πράσινο, όπου υπάρχει, προέρχεται από μαλαχίτη.

Η ΑΡΧΑΙΟΤΕΡΗ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΓΡΑΦΗ

Σφραγίσμα σε πήλο που απεικονίζει το πρόσωπο του ηγεμόνα και τον βασιλικό τίτλο (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Αντιπροσωπεύει προστάδιο της μινωικής γραφής.

Η μινωική Κρήτη ήταν η πρώτη ευρωπαϊκή περιοχή στην οποία αναπτύχθηκε και χρησιμοποιήθηκε ένα σύστημα γραφής. Αποτελεί κι αυτό μια ακόμη απόδειξη του υψηλού πολιτιστικού επιπέδου στο οποίο είχε φτάσει το νησί.

Τα τρία είδη γραφής που αναπτύχθηκαν στην προϊστορική Κρήτη, η ιερογλυφική, η Γραμμική Α και η Γραμμική Β, ανακαλύφθηκαν από τον Έβανς από τον πρώτο κιόλας μήνα των ανασκαφών του στα ανάκτορα της Κνωσού. Διασώθηκαν σε πήλινες επιγραφές ή σφραγίσματα που άντεξαν στο χρόνο, μάλλον επειδή ψήθηκαν στις πυρκαγιές που κατέστρεψαν τα ανάκτορα.

Και οι τρεις γραφές ήταν συλλαβογράμματες – δηλαδή, κάθε σημείο αντιστοιχούσε σε μια συλλαβή, η οποία αποτελείται, συνήθως, από ένα σύμφωνο κι ένα φωνήεν. Χρησιμοποιήθηκαν σε ποσοστό 95% από βασιλείς, ιερείς, γραφείς και διοικητικούς υπαλλήλους προκειμένου να καταγράψουν αγροτικά προϊόντα, οικονομικά στοιχεία, καταλόγους προσωπικού, θρησκευτικές προσφορές κ.ά.

Προστάδιο της μινωικής γραφής ήταν το ιδεόγραμμα, η ζωγραφική απεικόνιση γνωστών θεμάτων (π.χ. μιας κεφαλής, ενός χεριού, ενός βέλους, ενός άστρου) σε σφραγιδόλιθους του τέλους της 3ης χιλιετίας π.Χ. (γύρω στο 2300 π.Χ.). Οι εικόνες-σημεία απάδιδαν τη σημασία μιας λέξης και αποτυπώνονταν μία μία σε πήλο.

Κρητική ιερογλυφική γραφή

Η κρητική ιερογλυφική γραφή είναι το αρχαιότερο δείγμα γραφής στον ευρωπαϊκό χώρο. Βρέθηκε σε αντικείμενα (πήλινες πινακίδες, σφραγιδόλιθους κ.ά.) της Εποχής του Χαλκού στην Κρήτη (Μάλια, Κνωσός κ.ά.) και έχει ως πιο γνωστά δείγματά της τον πέλεκυ του Αρκαλοχωρίου και το δίσκο της Φαιστού.

Η πρώιμη αυτή γραφή εμφανίζεται από την Προανακτορική εποχή (γύρω στο 2000) σε επιγραφές με διοικητικό και θρησκευτικό περιεχόμενο και βασίζεται σε σύμβολα-σημεία πολλά από τα οποία μοιάζουν με εκείνα της Γραμμικής Α. Τα σύμβολα αυτά καταγράφηκαν αρχικά από τον Έβανς (1909) και αργότερα από τους Μέιτσερ (1982) και Ολιβιέ/Γκοντάρτ (1996). Ως τώρα έχουν αναγνωριστεί 314 διαφορετικά σύμβολα.

Η κρητική ιερογλυφική γραφή μπορεί να είναι τοπική «εφεύρεση» των κατοίκων της Κρήτης. Το πιθανότερο, όμως, είναι ότι αποτελεί προσαρμογή μιας ιδέας που ήρθε από τη γειτονική Αίγυπτο. Διαφέρει, ωστόσο, από τη γραφή των Αιγυπτίων: είναι συλλαβική και, επιπλέον, ενώ χρησιμοποιεί εικόνες αντικειμένων ως σημεία, αυτές οι εικόνες παίρνουν τη φωνητική αξία των λέξεων που δηλώνουν τα τυπωμένα αντικείμενα. Η γραφή συμπληρωνόταν από βοηθητικά σημεία, σταυρούς, γραμμές κ.λπ., που δύνωναν την αρχή ή την κατεύθυνσή της ή προσδιόριζαν κάποια ιδεογράμματα.

Τα ιερογλυφικά σύμβολα περιλαμβάνουν αντικείμενα του παλαιοανακτορικού πολιτισμού, σκεύη, μουσικά όργανα, εργαλεία, ιερά σύμβολα, πλοία, όπλα, ζώα, φυτά κ.ά. Μερικά χαρακτηριστικά είναι ο μονόστομος πέλεκυς, τα κέρατα του ταύρου (που κατέχουν εξέχουσα θέση στη μινωική θρησκεία), η αράχνη (που σχετίζεται με την ανάπτυξη της υφαντικής), η μέλισσα (που σχετίζεται με την ανάπτυξη της μελισσοκομίας), το κλαδί της ελιάς (που φανερώνει την έκταση της ελαιοπαραγωγής), το βέλος με τη δικαλωτή ουρά (για να εισχωρεί στην πληγή και να μην αποσπάται εύκολα), το τριγωνικό εγχειρίδιο με λαβή σε σχήμα μίλου (για να προσαρμόζεται εύκολα στην παλάμη), το πριόνι, το ζύγι του χτίστη, ο διαβήτης, η πολύχορδη λύρα, ο ιερός διπλός πέλεκυς κ.ά.

Αυτή η μορφή γραφής συναντιέται μόνο στην Κρήτη και μετά την καταστροφή των ανακτορικών κέντρων εξαφανίζεται.

Ο διπλός χάλκινος πέλεκυς από το ιερό σπήλαιο του Αρκαλοχωρίου, στην κεντρική Κρήτη. Στο κέντρο υπάρχει αναθηματική ιερογλυφική γραφή σε δύο στήλες, που είναι συγγενική με τη γραφή του δίσκου της Φαιστού (περ. 1600 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Κατάλογος 135 ιερογλυφικών που συγκέντρωσε ο Έβανς. Σε κάθε στήλη, αριστερά εικονίζονται τα ιερογλυφικά σημεία της πρώτης γραφής, δηλαδή η εικόνα, και πλάι το ίδιο απλοποιημένο ιερογλυφικό, σύμφωνα με τη γραμμική ιερογλυφική.

Δέλτος σε απλοποιημένο γραμμικό ιερογλυφικό σύστημα. Προέρχεται από την Κνωσό και χρονολογείται στα 1700 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

«Συχνά εμφανίζονται και πλοία στις ιερογλυφικές σφραγίδες, άλλοτε ως μεμονωμένα ιδεογράμματα και άλλοτε συνδυασμένα με σημεία που συμπληρώνουν την έννοια του συμβόλου. Η απόδοσή τους στις σφραγίδες δείχνει μεγάλη ποικιλία στα σκαριά, στον αριθμό των κουπιών, στα ξάρτια, στα ακρόπρωρα, στα έμβολα της πρύμνης κ.λπ. Βλέπει κανείς την ειδική φροντίδα των πεπειραμένων καρaboκύρηδων που από τότε κυριαρχούσαν με τα πλοία τους στις θάλασσες. Μ' όλο που τα σημεία αυτά προορίζονταν για μια συμβολική και συνεπτυγμένη απεικόνιση, διακρίνει κανείς την αγάπη της θάλασσας και του ναυτικού βίου σ' αυτές τις παραστάσεις, που συμπληρώνονται με άλλα ιερογλυφικά σύμβολα, όπως το ψάρι, η σουσιά και η μικρή θαλασσινή ιπποκάμψη» (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμ. Α, σσ. 149-150).

Γραμμική Α

Είναι η επόμενη φάση εξέλιξης της μινωικής γραφής. Η μορφή αυτή συνυπάρχει με την ιερογλυφική κατά την Παλαιοανακτορική εποχή, επικρατεί όμως στη Νεοανακτορική. Ο Έβανς την ονόμασε γραμμική επειδή χρησιμοποιεί γραμμικούς χαρακτήρες και όχι εικονιστικούς, όπως η κρητική ιερογλυφική γραφή.

Η Γραμμική Α είναι αποτυπωμένη κυρίως σε πήλινες πινακίδες που έχουν βρεθεί στην Κνωσό, τη Φαιστό, την Αγία Τριάδα, τα Μάλια, τα Χανιά, τις Αρχάνες κ.α. Δείγματά της έχουν βρεθεί και εκτός Κρήτης: στη Μήλο, στην Κέα και στη Θήρα, στην Πελοπόννησο και στα Κύθηρα, στη Σαμοθράκη, αλλά και στην Τροία, στη Μίλπο και στην Παλαιστίνη – γεγονός που αποδεικνύει την επέκταση του μινωικού εμπορίου και των διεθνών σχέσεων την εποχή αυτή.

Αποτελείται από συλλαβογράμματα (= χαρακτήρες με συγκεκριμένη συλλαβική φωνητική αξία) και ιδεογράμματα (= χαρακτήρες που αντιπροσωπεύουν αντικείμενα). Έχουν βρεθεί περίπου 60-70 συλλαβογράμματα και 60 ιδεογράμματα. Τα μισά από αυτά είναι κοινά με τους χαρακτήρες της Γραμμικής Β.

Αν και η Γραμμική Α δεν έχει αποκρυπτογραφηθεί, μπορούμε να «κατανοήσουμε» ότι οι μινωικές επιγραφές που είναι γραμμένες με αυτήν καταγράφουν διάφορα προϊόντα (κρασί, δημητριακά, σύκα), ζώα, ανθρώπους, καθώς και προσφορές σε λατρευτικούς χώρους.

Στην ιερογλυφική γραφή είχε αναπτυχθεί και ολοκληρωμένο αριθμητικό σύστημα (μονάδες, δεκάδες, εκατοντάδες, χιλιάδες, ακόμη και κλάσματα).

Γραμμική Β

Είναι μεταγενέστερη -και με μια έννοια εξέλιξη- της Γραμμικής Α και χρησιμοποιήθηκε στη Μυκηναϊκή εποχή, από τον 17ο ως τον 13ο αι. π.Χ., κυρίως για την τήρηση αρχείων στα ανάκτορα.

Πήλινες πινακίδες με Γραμμική Β βρέθηκαν αρχικά στην Κνωσό και σε άλλα σημεία της Κρήτης και αργότερα στο μυκηναϊκό ανάκτορο της Πύλου (Μεσσηνία) και σε άλλες θέσεις της ηπειρωτικής Ελλάδας. Συνολικά, έχουν βρεθεί περίπου 5.000 κείμενα σε Γραμμική Β (κυρίως πινακίδες). Από αυτά, περίπου 3.000 προέρχονται από την Κνωσό. Με βάση τον γραφικό χαρακτήρα των γραφέων, οι αρχαιολόγοι υποθέτουν ότι οι πινακίδες της Κνωσού γράφτηκαν τουλάχιστον από 60 διαφορετικούς γραφείς.

Πινακίδα με σύμβολα της Γραμμικής Α (15ος αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου)

Πινακίδα με βάση τη Γραμμική Β. Η γραφή αυτή αποκρυπτογραφήθηκε το 1952 από τον Άγγλο αρχιτέκτονα Μάικλ Βέντρις και τον Τζον Τσάντγουϊκ.

ΕΝΑ ΠΑΓΚΟΣΜΙΟ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟ ΜΥΣΤΗΡΙΟ

Ο περίφημος δίσκος της Φαιστού είναι φτιαγμένος από πηλό και έχει διάμετρο 16 εκατοστά (17ος αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου). Είναι το σπουδαιότερο δείγμα ιερογλυφικής γραφής από την Κρήτη. Τα σημεία (συνολικά 241, από 45 διαφορετικά σύμβολα) έχουν σπειρωτή διάταξη και παριστάνουν ανθρώπινες μορφές (αντρικές, παιδικές και γυναικείες), πουλιά, ψάρια, έντομα, κεφάλια και πόδια ζώων, φυτικά θέματα, καράβια, τόξα, αξίνες κ.ά. Ο δίσκος αποτελεί το αρχαιότερο εύρημα της τυπογραφίας, μιας και τα στοιχεία έχουν τυπωθεί ένα ένα με σφραγίδα. Έχουν προταθεί διάφορες απόψεις για το τι συμβολίζει (επικληση θεότητας, αρχείο, αφήγηση ιστορίας, ημερολόγιο), δεν έχει όμως ακόμη αποκρυπτογραφηθεί. Το γεγονός αυτό, σε συνδυασμό με την περίτεχνη κατασκευή του, τον καθιστούν ένα από τα γνωστότερα αρχαιολογικά μυστήρια παγκοσμίως!

ΤΑ ΠΑΡΑΤΟΛΜΑ ΤΑΥΡΟΚΑΘΑΨΙΑ

Τα αθλήματα ήταν συνηθισμένη δραστηριότητα της ζωής των Μινωιτών. Συνήθως, συνδυάζονταν με ιερές λειτουργίες και, απ' ό,τι φαίνεται, απαιτούσαν μεγάλη ευκίνησία, ιδιαίτερη επιδεξιότητα και πολύχρονη άσκηση. Τοιχογραφίες, ανάγλυφες παραστάσεις σε λίθινα αγγεία, σφραγιδόλιθοι και σφραγίσματα πληροφορούν τον άνθρωπο της σημερινής εποχής για τα αγώνισμα εκείνης της εποχής.

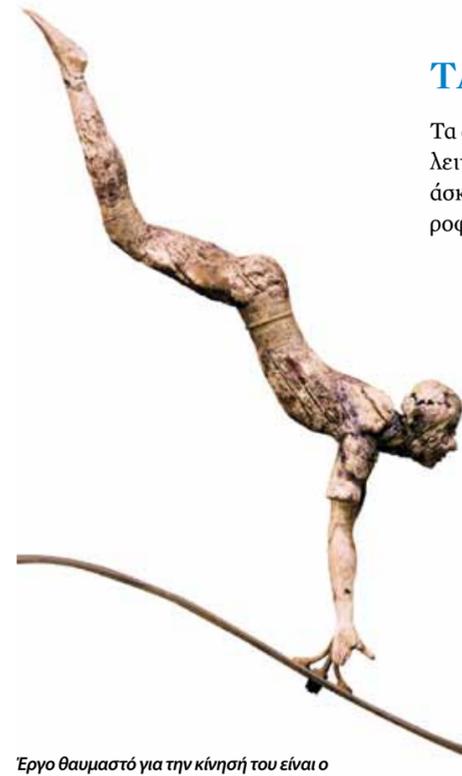
Ανάμεσα σε αυτά ξεχωρίζουν τα ταυροκαθάψια (= άγγιγμα του ταύρου), που είναι το αγώνισμα που έχει απεικονιστεί πιο συχνά. Παραστάσεις τους διασώζονται κυρίως στην Κρήτη, καθώς και σε άλλα μέρη της Ελλάδας (Πύλος, Τίρυνθα), της Μικράς Ασίας (Σμύρνη) και της Αιγύπτου. Σήμερα, πιστεύεται ότι οι ισπανικές και οι μεξικάνικες ταυρομαχίες και τα ροντέο ξεκίνησαν από τις μινωικές, αφού έχουν επισημανθεί τα ενδιάμεσα στάδια μεταφοράς των ταυρομαχιών στις Βαλεαρίδες. Άλλωστε, είναι γνωστές οι σχέσεις της Κρήτης με την Ταρτησό, τη σημερινή Ιβηρική χερσόνησο (Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τομ. Α', σελ. 198).

Τα ταυροκαθάψια ήταν ένα δύσκολο και επικίνδυνο ακροβατικό άθλημα, που απαιτούσε ειδική δεξιότητα και απaráμιλλη τόλμη. Σε αυτά νέοι και νέες εκτελούσαν θεαματικά άλματα και κυβιστίσεις στη ράχη ταύρων που έτρεχαν.

Αγώνισμα με ταύρους ήταν γνωστά και σε άλλους προϊστορικούς πολιτισμούς (Αίγυπτος, Ανατολή), στη μινωική Κρήτη όμως έφτασαν σε υψηλότερο επίπεδο με τα ταυροκαθάψια. Αρκεί να σημειώσουμε ότι σύγχρονοι ταυρομάχοι βεβαιώνουν πως τέτοιου τύπου άλματα, ακόμη και σε κοινούς ταύρους, θα σήμαιναν βέβαιο θάνατο!

Το αγώνισμα γινόταν με ιδιαίτερη επισημότητα και περιλαμβανόταν στο πλαίσιο θρησκευτικών τελετών με τις οποίες οι Κρήτες τιμούσαν τη θεά της βλάστησης ή τον Ποσειδώνα. Η θρησκευτική πλευρά φαίνεται και από την χρήση του ταύρου, του ιερού ζώου της Κρήτης.

Τα ταυροκαθάψια διεξάγονταν πιθανότατα σε ειδικά περιφραγμένους χώρους γύρω

Έργο θαυμαστό για την κίνησή του είναι ο χρυσελεφάντινος ταυροκαθάψης, που επιχειρεί το επικίνδυνο άλμα. Προέρχεται από πλαστικό σύμπλεγμα ταυρομαχίας του ανακτόρου της Κνωσού (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σκηνή ταυροκαθαψιών από κωνικό ρυτό της Αγίας Τριάδας. Απεικονίζει αθλητή να τινάζεται πάνω από το κεφάλι του ταύρου (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

από τα ανάκτορα και όχι στις κεντρικές αυλές τους. Μάλιστα, στα Μάλια έχει εντοπιστεί ειδικός χώρος στα βορειοδυτικά του ανακτορικού συγκροτήματος.

Το αγώνισμα εκτελούνταν με τρεις διαφορετικές τεχνικές.

Στην πρώτη, ο αθλητής έπιανε τα κέρατα του ζώου που κάλπαζε, αναποδογύριζε το σώμα του πάνω από το κεφάλι του ταύρου, πατούσε πάνω στην πλάτη του και μετά έκανε περιστροφή (κυβίστηση) στον αέρα και προσγειωνόταν πίσω από τον ταύρο. Ευρήματα από τους αρχαιολογικούς χώρους μάς δείχνουν ότι οι Μινωίτες συχνά πριόνιζαν την άκρη των κεράτων, ώστε το άλμα να είναι λιγότερο επικίνδυνο.

Στη δεύτερη, ο αθλητής πηδούσε -κατά προτίμηση από μια ανυψωμένη θέση- πάνω από το κεφάλι του ταύρου, έπεφτε με τα χέρια πάνω στην πλάτη του ζώου, μετά γυρνούσε στον αέρα και προσγειωνόταν στο έδαφος πίσω από αυτό. Σε αρκετές περιπτώσεις, για να μειωθεί η επικινδυνότητα της προσγείωσης, υπήρχαν βοηθητικά άτομα που συγκρατούσαν τον αθλητή όταν έπεφτε στο έδαφος. Οι περίφημες τοιχογραφίες από την Κνωσό αποτελούν ένα συνδυασμό των δύο πρώτων τεχνικών.

Στην τρίτη, που έχει απεικονιστεί ελάχιστα, ο ταυροκαθάψης διακρίνεται πάνω από την ουρά του ταύρου, πιθανόν αφού τον έχει πλησιάσει από το πλάι.

Οι ταυροκαθάψες -άντρες και γυναίκες- έφεραν πλούσια ενδυμασία, περίτεχνη κόμμωση και κοσμήματα και μάλλον ανήκαν στις τάξεις των ευγενών.

Αξίζει να επισημάνουμε μερικές διαφορές των ταυροκαθαψιών με τις ταυρομαχίες, που δείχνουν πολλά πράγματα για την ποιότητα του μινωικού πολιτισμού.

Πρώτα απ' όλα, σκοπός των ταυροκαθαψιών δεν ήταν ο φόνος των ταύρων, αλλά να αναδείξουν την τόλμη και την ευλυγισία των αθλητών. Μάλιστα, οι ταύροι που έπαιρναν μέρος στους αγώνες ήταν από τις καλύτερες ράτσες και θεωρούνταν ιεροί. Γενικά, ο ταύρος ήταν το σημαντικότερο ζώο στην Κρήτη λόγω της δύναμης που αντιπροσωπεύει, και η θυσία του γινόταν σε εξαιρετικές περιπτώσεις, με αποδέκτη τη θεότητα ή έναν σημαίνοντα νεκρό. Αντιθέτως, οι ταυρομαχίες έχουν σκοπό το φόνο του ταύρου και αποθεώνουν την ωμή βία.

Οι ταυρομαχίες συμβολίζουν την επιβολή του ανθρώπου πάνω στη φύση, ενώ τα ταυροκαθάψια την ένωση του ανθρώπου με τη φύση, μέσω της ομορφιάς και της χάρης.

Οι θεατές στα ταυροκαθάψια παρέμεναν σιωπηλοί από σεβασμό στην τελετή και για να μην εξοργίζουν το ζώο. Οι αθλητές, υπό τη συνοδεία λύρας, που έδινε μυστηριακή και κατασκευτική χροιά στην ατμόσφαιρα, προσπαθούσαν να κάνουν παράτολμα άλματα πάνω στη ράχη του ζώου.

Οι ταυρομαχίες γίνονται για το θέαμα, ενώ τα ταυροκαθάψια είχαν τελετουργικό χαρακτήρα, ήταν η γιορτή με την οποία οι Μινωίτες ευχαριστούσαν τη μάνα Γη ή τιμούσαν τον Ποσειδώνα, και προετοίμαζαν τους νέους να γίνουν γενναίοι, όχι σκοτώνοντας τον ταύρο αλλά τιμώντας τον.

Ήταν, δηλαδή, μια τελετή ενηλικίωσης.

Τι δείχνουν όλα αυτά, αν όχι έναν πολιτισμό πολύ υψηλού επιπέδου;

Χρυσό δαχτυλίδι με σκηνή ταυροκαθαψιών. Αγοράστηκε από τον Έβαν στις Αρχάνες και προέρχεται πιθανότατα από σύλληψη τάφου στο Φουρνί (Μουσείο Ashmolean, Οξφόρδη).

Πήλινο αγγείο (ρυτό) με μορφή ταύρου, στο οποίο στηρίζονται ακροβάτες. Χρονολογείται γύρω στα 2200-2000 π.Χ. και βρέθηκε στον θολωτό τάφο της Κοιμιάδας, στα περίχωρα της Γόρτυνας (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Σκηνή ταυροκαψίων που σώζεται σε ζωφόρο από το βορειοανατολικό τμήμα των ανακτόρων της Κνωσού. Είναι μια πλήρης παράσταση, που παρουσιάζει το αγώνισμα σε όλες τις φάσεις του. Ο ταύρος τρέχει με «ιπτάμενο καλπασμό», ενώ τρία άτομα αθλούνται: πιάνονται από τα κέρατα, πηδούν πάνω στη ράχη του και από εκεί στο έδαφος (τέλη 15ου-αρχές 14ου αι. π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Η ΜΙΝΩΙΚΗ ΙΑΤΡΙΚΗ

Πλάι στα επιβλητικά ανάκτορα, στην Κρήτη η αρχαιολογική σκαπάνη αποκάλυψε, επίσης, εντυπωσιακά συστήματα ύδρευσης και αποχέτευσης, ευρύχωρες αίθουσες λουτρών, κολυμβητικές δεξαμενές αλλά και σωρούς από πινακίδες, με χαραγμένα πάνω τους τα σημεία, δηλαδή τα συλλαβογράμματα, των διάφορων μορφών της κρητικής γραφής. Σε μια τέτοια πινακίδα, υπήρχαν τρία συλλαβογράμματα:

i-ja-te

Σε αυτά αναγνωρίζεται η μεταγενέστερη ελληνική λέξη ιπτήρ ή ιατρός. Το γεγονός ότι βρίσκουμε τη λέξη ιατρός στις πινακίδες της Γραμμικής Β της Κνωσού είναι μια μαρτυρία ότι το θεραπευτικό έργο ήταν αρκετά οργανωμένο στο μινωικό περιβάλλον και ο ρόλος του ιατρού ήταν σημαντικός. Δεν είναι τυχαίο ότι οι Μινωίτες ιατροί θεωρούνταν οι κορυφαίοι στην εποχή τους και εργάζονταν ως οικογενειακοί ιατροί των φαραώ στα αιγυπτιακά ανάκτορα.

Το ίδιο δείχνουν κι άλλα ευρήματα. Σε πιθάρι της Φαιστού που χρονολογείται στον 17ο αι. π.Χ., αναγράφεται το όνομα του ιδιοκτήτη «Σιμά, η ιατρός». Σιμά στα νεοελληνικά σημαίνει μέλισσα. Επίσης, σε αιγυπτιακό πάπυρο (Νο 10.059) που βρίσκεται στο Βρετανικό Μουσείο, στο Λονδίνο, καταγράφονται σε μινωική «γλώσσα» ιατρικά ξόρκια για τη θεραπεία της βουβωνικής πανώλης (*Το Βήμα*, 12/8/2007).

ΧΕΙΡΟΥΡΓΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΣΗ ΣΤΗ ΜΙΝΩΙΚΗ ΚΡΗΤΗ

Στις Αρχάνες έχει εντοπιστεί, από τους αρχαιολόγους Γιάννη και Έφη Σακελλαράκη, κρανίο της μινωικής εποχής που φέρει στα βρεγματικά οστά επουλωμένα σημάδια εξόστωσης (= αφαίρεση τμήματος από το οστό) και εκτείνεται στο Μουσείο Σπηλαίου Πετραλώνων Χαλκιδικής. Το σημάδι αυτά δείχνουν ότι ο Μινωίτης είχε υποβληθεί σε χειρουργική επέμβαση και μάλιστα επέζησε της εγχείρησης. Μέσω της αφαίρεσης του οστού, ο χειρουργός της εποχής είχε προφανώς προσπαθήσει να αποκτήσει πρόσβαση στον εγκέφαλο του ασθενούς. Έχουν επίσης ανακαλυφθεί διάφορα χειρουργικά εργαλεία που εκτίθενται σε μουσεία.

Βεβαίως οι γνώσεις μας για τις υγειονομικές συνθήκες και την ιατρική πρακτική στη μινωική Κρήτη δεν είναι πολλές. Επιπλέον, βασίζονται όχι σε γραπτά κείμενα αλλά στα γλυπτά, στις τοιχογραφίες και στα αρχιτεκτονικά ευρήματα.

Ξέρουμε, πάντως, πως πολλές πλευρές της καθημερινής ζωής ρυθμιζονταν από κανόνες υγιεινής. Αυτό μαρτυρούν οι αίθουσες των λουτρών, τα υδραγωγεία και το σύστημα των υπονόμων, που έχουν κατασκευαστεί με υποδειγματικό τρόπο και με φροντίδα, ώστε να διασφαλίζεται η δημόσια υγιεινή.

Τα βότανα στη μινωική Ιατρική

Η ιστορία των βοτάνων αρχίζει ταυτόχρονα με την ιστορία του πολιτισμού! Εδώ και χιλιάδες χρόνια, μια μεγάλη ποικιλία βοτάνων έχει χρησιμοποιηθεί τόσο από ανθρώπους όσο και από ζώα.

Από την κινεζική ιστορία μαθαίνουμε ότι τα βότανα χρησιμοποιούνται εδώ και 4.700 χρόνια ως φάρμακα. Το πρώτο βιβλίο Βοτανολογίας της Κίνας, που γράφτηκε γύρω στα 2700 π.Χ., αναφέρει 365 φυτά που χρησιμοποιήθηκαν για φαρμακευτικούς σκοπούς.

ΠΕΡΙΟΔΟΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ

Προτρωική ή Κρητομυκηναϊκή

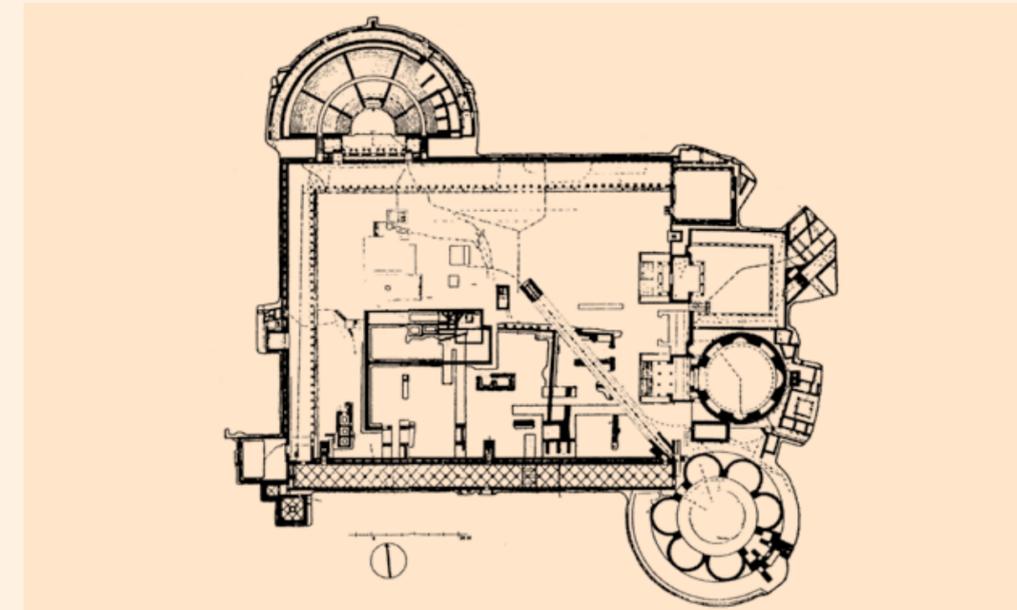
Από τα στοιχεία που υπάρχουν, φαίνεται ότι η Ιατρική ήταν την περίοδο αυτή κυρίως «θεουργική» και μυθική, και την ασκούσαν οι ιατροί-μάντιες. Αναφέρονται, όμως, και ορισμένοι ήρωες-ημίθεοι με θεραπευτικές ικανότητες, όπως ο Μελάμπους, ο Αμφιάραος, ο Ορφέας και ο Τριφώνιος. Πρέπει να σημειωθεί γενικά ότι η Ιατρική ξεκίνησε ως μαντική ή δαιμονική, συνέχισε ως εμπειρική και, με τον Ιπποκράτη, έγινε επιστήμη. Αυτός είπε ότι η Ιατρική είναι μια τέχνη ορθολογική, απαλλαγμένη από το μυστικισμό.

Ομηρική Ιατρική

Έγινε γνωστή από τα έπη του Ομήρου, τόσο από την *Ιλιάδα* όσο και από την *Οδύσσεια*. Η περίοδος στην οποία αναφέρεται ο Όμηρος, δηλαδή η εποχή του Τρωικού Πολέμου, καλύπτει τη νεότερη Μυκηναϊκή ή Υστεροελλαδική εποχή (12ος αι. π.Χ.). Επιπλέον, στα δύο αυτά έπη περιέχονται στοιχεία και από την εποχή του Ομήρου (8ος αι. π.Χ.). Αυτή η Ιατρική είναι στη βάση της «θρησκευτικής», με τον Απόλλωνα να έχει κεντρική θέση. Σε τούτη την περίοδο εμφανίζονται, επίσης, οι γιοι του Ασκληπιού, ο Μαχάων και ο Ποδαλείριος. Ο πρώτος αναφέρεται ως πρώτος τραυματολόγος, ενώ ο δεύτερος ως γενικός παθολόγος.

Η περίοδος των Ασκληπιείων

Αυτή η ιερατική Ιατρική, καθώς και οι προσωκρατικοί φιλόσοφοι και ιατροφιλόσοφοι, προετοίμασαν το έδαφος ώστε να επικρατήσει η ιπποκρατική Ιατρική, πάνω στην οποία βασίστηκε η σημερινή δυτική Ιατρική.

Άγαλμα του Ποδαλείριου, μυθικού γιου του Ασκληπιού (Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσήνης)

Κάτοψη του Ασκληπιείου της Περγάμου

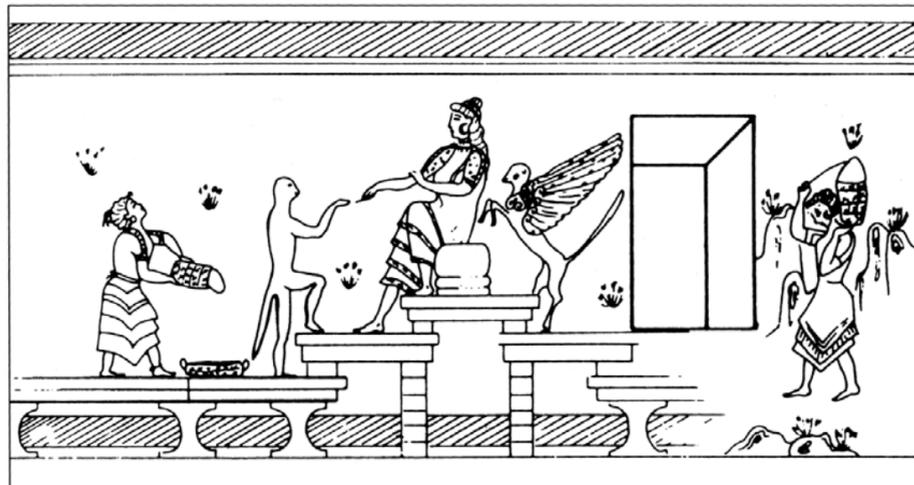

Στην προϊστορική Αίγυπτο, όχι μόνο χρησιμοποιούσαν τα ιθαγενή αρωματικά φυτά, αλλά έκαναν εισαγωγή και από άλλες περιοχές. Σε ιερατικό πάπυρο των αρχών της 18ης Δυναστείας, αναφέρονται θεραπευτικά βότανα που είχαν εισαχθεί από την Κρήτη.

Γενικά, τα βότανα της Κρήτης εξαγόταν στην Αίγυπτο και στη Μέση Ανατολή. Αντιστοίχως, οι Κρήτες έφερναν από αυτές τις περιοχές βότανα που δεν ευδοκίμούσαν στο νησί. Το εμπόριο των βοτάνων φαίνεται ότι αποτελούσε σημαντική δραστηριότητα των κοινωνιών που άκμασαν στην ανατολική λεκάνη της Μεσογείου κατά την Εποχή του Χαλκού.

Ο Πλίνιος αναφέρει ότι η Κρήτη υπήρξε πατρίδα δύο δέντρων με ιατρική χρησιμότητα: του κρητικού πεύκου και της κυπαρίσσου, απ' όπου έβγαζαν αιθέρια έλαια με εξαιρετικές θεραπευτικές ιδιότητες.

Γνωρίζουμε, επίσης, από τον Έβανς ότι στη μινωική Κρήτη ήταν ευρύτατα διαδεδομένη η

Οι κεντρικές μορφές στην τοιχογραφία των «κροκοσυλλεκτριών» στην Ξεστή 3, στο Ακρωτήρι της Θήρας

χρήση των φυτών για θεραπευτικούς σκοπούς (βότανα), για παρασκευή αρωμάτων και για καλλωπισμό, καθώς και ότι κρητικά κείμενα φαρμακολογικού, κυρίως, και θεραπευτικού περιεχομένου είχαν φτάσει και στους αρχαίους Αιγύπτιους, μεταδίδοντάς τους έναν πλούτο ιατρικών γνώσεων.

Είναι ενδεικτικό ότι η ρίζα του ονόματος πολλών αρωματικών και ιαματικών φυτών που χρησιμοποιήθηκαν από τους Αιγύπτιους και αργότερα από τους Έλληνες, όπως η μίνθη ή το ασπίνθιο είναι προελληνική-κρητική. Να προσθέσουμε την παπαρούνα, που ήταν γνωστή στον ελληνικό κόσμο της εποχής εκείνης με το κρητικό όνομα σήσαμον, καθώς και φυτά από τα οποία παρασκευάζονταν βαφές (κρόκος). Το στοιχείο αυτό δείχνει ότι οι Κρήτες καλλιεργούσαν και χρησιμοποιούσαν τα εν λόγω φυτά, πριν αυτά διαδοθούν στους γειτονικούς λαούς.

Οι Κρήτες της μινωικής εποχής γνώριζαν κι έναν μεγάλο αριθμό φυτών με αποκλειστική θεραπευτική χρήση, όπως:

- ▶ Το ασπλίνιο, ένα είδος πτέρης που το χρησιμοποιούσαν για τους πόνους του σπλήνα.
- ▶ Το δαύκο, που το χορηγούσαν ως έγχυμα μέσα σε κρασί σε μυϊκές παθήσεις ή δόγηματα φιδιών.
- ▶ Το δίκταμο, που το χρησιμοποιούσαν ειδικότερα σε γυναικολογικές παθήσεις.

Καλλιεργούσαν, επίσης, σε ευρεία έκταση και έκαναν εξαγωγή λειχνοειδών φυτών, που τα χρησιμοποιούσαν ως αφεψήματα για τόνωση, με μορφή αλοιφών και για την κατασκευή εμπλάστρων.

Για θεραπευτικούς σκοπούς χρησιμοποιούσαν ακόμη το πεπόνι, τον κρίνο (με τους βολβούς του θέρπευαν τις ραγάδες των μαστών και τα εγκαύματα), τη λευκή νυμφαία, την οποία αξιοποιούσαν για τις στυπτικές της ιδιότητες, και το χρυσάνθεμο.

Έκαναν, όμως, χρήση και άλλων φυτών που μας είναι σήμερα άγνωστα, όπως ο φλοιός του «κίτρινου φιδιού», που άρχισε να χρησιμοποιείται από την εποχή των Ασουροβαβυλωνίων.

Εικόνες από τη συλλογή κρόκου, θαυμάσια τοπία σε τοιχογραφίες της μινωικής εποχής και αγγεία με φυτικό διάκοσμο, μας δείχνουν τη σημασία των βοτάνων στη ζωή των ανθρώπων της εποχής αυτής.

Η τοιχογραφία των κροκοσυλλεκτριών από την Ξεστή 3 στο Ακρωτήρι της Θήρας, με σαφείς μινωικές επιδράσεις

ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΜΙΝΩΙΤΕΣ ΣΤΟΝ ΙΠΠΟΚΡΑΤΗ ΚΑΙ ΤΟΝ ΓΑΛΗΝΟ

Η άφιξη του Ασκληπιού με πλοίο στην Κω. Τον υποδέχονται ο Ιπποκράτης κι ένας κάτοικος του νησιού. Ψηφιδωτό δάπεδο από οικία της Κω (2ος-3ος αι. μ.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Κω).

Ο Ιπποκράτης, ο πατέρας της σημερινής δυτικής Ιατρικής, χρησιμοποιούσε τα βότανα για θεραπευτικούς σκοπούς και ήταν αυτός που απάλλαξε την Ιατρική από τη δεισιδαιμονία και τη μαγεία, και την έκανε από τέχνη επιστήμη. Σε μια σειρά βιβλίων του ο Ιπποκράτης αναφέρει 236 φυτικά φάρμακα. Περίπου την ίδια εποχή και ο Αριστοτέλης, μαζί με τα τόσα άλλα βιβλία του, έγραψε και δύο *Περί Φυτών*.

Ο Θεόφραστος, πατέρας της Βοτανικής και της Ορυκτολογίας και πρόδρομος της Φαρμακογνωσίας, στα 9 βιβλία του *Περί Φυτών Ιστορίες* περιγράφει όχι μόνο τα φυτά, αλλά και τις φαρμακολογικές ιδιότητές τους.

Αργότερα, ο Διοσκουρίδης από την Κιλικία, που περιόδευσε σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο (40-90 μ.Χ.) για να μελετήσει τα διάφορα φαρμακευτικά βότανα και φυτά, τα περιέγραψε και τα κατέταξε σε πέντε βιβλία με γενικό τίτλο *Περί Ύλης Ιατρικής*, που από τότε αποτελούν το βασικό σύγγραμμα στο οποίο βασίστηκαν όλοι όσοι ασχολήθηκαν με τη θεραπευτική ως τον 16ο αιώνα.

Άλλοι σπουδαίοι ιατροί της αρχαιότητας που έμειναν στην ιστορία για τις θεραπείες τους με βότανα ήταν ο Γαληνός και ο Κέλλσος.

Μεσαιωνικό χειρόγραφο που εικονίζει τον Γαληνό να συλλέγει βότανα.

Με τα φάρμακα φυτικής προέλευσης, που έχουν το προβάδισμα σε όλες τις αρχαίες φαρμακοποιίες, οι Κρήτες συνδύαζαν και ορισμένα ζωικά και ορυκτά προϊόντα: λίπη, κεριά, κόπρανα, ούρα, νίτρο, στύψη, λιθάργυρο. Δεν δίσταζαν να καταφύγουν και στις μαγικές ιδιότητες των πολύτιμων λίθων (όπως γινόταν και κατά τον Μεσαίωνα). Έναν απ' αυτούς, τον αμέθυστο, τον χρησιμοποιούσαν ως διουρητικό.

Γνωστοί ιατροί της αρχαιότητας, τους οποίους αναφέρουν ο Όμηρος και μεταγενέστεροι συγγραφείς, ήταν οι «ριζοτόμοι» (έτσι ονομάζονταν οι πρακτικοί ιατροί-βοτανολόγοι που καλλιεργούσαν τα φαρμακευτικά φυτά ή τα μάζευαν από τα δάση). Περίφημοι «ριζοτόμοι» παρουσιάζονται και στην Κρήτη. Αυτοί γνώριζαν έναν μεγάλο αριθμό φυτών με αποκλειστική θεραπευτική χρήση, όπως αυτά που προαναφέρθηκαν (σελ. 168).

Η ανασκαφή του 2000 στο μινωικό ανάκτορο των Αρχανών έδωσε ένα εντυπωσιακό εύρημα στους επικεφαλής αρχαιολόγους, τον Γιάννη και την Έφη Σακελλαράκη. Τα ανάκτορα είχαν καταστραφεί από δυνατή πυρκαγιά και το υλικό που είχε πέσει πάνω στα πιθάρια είχε στερεοποιηθεί και τα είχε κλείσει αεροστεγώς για 3.500 χρόνια. Ανοίγοντας τα πιθάρια, οι αρχαιολόγοι βρήκαν αποθηκευμένα βότανα και υφαντά, όλα απανθρακωμένα, αλλά και διατηρημένα τόσο ώστε να διακρίνονται αρκετά καλά. Η αποθήκη του ανακτόρου ήταν γεμάτη με πιθάρια που μάλλον προορίζονταν για εξαγωγή! «Τα αρωματικά φυτά της Κρήτης», υποστήριξε ο κ. Σακελλαράκης, «ήταν σπάνια και πολύτιμα στην αρχαιότητα. Χρησιμοποιούνταν για

Σελίδα από χειρόγραφο βιβλίου του Διοσκουρίδη με φυτά και φαρμακευτικά βότανα γραμμένα στην ελληνική.

Χάλκινα αγγεία από τάφο στο Φουρνί

τους υπονόμους, πράγμα που μαρτυρεί προχωρημένες γνώσεις υγιεινής.

Αρώματα και καλλυντικά κατά τη μινωική εποχή

Το επάγγελμα του «παρασκευαστή» αρωμάτων, αλοιφών και ψιμυθίων ήταν πολύ διαδεδομένο στη μινωική Κρήτη. Σε ολόκληρη τη χώρα κυκλοφορούσαν μικρά φιαλίδια από τα Μάλια, τα οποία είχαν κατασκευαστεί από άργιλο και, κυρίως, από αλάβαστρο. Τα φιαλίδια αυτά εξάγονταν στη Συρία, στη Φοινίκη και στην Αίγυπτο, και περιείχαν πολύτιμα λάδια και αλοιφές, ενώ στις υδρίες, στους αμφορείς και στους πήθους έβαζαν κυρίως κρασί. Ωστόσο, κι αυτό ακόμη ήταν αρωματισμένο.

Στην μινωική Κρήτη, προστάτης της Ιατρικής ήταν η Θεά των Όψεων. Πάρεδρός της ήταν ο θεός των ιατρών, Ασκληπιός. Θεά και θεός είχαν ως σύμβολο το φίδι, που έκτοτε πέρασε ως σύμβολο της Ιατρικής σε όλο τον κόσμο.

Τα καλλυντικά προορίζονταν για τα πρόσωπα, αλλά και για να διεγείρουν τις ερωτικές επιθυμίες, και εξάγονταν σε όλο τον τότε γνωστό κόσμο. Τα «λάδια ζωής» ήταν ικανά να ξανανιώσουν και να αναμορφώσουν ακόμη και να αναστήσουν – γι' αυτό τα χρησιμοποιούσαν για να αλείφουν τους ζωντανούς, αλλά και τους νεκρούς και τα θεϊκά είδωλα!

Οι χώροι καθαρού αφθονούσαν στα μεγάλα ιερά, παρότι δεν υπήρχαν πραγματικές αίθουσες λουτρού.

Οι Κρήτες, εκτός από τη δική τους παραγωγή, έκαναν και εισαγωγές αρωματικών προϊόντων [βάλοαμο, κιννάμωμο (καννέλα), νάρδο, και σμύρνα] από την Αίγυπτο, τον Λίβανο, τη Συρία και την Κύπρο.

Από μανδραγόρα έβγαζαν ένα αρωματικό λάδι που ονομαζόταν βρένθις. Χρησιμοποιούσαν, επίσης, την ίριδα, τον σαφρά, τον κρίνο, τη μαντζουράνα, τη μυρτιά, το καλοκάσι, τη φασκομηλιά, τα λουλούδια και τους καρπούς της κυδωνιάς.

Με άλλη τεχνική χρησιμοποιούσαν τα τριαντάφυλλα: τα μούσκευαν στο λάδι. Ανάμεσα στις ρητίνες και τις γόμες δέντρων που χρησιμοποιούνταν ως ύλη στερεωτική στην Κρήτη, ξεχωρίζει το λάβδανο, που το μαζεύουν προσεχτικά στη βόρεια περιοχή του Μυλοποτάμου και που σήμερα ακόμη, έπειτα από τόσους αιώνες, εξάγουν αδιάκοπα.

Οι Μινωίτες χρησιμοποιούσαν, επίσης, τη γόμα του στύρακα (= αργιουκυδωνιά), του κέδρου, του κυπαρισσιού, του πεύκου και του χαλεπού, που μοσχοβολούν στα κρητικά βουνά.

φαρμακευτικούς σκοπούς αλλά και για την παραγωγή αρωματικών ουσιών».

Ξέρουμε, επίσης, ότι οι Μινωίτες γνώριζαν την ιαματική σημασία των μεταλλικών νερών και, μάλιστα, τη χρησιμοποιούσαν. Συγκεκριμένα, διοχέτευαν τα νερά αυτά με επιβλητικές υδραυλικές εγκαταστάσεις σε ειδικά ντους (καταιονητήρες), τόσο στα λουτρά των ανακτόρων όσο και στα δημόσια λουτρά. Τα βρόμικα νερά απομακρύνονταν με ένα επιμελημένο σύστημα αποχετευτικών αγωγών προς

Το περίφημο ειδώλιο από φαγεντιανή που εικονίζει τη «Θεά των Όψεων». Βρέθηκε στο ιερό θησαυροφυλάκιο του ανακτόρου της Κνωσού και χρονολογείται στα 1600 π.Χ. (Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

Η τέχνη των αρωματοποιιών ήταν κάτι ανάμεσα στην απλή μαγειρική και στην πραγματική χημεία. Φύλαγαν, μάλιστα, ζηλότυπα τα μυστικά της, όπως γινόταν και με την τέχνη άλλων χειροτεχνών (μεταλλουργών, βαφέων, βυρσοδεψών).

Υπήρχαν, επίσης, ειδικοί τεχνίτες που κατασκεύαζαν καλλυντικά για τα μάτια, τα μάγουλα και τα χείλη. Τα βλέφαρα της «Παριζιάνας» της Κνωσού (δες σελ. 46), που είναι θεά ή μεγάλη ιέρεια, είναι βαμμένα στην άκρη τους με μαύρο χρώμα, πράγμα που της μεγαλώνει καταπληκτικά τα μάτια.

Να σημειώσουμε, επίσης, ότι ανάμεσα στα κρητικά ιερογλυφικά υπάρχει και η σπάτουλα για τα ψιμύθια. Τους χρησιμοποιεί για να σπάσουν και να ανακατεύουν σε ένα ευδιάλυτο κόμμα μαύρη σκόνη θειούχου μολύβδου και ώχρας για τα μάγουλα και τα περύγια της μύτης. Το κόκκινο, που είχε απλωμένο με το πινέλο στα χείλη της η «Παριζιάνα», ήταν κι αυτό φτιαγμένο από κάποια χρωστική ύλη ορυκτής προέλευσης, αιματίτη, κιννάβαρι ή μίνιο, διαλυμένη σε κάποια ελαιώδη κρέμα.

Οι αρχαιολόγοι βρίσκουν, επίσης, συχνά μέσα στους τάφους μικρά τοιμηδάκια για τις τρίχες. Καθώς και οι άντρες βάφονταν -αυτό το γνωρίζουμε από τις αιγυπτιακές ζωγραφικές παραστάσεις που δείχνουν Κεφτιού- δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η βιομηχανία καλλυντικών ήταν στην Κρήτη από τις πιο ανθηρές.

Λεπτομέρεια από την Τοιχογραφία της Πομπής, που διατρέχει τον πομπικό διάδρομο του ανακτόρου της Κνωσού (περ. 1500-1450 π.Χ., Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου).

ΜΙΝΩΙΚΕΣ ΒΙΟΤΕΧΝΙΕΣ ΚΑΛΩΠΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΡΩΜΑΤΩΝ

Στη μινωική Κρήτη υπήρχαν πολλά μυρεψεία, δηλαδή χώροι όπου παρασκευάζονταν προϊόντα καλλωπισμού, αλοιφές και αρώματα. Στα μυρεψεία του ανακτόρου της Ζάκρου (πρώτο μισό 15ου αι. π.Χ.), βρέθηκαν πλήθος αγγείων, κυάθια, κύπελλα, αγγεία κοινής χρήσης, σταμνοειδή, ευρύστομα καδοειδή, αλλά και ολόκληρες σειρές από πύραυλα (= θυμιατήρια με διάτρητο πόδι και άνοιγμα για την τοποθέτηση του κάρβουνου), πυριατήρια, καλύμματα κυτρώων, πημοί (σουρωτήρια), τριποδικές χύτρες, πλήρη σάρα – δηλαδή σκεύη που στο σύνολό τους χρησιμοποιούνταν για την παρασκευή εκχυλισμάτων αρωματικών βοτάνων.

Τα σκεύη που χρησιμοποιούνταν για την παραγωγή καλλυντικών προϊόντων και αρωμάτων ήταν:

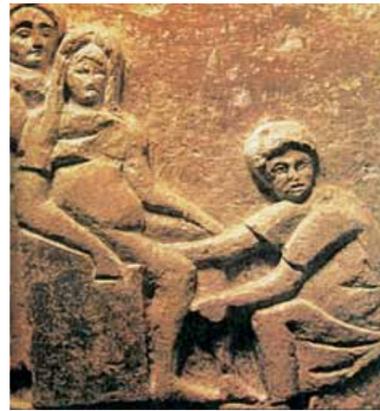
- Τα γουδιά και οι τριπτίρες, για το κομμάτισμα ή το άλεσμα του καρπού, ή για την επεξεργασία άλλων υλών, όπως το θρυμματίσμα των ανόργανων υλικών για τα χρώματα.
- Οι λεκάνες, για την παραγωγή του κρασιού ή του λαδιού.
- Η ασάμινθος, δηλαδή η μπανιέρα, για το μούλιασμα των λουλουδιών μέσα σε νερό, σε λάδι ή σε λίπος για την εξαγωγή του αρώματός τους.
- Οι χύτρες, για το βράσιμο του λαδιού με σκοπό την παρασκευή του αρώματος.
- Τα μυροδοχεία, τα αγγεία στα οποία συσχεύαζαν το έτοιμο προϊόν. Είχαν διάφορα σχήματα και ονόματα, αλλά και ποικίλη διακόσμηση.
- Τα θυμιατήρια, τα λεγόμενα πύραυλα ή πυριατήρια.

Πήλινη τριποδική χύτρα από τη θέση Τρούλλος, κοντά στις Αρχάνες

Ανάκτορο Κνωσού: Βόρειος τομέας της ανατολικής πτέρυγας. Ο χώρος με τη λίθινη λεκάνη όπου μαζεύονται τα νερά της βροχής από πάνω, με τη βοήθεια κατακόρυφου πήλινου αγωγού και στη συνέχεια ακολουθούσαν τον μεγάλο λίθινο αγωγό.

Επιτύμβια ρωμαϊκή στήλη (2ος αι. μ.Χ.) της μαίας Σκριβωνίας Αττικής Αμερίμου, που απεικονίζει σκηνή τοκετού. Η έγκυος είναι πάνω στον μαιευτικό δίφρο και η μαία, καθισμένη μπροστά της σε σκαμνάλο, τη βοηθά να γεννήσει (Αρχαιολογικό Μουσείο, Όστια).

Η Γυναικολογία και η Μαιευτική

Ένας σημαντικός τομέας στο κεφάλαιο Υγεία είναι η Μαιευτική και η Γυναικολογία. Πώς ήταν στην αρχαία Ελλάδα και, κυρίως, στη μινωική εποχή;

Η Γυναικολογία και η Μαιευτική στην αρχαία Ελλάδα είναι από τα πιο αξιοζήλευτα τμήματα της ελληνικής ιστορίας της Ιατρικής (αναλυτικότερα, Αλεξάνδρα Χρ. Οικονομοπούλου, «Η Μαιευτική και η Γυναικολογία στην Αρχαία Ελλάδα», περ. *Αρχαιολογία και Τέχνες*, τεύχ. 102).

Η σύγχρονη Γυναικολογία και Μαιευτική, όπως τη γνωρίζουμε σήμερα, εξελίχθηκε μέσα στους αιώνες περνώντας από διάφορα στάδια. Για την καλύτερη κατανόησή της, διακρίνουμε πέντε χρονικές ενότητες στην εξέλιξή της:

1. Προϊποκρατική Ιατρική: α. Μυθολογική (ή θεοκρατική) Μαιευτική και Γυναικολογία του ιερατείου των θεών του Ολύμπου. β. Ιστορική εποχή (μινωική, μυκηναϊκή, ομηρική, ασκληπιακή, προσωκρατική φιλόσοφοι, προϊποκρατικές σχολές).
2. Ιπποκρατική Ιατρική.
3. Μεταϊπποκρατική ιατρική περίοδος.
4. Αλεξανδρινή - Ελληνιστική εποχή.
5. Ελληνορωμαϊκή εποχή (μέχρι την άνοδο του Μεγάλου Κωνσταντίνου στο θρόνο της Ρώμης, το 312 μ.Χ.).

Οι κύριες αιτίες που εξηγούν την ανάπτυξη της Ιατρικής –και επομένως της Μαιευτικής και Γυναικολογίας– στην αρχαία Ελλάδα ήταν οι κοινωνικές, θρησκευτικές και πολιτικές διαφορές που υπήρχαν μεταξύ των αρχαίων Ελλήνων και των γειτόνων τους.

Προϊποκρατική Ιατρική

α. Μυθολογική (θεοκρατική) Μαιευτική και Γυναικολογία του ιερατείου των θεών του Ολύμπου

Οι γνώσεις μας για την Ιατρική αυτής της περιόδου προέρχονται από διάφορες πηγές, όπως επιγραφές και αναθηματικά μνημεία. Επίσης, πληροφορίες έχουμε από τον Όμηρο (8ος αι. π.Χ.) και τον Ησίοδο (γύρω στο 700 ή 800 π.Χ.), καθώς και από τον Ηρόδοτο (485-421/415 π.Χ.) και τον Πίνδαρο (522-443 π.Χ.).

Από την αρχαία ελληνική μυθολογία βλέπουμε ότι ο τοκετός είχε απασχολήσει ιδιαίτερα τους Έλληνες, ως τους πλέον προηγμένους συναισθηματικά λαούς, σε σχέση με τους άλλους γειτονικούς τους λαούς.

Σύμφωνα με τη Θεογονία του Ησίοδου, ο πρώτος τοκετός αφορούσε τη γέννηση της Μπτέρας Γης από το Χάος. Μετά τη Γη γεννήθηκαν τα άλλα όντα και οι θεοί του Ολύμπου.

Σε αυτήν την περίοδο, επικρατεί η προσωπικότητα της θεάς Ήρας –η οποία και αποκαλείται «ιάτραινα»– ως προστάτιδας του νόμιμου γάμου, του τοκετού και της ιερότητας της οικογένειας. Τη γέννηση του νέου ανθρώπου με το αίσιο πέρας του τοκετού τη θεωρούσαν ευλογία και χαρούμενο γεγονός, αλλά και πράξη αναγέννησης.

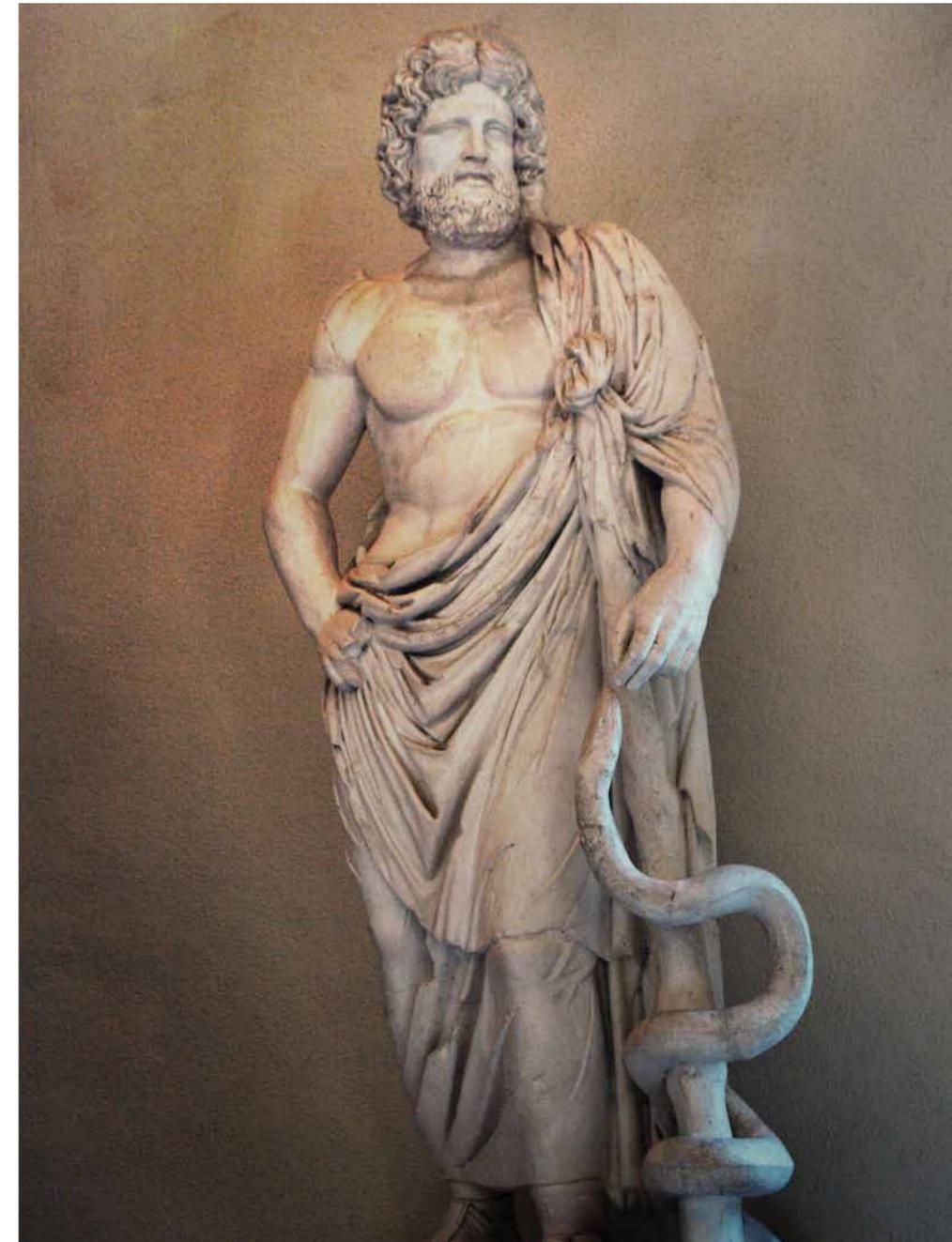
Στα Ηραία, τα ιερά που ήταν αφιερωμένα στη λατρεία της, γίνονταν μια πρωτογενής ψυχοπροφυλακτική προετοιμασία των επιτόκων, ώστε η γυναίκα να «τίκτει» (= γεννά).

Εκτός από την Ήρα, προστάτιδες του τοκετού θεωρούνταν η Άρτεμη, η Λητώ (η μητέρα του Απόλλωνα και της Άρτεμης) και οι Ειλειθίες (Ελευθώ ή Ελειθώ ή Ελεύθεια ή Ειλειθία ή Ιλειθία), θεότητες που προστάτευαν την επίτοκο.

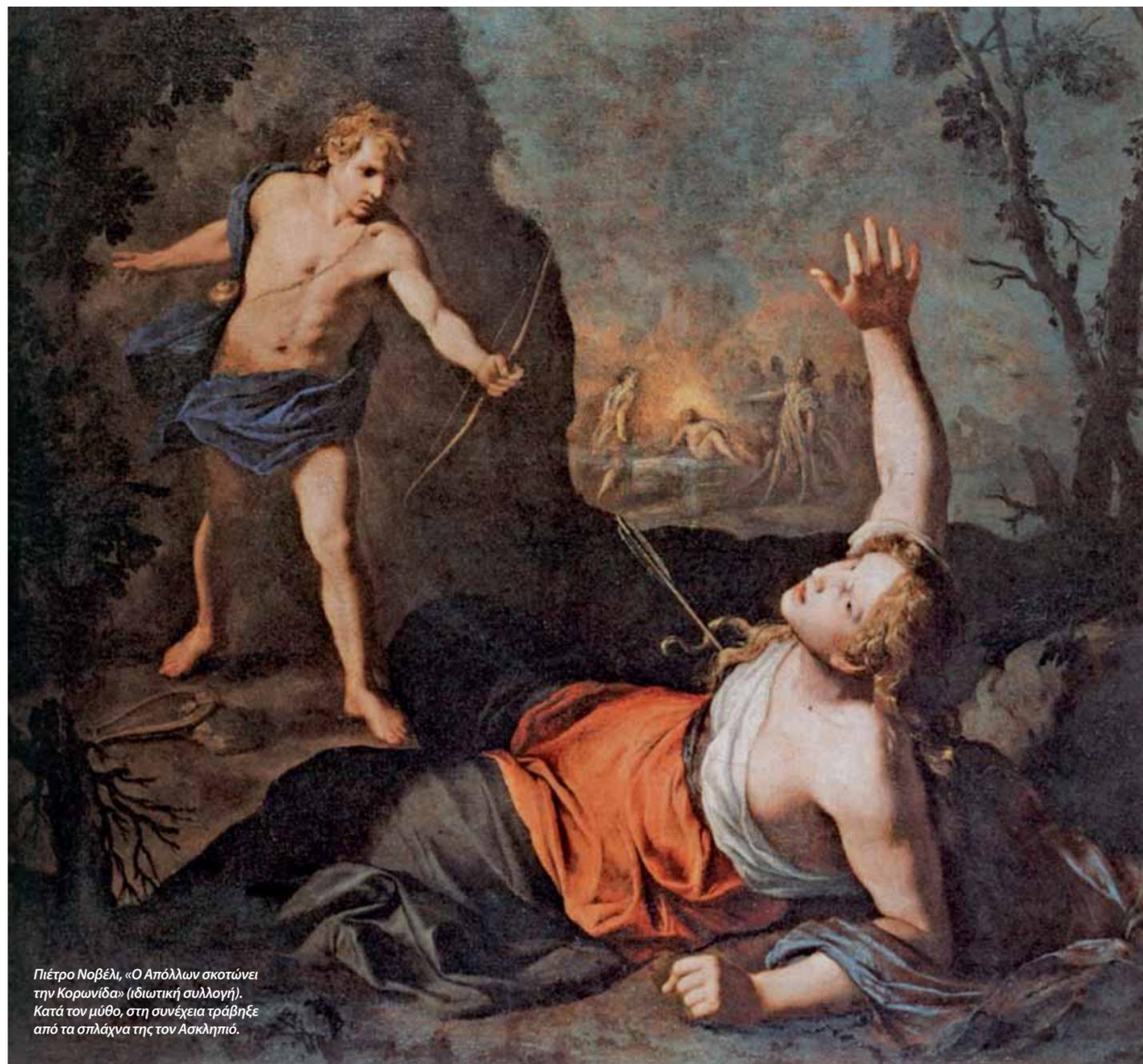
Η θεότητα του τοκετού, η Ειλειθία, ήταν κόρη της Ήρας, είχε κρητική καταγωγή και συνεργαζόταν με τις Τρεις Μοίρες, ώστε να εξελιχθεί ομαλά ο τοκετός. Η Ελευθώ, επίσης κόρη της Ήρας, βοήθησε

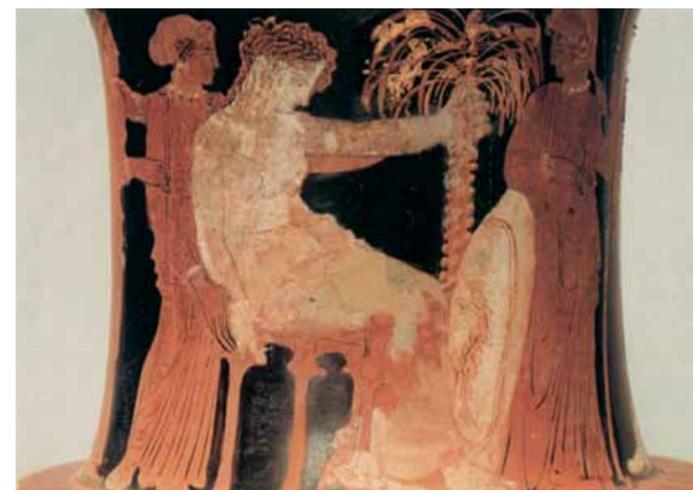
Η Ήρα απεικονισμένη στο εσωτερικό κύλικα (470-460 π.Χ., Μουσείο Κρατικών Αρχαιοτήτων, Μόναχο). Οι ετοιμόγεννες έδιναν όρκο στην Ήρα: «Νη τη Ήρα» (ορκίζομαι στην Ήρα).

Ανδριάντας του Ασκληπιού (Αρχαιολογικό Μουσείο Επιδαύρου)

Πιέτρο Νοβέλι, «Ο Απόλλων σκοτώνει την Κορωνίδα» (ιδιωτική συλλογή). Κατά τον μύθο, στη συνέχεια τράβηξε από τα σπλάχνα της τον Ασκληπιό.

στον τοκετό της Λητώ και πήρε το όνομά της από την ικετευτική προς τη θεότητα κραυγή των επίτοκων «ελθέ, ελθέ», ώστε αυτή να τις βοηθήσει κατά τη διάρκεια του τοκετού.

Να σημειώσουμε εδώ ότι, κατά τον Σκεύο Ζερβό, η λέξη προέρχεται από τη θηλυκό της μετοχής παρακειμένου του ρήματος «έρχομαι» (είλειθα και ειλείλιθα), που σημαίνει την ερχόμενη - δηλαδή, η λέξη «ελευθώ» προέρχεται από τον αόριστο (= πλυθώ) του ρήματος έρχομαι. Όμως, η λέξη «ιλειθυία» πιθανόν να είναι παρετυμολογία, ίσως από το ρήμα ιλάσκομαι (= καταπραΰνω τους πόνους) και θύω (= σεΐω και θυσιάζω).

Σε ό,τι αφορά την Άρτεμη, μία ακόμη προστάτιδα των επιτόκων, ο μύθος αναφέρει ότι, μετά τη γέννησή της από τη Λητώ, επέλεσε το έργο της ως μαία και βοήθησε στη γέννηση του αδερφού της Απόλλωνα (ήταν δίδυμοι).

Η θεά Ήρα, πάντως, θεωρείται ότι επινόησε πολλές μαιευτικές και γυναικολογικές τεχνικές, όπως:

α. Την κατακόρυφη οείση, την οποία αργότερα παραδέχτηκε ο Ιπποκράτης.

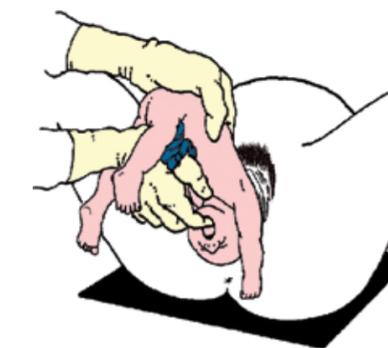
β. Τον λεγόμενο χειρισμό της Ήρας· ήταν η πρώτη που στη διδυμογένεση της Αλκμήνης έκανε την εξαγωγή της κεφαλής του Ηρακλή (σήμερα οι γυναικολόγοι το ονομάζουν ισχιακή προβολή) με το χέρι, τη «χέρα», τοποθετώντας το ένα δάκτυλο στο στόμα του εμβρύου και το άλλο στη σιαγόνα, σαν άγκιστρο.

Ο χειρισμός της Ήρας για την έξοδο της κεφαλής, επί ισχιακής προβολής, μετά το πέρας της εξόδου του κορμού και των ώμων, εφαρμόζεται σε πρωτότοκες και, μετά το 1709, ονομάστηκε Veit-Smellie-Mauriceau-Levret-Pinard.

Επιπλέον, η θεά Ήρα είχε μεταδώσει στις βοηθούς της την αντίληψη ότι το βιολογικό υπόστρωμα του τοκετού συμπλεκόταν αρμονικά με θεικές, ιατρικές, κοινωνικές, ψυχολογικές και κοσμολογικές διαδικασίες. Δεν ήταν τυχαίο το γεγονός ότι κάθε Ηραίο περιτοικιζόταν από 40 κίονες, που συμβόλιζαν τις 40 εβδομάδες της εγκυμοσύνης, τις 40 ημέρες της λοχείας, τις 40 εβδομάδες του υποχρεωτικού μητρικού θηλασμού και τις 40 ημέρες αποχής από τα συζυγικά καθήκοντα.

Σχετικά με την πρώτη «καισαρική τομή», είναι χαρακτηριστικοί δύο μύθοι: της Κορωνίδας, η οποία γέννησε με τη βοήθεια του θεού Ερμή τον Ασκληπιό, τον μεγάλο ιατρό της αρχαιότητας, και της Σεμέλης, την οποία με εντολή της Ήρας έκαψε ο Ερμής, αφού αφάιρεσε από την κοιλιά της το επτά μηνών έμβρυο, τον Διόνυσο. Σε ό,τι αφορά την Κορωνίδα, ο μύθος αναφέρει ότι, ενώ κυφορούσε τον Ασκληπιό, έσμιξε με έναν θνητό. Όταν το έμαθε ο Απόλλωνας, σκότωσε την άπιστη Κορωνίδα, αλλά τράβηξε από τα σπλάχνα της το παιδί, ζωντανό ακόμη. Άρα, η πρώτη καισαρική τομή δεν έγινε στον αυτοκράτορα Καίσαρα αλλά στον Ασκληπιό και στον Διόνυσο.

Η βασανισμένη από τις ωδίνες του τοκετού Λητώ βρήκε πα τόπο, τη Δήλο, να φέρει στον κόσμο τα παιδιά της από τον Δία. Εδώ, καθισμένη σε δίφρο, με σκυμμένο το κεφάλι και έκφραση πόνου στο πρόσωπο, στηρίζει το χέρι της στη φοινικιά για να γεννήσει. Πίσω της η Είλειθυια και μπροστά της η Αθηνά και η Αφροδίτη, μαζί με άλλες θεές, της συμπαραστέκονται (ερυθρόμορφη πυξίδα, περ. 370 π.Χ., Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, Αθήνα).

Ο χειρισμός των Veit-Smellie-Mauriceau-Levret-Pinard ή χειρισμός της Ήρας

Β. Ιστορική εποχή (Μινωική-Μυκηναϊκή-Ομηρική-Ασκληπιακή-προσωκρατικοί φιλόσοφοι-προϊπποκρατικές σχολές)

Κατά τη μινωική και μυκηναϊκή περίοδο, επικρατεί η θρησκευτική θεραπευτική, που αναφέρεται σε μυθικούς θεραπευτές, θεούς ή ήρωες.

Εν συνεχεία, ο Ασκληπιός, ως ιατρός, ανέλαβε τα προβλήματα του τοκετού, λόγω και της αδυναμίας της γυναίκας-μαίας να αντιμετωπίσει τις δυσχερείες και τις επιπλοκές ενός άτυπου τοκετού. Ο Ασκληπιός χρησιμοποιούσε για τη θεραπεία των γυναικολογικών παθήσεων τα ιαματικά βότανα· μάλιστα, λέγεται ότι στο τέλος της ζωής του θεοποιήθηκε γιατί διέδωσε την επωφελή χρήση τους.

Όσον αφορά τον τοκετό, ο Ασκληπιός ήταν ο πρώτος που επινόησε το «ευτόκιο λουτρό» σε θαλάσσιο νερό επί δυστοκίας – δηλαδή, τη γέννα μέσα στο νερό. Σήμερα, Ρώσοι και Γάλλοι αναφέρουν ότι την επινόησαν οι ίδιοι, ενώ το θαλασσινό νερό θεωρούνταν ως ευτόκιο ήδη από την αρχαία ελληνική μυθολογία. Ο Ασκληπιός ήταν, επίσης, ο πρώτος στον κόσμο λαϊκός ιατρός που καθιέρωσε ως αμοιβή για κάθε τοκετό έναν πετεινό (κόκκορα). Η ασκληπιακή Ιατρική ήταν κατά βάση ιερατική, διαχωρίζοντας την Ιατρική από τη μαγεία και τη μαντική της ομηρικής Ιατρικής, η οποία είχε στηριχτεί στην εμπειρία.

Γύρω στα 600 π.Χ., με την παρουσία των προσωκρατικών φιλοσόφων, γίνεται η αρχή ώστε η εμπειρία να εξελιχθεί σε επιστήμη. Κύριοι εκπρόσωποι αυτής της τάσης ήταν:

- Ο Θαλής ο Μιλήσιος (625-546 π.Χ.)
- Ο Αναξίμανδρος (610-546 π.Χ.)
- Ο Αναξίμενης (625-585 π.Χ.)
- Ο Πυθαγόρας ο Σάμιος (580-500 π.Χ.)
- Και ο Εμπεδοκλής, ο οποίος εισήγαγε τον όρο αμνιακός χιτώνας, επισημαίνοντας ότι το έμβρυο περιβάλλεται από λεπτό και μαλακό χιτώνα, τον οποίο ονόμασε «άμνιον».

Από τον όρο «άμνιος χιτών» η θεά Ειλείθουα ονομάστηκε «Αμνιάς» και το υγρό μέσα στο χιτώνα «ενάμνιο». Επιπλέον, ο Εμπεδοκλής διατύπωσε την άποψη ότι ο ομφαλός έχει 4 αγγεία, δύο φλέβες και δύο αρτηρίες. Άρα, γνώριζε ότι το έμβρυο στη μήτρα τρέφεται και αναπτύσσεται μέσω του πλακούντα και του ομφάλιου λώρου.

Από τον 6ο αιώνα π.Χ. και ως την εμφάνιση του Ιπποκράτη (440 π.Χ.), η ειδικότητα της Μαιευτικής ασκούνταν από γυναίκες, στις οποίες απαγορευόταν κάθε άλλη ιατρική δραστηριότητα (= ειδικότητα). Οι μαίες ονομάζονταν «ιάτραινες».

Χάλκινα ιατρικά εργαλεία που παρέχουν πληροφορίες για την άσκηση της Ιατρικής στα ιερά του Ασκληπιού (Μουσείο Επιδαύρου).

Γκραβούρα εποχής που απεικονίζει τον Εμπεδοκλή

Διάφορες θέσεις παιδιού στη μήτρα. Από εικονογραφημένη λατινική μετάφραση (9ος-10ος αι. μ.Χ.) του βιβλίου του Σωρανού Περί γυναικείων (Βασιλική Βιβλιοθήκη Αλβέρτου Ι, Βρυξέλλες)

2. Ιπποκρατική ιατρική. Η επαναστατική επιστημονική περίοδος της Μαιευτικής και Γυναικολογίας

Ο Ιπποκράτης (460-377 π.Χ.) πρώτος κήρυξε επανάσταση απορρίπτοντας τις προλήψεις και τις δεισιδαιμονίες και ασχολήθηκε σοβαρά με τον τομέα της Μαιευτικής και της Γυναικολογίας.

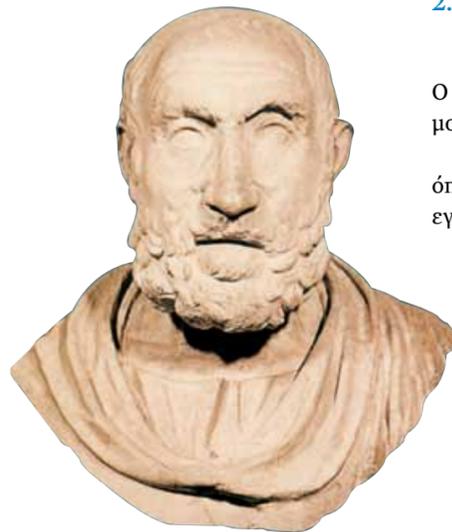
Τόνιζε ότι καθήκον του ιατρού ήταν να βοηθήσει την τίκτουσα και το έμβρυο. Για τις περιπτώσεις όπου αυτό ήταν αδύνατο να επιτευχθεί με φυσικό τρόπο, επινόησε διάφορες μαιευτικές επεμβάσεις και εγχειρήσεις, όπως:

- ▶ Ο μετασχηματισμός
- ▶ Ο εξελκυσμός
- ▶ Η εμβρουλκία.

Επίσης, επινόησε πέντε μαιευτικά εργαλεία.

Τα έργα που αποτελούν την *Ιπποκρατική Συλλογή* είναι 59 και είναι γραμμένα σε ιωνική διάλεκτο μεταξύ του 440 και του 340 π.Χ. Στα 39 από αυτά βρίσκονται πολλά στοιχεία για την άσκηση της Μαιευτικής και της Γυναικολογίας. Τα κυριότερα ανάμεσά τους είναι:

▶ <i>Περί παρθενίων</i>	▶ <i>Περί εγκατατομής εμβρύου</i>
▶ <i>Περί γυναικείας φύσεως</i>	▶ <i>Περί γονής</i>
▶ <i>Περί γυναικείων Α', Β'</i>	▶ <i>Περί παρθενίων</i>
▶ <i>Περί αφορών</i>	▶ <i>Περί αέρων, υδάτων, τόπων</i>
▶ <i>Περί επικύψεως</i>	▶ <i>Αφορισμοί</i>
▶ <i>Περί επιταμίνου</i>	▶ <i>Επιδημιών</i>
▶ <i>Περί οκταμίνου</i>	▶ <i>Περί διαίτης.</i>

Προτομή του Ιπποκράτη.

Πάπυρος από την Αλεξάνδρεια με έργο του Ιπποκράτη (τέλη 2ου-αρχές 1ου αι. π.Χ.)

Οι γυναικολογικές θέσεις εξέτασης που χρησιμοποιούνται σήμερα ήταν γνωστές στους ιπποκρατικούς ιατρούς, ενώ οι ανατομικές γνώσεις για το γεννητικό σύστημα της γυναίκας ήταν ανακριβείς, επειδή απαγορευόταν η εκτέλεση νεκροτομών. Η μήτρα ονομάζεται «γονή», «υστέρα», «δελφύς». Παράδοξες για τα σημερινά δεδομένα ήταν και οι θεραπείες για τις γυναικολογικές παθήσεις.

Οι ιπποκρατικοί ιατροί δεν συμμετείχαν στις γυναικολογικές εξετάσεις – αυτές ήταν έργο των μαιών. Σε περιπτώσεις δυστοκίας και άτυπων ή παραμελημένων τοκετών, όμως, προσέρχονταν και οι ιατροί.

Αξιοσημείωτη, επίσης, είναι η επινόηση από τον Ιπποκράτη, κατά την άσκηση της Μαιευτικής και της Γυναικολογίας, των χειρουργικών εργαλείων, τα οποία, ελαφρώς τροποποιημένα, χρησιμοποιούνται και σήμερα. Ο Ιπποκράτης, ακόμη, περιγράφει είδος μητροσκοπίου, που ονομάζει «κάλαμον», και παρόμοιο εργαλείο, που ονομάζει «κατοπτήρα», προς εξέταση του απευθυσμένου. Οι μεταϊπποκρατικοί ιατροί αναφέρονται στο αντίστοιχο εργαλείο για την ενδοσκοπήση της μήτρας τόσο για διαγνωστικούς όσο και για θεραπευτικούς λόγους.

Η συμβολή του Ιπποκράτη είναι μεγαλύτερη στον τομέα της Μαιευτικής. Αναφέρεται στον πρόωγο τοκετό και στην έκβασή του και σημειώνει ότι, αν το έμβρυο είναι 7 μηνών, θα ζήσει ενώ, αν είναι 8 μηνών, κινδυνεύει.

Για τον Ιπποκράτη και γενικά για τους ιατρούς της Ιπποκρατικής Σχολής, η φυσιολογική προβολή είναι η κεφαλική (λόγω βαρύτητας)· κάθε άλλη προβολή συνδέεται με παθολογικό τοκετό.

Ο Ιπποκράτης έδινε ιδιαίτερη σημασία στην καθαριότητα και την αντισηψία την ώρα του τοκετού. Γνώριζε τον επιλόχειο πυρετό καθώς και την αιτία του, την ακαθαρσία κατά τον τοκετό και την ελλιπή κάθαρση της μήτρας από τα λόχεια.

Στο *Περί φύσεως παιδίου*, τέλος, συμβουλεύει μια άγαμη γυναίκα, για κοινωνικούς λόγους, να προβεί σε προκλητή διακοπή στον πρώτο μήνα της κύησης.

3. Μεταϊπποκρατική περίοδος με κυριότερο εκπρόσωπο τον Αριστοτέλη

Η Μαιευτική αρχίζει να διαμορφώνεται ως κλάδος της αρχαίας ελληνικής Ιατρικής κυρίως κατά τη μεταϊπποκρατική περίοδο, γύρω στα τέλη της Κλασικής εποχής και, κυρίως, στην Ελληνιστική εποχή. Ο ρόλος του Ίωνα φιλοσόφου-ιατρού Αναξαγόρα (500-424 π.Χ.) αλλά και άλλων Ιώνων φιλοσόφων ήταν καταλυτικός για τη μεταμόρφωση της εμπειρικής ιατρικής τέχνης σε επιστήμη.

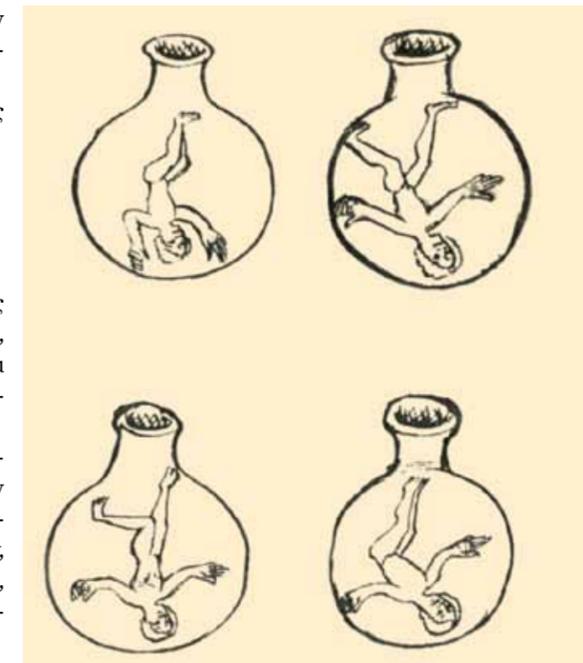
Ο κυριότερος εκπρόσωπος της περιόδου αυτής σε θέματα Μαιευτικής και Γυναικολογίας είναι ο Αριστοτέλης (364-323 π.Χ.), ο οποίος ασχολήθηκε ιδιαίτερα με την ανατομική και τη φυσιολογία του γυναικείου γεννητικού συστήματος, με τη φυσιολογία της αναπαραγωγής, τη γονιμότητα, την εγκυμοσύνη και τον τοκετό. Επιπλέον, μελέτησε την πορεία της κύησης και τα στάδια του τοκετού και αναφέρει, ορθότατα, ότι το βέβαιο σημείο εγκυμοσύνης είναι η ύπαρξη μαλακού τραχήλου, που διαπιστώνεται με την αμφίχειρη εξέταση.

4. Αλεξανδρινή περίοδος

Ο κυριότερος εκπρόσωπος της περιόδου αυτής είναι ο Ηρόφιλος ο Χαλκηδόνιος (3ος-4ος αι. π.Χ.), μαθητής της Ιπποκρατικής Σχολής, ο οποίος εργάστηκε ως χειρουργός και γυναικολόγος. Ο Ηρόφιλος περιγράφει τα έσω γεννητικά όργανα της γυναίκας και μελετά τις αιτίες της δυστοκίας και της στειρώσεως. Μεταξύ των βιβλίων που αναφέρεται ότι έχει συγγράψει είναι και το *Μαιωτικόν*, ένα εγχειρίδιο για τις μαιές.

5. Ελληνορωμαϊκή περίοδος

Το γυναικολογικό κολποσκοπίο ή μητροσκοπίο χρησιμοποιούνταν ευρέως κατά τους Ελληνιστικούς και Ρωμαϊκούς χρόνους, καθώς βρέθηκαν τέτοιου είδους εργαλεία στις ανασκαφές της Πομπηίας και του Δίου. Περιγραφή της χρήσης του οργάνου αυτού γίνεται από τον Σωρανό τον Εφέσιο (98-138 μ.Χ.), τον πατέρα της Μαιευτικής και Γυναικολογίας, ο οποίος έδωσε νέα ώθηση στις γνώσεις της ειδικότητας αυτής. Στο έργο του *Περί γυναικείων* περιγράφει ανατομικές λεπτομέρειες, εξετάζει με ειδική διόπτρα το έμβρυο στη μήτρα και τις ανώμαλες θέσεις του, μελετά τα αίτια της δυστοκίας και αναφέρεται στους εξωτερικούς και εσωτερικούς μετασχηματισμούς σε άτυπους τοκετούς, καθώς και στην εμβρουλκία.

Διάφορες θέσεις του παιδιού μέσα στη μήτρα. Από αντίγραφο της λατινικής μετάφρασης των βιβλίων του Σωρανού *Περί Γυναικείων* από τον Μοσχίωνα (580 μ.Χ.), προορισμένο για χρήση από μαιές (Κώδικας Clu 161, Βαβερική Κρατική Βιβλιοθήκη, Μόναχο).

Άποψη από τον αρχαιολογικό χώρο της Φαιστού

Βιβλιογραφία

- Κωνσταντίνος Γ. Καταγιάς, *Ομηρικά Ναυτικά Θέματα*, Ι. Σιδέρης, Αθήνα 2005
- Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου, *Υγεία εν πλω*, Ίδρυμα Μαρία Τσάκος, Αθήνα 2011
- Άννα Μιχαηλίδου, *Κνωσός – Πλήρης οδηγός του ανακτόρου του Μίνωα*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2005
- Δ. Βαλλιάνου-Χατζή, *Φαιστός*, ΤΑΠΑ, Αθήνα 1989
- Κωστής Δαβάρας, *Το ανάκτορο της Ζάκρου*, ΤΑΠΑ, Αθήνα 1989
- Κωστής Δαβάρας, *Το ανάκτορο των Μαλίων*, ΤΑΠΑ, Αθήνα 1989
- Γιάννης και Έφη Σακελλαράκη, *Κρήτη – Αρχάνες*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1994
- Έλση Σπαθάρη, *Αρμενίζοντας στο Χρόνο – Το πλοίο στην ελληνική τέχνη*, ΚΑΠΟΝ, Αθήνα 1995
- Αντώνης Βασιλάκης, *Μινωική Κρήτη*, Σφακιανός, Ηράκλειο 1991
- Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Α', Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1970
- Συλλογικό, *Το Αιγαίο – Επίκεντρο ελληνικού πολιτισμού*, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», Αθήνα 1992
- Ανδρέας Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία – Νησιά του Αιγαίου*, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα», Αθήνα 2004
- Paul Faure, *Η καθημερινή ζωή στην Κρήτη τη μινωική εποχή*, Εκδόσεις Δημ. Ν. Παπαδήμα, Αθήνα 2002
- Oliver Dickinson, *Αιγαίο – Εποχή του Χαλκού*, Ινστιτούτο Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2003
- René Treuil – Pascal Darcequé – J.C.- Poursat – Gilles Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Ινστιτούτο Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 1996
- Χρήστος Δ. Λάζος, *Ναυτική τεχνολογία στην αρχαία Ελλάδα*, Αίολος, Αθήνα 1996
- Επτά Ημέρες/Η Καθημερινή*, «Ελλάδα και θάλασσα», τόμ. ΙΣΤ'
- Ιστορικά/Ελευθεροτυπία*, «Αρχαίοι Έλληνες και θάλασσα», τεύχ. 82/2001
- Περιοδικό Αρχαιολογία*, «Το πλοίο», τεύχ. 32/1989
- Σίμψας Μάρκος-Μάριος, *Το ναυτικό στην ιστορία των Ελλήνων – Αρχαιότητα*, τόμ. 1, Γενικό Επιτελείο Ναυτικού, Αθήνα 1982
- Γιάννης Σακελλαράκης, *Σκέψεις για τη μινωική θαλασσοκρατία*, ομιλία στην αίθουσα της Ανδρόγεω, στο πλαίσιο των ομιλιών «Πανόραμα Ιδεών»
- Χρήστος Γ. Ντούμας, «Η πρόμη ναυσιπλοΐα στο Αιγαίο», περ. *Περίπλους της Ναυτικής Ιστορίας*, τεύχ. 32/2000, έκδ. Ναυτικού Μουσείου Ελλάδας
- Πιέρ Ντεμάρν, *Η τέχνη του Αιγαίου – Οι απαρχές της ελληνικής τέχνης*, έκδ. Η Καθημερινή, Αθήνα 2008
- Ι.Θ. Κακριδής (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1986
- Ευάγγελος Ν. Ρούσος, *Παγκόσμια Μυθολογία*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 2008
- Ιωάννης Παλούμπης (επιμ.), *Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος*, Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος, Πειραιάς 2005
- Νίκος Εγγονόπουλος, *Μυθολογία*, Ύψιλον, Αθήνα 2006
- Νίκος Καρανικόλας – Πέρυ Λαφαζάνη – Λαμπρινή Στάμου, *Το δίκτυο των αποικιών και οι εμπορικές σχέσεις των μινωικών. Μια χαρτογραφική προσέγγιση*
- Ιόλη Βιγγοπούλου (επιμ.), *Το Ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών, Αθήνα 2003
- Χάρης Τζάλας, «Τα πλοία των Ελλήνων: από τις σχεδίες και τα μονόξυλα των προϊστορικών χρόνων μέχρι τους γίγαντες των θαλασσών της ελληνοιστικής περιόδου», στο Ι. Βιγγοπούλου, *ό.π.*, σσ. 37-46
- Αναστάσιος Ι. Τζαμτζής, «Το θαλάσσιο ταξίδι στους αρχαίους χρόνους», στο Ι. Βιγγοπούλου, *ό.π.*, σσ. 47-57
- Περικλής Δεληγιάννης, «Το Μινωικό Ναυτικό», περ. *Ναυτική Ιστορία*, τεύχ. 10/2007
- Ελένη Μαντζουράνη, *Προϊστορική Κρήτη – Τοπογραφία και αρχιτεκτονική*, Ινστιτούτο Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα, Αθήνα 2002
- Α.Γ. Κρασσανάκη, *Ναυτική Ιστορία Ελληνικού Έθνους*, Αθήνα 2008
- Τζαχίλη Ίρις, *Μινωικά εικαστικά τοπία*, Τα Πράγματα Εκδόσεις, Αθήνα 2011
- Lucien Basch, *Le Musée Imaginaire de la Marine*, Antique, Αθήνα 1987
- Άννα Guest-Παπαμανώλη, «Προϊστορία: το καράβι φορέας Πολιτισμού», περ. *Αρχαιολογία*, τεύχ. 3/1982
- Μανιουδάκης Κ.-Γιακουμάκης Δ. (επιμ.), *Ναυτικό Μουσείο Κρήτης*, Χανιά 1992
- Νώτα Δημοπούλου-Ρεθεμιωτάκη, *Το Αρχαιολογικό Μουσείο Ηρακλείου*, EFG Eurobank/Ίδρυμα Ι.Σ.Λάτση, ΟΛΚΟΣ 2005
- Αιμίλιος Χαρμπίς, *Κνωσός και μινωική Κρήτη*, Explorer, Αθήνα 2012
- Φρανσουάζ Φροντιζί-Ντικρού, *Ο Δαίδαλος – Η μυθολογία του τεχνίτη στην αρχαία Ελλάδα*, Ολκός, Αθήνα 2002

Rembrandt von Rijn, «Η αρπαγή της Ευρώπης»
(1632, Μουσείο Paul Getty, Λος Άντζελες)

Εικονογραφικό υλικό

Η εικονογράφηση του βιβλίου στηρίχτηκε στις πηγές που παρατίθενται στη βιβλιογραφία. Ο κύριος όγκος της εικονογράφησης αντλήθηκε από τα εξής βιβλία: 1) Συλλογικό, *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμ. Α', Εκδοτική Αθηνών 2) Έλση Σπαθάρη, *Αρμενίζοντας στο Χρόνο – Το πλοίο στην ελληνική τέχνη*, ΚΑΠΟΝ 3) Π. Ντεμάρν, *Η τέχνη του Αιγαίου – Οι απαρχές της ελληνικής τέχνης*, έκδ. Η Καθημερινή 4) Άννα Μιχαηλίδου, *Κνωσός – Πλήρης οδηγός του ανακτόρου του Μίνωα*, Εκδοτική Αθηνών 5) Δ. Βαλλιάνου Χατζή, Φαιστός, ΤΑΠΑ 6) Κ. Δαβάρας, *Το ανάκτορο της Ζάκρου*, ΤΑΠΑ 7) Κ. Δαβάρας, *Το ανάκτορο των Μαλίων*, ΤΑΠΑ 8) Γιάννης και Έφη Σακελλαράκη, *Κρήτη – Αρχάνες*, Εκδοτική Αθηνών

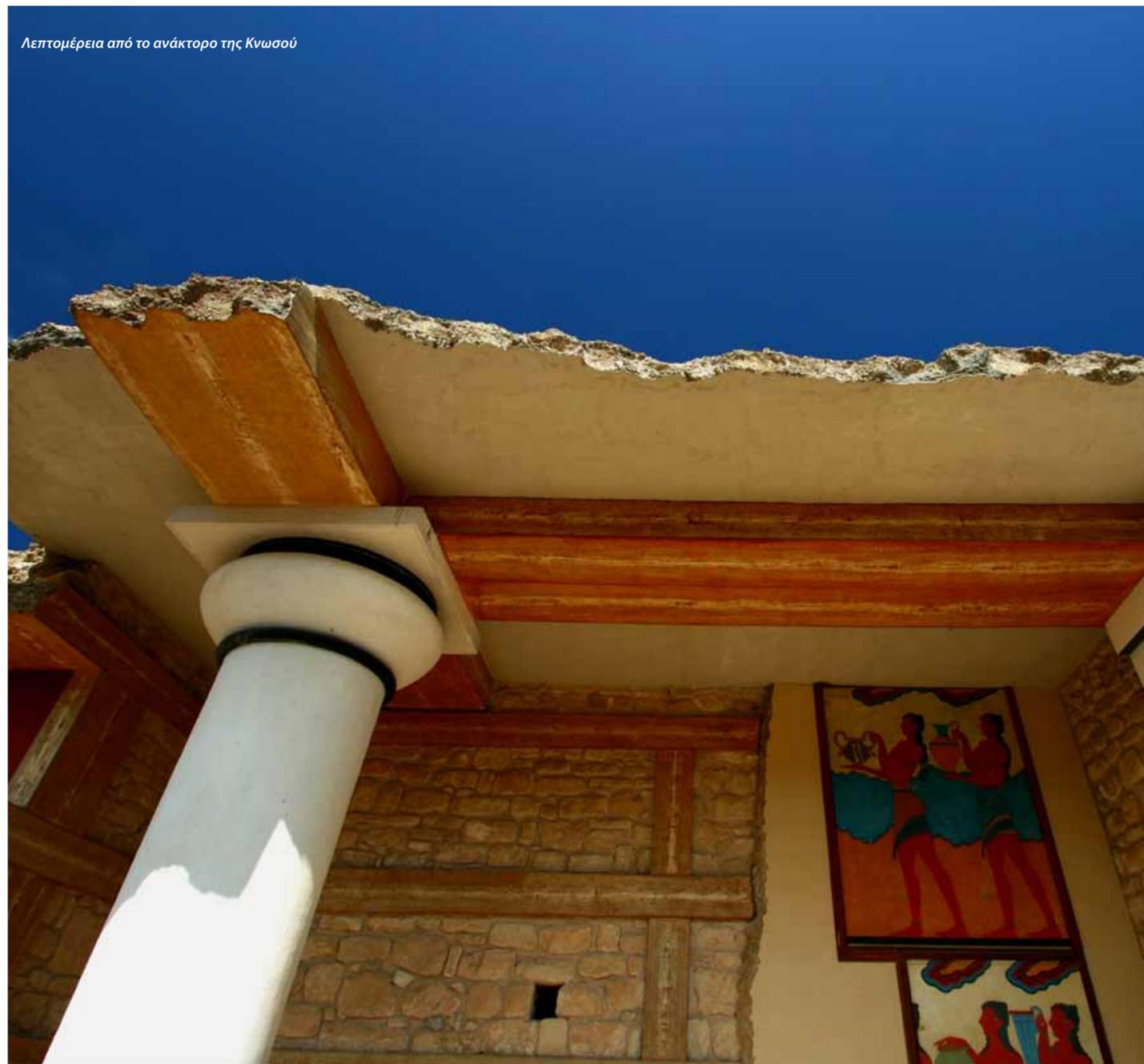
Πρόσθετο υλικό αντλήθηκε επιλεγμένα από τα εξής βιβλία: 1) Α. Γ. Βλαχόπουλος (επιμ.), *Αρχαιολογία - Νησιά του Αιγαίου*, Εκδοτικός Οίκος «Μέλισσα» 2) Ο Dickinson, *Αιγαίο – Εποχή του Χαλκού*, Ινστιτούτο Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα 3) R. Treuil – P. Darceque – J.C.-Poursat – G. Touchais, *Οι πολιτισμοί του Αιγαίου*, Ινστιτούτο Βιβλίου – Α. Καρδαμίτσα 4) Χ. Δ. Λάζος, *Ναυτική τεχνολογία στην αρχαία Ελλάδα*, Αίολος 5) Ι.Θ. Κακριδής (επιμ.), *Ελληνική Μυθολογία*, Εκδοτική Αθηνών 6) Ι. Παλούμπης (επιμ.), *Ναυτικόν Μουσείον της Ελλάδος*, Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος 7) Ν. Εγγονόπουλος, *Μυθολογία*, Ύψιλον 8) Ι. Βιγγοπούλου (επιμ.), *Το Ταξίδι από τους αρχαίους έως τους νεότερους χρόνους*, Εθνικό ίδρυμα Ερευνών 9) Ίρις Τζαχίλη, *Μινωικά εικαστικά τοπία*, Τα Πράγματα Εκδόσεις 10) Κ. Μανιουδάκης – Δ. Γιακουμάκης (επιμ.), *Ναυτικό Μουσείο Κρήτης* 11) Αιμ. Χαρμπίς, *Κνωσός και μινωική Κρήτη*, Explorer 12) Φ. Φροντιζί-Ντικρού, *Ο Δαίδαλος – Η μυθολογία του τεχνίτη στην αρχαία Ελλάδα*, Ολκός.

Τέλος, οι σύγχρονες φωτογραφίες των αρχαιολογικών χώρων αποτελούν συνεισφορά του Βαγγέλη Κορρού.

Οι ευχαριστίες προς όλους είναι αυτονόητες και κυρίως θερμές.

Λεπτομέρεια από το ανάκτορο της Κνωσού

*Το νήπιο ακόμη Ευρώπη, εξακολουθεί να γαλουχείται,
από τη μάνα «Ελληνικός πολιτισμός»
Ειρήνη Σαρόγλου-Τσάκου M.D.*

Η ελληνική ναυτιλία βρίσκεται εδώ και χρόνια σταθερά στην κορυφή του παγκόσμιου shipping. Όσοι φουρτούνες κι αν αντιμετωπίζει, όσοι ορμητικοί αέριδες κι αν τη δοκιμάζουν, τίποτα δεν μοιάζει ικανό να την εκτοπίσει από αυτή τη θέση.

Λογικό, επομένως, ένα ερώτημα: Πώς οι ναυτικοί μιας τόσο μικρής χώρας κατέχουν -και μάλιστα σταθερά- μια τόσο αξιολύπητη θέση;

Προσπαθώντας να απαντήσουμε σε αυτό το ερώτημα, ξετυλίξαμε το κουβάρι του χρόνου προς τα πίσω, προς την προϊστορία της ελληνικής ναυτιλίας. Έτσι, ταξιδεύοντας αντίστροφα, περάσαμε από το θαύμα των λίμπερτις στα ιστιοφόρα του 19ου αιώνα και της Ελληνικής Επανάστασης του 1821· και από τους βυζαντινούς δρόμους στα πλοία του Μεγάλου Αλεξάνδρου, που ταξίδεψαν στον Ινδικό ωκεανό, και στη φημισμένη αθηναϊκή τριήρη, που έγραψε σελίδες δόξας στη ναυμαχία της Σαλαμίνας.

Κάπως έτσι προέκυψε η Τετραλογία του Αιγαίου, ένα τετράτομο έργο που αναζητά τις ρίζες, την προϊστορία της ελληνικής ναυτιλίας. Που αναδεικνύει εκείνα τα διαχρονικά χαρίσματα της ελληνικής ναυτοσύνης που έφεραν τον Έλληνα ναυτιλλόμενο και τα πλοία του στην κορυφή του παγκόσμιου ναυτικού στερεώματος.

Αναστασία Κατσικογιάννη-Μπάστα

